

OBSAH

- Milan Zápotocký*, **Silicitové dýky z mladšího eneolitu a starší doby bronzové v Čechách** – Silexdolche aus dem jüngeren Äneolithikum und der älteren Bronzezeit in Böhmen 3–55
- Alžběta Danielisová – Michaela Langová – Petr Kočár – René Kyselý – Petra Stránská – Zdenka Šívová – Ivo Světlík*, **Mohyla únětické kultury z Brandýsa nad Labem jako doklad ojedinělých pohřebních praktik starší doby bronzové** – The Únětice culture barrow in Brandýs nad Labem (Central Bohemia) as evidence of unique Early Bronze Age burial practices 56–88
- Vladimír Salač*, **O rychlosti dopravy v době laténské a jejích hospodářských, politických a kulturních dopadech na společnost** – On the speed of transport in the La Tène period and its economic, political and culture impacts on society 89–132
- Marianne Pollak*, **Počátky archeologické památkové péče v habsburské monarchii** – Frühe archäologische Denkmalpflege in der Habsburgermonarchie im Spannungsfeld von Aufklärung und Politik 133–162

MATERIALIA

- Martin Oliva*, **Industrie staropaleolitického typu z Brna-Líšně. K otázkám reprezentativnosti souborů starého paleolitu** – Industrie du type Paléolithique ancien de Brno-Líšeň, Moravie du sud. A propos du caractère représentatif des collections du Paléolithique ancien 163–174
- Petr Limburský*, **Sídlištní nálezy kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvsí, okr. Mělník** – Bell Beaker culture settlement finds in Vlíněves, Central Bohemia 175–192
- Lenka Kovačiková*, **Vlíněves – pískovna: rozbor osteologického materiálu** – Vlíněves – sand-pit: Osteological material analysis 193–197
- Petr Charvát – Ladislav Hrdlička – Claire Delery*, **Andalusi sherds from Prague** – Andaluské střepy z Prahy 198–206

NOVÉ PUBLIKACE

- Jan Kypka*, Karel Kibic ml. – Vojtěch Vaněk: **Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku** (Praha 2012) 207–210
- Daniel Štochl – Jan Hasil*, Iris Nießen: **Die Wolfsgrube im Naturpark Steinwald: Archäologie – Jagdgeschichte – Waldnutzung** (Pressath 2012) 210–213
- L. Košnar*, Artur Błażejewski (red.): **Ceramika warsztatowa w środkowoeuropejskim Barbaricum** (Wrocław 2008) 213–216

- Jan Kypta, Torbjörn Brorsson: The Pottery from the Early Medieval Trading Site and Cemetery at Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg (Wiesbaden 2010)* 216–217
- Astrid Tummuscheit: Die Baubefunde des frühmittelalterlichen Seehandelsplatzes von Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg (Wiesbaden 2011)*
- Drahomíra Frolíková-Kaliszová, Miroslava Gregerová a kolektiv: Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska (Brno 2010)* 218–219
- Helena Březinová, Jerzy Maik: Włókiennictwo kultury wielbarskiej (Łódź 2012)* 219–220
- Estelle Ottenwelter, David A. Scott: Ancient Metals: Microstructure and Metallurgy. Volume I, Copper and Copper alloys (Second Edition) (Los Angeles 2011)* 221
- Jan Bouzek, Martin Trefný – Luboš Jiráň a kol.: Lužické pohřebiště v Chodounech u Roudnice nad Labem (Praha – Roudnice 2012)* 221–222
- Jan Kypta, Kateřina Vojkůvková – Michal Zezula (edd.): Předměty vyprávějí... Hmotná kultura středověké a raně novověké Opavy ve světle nálezů z archeologických výzkumů v prostoru bývalé Radniční ulice a v areálu opavského pivovaru (Opava – Ostrava 2012)* 222
- J. Hošek, Vladimir I. Zav'jalov – Ljudmila S. Rozanova – Natal'ja N. Těrechova: Tradiciji i inovacijii v proizvodstvennoj kul'ture Severnoj Rusi (Moskva 2012)* 223

Silicitové dýky z mladšího eneolitu a starší doby bronzové v Čechách

Silexdolche aus dem jüngeren Äneolithikum und der älteren Bronzezeit in Böhmen

Milan Zápotocký

Nálezy silicitových dýk z Čech (52 exemplářů) pocházejí ze dvou produkčních okruhů – jižního, poalpského, a severního, pobaltského – a datují se do pěti horizontů, od středního eneolitu do starší doby bronzové. Lancetovitě dýky z kontextu eneolitických kultur jsou zčásti jižního původu (k. chamská, řivnáčská, se šňůrovou keramikou – z bavorského deskovitého rohovce), zčásti severské (proto- a staroúnětická kultura). Do starší doby bronzové (mladší únětická kultura) spadají mladší typy severských dýk s rukojetí. Mezi funkcí dýk z obou období je zřejmě podstatný rozdíl. Eneolitické představovaly cennou komoditu, často dávanou do hrobů příslušníků elity. Oproti tomu dvě třetiny severských dýk z mladoúnětického období vykazují vazbu na říční a suchozemské komunikační směry a značná část jich je ze sídlišť charakteru centrálních míst či uzlových bodů. Dýky v této době zřejmě nebyly předmětem směny, ale jejím průvodním znakem. Je pravděpodobné, že zčásti patřily k výbavě lidí účastnících se provozu na dálkových komunikacích, spojujících alpskou rudnou oblast s únětickou kulturou a severským okruhem.

silicitové dýky – Čechy – eneolit – starší doba bronzová – prestižní předměty – komunikace – dálkový obchod

Silicite daggers from the Late Eneolithic and Early Bronze Age in Bohemia. Finds of silicite daggers in Bohemia (52 specimens) come from two productions circuits – the southern, subalpine circuit, and the northern, Baltic circuit – and date to five horizons between the Middle Eneolithic and the Early Bronze Age. Some of the lance-shaped daggers from the context of Eneolithic cultures are of southern origin (Cham, Řivnáč, Corded Ware culture – from Bavarian tabular chert), while others are of northern origin (proto- and early Únětice culture). Later types of Nordic daggers with handles date to the Early Bronze Age (late Únětice culture). A substantial difference is evident in the function of the daggers from the two periods. The Eneolithic daggers represented a valuable commodity that was often buried with members of the elite as a grave good. On the other hand, two-thirds of the Nordic daggers from the late Únětice period show a link to river and overland routes; a substantial number of these daggers are from settlements with the nature of a central location or junction points. In this period daggers were apparently not a subject of exchange but rather an attendant trait. It is probable that some of the daggers were part of the gear of people involved in the operation of travel over the long-distance routes connecting the ore territory in the Alps with Únětice culture and the Nordic circuit.

silicite daggers – Bohemia – Eneolithic – Early Bronze Age – prestigious objects – routes – long-distance trade

1. Úvod

Dýky ve tvaru dvojbřitých silicitových čepelí opatřených rukojetí z kosti či jiných organických materiálů jsou na Blízkém Východě známé od tamního protoneolitu. Jejich tvar byl záhy imitován v nejstarším kovu – mědi, od konce 5. tisíciletí před Kr. na Balkáně a v Karpatké kotlině, kde se měděné dýky prostého lancetovitěho tvaru prvně objevují

v hrobech bodrogkereszturské kultury, paralelní s naší jordanovskou (Kuna 1981; Vajsov 1993; Zimmermann 2007). V průběhu 4. tisíciletí se s nimi setkáváme i na horním Podunají a v osadách na březích alpských jezer, v prostředí odpovídajícím našemu staršímu a střednímu eneolitu (Matuschik 1998). V těchto oblastech se také, souběžně s měděnými a zčásti i na jejich podnět, rozvíjela produkce dýk kamenných.

Pokud jde o situaci v Čechách, zde, poněkud překvapivě, dýky ve výbavě eneolitických kultur chybějí, resp. znali jsme je zatím až ze samého závěru eneolitu: měděné z hrobů kultury zvoncovitých pohárů, silicitové pak jen v minimálním počtu až z hrobů protoúnětických. Dosud jsme tu nezaznamenali ani přítomnost raných typů měděných dýk, jak raně eneolitických, z produkce karpatského metalurgického okruhu, soustředěných při moravsko-slovenském pomezí, tak staro- až stredoeneolitických, vyráběných z alpské mědi a známých především z lokalit na horním Podunají. Co se týče dýk silicitových, jejich studium, dlouho orientované na severskou oblast, doznalo během posledních desetiletí posun pokud jde o provenienci i datování. Stejně jako v celé zóně na jih od severské oblasti, i zde se tradičně považovaly za artefakty severského původu (Zápotocký 1961; Wojciechowski 1976; Šebela 1998; Trnka 2000; Marková 2004). Od 60. let 20. stol. ale přibývaly poznatky o jejich výrobě v jižním pásu střední Evropy, a dnes je proto třeba vycházet ze skutečnosti, že existují dva produkční okruhy silicitových dýk:

Dílny v **severském okruhu** využívaly silicit převážně z pobřežních útesů západního Baltu. Masová produkce makroindustrií, jmenovitě seker, zde ovšem probíhala již v době kultury nálevkovitých pohárů (do střední Evropy se sporadicky dostávaly od konce středního eneolitu do staršího stupně únětické kultury, starší je jen sekera z Pňova: Zápotocký v tisku), dýky je vystřídaly až s nástupem severského pozdního neolitu. Základy studia dýk položil už S. Müller (1902), když stanovil vývojovou řadu od lancetovitých, bez rukojeti (typ I), přes tvary s náběhem na rukojeť (typ II) a s rukojetí rombového profilu nerozšířenou (typ III) či rozšířenou do tvaru „rybího ocasu“ (typy IV, V), až po pozdní dýky VI. typu. Zásadní práci pro severskou oblast se stala studie E. Lomborga (1973), kterou následovala řada soupisů a analýz pro jednotlivé kontinentální oblasti severského okruhu. Z nich široce akceptovaná je práce H. J. Kühna (1979) pro Šlesvicko-Holštýnsko, zpřesňující Lomborgovu klasifikaci zejména pro dýky typu I – lancetovité; následně pro střední Německo Agthe 1989; pro oblast mezi Labem a Odrou Rassmann 1993, pro sever a severozápad Německa Siemann 2003; 2005 a pro západní Pomořany Czebreszuk – Kozłowska-Skoczka 2008; všichni věnují pozornost též surovině, výrobnímu postupu a funkci dýk. Obecně se počátek severských dýk spojuje s vlivem měděných dýk zvoncovitých pohárů a jejich následný vývoj s působením bronzových dýk kultury únětické.

Pokud jde o **jižní okruh**, území jižního Německa včetně severoalpské oblasti a severní Itálie, zde na značný rozsah domácí produkce silicitových dýk a její dlouhé trvání upozornil už R. A. Maier (1964). Bifaciálně retušované dýky tu vystupují ve třech časových horizontech: první, nejstarší je dobou kultur pfynské a altheimské, druhý kultur horgenské a chamské, třetí dobou pohárových kultur – šňůrové a zvoncovitých pohárů, kdy je střídají dýky měděné (Tillmann 1993; 2001; Schlichtherle 2004/2005, Abb. 30 ad.). Složitější než v severském okruhu je zde otázka suroviny. V Podunají a severoalpské oblasti se kromě deskovitého silexu z oblastí francké Alby nacházejí dýky též z jiných hornin (Binsteiner 2005). Surovinou severoitalských dýk jsou kvalitní silicity z předalpských provincií (Monti Les-

sini, Monte Baldo ad.: *Mottes 2001*). Importované přes alpské průsmyky na sever se dostávaly až k Dunaji (*Tillmann 1993*, Abb. 1; *Schlichtherle 2003*, Abb. 1). Severoitalského původu je i dýka z výbavy „muže z ledovce“ – Ötziho (*obr. 2: 6 dole*).

V datování obou „Dolchkreise“ je tedy podstatný rozdíl (jak už *Agthe 1989*, 64, či *Tillmann 2001*, 166). Severská produkce startuje dýkami I. typu na počátku severského pozdního neolitu (per. LN A), zhruba ve 24./23. stol. před Kr., a končí variantami VI. typu v per. I B-II severské doby bronzové. V našich poměrech jde tedy o časový úsek od zvoncovitých pohárů a protoúnětické po pozdní únětickou, s možným přesahem do střední doby bronzové. Proti tomu v jižním okruhu se silicitové dýky vyráběly, jak už řečeno, v průběhu tří kulturně-chronologických horizontů, zhruba od 38. stol. do počátku starší doby bronzové.

České země, ležící mezi oběma okruhy, stály vůči nim geograficky i kvantitativně v pozici periferie. Zatímco v jižní Skandinávii se nálezy dýk počítají na tisíce (pro Dánsko *Lomborg 1973*, 21: ca 6000 ks, pro Šlesvicko-Holštýnsko *Kühn 1979*: ca 2000 ks) a ještě ve středním Německu je registrováno na 340 dýk (*Agthe 1989*, 26), jižněji jejich stav příkře klesá na ca 50 ks v Čechách, 29 na Moravě, 8 v Rakousku a 4 na Slovensku (*Šebela 1998*; *Trnka 2006*; *Marková 2004*). Podobně klesá jejich počet i k JZ, k Porýní (*Siemann 2005*, 87, Abb. 3) a k JV, směrem do Polska (*Wyszomirski 1974*, fig. 1; *Czebreszuk – Kozłowska-Skoczka 2008*, mapa 1).

V jižním okruhu jsou počty dýk podstatně nižší, pohybují se jen ve stovkách: kupř. z jižního Německa znal *R. A. Maier (1964*, Liste 6) na 110 ks a nověji *A. Tillmann (2001*, 166) ca 200 ks, z pobřežních sídlišť na Bodamském jezeře a na Federsee jsou hlášené z 25 lokalit (*Schlichtherle 2004/2005*), z hrobové výbavy pohárových kultur z německo-rakouského Podunají se uvádí na 30 dýk (*Zimmermann 2007*, katalog B) a v severní Itálii se jejich stav odhaduje na 400 ks (*Mottes 2001*, 522).

2. Nálezy a jejich klasifikace

Nejstarší české nálezy silicitových dýk jsou známé z 1. pol. 19. stol. (Loučeň 1838, Zaječov před 1867). Do r. 1918 se jejich počet zvýšil na 13 ks a během 20.–30. let 20. stol. na 20 ks. V poválečných desetiletích stoupal po jednotlivých kusech na dnešních ca 50 exemplářů (50. léta: 5 ks, 60. léta: 3 ks, 80. léta: 2 ks, 90. léta: 1 ks, po r. 2000: 5 ks; *tab. 1*). V literatuře jim byla věnována, též s ohledem na malou početnost, jen okrajová pozornost, přičemž od počátku nepochybováno o jejich severském původu. Výzkum *J. A. Jíry (1923)* na pohřebišti v Praze-Bubenči v r. 1920, s lancetovitou dýkou v hrobě 3, stejně jako už *Hellichův* výzkum pohřebiště v Pátku v r. 1909, s pazourkovými sekerami ve výbavě dvou hrobů (*Hellich 1921*), podpořily názor, že tento druh severských importů spadá do staršího období únětické kultury. S lancetovitými dýkami, pazourkovými sekerami a srpy byly do staroúnětického období řazeny i dýky s rukojetí (*Schránil 1921*, 22, 24, též proto, že je považoval za kopie měděných dýk zvoncovitých pohárů; *Stocký 1926*, obr. 77; *Filip 1948*, 179 ad.). Až *L. Hájek (1954*, 175) určil benešovskou dýku s rukojetí jako „úpadkový tvar severských dýk“ a naznačil tak jejich větší časový rozptyl v rámci únětické kultury. Ke stejnému závěru – tedy že většina dýk s rukojetí je až mladoúnětického stáří – jsem dospěl

Dat.	e	okraj	poloha	rok nálezu, získání	nálezové prostředí	tvar , stav dochování	typ (podle obr. 1)	P Platten-silex	severské dýky s rukojetí: typ	délka v mm	obr.
CHAM	1	Bzi (Píseň-jih)	Velká skála	1882	výšinné sídliště	lančetovitá	SD 4a			80	2.2
CHAM	2	Bzi (Píseň-jih)	Velká skála	1882	výšinné sídliště	lančetovitá ?	SD x	P		(56)	2.3
CHAM	3	Milínov (Píseň-jih)	Lopata	1880-87	výšinné sídliště	lančetovitá ?	SD x	P		70	2.4
RIV	4	Vraný (Kladno)	Čertovka	1953	jámový objekt s kostr. poh/bem	lančetovitá	SD 4b	P		106	2.1
ŠK	5	Litoměřice (Litoměřice)	Hóringova cih.	1900	kostrový hrob	s rukojetí	SD 11	P		(103)	3.1
ZP	6	Brandýsek (Kladno)	pískovna	1955-56	kostr. dvojhrob 19	lančetovitá	SD 9			80	4.1
ÚK I	7	Břežánky (Teplice)	důl Amalia III	1916	kostrový hrob	lančetovitá	SD 1 (?)			175	-
ÚK?	8	Hradiště (Teplice)	pole ppč. 412	1934/37	pohřebiště ?	lančetovitá	SD 1			115	7.4
ÚK I	9	Praha-Běchovice (Praha 9)	pískovna	1967	kostrový hrob 1	lančetovitá	SD 3b			150	5.5
ÚK I	10	Praha-Bubeneč (Praha 7)	Jednofadá ul	1920	kostrový hrob 3	lančetovitá	SD 3a			120	5.1
ÚK I ?	11	Sokoleč (Nymburk)	?	před 1931	kostrový hrob ?	lančetovitá	SD 7			232	5.6
ÚK II	12	Hosty (České Budějovice)	soutok	1987/88	sídliště	s rukojetí	SD 16?		VI a	ca 120	6.6
ÚK?	13	Křesín (Litoměřice)	pole ppč. 796/2	1962	kultur. vrstva na pohřebišti a sídlišti	s rukojetí ?	SD 10		x	(101)	9.3
ÚK?	14	Svojsice (Kolín)	?	před 1936	kostrový hrob ?	s rukojetí	SD 18		VI c	190	10.4
ÚK II	15	Vlíněves (Mělník)	pískovna	2004	jámový objekt s kostr. poh/bem	s rukojetí	SD 18		VI c	111	10.3
	16	Benešov (Benešov)	Na Karlové	1876	BNO	s rukojetí	SD 16		VI a	171	8.1
	17	Brandež (Mladá Boleslav)	pole	1946/7	ON, pole	lančetovitá	SD 2b			160	7.3
	18	Brník (Litoměřice)	?	1930	depot ?	s rukojetí	SD 17		VI a	ca 220	11.1
	19	České Budějovice - Dobrá Voda (České Budějovice)	Pomezní ul.	1985	ON, zahrada	rukojeť	SD 14		V a	(58)	9.2
	20	Dolánky (Podbořany)	Rubin	před 1936	výšinné sídliště	s rukojetí	SD 12		III c	158	8.2
	21	Dolní Krupá (Havl. Brod)	?	před 1981	BNO	s rukojetí	SD 12		III c	ca 150	6.11
	22	Duchcov (Teplice)	?	před 1900	pohřebiště ?	lančetovitá	SD 6			112	6.3
	23	Ervěnice (Most)	důl Hedvika	1929	BNO	lančetovitá	SD 8			130	6.12
	24	Evaň (Litoměřice)	?	1924	BNO	lančetovitá	SD 8	P		210	6.13
	25	Chornice (Svitavy)	lok. č 19	2002-8	ON, xx	s rukojetí ?	SD 10		x	?	5.10
	26	Jevíčko (Svitavy)	Předměstí	2005	ON, xx	zl. čepele	SD xx			(65)	5.9
	27	Křimov (Chomutov)	přeložka silnice	2005	ON, horský terén	s rukojetí ?	SD 10		x	(50)	5.11
	28	Labská Chrástce (Pardubice)	Labe ?	před 1945	říční nález ?	rukojeť	SD 12		III c	(96)	8.3
	29	Ledeč n.S.-okoli (Havl. Brod)	?	před 1932	BNO	s rukojetí	SD 12		III c	ca 170	6.10
	30	Litoměřice (Litoměřice)	Labe	před 1890	říční nález (depot ?)	s rukojetí	SD 17		VI a	146	12.1
	31	Litoměřice-okolí ((Litoměřice)	?	před 1945	BNO	s rukojetí	SD 15		V b	167	10.2
	32	Loučeň (Nymburk)	?	1838	ON, les	lančetovitá	SD 1			146	6.2
	33	Lovosice (Litoměřice)	?	před 1930	BNO	lančetovitá	SD 5			71	7.5
	34	Lukov (Slaný)	?	před 1914	BNO	lančetovitá	SD 1			116	6.1
	35	Mašřov (Chomutov)	?	před 1945	BNO	rukojeť	SD 12?		III c	?	-
	36	Nové Město (Teplice)	Bendlova chata	1932	ON, horský terén	s rukojetí	SD 14		V a	204	10.1
	37	Nymburk (Nymburk)	Labe	1956	říční nález	s rukojetí	SD 13		IV a	172	9.1
	38	Osice (Hradec Králové)	pole ppč. 99	1924	ON, pole	lančetovitá	SD 2b			145	7.2
	39	Osice (Hradec Králové)	pole ppč. 99	1933	ON, pole	s rukojetí	SD 12		III c	152	8.4
	40	Praha - Vinoň (Praha 9)	Kamenný stůl	1991	ON, pole	lančetovitá	SD 4a			90	7.1
	41	Solány (Litoměřice)	Kvíteč	1913	ON, hora	s rukojetí	SD 16		VI a	168	8.5
	42	Unhošť (Kladno)	Okrouhlik	1954	ON, zahrada	lančetovitá	SD 2a			132	6.5
	43	Velim (Kolín)	?	před 1922	BNO	rukojeť s částí čepele	SD 12?		III	(156)	6.7
	44	Volačev (Semily)	?	1934	BNO	lančetovitá	SD x			(85)	5.8
	45	Vrchoslav (Teplice)	?	před 2012	BNO	s rukojetí	SD 13		IV a	135	6.8
	46	Zaječův (Broun)	Sv. Dobrolivá	před 1867	BNO	lančetovitá	SD 7?	P		?	2.5
	47	Žalov (Praha-západ)	Řivnáč	1881-83	ON, polykulturní výšinné sídliště	rukojeť	SD 12		III	?	8.6
	48	Želčnice (Jičín)	pole	před 1945?	ON, pole	lančetovitá	SD 5			ca 80	6.9
	49	Židlov (Česká Lipa)	zahrada čp. 67	před 1934	ON, zahrada	lančetovitá	SD 1-3 ?			150	-
Nálezy nejisté:											
	50	Dobřičany (Louny)	hliník	1969	kulturní vrstva	zlomek dýky	SD xxx			?	-
	51	Habří (České Budějovice)	?	?	?	čepel dýky	SD xxx			?	-
	52	MyBeneč (Písek)	?	?	?	s rukojetí ?	SD 10			?	-

Tab. 1. Silicicové dýky v Čechách: č. 1–15 datované, 16–49 bez nálezových okolností, 50–52 nejisté.

Tab. 1. Silexdolche in Böhmen. 1–15 – datiert; 16–49 – ohne Fundumstände; 50–52 – unsicher.

v práci věnované tématu severských zbraní a nástrojů; dýk s rukojetí bylo tehdy z Čech známo sedm (*Zápotocký 1961*). Z novějších přírůstků jsou jen dva datované (Brandýsek: *Kytlicová 1960*; Praha-Běchovice: *Vencl 1970*); nad významem a funkcí dýk se v souvislosti s nově objevenými kusy zamýšleli *P. Zavřel (1986)* a *D. Stolz (2002)*. Také v poslední syntéze českého pravěku se pazourkové dýky zmiňují jen v kontextu starší doby bronzové a jako importy z jihoskandinávské oblasti (*Jiráň ed. 2008, 41*).

Z Čech dnes evidujeme celkem 52 silicitových dýk (SD). Z hlediska náleзовých okolností se dělí do dvou skupin (*tab. 1*):

- a) dýky, jež jsou svým náleзовým kontextem datované (kap. 3.1): 15 dýk (= 29 %), z nich 4 z výšinných sídlišť, 3 z nížinných sídlišť a 8 z hrobů či pohřebišť;
- b) dýky bez náleзовého kontextu (kap. 3.2): 37 dýk (= 71 %); kromě ojediněle nalezených a bez náleзовých údajů (ON a BNO v *tab. 1*) jsou mezi nimi i dvě dýky pocházející z areálů polykulturních výšinných sídlišť a po jedné z pohřebišť (?), z depotu (?) a z depotu / hrobu (?).

Tvarově se dělí na dýky lancetovité a na dýky s rukojetí či řapem, přičemž poměr mezi nimi je shodný (*tab. 1*): z 52 dýk je 24 lancetovitých, 25 dýk s rukojetí a 3 dýky neurčené či nejisté. Při jejich klasifikaci vycházíme ze stavu, v němž se dochovaly, s vědomím, že u části z nich může jít o tvar druhotný, vzniklý přeretušováním poškozených či opotřebovaných kusů, při němž se postupně měnil tvar čepele, ale násadní partie resp. rukojeť zůstávala stejná – proto při typologickém dělení rozhoduje tvar rukojetí (*Lomborg 1973, 26*; kupř. ve středním Německu vykazovalo různý stupeň úprav 76% dýk: *Agthe 1989, 22, tab. 1*).

Při klasifikaci dýk vycházíme, podobně jako u silicitových seker, z faktu, že se do Čech dostávaly ve více obdobích a z obou produkčních okruhů, severního a jižního, vždy ale jen jako solitéry, bez vlivu na domácí výrobu, k níž zde chyběly surovinové zdroje. Stejně jako u seker, i v případě dýk se do Čech z tamních typových sérií dostával jen výsek. Otázkou je, jak za tohoto stavu, navíc většinou bez mineralogického určení suroviny, postupovat při jejich zpracování. Zatímco pro severskou produkci je k dispozici obecně přijímaná a praxí ověřená typochronologická řada šesti hlavních typů, pro dýky jižního okruhu jsou jen dílčí třídění, sestavovaná *ad hoc*: kupř. pro dýky chamské a horgenské kultury (*Itten 1970; Matuschik 1999, 75*), z alpských pobřežních stanic (*Schlichtherle 2003, Abb. 14; 2004/2005, Abb. 2*), či z hrobové výbavy pohárových kultur (*Heyd 2000, Taf. 12, 73; Zimmermann 2007, Abb. 6*). Za této situace jsme, stejně jako při rozboru seker, jako nejschůdnější zvolili přístup takřikající neutrální: ze všech dýk našeho soupisu byl sestaven pomocný typář se 17 typy (*obr. 1*), jenž zahrnuje též varianty, které ve výše jmenovaných dílčích klasifikacích chybějí:

Dýky lancetovité

Z 24 dýk je 21 typově určitelných rozděleno do 9 typů – SD 1–9; datované kusy tučně:

SD 1: mandlovité, s max. šířkou uprostřed, oboustranně přihrocené.

Dýky č. **8 Hradiště**, 32 Loučeň, 34 Lukov a dle popisu i č. **7 Břežánky**; d. 115, 116, 146, 175 mm; *obr. 7: 4; 6: 2, 1* a nevyobrazeno.

Následující tři typy, SD 2–4, listovité s max. šířkou v horní třetině délky, se vzájemně liší tvarem násadní partie:

SD 2a, b: s násadní partií přihrocenou. Var. 2a: oba břity obloukovité. Var. 2b: jeden břit obloukovitý, druhý na přechodu čepele do násadní partie oble lomený.

Dýky 2a: č. 42 Unhošť, d. 132 mm, *obr. 6: 8*. – Dýky 2b: č. 17 Branžež, 38 Osice; d. 160, 145 mm; *obr. 7: 2, 3*.

SD 3a, b: s násadní partií úzce obloukovitou. Var. 3a: oba břity obloukovité. Var. 3b: dto, čepel je od násadní partie oddělena dvěma protilehlými vrypky, usnadňujícími upevnění rukojeti.

Dýky 3a: č. **10 Praha-Bubeneč**, d. 120 mm, *obr. 5: 1*. – Dýky 3b: č. **9 Praha-Běchovice**, d. 150 mm, *obr. 5: 5*.

SD 4a, b: s násadní partií široce obloukovitou. Var. 4a: jeden břit obloukovitý, druhý v místě přechodu čepele do násadní partie oble lomený. Var. 4b: násadní partie z jedné strany oddělena vrypem.

Dýky 4a: č. **1 Bzí**, 40 Praha-Vinoř; d. 80, 90 mm; *obr. 2: 2; 7: 1*. – Dýky 4b: č. **4 Vraný**, d. 106 mm, *obr. 2: 1*.

Zbývajících pět typů se liší tvarem čepele:

SD 5: pentagonální s trojúhelníkovitou čepelí a trapézovitou násadní partií.

Dýky č. 33 Lovosice, 48 Železnice; d. 71, 80 mm; *obr. 7: 5; 6: 9*.

SD 6: listovitě se dvěma dvojicemi protilehlých vrypů v násadní partií.

Dýka č. 22 Duchcov, d. 112 mm, *obr. 6: 3*.

SD 7: úzce listovitě s nízce obloukovitými břity a zúženou, rovně ukončenou týlní stranou.

Dýky č. **11 Sokoleč**, 46 Zaječov?; d. 232 a xx mm; *obr. 5: 6; 2: 5*.

SD 8: protáhle trojúhelníkovitě čepele s nízce obloukovitou týlní stranou.

Dýky č. 23 Ervěnice, 24 Evaň; d. 130, 210 mm; *obr. 6: 12, 13*.

SD 9: široce trojúhelníkovitě čepele s nízce obloukovitou týlní stranou.

Dýka č. **6 Brandýsek**, d. 80 mm, *obr. 4: 1*.

Dýky s rukojetí

Celkem 25 dýk rozdělených do 8 typů – *SD 11–18*; jako *SD 10* označeny zlomky, podle šířky čepele patrně též rukojetí; 1 nález nejistý. Datované nálezy tučně:

SD 11: s ploše obdélníkovitou rukojetí nahoře krátce křídélkovitě rozšířenou; čepel listovitá, odsazená.

Dýka č. **5 Litoměřice**, d. (103) mm, *obr. 3: 1*.

SD 12 (= III. typ severských dýk): s rukojetí čtvercovitého či trojúhelníkovitého profilu nerozšířenou, či ke konci lehce rozšířenou, jejíž hrany jsou zpravidla retuší vypracované do svislých švů; čepel úzce listovitá, neodsazená.

Dýky č. 20 Dolánky, 21 Dolní Krupá, 28 Labská Chrčice, 29 Ledeč – okolí, 35 Maštov, 39 Osice, 43 Velim, 47 Žalov; d. 158, 150, (96), 170, 152, xx, (156), xx mm; *obr. 8: 2; 6: 11; 8: 3; 6: 10; 8: 4; 6: 7; 8: 6*.

SD 13 (= IV. typ severských dýk): s rukojetí ploše rombického profilu nahoře lehce rozšířenou, přičemž hrany rukojeti, včetně horního strany, jsou retuší vypracované do švů; čepel listovitá, odsazená.

Dýky č. 37 Nymburk, 45 Vrchoslav, d. 172, 135 mm, *obr. 9: 1; 6: 8*.

SD 14 (= V. typ severských dýk): s rukojetí rombického profilu nahoře lehce rozšířenou, jejíž hrany jsou retuší vypracované do svislých švů; čepel listovitá, měkce odsazená.

Dýky č. 19 Č. Budějovice, 36 Nové Město; d. (58), 204 mm; *obr. 9: 2; 10: 1*.

SD 15 (= V. typ severských dýk): dto, čepel zřetelně odsazená, bez svislých švů na rukojeti.

Dýka č. 31 Litoměřice-okolí, d. 167 mm; *obr. 10: 2*.

SD 16 (= VI. typ severských dýk): s protáhlou nerozšířenou rukojetí ploše rombického až špičatě oválného profilu, listovitá čepel je odsazená.

Dýky č. **12 Hosty (?)**, 16 Benešov, 41 Solany; d. 120, 171, 166 mm; *obr. 6: 6; 8: 1, 5*.

SD 17 (= VI. typ severských dýk): dto, s čepelí úzce trojúhelníkovitou.

Dýky č. 18 Brníkov, 30 Litoměřice-Labe; d. 200/220, 146 mm; *obr. 11: 1; 12: 1*.

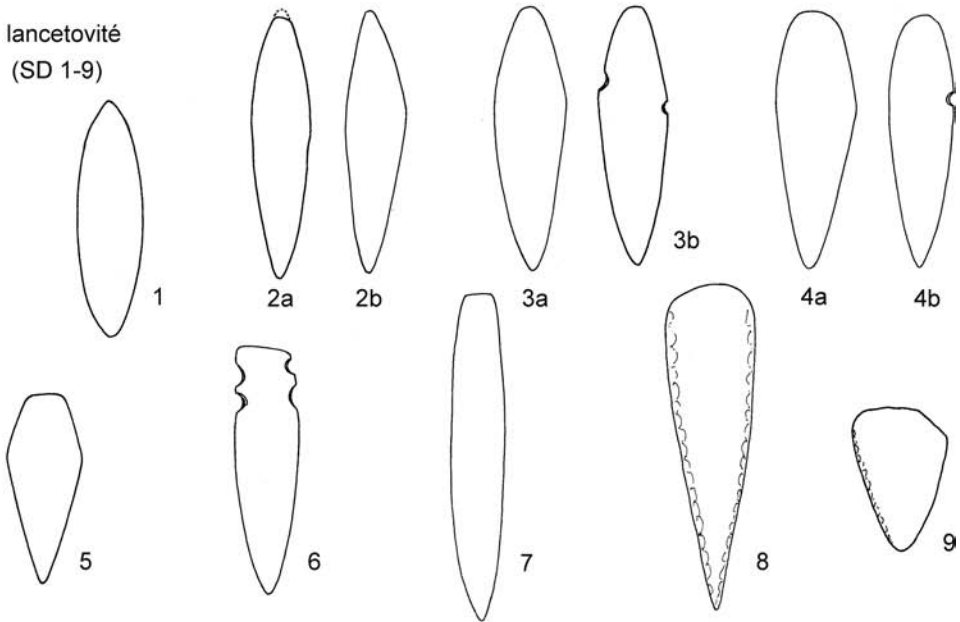
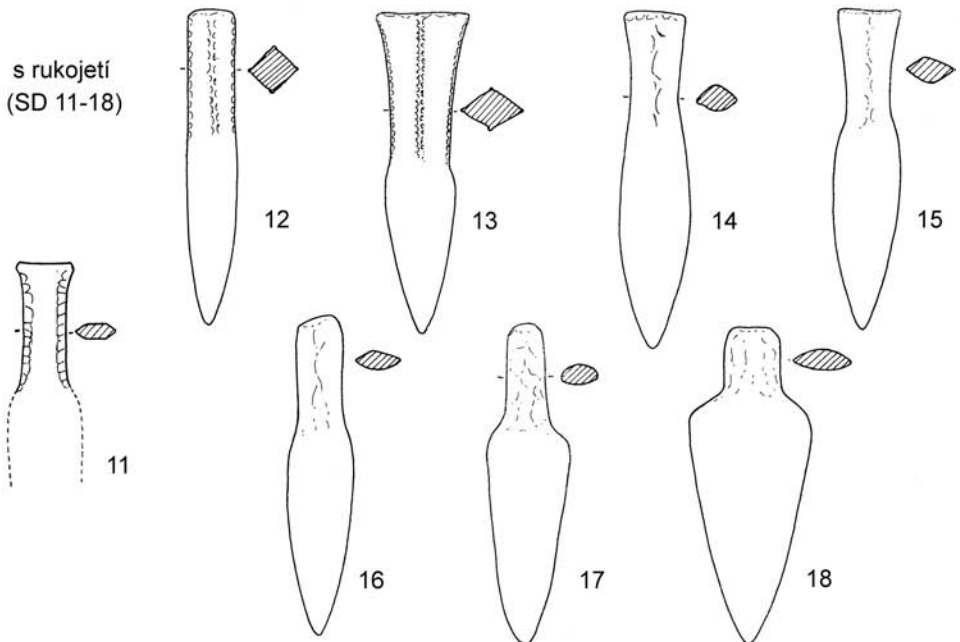
SD 18 (= VI. typ severských dýk): s krátkou nerozšířenou rukojetí špičatě oválného profilu stejné síly, jako trojúhelníkovitě odsazená čepel.

Dýky č. **14 Svojšíce**, **15 Vlněves**; d. 190, 111 mm; *obr. 10: 4, 3*.

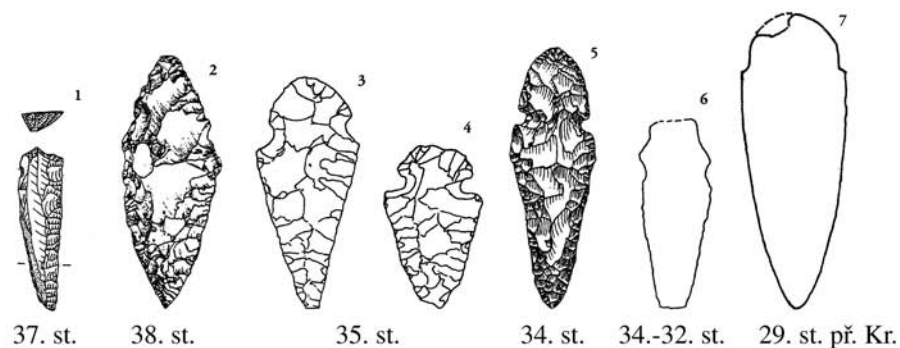
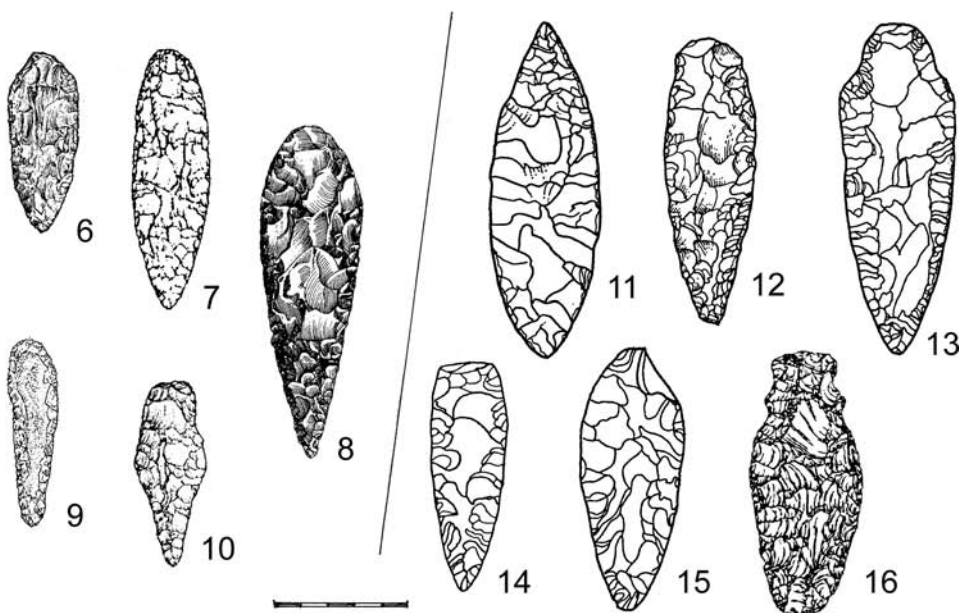
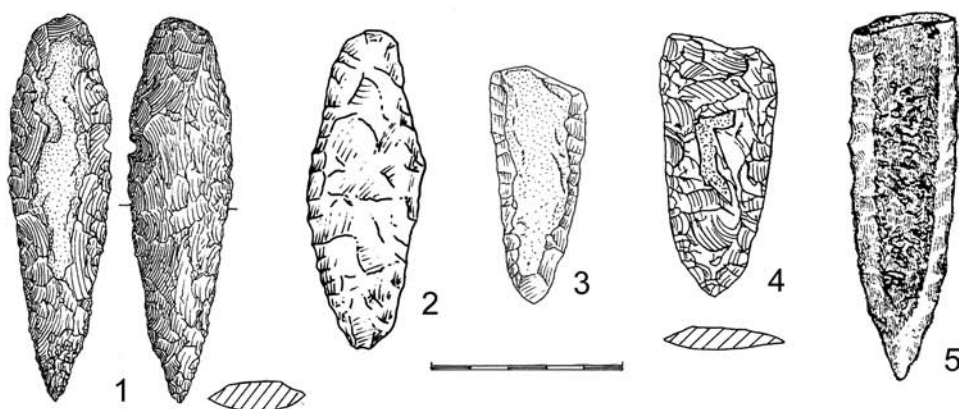
SD 10: zlomky dýk (podle šířky čepele pův. s rukojetí) a nejisté.

Zlomky dýk č. 13 Křesín, 25 Chornice, 27 Křímov; *obr. 9: 3; 5: 10, 11*. Nejistá: č. 52 Myšenec.

silicitové dýky (SD)

lancetovité
(SD 1-9)s rukojetí
(SD 11-18)

Obr. 1. Typy silicitových dýk nalezených na území Čech.
Abb. 1. Typen von Silexdolchen vom Gebiet Böhmens.

3. Soupis nálezů

3.1. Silicitové dýky datované (č. 1–15)

Z 15 datovaných dýk je deset lancetovitých a pět s rukojetí (včetně 1 zlomku širší čepele). Spadají do období čtyř kulturních skupin, od konce středního eneolitu do závěru starší doby bronzové.

3.1.1. Chamská a řivnáčská kultura

Bzí, okr. Plzeň-jih

Velká skála, výšinné sídliště (590 m n. m.). Z výzkumu F. X. France v r. 1882:

(1) Dýka SD 4a; silex; délka 80 mm; ZČM Plzeň; *obr. 2: 2*.

(2) Zlomek (?) dýky lancetovité SD x; deskovitý silex; zachov. délka 56 mm; ZČM Plzeň; *obr. 2: 3*.

LIT: *Franc 1890*, I, 17; II, t. 3: 1,2; posledně *John 2010*, *obr. 97: 1, 2*.

Milínov, okr. Plzeň-jih

Lopata, výšinné sídliště (435 m n. m.). Z výzkumu F. X. France v l. 1880–87:

(3) Zlomek (?) dýky lancetovité SD x; deskovitý silex; délka 70 mm; ZČM Plzeň; *obr. 2: 4*.

LIT: *Franc 1890*, I, 34; II, t. 9: 10; *Popelka 2001*, 185, *obr. 2: 7*; *John 2010*, *obr. 110: 7*.

Vraný, okr. Kladno

Čertovka, č. kat. 718–720. Pískovcová ostrožna v kaňonovitém údolí Vranského potoka; plocha ca 0,8 ha, ca 275 m n. m., převýšení ca 20 m. Polykulturní lokalita, z eneolitu kromě řivnáčské a západní skupiny kulovitých amfor ještě stopy zvoncovitých pohárů (sídliště?), poté únětická osada. Výzkum v l. 1953–1956 (A. Knor, ARÚ), nezpracováno. K nálezu dýky se zřejmě vztahuje následující partie ze zprávy, popisující situaci na skalnaté severových. partii Čertovky:

Jámový objekt „Z eneolitických objektů tu bylo zachyceno ohniště (nejspíš zhroutená hrnčířská pec), jiná podobná byla zachycena v rozlehlé proláklíně použité pro velkou eneolitickou jámu. V této jámě vedle keramiky vyniká z nálezů pazourkový oštěp, zdobený kostěný předmět, kamenný sekáč, větší počet klínků typu Slánské Hory aj. Ve dně této jámy v menší kruhové jámě byl nalezen skrčený pohřeb v nezvyklé poloze. Kostra leží zády vzhůru (trup), levá noha je dislokována od těla tak, že její chodidlo je před obličejem lebky. Vedle této kostry leží zbytky kostřičky nemluvněte.“ Na příslušnost objektu k řivnáčskému osídlení ukazuje kromě Knorova určení keramiky i přítomnost typických seker-teslic slánského typu.

Obr. 2. Nahoře: Silicitové dýky z výšinných sídlišť řivnáčské (1 Vraný-Čertovka) a chamské kultury (2, 3 Bzí-Velká skála; 4 Milínov-Lopata), ojedinělý nález (5 Zaječov). – Uprostřed: Silicitové dýky z kontextu eneolitických kultur jihoněmeckého Podunají a severoalpské oblasti: altheimské (6 Altheim), chamské (7, 10 Riekofen; 8 Dobl; 9 Hienheim), horgenské (11 Maur; 12 Schellenberg-Borscht; 13 Obermeilen; 14 Sipplingen; 15 Egolzwill II; 16 Zürich-Seefeld, dendrodat. 3239–3201 př. Kr.). Podle *Franc 1890* (2–4), *Sklenář 2011* (5), *Driehaus 1960* (6), *Matuschik 1999* (7, 10), *Burger 1988* (8), *de Grooth 1977* (9), *Itten 1970* (11–15), *Altorfer – Affolter 2010* (16). – Dole: Datované dýky ze severoalpských lokalit vyrobené z hornoitalských surovin (podle *Schlichtherle 2003*, Abb. 14): 1 Ödenahlen, 2 Ergolding, 3, 4 Pestenacker, 5 Arbon-Bleiche, 6 Hauslabjoch („Ötzi“), 7 Allensbach.

Abb. 2. Oben: Silexdolche von den Höhensiedlungen der Řivnáč- (1 Vraný-Čertovka) und Chamer Kultur (2, 3 Bzí-Velká skála; 4 Milínov-Lopata), isolierter Fund (5 Zaječov). – Mitte: Silexdolche aus Befunden der äneolithischen Kulturen im süddeutschen Donaauraum und Nordalpenraum: Altheimer Kultur (6 Altheim), Chamer Kultur (7, 10 Riekofen; 8 Dobl; 9 Hienheim), Horgen-Kultur (11 Maur; 12 Schellenberg-Borscht; 13 Obermeilen; 14 Sipplingen; 15 Egolzwill II; 16 Zürich-Seefeld mit Dendrodatum 3239–3201 v. Chr.). Nach *Franc 1890* (2–4); *Sklenář 2011* (5); *Driehaus 1960* (6); *Matuschik 1999* (7, 10); *Burger 1988* (8); *de Grooth 1977* (9); *Itten 1970* (11–15); *Altorfer – Affolter 2010* (16). – Unten: Datierte Dolche von nordalpinen Fundorten, hergestellt aus norditalienischen Rohstoffen (nach *Schlichtherle 2003*, Abb. 14): 1 Ödenahlen; 2 Ergolding; 3, 4 Pestenacker; 5 Arbon-Bleiche; 6 Hauslabjoch („Ötzi“); 7 Allensbach.

(4) Dýka SD 4b, po obvodu retušovaná; deskovitý silex; délka 106 mm; NM Praha, expozice, „obj. 16/53“; obr. 2: 1; za informaci a skicu děkuji L. Šebelovi.
LIT: *Knor 1953*.

Ze čtyř dýk patří č. 1 a 4 lancetovitým typu SD 4 (obr. 2: 1, 2), zbývající dvě, č. 2 a 3, patrně též lancetovité, nejsou typově určitelné (obr. 2: 3, 4). Všechny pocházejí z areálů výšinných sídlišť. Dýky č. 1–3 z výzkumů F. X. France postrádají nálezkové okolnosti. U čtvrté – dýky z výšinné osady k. řivnáčské u Vraného – není z popisu nálezkové situace jasné, zda event. nepatřila ke dvojici neregulárně pohřbených osob.

Surovinou dýk č. 2–4 je deskovitý silex dolnobavorského původu (kap. 4.1) a v horním Podunají k nim nacházíme i materiálově a chronologicky nejbližší paralely (na jižní původ dýk ze západočeských lokalit poukazovali už *Burger 1988*, 60, 129 a *Popelka 2001*, 185). Dýky stejného tvaru (SD 4) i suroviny mají ovšem delší trvání: známé jsou už z kultury altheimské (obr. 2: 6) a následně i chamské (obr. 2: 7) a horgenské (obr. 2: 12–15).

3.1.2. Kultura se šňůrovou keramikou (KŠK)

Litoměřice, okr. Litoměřice

Höringova cihelna na východním okraji města, na návrší zvaném Božka, též Kasárenský pahorek. Koncem 19. stol. cihelna těžila na ppč. 2754/8,9,11 a v místě sousedních domů, v západním úhlu mezi ul. Československou a Jiřího z Poděbrad. V r. 1900 se odtud do sbírky J. Kerna dostala výbava ze dvou hrobů, z nichž hrob I byl vybaven též dýkou:

Kostrový hrob I ze dne 25. 2. 1900. Podle zápisu J. Kerna „Bei Punkt A fand ich am 25. II. das völlig devastierte und unvollständige Inventar eines neol. Grabes. Den Skelettresten nach zu urteilen, dürfte es sich um die Bestattung eines älteren Individuums (Mannes ?) handeln. Unter den völlig vermorschten Resten befanden sich Fragmente der Hirnschale und Stückchen des Unterkiefers, Reste des Beckens und einige Extremitätenknochen. Die Zähne waren stark abgenutzt. Als Beigaben fanden sich Bruchstücke zweier Gefäße. ... Wie mir der Arbeiter, der den Grab aufdeckte, zu berichten wusste, soll bei dem Skelett auch eine steinere Spitze (angeblich Lanzenspitze) gelegen sein, die sich im Besitze des Herrn Vogel befindet.“; našťestí se J Kernovi podařilo časem získat i toto „kopí“:

(5) Dýka SD 11 s plochou sloupkovitou rukojetí, nahoře krátce křídélkovitě rozšířenou, a listovitou čepelí. Většinu plochy čepelí i rukojeti tvoří původní povrch desky o síle ca 10 mm, z níž byl nástroj oboustrannou okrajovou retuší vytvarován. Dýka prodělala sekundární úpravu: po poškození, při němž došlo ke ztrátě růžku rukojeti a většiny čepelí, byla zbývající část čepelí přeretušována do krátkého trojúhelníkovitého hrotu. Surovinou je bělošedý deskovitý rohovec, patrně typu Baiersdorf; délka 103 (pův. minimálně 150 mm), obr. 3: 1.

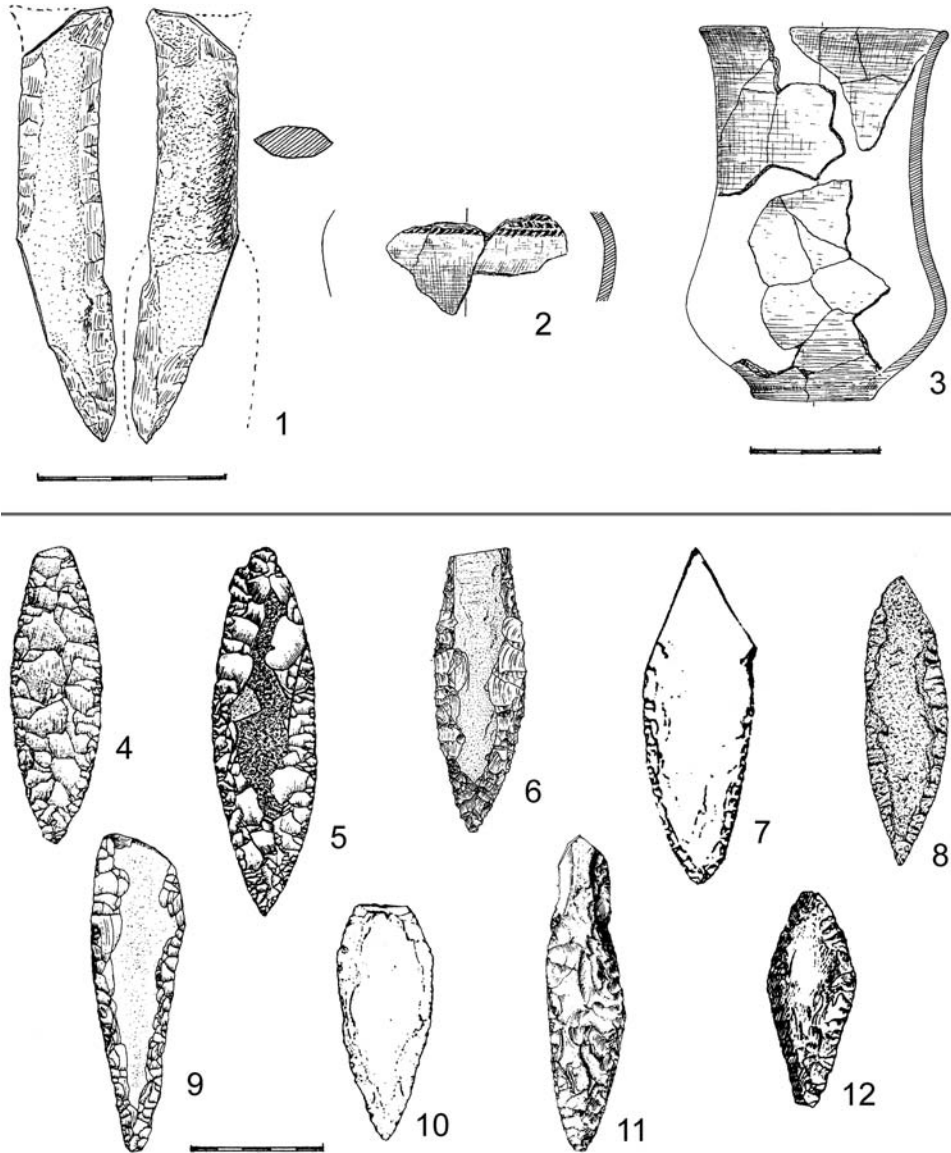
Části poháru plynule esovitého profilu, nezdobeného, s nízko položenou výdutí a nožkovitě odsazeným dnem, p. hnědavý až okrový, hrubě hlazený; výška ca 140 mm; obr. 3: 3.

Z poháru (typ ?) zlomky těla; z výzdoby, sahající až nad max. výdutí, se dochovaly tři horizontální otisky šňůry; dm. výdutě ca 110 mm, obr. 3: 2.

ULOŽ: M Litoměřice, sb. Kern č. K 5 (dýka), 3, 8 (keramika).

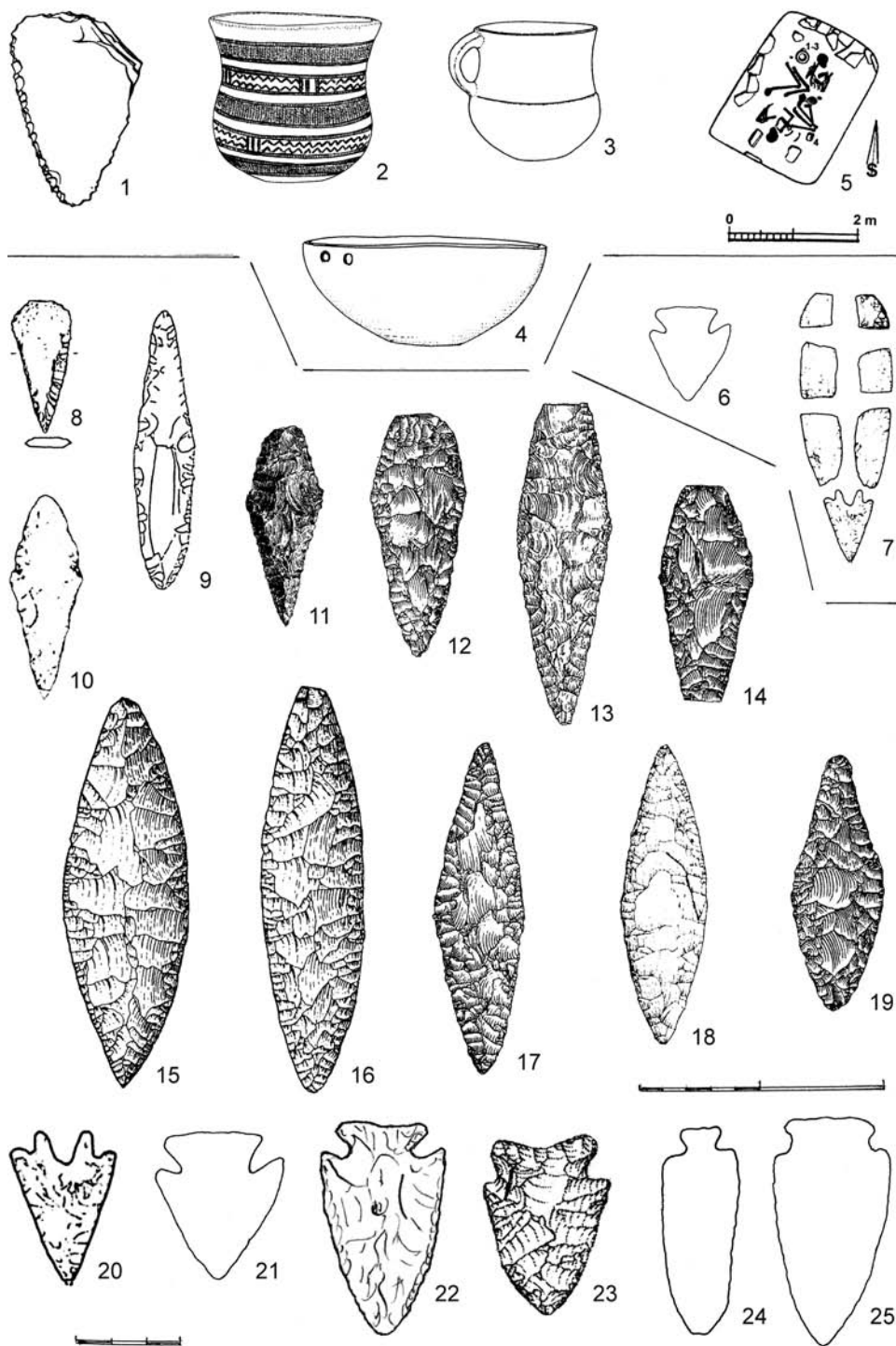
Dýka z litoměřického hrobu je zatím jediná svého druhu z kontextu české skupiny KŠK. Ze dvou pohárů, jež se z hrobové výbavy dochovaly, je jeden (obr. 3: 3) typově určitelný: jde o nezdobenou variantu tzv. „prohnutých pohárů“ – typu B8, řazených do nálezkové skupiny II (*Buchvaldek 1986*, 90, 95, obr. 65). Surovina dýky, deskovitý silex, ukazuje na oblast falcké Alby.

Z hrobů KŠK jsou silicitové dýky známé, s výjimkou dvou z dolnorakouského Falckensteinu, prakticky jen z jižního Německa (26 hrobů); severněji, ze středního Německa a z českých zemí, dosud nebyly hlášeny (*Heyd 2000*; *Dresely 2004*; *Zimmermann 2007*).

Obr. 3. Nahoře: Kostrový hrob kultury šňůrové keramiky z Litoměřic, Höringovy cihelny (1 dýka, 2, 3 poháry /fragments/). – Dole: Silicidové dýky z jihoněmeckých a rakouských hrobů kultury šňůrové keramiky: 4 Kösching, 5 Bergheim, 6 Hienheim, 7 Steingrub, 8 Riedlingen, 9 Franzhausen II, 10 Franzhausen S 33, 11 Trieching, 12 Straubing; srov. dále obr. 3:10. Podle: Tillmann 2001 (4), Engelhardt 1978 (5, 11), Zimmermann 2007 (6, 8, 12), Heyd 2000 (7), Neugebauer 1992 (9, 10).

Abb. 3. Oben: Körpergrab der Schnurkeramik-Kultur in Litoměřice, Ziegelei Höring (1 Dolch; 2, 3 Fragmente von Bechern). – Unten: Silexdolche aus süddeutschen und österreichischen Gräbern der Schnurkeramik-Kultur: 4 Kösching; 5 Bergheim; 6 Hienheim; 7 Steingrub; 8 Riedlingen; 9 Franzhausen II; 10 Franzhausen S 33; 11 Trieching; 12 Straubing; vgl. auch Abb. 3: 10. Nach Tillmann 2001 (4); Engelhardt 1978 (5, 11); Zimmermann 2007 (6, 8, 12); Heyd 2000 (7); Neugebauer 1992 (9, 10).

Za typický hrobový milodar jihoněmecké KŠK je označil už *B. Engelhardt* (1978, 290). *V. Heyd* (2000, 74) je rozdělil do 4 typů (= obr. 3: 4–7), přičemž stranou ponechal dýku ze Straubingu (obr. 3: 12) pro její odlišnou, patrně severoitalskou surovinu, a dýku z Traichingu, jedinou s rukojetí (obr. 3: 11). Typy 1 a 2 datoval do středního stupně, typy 3 a 4 spolu s dýkou z Traichingu do mladšího stupně jihoněmecké KŠK.

Surovina i datování litoměřické dýky svědčí o původu v prostředí jihoněmecké KŠK, problémem je, že mezi dýkami této kultury i celého jižního okruhu nemá analogií (dýka z Triechingu, jediná s rukojetí, připomíná spíše lancetovité: obr. 3: 11). Tvar sloupkovité rukojeti s křídélkovitě rozšířeným koncem prozrazuje – stejně, jako je tomu u severských dýk starobronzového stáří s podobně tvarovanou rukojetí – snahu napodobit kovovou předlohu. V případě naší dýky se jako časově nejbližší vzory nabízejí dýky kultury zvoncovitých pohárů. Exmpláře s podobně formovanou rukojetí nacházíme mezi měděnými dýkami I. a III. typu (*Kuna – Matoušek* 1978, 66, obr. 1: 5, 15, 18; *Stehelčeves: Hájek* 1968, Taf. 12). Jistým problémem takového řešení je relativně časné datování litoměřické dýky v rámci české skupiny KŠK, navíc jde o artefakt sekundárně upravený, mezi jehož zhotovením a uložením do hrobu mohl být i značný časový rozdíl. S nástupem zvoncovitých pohárů se v Čechách totiž počítá až po mladším stupni KŠK, na Moravě už během jejího pozdního stadia (*Dvořák – Šebela* 1992, 106; *Peška* 2009, 242). Vysvětlit, jak se tvar imitující měděné dýky zvoncovitých pohárů dostal do hrobu II. nálezové skupiny české KŠK, by mohl poznatek *V. Heyda* (2000, 480, Abb. 6), podle něhož zvoncovité poháry nastoupily v jihoněmeckém Podunají dříve než v českých zemích, už ke konci středního stupně (B) tamní skupiny KŠK.

Obr. 4. Nahoře: Kostrový hrob kultury zvoncovitých pohárů z Brandýska (1 dýka /?/, 2–4 keramika, 5 plán hrobu), podle *Kytlicová* 1960. – 6, 7 silicitová šipka z Hostomic (d. 40 mm) a rekonstrukce „skládané“ dýky z hrobu zvoncovitých pohárů z Maref (7 podle *Škrdla – Šebela* 1997). – Uprostřed: Silicitové dýky z hrobů mladoeneolitických a starobronzových kultur: 8, 9 k. zvoncovitých pohárů v jižním a středním Německu; 10 k. šňůrové v Pomohani; 11–19 k. proto- a staroúnětické ve Slezsku, na Moravě a ve středním Německu (8 Landau, 9 Weimar, 10 Tauberbischofsheim, 11 Marszowice, 12 Pavlov, 13 Vyškov, 14, 17 Rybníky, 15, 16 Nohra, 18 Seebach, 19 Šlapanice; podle *Husty* 1994 (8), *Agthe* 1989 (15, 16, 18), *Dresely* 2004 (10), *Seger* 1904 (11), *Šebela* 1998 (13, 14, 17, 19), *Peška* 2009 (12)). – Dole: Hrot skládané dýky z Maref (20) a podobně tvarované hroty z náhodných nálezů (21 Hostomice, 22 Jeneček, 24, 25 Dolní Chvátliny) a z pobřežního sídliště Bodman na Bodamském jezeře (23 podle *Schlichtherle* 2004–2005, Abb. 11.2).

Abb. 4. Oben: Körpergrab der Glockenbecherkultur in Brandýsek (1 Dolch?; 2–4 Keramik; 5 Plan des Grabes), nach *Kytlicová* 1960. – 6, 7 Silexspitze von Hostomice (L. 40 mm) und Rekonstruktion eines „zusammengesetzten“ Dolches aus einem Glockenbechergrab in Marefy (7 nach *Škrdla – Šebela* 1997). – Mitte: Silexdolche aus den Gräbern jungäneolithischer und altbronzezeitlicher Kulturen: 8, 9 Glockenbecherkultur in Süd- und Mitteldeutschland; 10 Schnurkeramik-Kultur im Maingebiet; 11–19 Proto- und Altaunjetitzer Kultur in Schlesien, Mähren und Mitteldeutschland (8 Landau; 9 Weimar; 10 Tauberbischofsheim; 11 Marszowice; 12 Pavlov; 13 Vyškov; 14, 17 Rybníky; 15, 16 Nohra; 18 Seebach; 19 Šlapanice. Nach *Husty* 1994 (8); *Agthe* 1989 (15, 16, 18); *Dresely* 2004 (10); *Seger* 1904 (11); *Šebela* 1998 (13, 14, 17, 19); *Peška* 2009 (12)). – Unten: Spitze des zusammengesetzten Dolches von Marefy (20) und ähnlich geformte Spitzen aus Zufallsfunden (21 Hostomice; 22 Jeneček; 24, 25 Dolní Chvátliny) sowie aus der Ufersiedlung Bodman am Bodensee (23 nach *Schlichtherle* 2004–2005, Abb. 11.2).

3.1.3. Kultura se zvoncovitými poháry

Brandýsek, okr. Kladno

Návrsí severně od obce, pískovna na ppč. 399, výzkum v l. 1955–1956 (O. Kytlicová, ARÚ).

Kostrový dvojhrob č. 19. V obdélníkovité jámě 240 x 190 cm, zčásti s kamenným ohrazením, uloženy dva pohřby. Kostra „a“ (žena ?) na pravém boku, JJZ–SSV. Kostra „b“ (muž) na levém boku, SSV–JJZ. Za hlavou muže (a za chodidly ženy) mísa, v ní zdobený pohár, pod ní dýka; u kolen muže džbáněk:

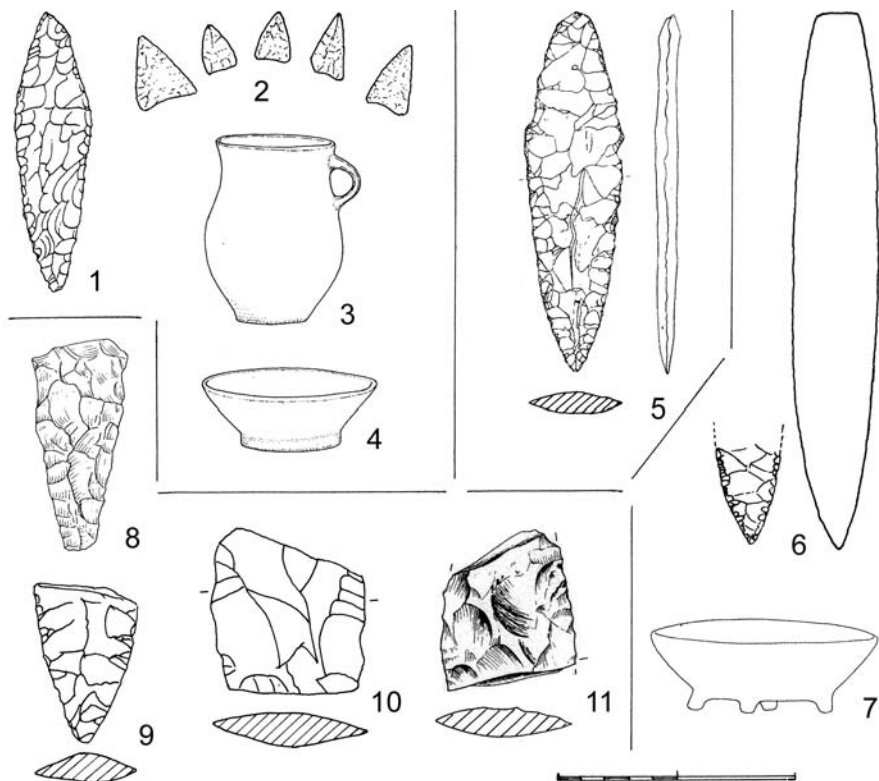
(6) Dýka (?) SD 9 široce trojúhelníkovitá, „dvě strany retušovány, třetí je při jednom rohu zkosená; zde zachován zbytek kůry; pruhovaný rohovec“, délka 80 mm; *obr. 4: 1.*

LIT: *Kytlicová 1960*, 444, *obr. 9.*

V hrobech této kultury jsou relativně časté dýky měděné (*Kuna – Matoušek 1978; Zimmermann 2007*), jako o pazourkové dýce „rozměry odpovídající dýkám měděným“ píše o artefaktu z hrobu č. 19 O. *Kytlicová (1960, 458)*. Jeho funkční určení ale není jednoznačné: velikost a tvar nevylučují, že jde o dýku, proti je skutečnost, že retušované má jen jedno ostří. *M. Agthe (1989, 66)* jej proto považuje za sečný či řezný nástroj. Ještě *L. Hájek (1968, XVIII, 6)* při charakteristice české větve zvoncovitých pohárů uvádí, asi se zřetelem na tento nález, že pazourkové dýky jsou u ní „velmi vzácné“ (též *Pleiner – Rybová red. 1978, 304, obr. 83: 28*). V poslední syntéze se kamenné dýky jako součást inventáře této kultury už nezmiňují (*Turek 2008*). Na nejednoznačnost funkční interpretace „dýky“ z Brandýsku ukazuje i střídavé určení artefaktu téměř shodného tvaru, ale ještě menších rozměrů, z hrobu v dolnobavorském Landau (*obr. 4: 8; d. 50 mm*), jednou jako „Silixspitze“, jindy jako „Dolch“ (*Engelhardt 1991, 67, Abb. 1: 3; Heyd 2000, 274, Taf. 73*).

V souvislosti s otázkou existence kamenných dýk v této kultuře se nabízejí i další artefakty: jde konkrétně o šípky s křídélky opatřené lichoběžníkovitým trnem s rovnou či prohnutou bází, větších rozměrů než jsou běžné šípky. Artefakty této velikosti a s podobně formovaným trnem totiž tvořily hroty dvou tzv. skládaných dýk z hrobů ze středomoravských Maref (*obr. 4: 7; Škrdla – Šebela 1997*). Jejich objev je zároveň svědectvím, že kamenné náhražky měděných dýk v této kultuře skutečně existovaly. Nicméně tento druh dýk, složených z dřevěného těla, několika do něho zatmelených pazourkových čepelí jako ostří a jedné větší šípky jako hrotu, se podařilo dokumentovat zatím jen v této lokalitě. Stejně konstruované zbraně ve formě mečů jsme až dosud znali jen ze severské starší doby bronzové (*Lomborg 1973, 63, Abb. 41d, též s poukazem na Marefy*). Nabízí se otázka, zda ze skládaných dýk nepocházejí i jednotlivě nacházené „šípky“ či „kopí“ podobné velikosti a tvaru (*Zimmermann 2007, 106*). Z Čech znám takové šípky ze tří lokalit: 1. Hostomice, okr. Teplice: šípka, d. 40 mm; nalezl p. Plasche „vor etwa 30 Jahre angeblich auf Hostomitzer Flur“; před r. 1945 v M Bílina; archiv ARÚ; *obr. 4: 6, 21.* – 2. Jeneček, okr. Praha-západ: šípka, d. 58 mm; daroval p. Masárek; NM Praha č. 15304 (st. č. 7402), *obr. 4: 22.* – 3. Dolní Chvátliny, okr. Kolín: dvě šípky, d. 62, 65 mm; daroval učitel J. Verner v r. 1914 z místní školní sbírky; M Kouřim č. 355, 356; archiv ARÚ čj. 4959/41; *obr. 4: 24, 25.*

Šípku z Jenečka publikoval jako dýku z doby únětické kultury *J. Schránil (1929, tab. 23: 14)*. Později se v literatuře už neuvádí, patrně proto, že podobně tvarované šípky a kopí se obvykle považují za artefakty mimoevropského, většinou severoamerického původu. Jistě to platí o větších hrotech, jaký je znám kupř. z Valteřic, okr. Česká Lípa (d. 113 mm; před r. 1945 ve sbírce místní školy; archiv ARÚ čj. 2030/52), či jaký se nedávno nalezl v intravilánu Jílového u Prahy (d. 115 mm; *Funk – Menšík 2011*). U šipek z Hostomic a Jenečka, event. i u těch dvou z Dolních Chvátlín bych ale nepovažoval domácí, evrop-

Obr. 5. Siliciové dýky z hrobů starší únětické kultury: 1–4 Praha-Bubeneč, hrob 3 (3, 4 keramika); 5 Praha-Běchovice, hrob 1; 6, 7 Sokoleč, hrob ? – Zlomky dýk: 8 Volavec, 9 Jevíčko, 10 Chornice, 11 Křimov. Podle Jíra 1923 (1–4), Vencl 1970 (5), inventář NM Praha (6, 7), E. Ulrychová (8), Vich 2012 (9, 10), Černá 2010 (11).

Abb. 5. Silexdolche aus Gräbern der älteren Aunjetitzer Kultur: 1–4 Prag-Bubeneč, Grab 3 (3, 4 Keramik); 5 Prag-Běchovice, Grab 1; 6, 7 Sokoleč, Grab ? – Dolchfragmente: 8 Volavec; 9 Jevíčko; 10 Chornice; 11 Křimov. Nach Jíra 1923 (1–4); Vencl 1970 (5); Inventarbuch des Nationalmuseums Prag (6, 7); E. Ulrychová (8); Vich 2012 (9, 10); Černá 2010 (11).

ský původ za vyloučený: jednak s ohledem na velikost a tvar, zčásti odpovídající hrotům skládaných dýk z Mafé, a pak i proto, že dvojice obdobných „Kerbdolche“ téže velikosti, navíc z domácí suroviny, byla nově zjištěna v nálezovém fondu dvou pobřežních sídlišť na Bodamském jezeře (obr. 4: 23; Schlichtherle 2004/2005, 69, 11.1, 2).

3.1.4. Únětická kultura (ÚK)

Lokality únětické kultury s lancetovitými dýkami:

Břežánky, okr. Teplice

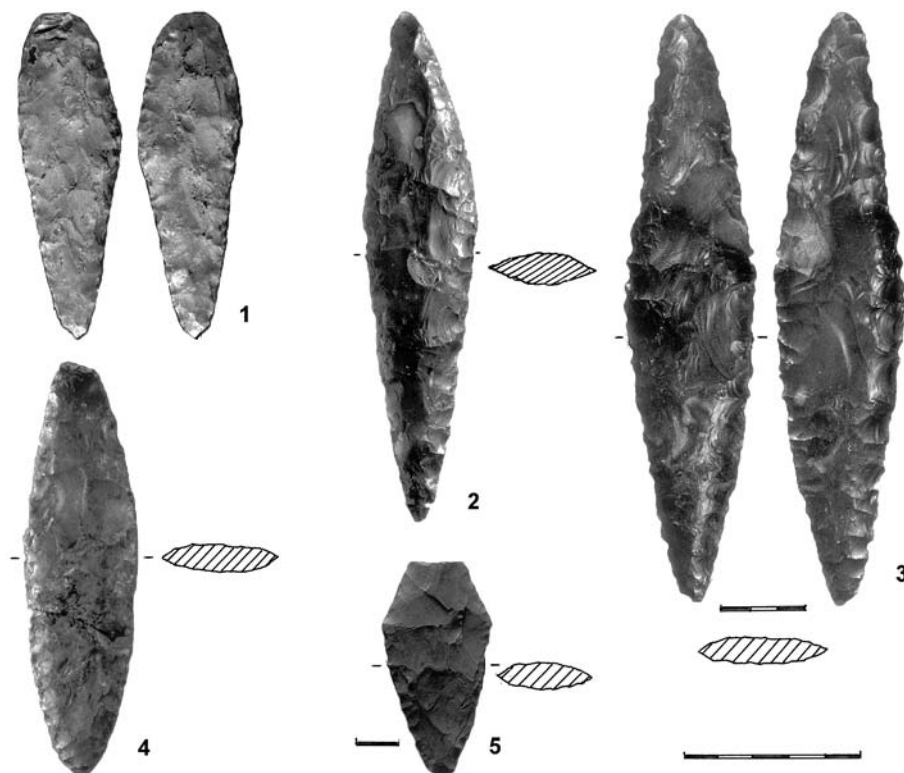
Důl Amalia III. Kostrový hrob z června 1916. Podle výpovědi učitele Görga: mužská kostra ve skrčené poloze, severo-jihní orientace; na hrudi dvě starobronzové nádoby, vedle nich dýka:

(7) Dýka SD 1 (?): „Eine schöne Lanzenspitze aus Flint von beiderseits spitzer Blattform“, délka 175 mm, max. šířka 45 mm; M Teplice, nezjištěna.

Obr. 6. Silicitové dýky: 1 Lukov, 2 Loučeň, 3, 4 Duchcov, 5 Unhošť, 6 Hosty, 7 Velim, 8 Vrchoslav, 9 Železnice, 10 Ledeč, 11 Dolní Krupá, 12 Ervěnice, 13 Evaň. Podle Sklenář et al. 2002 (2), Venc 1970 (3, 4), Břicháček 1991 (6), Kalferst – Prostředník 1993 (9), Stolz 2002 (5), Rous 1981 (10, 11), Preidel 1935 (12) a inventáře NM Praha (1, 7, 13),

Abb. 6. Silexdolche: 1 Lukov; 2 Loučeň; 3, 4 Duchcov; 5 Unhošť; 6 Hosty; 7 Velim; 8 Vrchoslav; 9 Železnice; 10 Ledeč; 11 Dolní Krupá; 12 Ervěnice; 13 Evaň. Nach Sklenář et al. 2002 (2); Venc 1970 (3, 4); Břicháček 1991 (6); Kalferst – Prostředník 1993 (9); Stolz 2002 (5); Rous 1981 (10, 11); Preidel 1935 (12); Inventarbuch des Nationalmuseums Prag (1, 7, 13).

Obr. 7. Silicové dýky: 1 Praha-Vinoř, 2 Osice, 3 Branžež, 4 Hradiště, 5 Lovosice-město či okolí. Foto: 1 V. Daněček, 2, 4, 5 M. Zápotocký, 3 J. Waldhauser.

Abb. 7. Silexdolche: 1 Prag-Vinoř; 2 Osice; 3 Branžež; 4 Hradiště; 5 Lovosice, Stadt und Umgebung.

Dvě nádoby s uchem, černé, leštěné, nezdobené, v. 7 a 15 cm, nezjištěné.

LIT: *Karafiát 1916*, 118–119; *Budinský 1978*, 37 (evidováno jen podle lit.).

Hradiště, okr. Teplice

Pole K. Rittiga, ppč. 412, nález z let 1934–1937 bez dalších údajů, patrně ze sběru R. Christena; ve stejné době, jakož i dříve, byly v této poloze zčásti zničeny, zčásti zkoumány únětické hroby v kamenném obložení (*Pleinerová 1966*, 424):

(8) Dýka SD 1: oboustranně plošně retušovaná, přičemž retuš v horní polovině, kam až sahala rukojeť, je hrubší, než v polovině dolní; bělošedý silicit; délka 115 mm; M Teplice st. č. dep. 173, př. č. 14–180/74; obr. 7: 4.

LIT: *Budinský 1978*, 80.

Praha-Běchovice, Praha 9

Pískovna na ppč. 365/3, při okraji plochého terasového ostrohu mezi Rokytou a Říčanským potokem. Únětické pohřebiště; záchranná akce J. Zadáka v r. 1967.

Hrob č. 1. Z výplně hrobové jámy kromě úlomků lidských kostí, tří střeplů a zrna červené hlíny:

(9) Dýka SD 3b: ostrý hrot, tylní partie zaoblená, profil čočkovitý, dvojice nevýrazných vrubů šikmo proti sobě naznačuje, kam až sahala rukojeť; bifaciálně plošně retušovaná; „skvrnitě šedý baltský pazourek“; délka 150 mm; obr. 5: 5.

LIT: *Veňcl 1970*, obr. 2: 1.

Obr. 8. Silicitové dýky: 1 Benešov, 2 Dolánky-Rubín, 3 Labská Chrčice, 4 Osice, 5 Solany, 6 Žalov-Řivnáč. 1–5 foto M. Zápotocký, 6 podle Rýzner 1884.

Abb. 8. Silixdolche: 1 Benešov; 2 Dolánky-Rubín; 3 Labská Chrčice; 4 Osice; 5 Solany; 6 Žalov-Řivnáč. 6 nach Rýzner 1884.

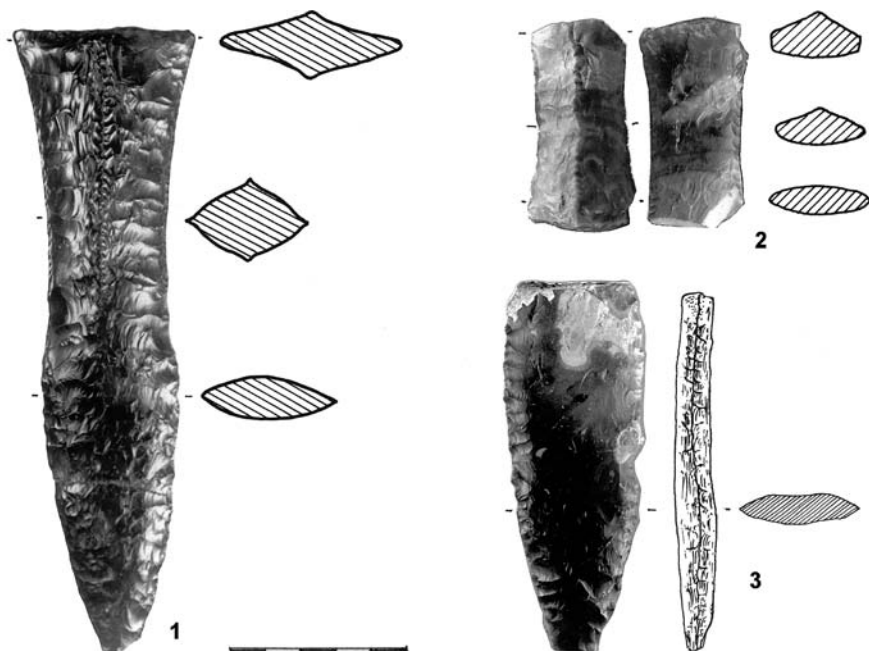
Praha-Bubeneč, Praha 7

Jednořadá ul. 4. V místě dnešního čp. 451 prozkoumal J. A. Jíra v r. 1920 celkem 14 hrobů ze staršího období únětické kultury:

Hrob č. 3, hl. 109 cm. Kostra dospělého muže ve skrčené poloze na pravém boku. Za hlavou miska (v. ca 6 cm), v ní postaven džbán (v. ca 15 cm), pod miskou pazourkové „kopí“ a v prostoru mezi pánví a patou levé nohy „5 pazourkových hrotů šipek vějířovitě rozložených, ostřím od těla.“; obr. 5: 1–4.

(10) Dýka SD 3a, bifaciálně plošně retušovaná; délka 120 mm; Muzeum hl. města Prahy; obr. 5: 1.

LIT: Jíra 1923, 6, obr. 3: 3–8 (šipky, dýka), 4: 1 (foto hrobu), 5: 11.12 (nádoby, s poznámkami k dýce: „neznám podobných z českých nálezů“, a: „dýku pazourkovou typu nordického z Labe u Litoměřic jsem

Obr. 9. Silicítové dýky: 1 Nymburk, 2 České Budějovice-Dobrá Voda, 3 Křesín. 1, 3 foto M. Zápotocký, 2 podle *Zavřel 1986*.

Abb. 9. Silexdolche: 1 Nymburk; 2 České Budějovice-Dobrá Voda; 3 Křesín. 2 nach *Zavřel 1986*.

dosud neviděl“ s poukazem na *Schránil 1921*); *Schránil 1928*, t. 23: 19; *Filip 1948*, obr. 35; *Lutovský – Smejtek et al. 2005*, 417.

Sokoleč, okr. Nymburk

Z hrobu (?) Ve sbírce Národního muzea jsou pod dvěma následnými čísly a se stejným inventárním údajem „1930, hroby (únětické)“ uloženy:

(11) Dýka SD 7, úzce listovitá, oboustranně plošně retušovaná, ostří drobně retušované; pazourek; délka 232 mm; NM 40867; *obr. 5: 6*.

Miska oble kónická, dle inv. popisu „hrubá, hnědočerná s hladkým povrchem, na obvodu dna čtyři hrubé nožky“; výška 74 mm, průměr dna 150 mm; NM 40866; *obr. 5: 7*.

Lokality únětické kultury s dýkami s rukojetí:

Hosty, okr. České Budějovice

Soutok Vltavy a Lužnice. Sídliště z konce starší doby bronzové, výzkum v l. 1987–1988. Severní část středního sektoru, plochy 156 a 137. Kulturní vrstva obsahující nálezy svědčící o silném vlivu Karpatské kotliny, bavorského Podunají a prostřednictvím dýky i severské oblasti; datovaná je do mladší a finální fáze starší doby bronzové:

(12) Dýka SD 16 (?) s rukojetí téměř stejné šíře jako čepel, oboustranně plošně retušovaná; čepel a patrně i rukojeť čočkovitého profilu; silicit; délka ca 120 mm; *obr. 6: 6*.

LIT: *Břicháček 1991*, 93, obr. 3: 8.

Křesín, okr. Litoměřice

Návrší na SZ od obce, ppč. 793/2. Pohřebiště únětické kultury, polykulturní sídliště. Při výzkumu v r. 1962 odkryto kromě šesti hrobů starší k. únětické (hrob 1 porušen už dříve) též šest sídlištních objektů náležejících

Obr. 10. Silicitové dýky: 1 Nové Město v Krušných horách, 2 Litoměřice, okolí; 3 Vlněves, jámový objekt; 4 Svojišice. Foto 1–3 M. Zápotocký, 4 Z. Sedláček.

Abb. 10. Silexdolche: 1 Nové Město im Erzgebirge; 2 Litoměřice, Umgebung; 3 Vlněves, Grubenobjekt; 4 Svojišice.

KNP (jáma a hliník, obj. 1, 4), únětické (obj. 2, 5) a štítarské (obj. 6). Zlomek čepele dýky se nalezl při skrývce podbrázdí nad štítarskou jámou 6, ca 15 m západně od únětické jámy 5. Z jámy 6 jsou střepey jednak štítarské, jednak eneolitické (?), čepel souvisí nejspíše s únětickým osídlením.

(13) Zlomek čepele dýky SD 10, podle šířky čepele původně s rukojetí (?), oboustranně plošně retušovaný, ostří zosířené drobnou retuší. Zatímco lom hrotu je čerstvý a k jeho odlomení došlo proto recentně, při skrývce či orbě, horní lom čepele kryje vápenná krusta, podle čehož horní částí dýky musela být odlomena mnohem dříve, nejspíše už v době své funkce. Temně až světle šedý, místy bíle skvrnitý silicit; zachov. délka 101 mm, max. š. 40 mm; M Litoměřice č. 5120; obr. 9: 3.

LIT: *Zápotocký 1975*, 43.

Svojišice, okr. Kolín

Bez údajů, či z kostrového hrobu ?:

(14) Dýka SD 18: protáhle trojúhelníkovitá čepel s relativně krátkou rukojetí je z jedné strany plošší; bifaciálně plošně retušovaná, ostří drobně retušované; šedý, bělošedě a tmavošedě až černě skvrnitý silicit; délka 190 mm; M Kolín č. 578 (4195); obr. 10: 4.

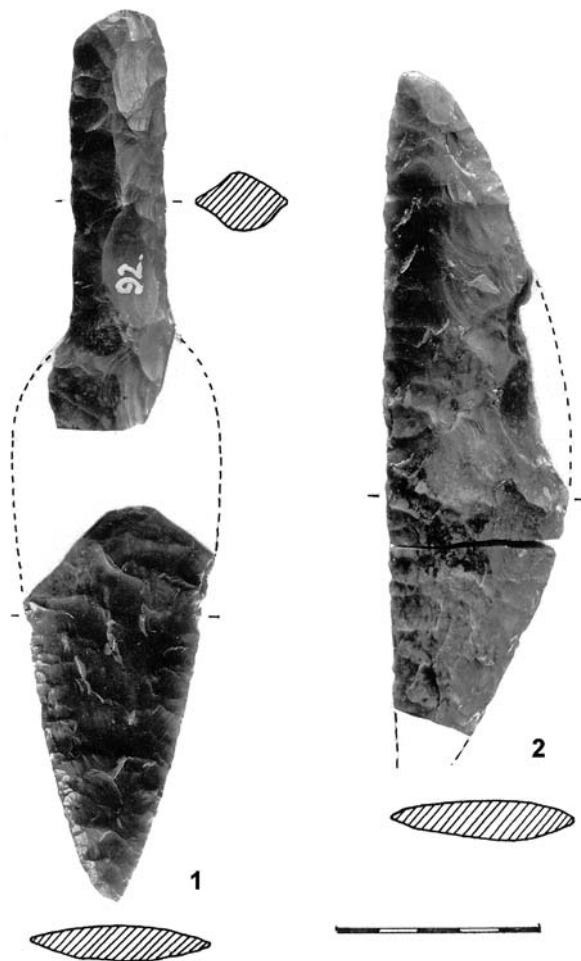
LIT: *Dvořák 1936*, 47, 148 uvádí pouze: „K. únětická: při stavbě nových domků – kostr. hrob, pazourková dýka“; *Zápotocký 1961*, 169.

Vlněves, okr. Mělník

Piskovna. Polykulturní sídliště a pohřebiště; velkoplošný výzkum, sezóna 2004 (ARÚ, ved. P. Limburský). Jámový objekt č. 2415 v sondě XIV, předběžně datovaný do k. únětické. Dýka se nalezla v hrudní partii kostrového pohřbu pohozeného do záspy objektu:

Obr. 11. 1, 2 Brníkov, silicitová
dýka a srp; depot / hrob ? Foto
M. Zápotocký.

Abb. 11. 1, 2 Brníkov, Silexdolch
und Sichel; Hortfund/Grab?

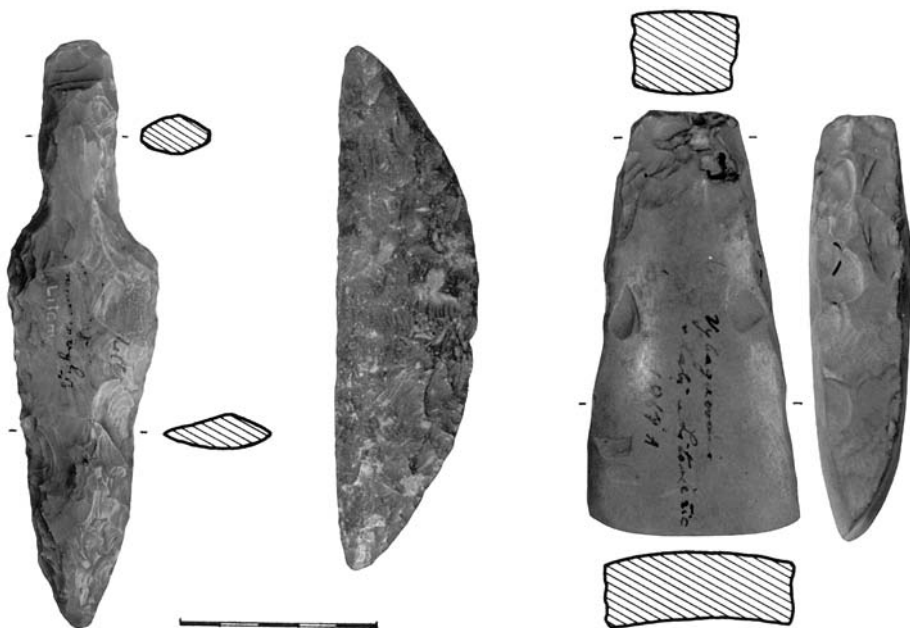

(15) Dýka SD 18: čepel protáhle trojúhelníkovitá, lehce asymetrická, s relativně krátkou plochou rukojetí; bifaciálně plošně retušovaná, ostří čepel i obvod rukojeti upraveny drobnou retuší; šedý silicit, na břitu a zčásti i na rukojeti žlutavý; s výjimkou drobného odštěpku na vrchní straně rukojeti nepoškozená; délka 111 mm; ARÚ výzkum Vlněves, sáček č. 717 ze 6. 8. 2004; obr. 10: 3.

LIT: K poloze a rozsahu únětického osídlení: *Limburský 2010*, obr. 5; autorovi děkuji za informaci a svolení k publikaci.

Z hrobů a sídlištních objektů, či ze situací, podle nichž je příslušnost k únětické kultuře vysoce pravděpodobná, známe tedy devět dýk, pět lancetovitých, čtyři s rukojetí:

Lancetovité dýky pocházejí čtyři z hrobů, pátá z areálu únětického pohřebiště. Dvě se řadí k mandlovitým (SD 1: č. 7, 8) a dvě k variantě s úzce obloukovitou násadní partií od čepel neoddělenou (SD 3a: č. 10), nebo oddělenou vruby (SD 3b: č. 9). Za předpokladu, že surovinou je, stejně jako u moravských dýk, silicit severského původu (*Šebela 1998*, 210), náležejí všechny severskému I. typu, do rámce variant Id, Ie podle *Kühn 1979*. Dýka ze Sokolče (č. 11), je-li z těžé suroviny, má analogie mezi dýkami varianty Ib, jejíž raně

Obr. 12. Litoměřice, silicitová dýka, srp a sekera vybagrované z Labe; depot ? (podle Zápotocký 1961, obr. 3).
 Abb. 12. Litoměřice, Silexdolch, Sichel und Beil beim Baggern in der Elbe gefunden; Hortfund? (nach Zápotocký 1961, obr. 3).

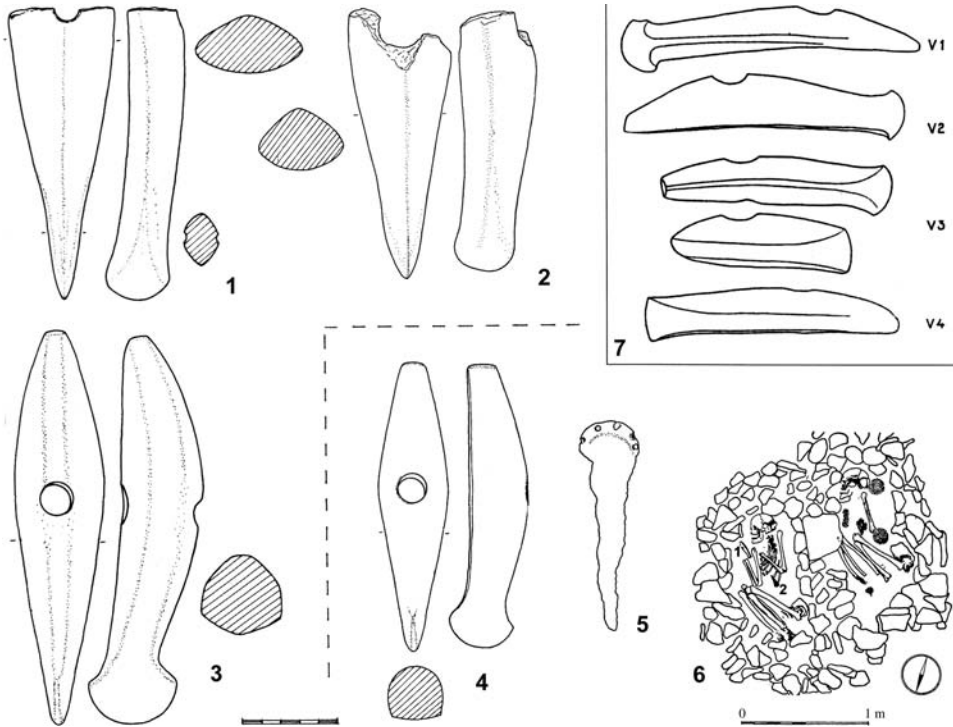
exempláře se objevují už v severojutských „pohárových“ souborech, vzniklých pod vlivem zvoncovitých pohárů (Vandkilde 2005, 21, fig. 7: 10, 8: 2) a v hrobech z přechodu ze severské pozdní šňůrové do pozdního neolitu, per. SN IA (Nilius 1971; Rassmann 1993, 27).

Datování lancetovitých dýk se opírá především o dva hrobové nálezy. Hrob 1 z Prahy-Běchovic klade S. Vencl (1970, 147) podle polohy na pohřebišti a vztahu ke hrobům s keramikou do protoúnětické fáze. Hrob 3 z Prahy-Bubenče je podle tvaru džbánu ze staroúnětické fáze (Moucha 1963, 29). Zařazení zbývajících tří dýk do staršího úseku únětické kultury je jen pravděpodobné. U dýky z Hradiště (č. 8) to naznačují nálezy poměry (ze stejné polohy jsou staroúnětické hroby: Pleinerová 1966, 424) a u dýky z Břežánek údaj o dvojici nádob s uchy, což je kombinace pravděpodobnější spíše pro hroby starší k. únětické. U dýky ze Sokolče je k dispozici jen inventární údaj, že pochází spolu s „hrubou“ miskou na nožkách, dle skicy nejspíš proto- či staroúnětickou, z „únětických hrobů“.

Nepřímým argumentem pro řazení lancetovitých do staršího úseku únětické kultury je též jejich datování do staršího stupně severského pozdního neolitu (kap. 4.1).

Dýky s rukojetí. Ze čtyř dýk pocházejí dvě ze sídelních areálů: v Hostech ze sídlištní vrstvy, ve Vlněvsi z jámového objektu rozsáhlého sídliště, navíc z hrudní partie nerituálně pohřbeného jedince – tedy ze situace spojené zřejmě s nějakou mimořádnou událostí. Zlomek z Křesína je z povrchové vrstvy lokality využívané v únětickém období jako pohřební i sídelní areál. Pouze u dýky ze Svojsic není vyloučen hrobový kontext.

Všechny tři typově určitelné dýky spadají do variační šíře severského VI. typu: č. 12 k variantě VIa, č. 14, 15 k variantě VIc. Pokud jde o datování, u tří nálezyvých situací ukazují

Obr. 13. Kamenné sekeromlaty typu Hagebyhöga z Čech: 1 Slaný – Slánská hora; 2 Rybňany; 3 Praha–Bubeneč; 4–6 Březno, sekeromlat a bronzová dýka z hrobu III; 6 dvojhrob III–IV: č. 1 sekeromlat, č. 2 dýka (1–4 podle Zápotocký 1961, obr. 4, 5; 5–6 podle Hnízdová 1955, obr. 137, 157: 1, 2); 7 varianty typu Hagebyhöga dle Cederlund 1961, fig. 1.

Abb. 13. Steinerner Streitaxte vom Typ Hagebyhöga aus Böhmen: 1 Slaný – Slánská hora; 2 Rybňany; 3 Prag–Bubeneč; 4–6 Březno, Streitaxt und Bronzedolch aus dem Grab III; 6 Doppelgrab III–IV: Nr. 1 Streitaxt, Nr. 2 Dolch (1–4 nach Zápotocký 1961, obr. 4, 5; 5–6 nach Hnízdová 1955, obr. 137, 157: 1, 2); 7 Varianten des Typs Hagebyhöga nach Cederlund 1961, fig. 1.

na mladší až pozdní fázi k. únětické: takto je datována sídlištní vrstva v Hostech, zatímco u zlomku z Křesína pouze odhadujeme, že souvisí až se sídelní aktivitou následující po zdejším starounětickém pohřebišti. Dýka z Vliněvsí pochází z jámového objektu, jenž je součástí sídelního areálu k. únětické zatím blíže neurčené fáze. Závažnou indicií pro pozdně únětický kontext čtveřice našich dýk je též datování dýk VI. typu v severském okruhu (kap. 4.2).

3.2. Silicitové dýky bez náleзовého kontextu (č. 16–52)

Z 37 dýk ojediněle nalezených či bez náleзовých údajů je 14 lancetovitých, 20 s rukojetí (včetně zlomků č. 25, 27) a u tří (č. 26, 50, 51) nevíme, o jakou z obou forem jde. Dvě pocházejí z areálů polykulturních výšinných sídlišť (Dolánky – Rubín, Žalov – Řivnáč), jedna má být z blíže neurčeného „pohřebiště“ (Duchcov) a dvě – z Brníkova a z Labe u Litoměřic – snad z depotů.

Benešov, okr. Benešov

„Na Karlově“, u zřícenin minoritského kláštera; bez údajů; muzeu v r. 1876 daroval J. Živný:

(16) Dýka SD 16: rukojeť rombického profilu, na lící straně ostřeji hráněná, na zadní straně plošší, je měkce odsazena od úzké, bifaciálně plošně retušované listovité čepelě čochkovitého profilu; nepoškozená; hnědavý, šedobíle skvrnitý silicit; délka 171 mm; NM Praha č. 10089; *obr. 8: 1.*

LIT: Zmíněna je už v anonymní zprávě v Památkách archaeologických a místopisných, roč. 10 z let 1874–1877, 808; *Pič 1899*, 98, obr. 18; *Schránil 1921*, 24; *Stocký 1924*, tab. 37: 4; *Hájek 1954*, 154, 175, obr. 20: 3; *Zápotocký 1961*, 167, obr. 2: 2.

Branžež u Kněžmostu, okr. Mladá Boleslav

Pole na JZ okraji obce, za posledním domkem (p. Česáka) směrem na Kněžmost; ojedinělý nález z let 1946/1947:

(17) Dýka SD 2b oboustranně zahrocená, bifaciálně plošně retušovaná s drobně retušovaným ostřím; hnědošedý až medově nažloutlý silicit; délka 160 mm; soukr. sbírka; *obr. 7: 3.*

LIT: *Waldhauser 2006*, 146, foto.

Brníkov, okr. Litoměřice

Bez nálezových okolností; patrně *depot* či jeho součást, event. *hrob*. Dne 28. 5. 1930 daroval p. Vodrážka do libochovického muzea dva zlomky dýky a srp, nalezené „u Brníkova“. Bližší okolnosti nálezu nebyly udány a bezvýsledně zůstalo i mé pátrání v 60. letech:

(18) Dýka SD 17 dochovaná ve dvou zlomcích. Jedním je rukojeť nepravidelně rombického profilu, na lící straně svisle hráněná, na zadní straně oblá, s částí čepelě. Druhým zlomkem je dolní polovina oboustranně plošně retušované listovité čepelě nízce čochkovitého profilu; jemně retušované ostří je z jedné strany oleštěné. Tmavě šedý silicit; pův. délka minimálně 200–220 mm (zachov. délka rukojeti 94 mm a čepelě 89 mm); M Litoměřice č. L 92, *obr. 11: 1.*

Srp protáhle půlměsícovitého tvaru bifaciálně plošně retušovaný, s přímým, drobně retušovaným ostřím a nízce obloukovitou týlní stranou, na profilu ostrou; dochovaný konec je oble hrotitý; po obou stranách přímého ostří povrch oleštěn do úzkých pásků. Do muzea předán už značně poškozený: přelomený, zřejmě recentně, na dva kusy, bez jednoho odlomeného konce, střední partie obloukovitého týku odštípnutá. Bělo- až tmavošedý silicit; pův. délka ca 180 mm (zachov. délka 149 mm); M Litoměřice č. L 91, *obr. 11: 2.*

Srp i dýka jsou z horniny shodného zbarvení i struktury a do muzea darovány společně – je proto takřka jisté, že se nalezly pohromadě (k interpretaci: kap. 4.2).

České Budějovice – Dobrá Voda, okr. České Budějovice

Pomezní ul. čp. 34. Ojedinělý nález z června 1985 na zahradě při kopání sklepa ve hl. ca 50 cm, přičemž „i když kopána větší plocha pro účely stavby do hl. 2 m, už nic nenalezeno.“

(19) Z dýky SD 14 horní část rukojeti trojúhelníkového profilu, nahoře lehce rozšířená, se svislým, drobně retušovaným švem na svrchní ploše; chybějící list byl podle vzhledu lomu „odlomen už v pravěku, na části odštípnuté při výkopu lze pozorovat 1 mm silnou patinu“; šedožlutě hnědavý silicit s tmavšími pruhy; zachov. délka 58 mm; M České Budějovice; *obr. 9: 2.*

LIT: *Zavřel 1986*.

Dolánky, okr. Podbořany

Vrch Rubín. Polykulturní pravěké výšinné sídliště, raně středověké hradiště. Bez údajů:

(20) Dýka SD 12 s ostře hráněnou rukojetí čtvercovitého profilu, hrany vypracované drobnou oboustrannou retuší, z jedné strany odštípnutá; měkce odsazená čepel je úzce listovitá, oboustranně plošně retušovaná, ostří drobně retušované; šedočerný šedě skvrnitý silicit; délka 158 mm; M Chomutov č. 302; *obr. 8: 2.*

LIT: *Zápotocký 1961*, 169, obr. 2: 1.

Dolní Krupá, okr. Havlíčkův Brod

Bez nálezových údajů.

(21) Dýka SD 12 s rukojetí čtvercovitého profilu, jejíž hrany jsou vypracované oboustrannou drobnou retuší do svislých švů; čepel úzká, listovitá, oboustranně plošně retušovaná, v nárysu od rukojeti neodsazená; šedohnědý silicit; délka ca 150 mm; M Chotěboř bez č.; *obr. 6: 11.*

LIT: *Rous 1981*, 8, t. 6: 6; *Zápotocký 2002*, obr. 17: 7.

Duchcov, okr. Teplice

Bez údajů; do muzea předáno z pozůstalosti A. V. Šembery koncem 19. století. Podle S. Vencla (1964, 280) byly oba artefakty předány do muzea s údajem, že nalezeny „v Duchcově na pohřebišti“ a spolu se dvěma střepy (nezjištěny), což zvyšuje pravděpodobnost, že nejde o zavlečený nález:

(22) Dýka SD 6 s dvojicí protilehlých vrypů oddělujících násadní partii, profil čoučkovitý; bifaciálně plošně retušovaná; šedý silicit; délka 112 mm; M Vysoké Mýto č. 18; *obr. 6: 3*.

Polotovar tesly se silným týlem obdélníkového profilu; šedý silicit jasně žlutohnědého povrchu; délka 151 mm; M Vysoké Mýto č. 115; *obr. 6: 4*.

LIT: *Vencl 1964; Vích 2006*, 5, t. 8: 17.18.

Ervěnice, okr. Most

Důl Hedvika, při skrývce v r. 1929:

(23) Dýka SD 8 úzce trojúhelníkovitá se zaobleným hrotem a nízce obloukovitou horní stranou, plošně retušovaná; délka 130 mm; M Most č. 220/27, *obr. 6: 12*.

LIT: *Preidel 1935*, 101, t. 2: 8.

Evaň, okr. Litoměřice

Bez bližších údajů darována dne 14. 5. 1924 ředitelstvím školy v Evani:

(24) Dýka SD 8 protáhle trojúhelníkovitá s nízce obloukovitou horní stranou; slepena ze dvou částí; běložlutavý deskovitý rohovec (dle barvy typu Beiersdorf ?); délka 210 mm; NM Praha č. 30030 (podle inv. záznamu „předúnětická dýka pazourková“); *obr. 6: 13*.

Chornice, okr. Svitavy

Lokalita č. 19, ze sběrů D. Vícha z let 2002–8, ojedinělý nález:

(25) Zlomek čepele dýky SD 10, podle šířky plošně retušované čepele původně s rukojetí (?); zachov. délka 75 mm, *obr. 5: 10*.

LIT: *Vích 2012*, *obr. 43: 2* (autorovi děkuji za informaci).

Jevíčko, okr. Svitavy

Předměstí (lok. 4a), svah nad Malonínským potokem, 358–380 m n.m.; ze sběru D. Vícha v r. 2005; ojedinělý nález:

(26) Hrot a spodní část čepele dýky SD x plošně retušované; tmavě medově hnědý, žlutavě skvrnitý silicit; zachov. délka 65 mm; M Vysoké Mýto př. č. 39/2006; *obr. 5: 9*.

LIT: *Vích 2012*, 35, *obr. 47: 1*.

Křimov, okr. Chomutov

Přeložka silnice I/7 (Chomutov – Hora Sv. Šebestiána – Saská Kamenice/Chemnitz) západně od obce; náhorní plošina ca 725 m n. m. v hřebenové partii Krušných hor. Ojedinělý nález z r. 2005:

(27) Zlomek čepele dýky SD 10 (podle šířky čepele pův. s rukojetí ?) oboustranně celoplošně retušovaný; „pazourek“; zachov. délka 50 mm; ÚAPPSZČ Most př. č. 6/05–31; *obr. 5: 11*.

LIT: *Černá 2010*; za informaci a kresbu děkuji E. Černé z ÚAPPSZČ v Mostě.

Labská Chrčice, okr. Pardubice

„Labe Chrčice“, daroval p. Holländer, říd. učitel (říční nález ?):

(28) Z dýky SD 12 rukojetí čtvercovitého profilu s hranami vypracovanými oboustrannou drobnou retuší; světle šedý až černý silicit; zachov. délka 96 mm; M Nový Bydžov č. 1642 (188); *obr. 8: 3*.

Ledeč nad Sázavou – okolí, okr. Havlíčkův Brod

Bez údajů, před r. 1932; muzeu daroval K. Pech, řídící učitel v Pravoníně.

(29) Dýka SD 12 s rukojetí čtvercovitého profilu, jejíž hrany jsou oboustranně drobně retušované, měkce odsazenou od úzce listovité, bifaciálně plošně retušované čepele; modravě šedý silicit; délka ca 170 mm; M Ledeč n. S. č. 5; *obr. 6: 10*.

LIT: *Rous 1981*, 18, t. 16: 5.

Litoměřice, okr. Litoměřice

Z býv. Bergerovy sbírky pocházejí tři sílexové artefakty se shodným údajem: „Vybagrováno v Labi u Litoměřic“; může jít též o *depot* či jeho část (srov. kap. 4.2):

(30) Dýka SD 17 s plochou rukojetí nepravidelně šestihraného profilu a oble trojúhelníkovitou bifaciálně plošně retušovanou čepelí; bělošedý silicit; délka 146 mm; *obr. 12: 1*.

Srp pŕlměsícovitý s přímým ostrím, bifaciálně plošně retušovaný; tmavě hnědý, bíle skvrnitý silicit; délka 132 mm; *obr. 12: 2*.

Tesla se silným týlem: horní konvexní a spodní konkávní plocha leštěné, bočnice a týlní strana plošně retušované; monotónně šedý silicit; délka 104 mm, *obr. 12: 3*. NM Praha č. A 1859–1861.

LIT: *Schráníl 1921, 22; Stocký 1924, t. 37: 3, 6, 14; Filip 1948, obr. 29: 21; Zápotocký 1961, 167, obr. 3: 1–3*.

Litoměřice – okolí okr. Litoměřice

Bez údajů. Podle hlinitých zbytků v lomech dýky jde zřejmě o nález domácího původu, snad z některé ze soukromých sbírek předávaných do muzea během II. světové války, a proto nepodchycený ani v přírůstkovém inventáři:

(31) Dýka SD 15 s rukojetí rombového profilu nahoru lehce rozšířenou, úzce listovitá čepel je oboustranně plošně retušovaná, boční hrany rukojeti i ostří jsou tvarované drobnou retuší; světle šedý, tmavě skvrnitý silicit; délka 167 mm. V ostrých lomech místy ještě zůstaly stopy šedožluté jemnozrné hmoty – spráše či váteho písku, a při jedné straně břitu jsou patrné úzké hnědžezavé proužky, sedimentované, stejně jako šedožlutá hmota, ze sprašového či písčitého náleзовého prostředí. M Litoměřice neinv.; *obr. 10: 2*.

LIT: *Zápotocký 1961, 168, obr. 2: 3*.

Loučeň, okr. Nymburk

Les u Loučeně; ojedinelý nález z r. 1838 („při kopání příkopu, z hloubky prý 4 m“):

(32) Dýka SD 1, mandlovitá, oboustranně zahrocená, plošně retušovaná; „pazourek“; délka 146 mm; NM Praha č. 10190; *obr. 6: 2*.

LIT: *Schráníl 1921, 24; Stocký 1924, t. 37: 2; Sklenář 2011, 175, 133; Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 83, obr.*

Lovosice město či okolí, okr. Litoměřice

Bez údajů převzata ze sbírky učitele Emila Henkeho († 1930), sestávající v naprosté převaze z nálezů z Lovosic (*Zápotocký 1971, 28*):

(33) Dýka SD 5, pentagonální, bifaciálně plošně retušovaná, jejíž strany, kromě přímé baze, jsou tvarované drobnou retuší; bělošedý baltský (?) silicit; délka 71 mm; M Litoměřice č. 1060; *obr. 7: 5*.

Lukov, okr. Kladno

Bez údajů, ze sbírky J. Novotného:

(34) Dýka SD 1, mandlovitá, oboustranně zahrocená, plošně retušovaná s drobně retušovaným břitem; šedý silicit; délka 116 mm; NM Praha č. 15777–9; *obr. 6: 1*.

Maštov, okr. Chomutov

Bez údajů, ze sbírky býv. muzea v Podbořanech „I Griff eines Feuersteindolches. Gef. v. einem Schulkinde“, podle záznamu F. Šímy „vierkantiger Handgriff eines Feuersteindolches“:

(35) Z dýky SD 12 (?) rukojeť čtyřúhelníkovitého profilu; pazourek; M Žatec st. č. Po 316n (nezjištěna, za informaci děkuji P. Holodňákovi).

LIT: Zpráva čj. 4089/82 v archivu ARÚ (F. Šíma); *Dobeš 1992, 23*.

Nové Město, okr. Teplice

Hřebenová partie Krušných hor, náhorní pláň ca 830 m n. m., ca 1 km na SZ od vrchu Bouřňáku (869 m n. m.). Při terénních úpravách cvičiště u Bendlovy chaty nalezena kolem r. 1932 (dar správce chaty F. Stejskala):

(36) Dýka SD 14 s protáhle listovitou čepelí, přecházející mírným zúžením v rukojeť ke konci slabě rozšířenou; profil rukojeti shora čokovitý, níže rombový se svislou středovou hranou na lícni straně; ostří čepele a boční hrany rukojeti jsou drobně retušované, přičemž plošná retuš na lícni straně čepele je znatelně pečlivější, než na straně spodní; bělošedý silicit; délka 204 mm; M Most, sb. Českého muzea v Mostě č. P 51; *obr. 10: 1*.

LIT: *Kučera 1933; Preidel 1941; Zápotocký 1961, 168, obr. 1: 2*.

Nymburk, okr. Nymburk

Labe mezi Nymburkem a Drahelicemi. Při prohlubování řeky v r. 1956 byla při práci uprostřed řeky,

ca 400–500 m od železničního mostu a ca 20–30 m od břehu, vybagrována do lodi s pískem i pazourková dýka; od p. Peka ji prostřednictvím třetí osoby získala dr. Hellichová (dcera zakladatele poděbradského muzea J. Hellicha) a věnovala muzeu.

(37) Dýka SD 13 s masivní rukojetí romboického profilu ke konci lehce rozšířenou, jejíž hrany, včetně horní strany, jsou oboustranně retušované do úzkých švů; bifaciálně plošně retušovaná čepel, vzhledem k rukojeti v důsledku reutilizace nápadně krátká, je jen nevýrazně odsazená; zelenavě šedý silicit se světlejšími žlutavými skvrnami; délka 172 mm; M Poděbrady; *obr. 9: 1*.

LIT: *Zápotocký 1961*, 168, obr. 1: 1.

Osice, okr. Hradec Králové

Pole Frant. Kratochvíla ppč. 99, nález z r. 1924, bez údajů:

(38) Dýka SD 2b oboustranně plošně retušovaná, ostří po celé délce drobně retušované; hnědavě šedý baltský (?) silicit s bělavými a tmavě šedými až šedočernými skvrnami, délka 145 mm, M Pardubice č. 887; *obr. 7: 2*.

LIT: *Böhm 1932*, 49.

Na témže poli nalezena v březnu r. 1933 a muzeu 26. 6. 1933 darována:

(39) Dýka SD 12 úzce listovitá; oboustranně plošně retušovaná čepel s drobně retušovaným ostřím přechází plynule v rukojeť čtvercovitého profilu s hranami oboustranně drobně retušovanými do svislých švů, jež sahají na lící straně až k ostří, na zadní straně končí výše; světle až tmavě šedý, bělavě skvrnitý silicit; délka 152; M Pardubice inv. č. 22846; *obr. 8: 4*.

Praha-Vinoř, Praha 9

Kamenný stůl. Nízká plochá ostrožna nad vých. břehem Vinořského potoka; plocha ca 7 ha, 250–257 m n. m., převýšení ca 10 m; polykulturní sídliště ve strategické poloze. Ojedinelý nález, ze sběrů V. Daněčka v r. 1991:

(40) Dýka SD 4a s oble trojúhelníkovitou čepelí a oble lichoběžníkovitou násadní partií, oboustranně plošně retušovaná, ostří po celém obvodu je drobně retušované; bělavě šedý, bíle skvrnitý silicit; délka 90 mm; sb. V. Daněčka (jemuž děkuji za možnost dýku dokumentovat); *obr. 7: 1*.

LIT: *Turek – Daněček – Kostka 1998*, 18, obr. 7: 15, foto 1.

Solany, okr. Litoměřice

Vrch Kvitel (354 m n. m.) severně od obce; bez nálezových údajů. Ze sbírky H. Ankerta, s údajem: „Vom Berge Quitel bei Dlaschkowitz gefunden Sept. 1913, erhalten 24. 2. 1914“ (*Ankert 1918*). Přesná kresba dýky s označením „Kvitel“ a s poznámkou, že pochází z Ankertovy sbírky, je též v jednom ze skicářů J. Kerna. Vrch však katastrálně nepatří do Dlažkovic, ale k Solanům.

(41) Dýka SD 16 s rukojetí nepravidelně romboického profilu a úzce listovitou čepelí; středová hrana na rukojeti je na lící straně ostřejší, na zadní straně oblá a pravidelnější je také retuš na lící straně rukojeti a čepele; nepoškozená; silicit; délka 166 mm; M Litoměřice sb. Ankert č. 684; *obr. 8: 5*.

Unhošť, okr. Kladno

Ostrožna Okrouhlík (320–342 m n. m.) v zákrutu Loděnického potoka; náhodný nález při kopání vodovodní přípojky v r. 1954 či dřívě:

(42) Dýka SD 2a oboustranně plošně retušovaná, hrot násadní partie odštipnutý; šedý „baltský pazourek“; délka 132 mm; M Unhošť; *obr. 6: 5*.

LIT: *Stolz 2002*.

Velim, okr. Kolín

Bez údajů; z Buchtelovy (dříve Mikšovy) sbírky, před r. 1922:

(43) Z dýky SD 12 (?) dochována rukojeť romboického (?) profilu s horní částí úzké čepele; pazourek; zachov. délka 156 mm, délka rukojeti ca 100 mm; NM Praha č. 26002; *obr. 6: 7*.

Volavec, okr. Semily

Bez údajů, nalezl V. Vrba v r. 1934:

(44) Z dýky SD x trojúhelníkovitá, bifaciálně plošně retušovaná čepel, hrot odlomen; žlutavý, červenohnědý až hnědočerně skvrnitý a pruhovaný rohovec (?); zachov. délka 85 mm (pův. délka ca 100 mm); M Jičín č. 723; *obr. 5: 8*. Za informaci děkuji E. Ulrychové, M Jičín.

Vrchoslav, okr. Teplice

Bez údajů; nalezena školáky na katastru obce:

(45) Dýka SD 13 s rukojetí ploše rombického profilu ke konci rozšířenou, měkce odsazenou od trojúhelníkovité čepelce též níže rombického profilu; hrany rukojeti včetně horní jsou retušované do úzkých švů; silicit; d. ca 135 mm; geologická sbírka p. Magdíka, Teplice, Maršovská ul. (za informaci a foto děkuji M. Soukupovi, ARÚ Praha); *obr. 6: 8.*

Zaječov, okr. Beroun

Osada Svatá Dobrotivá, před r. 1867:

(46) Zlomek čepelce dýky SD 7 (?) s drobně retušovaným ostřím; surovinou je dle vyobrazení deskovitý rohovec; d. ?, uložení ?; *obr. 2: 5.*

LIT: *Sklenář 2011*, 369, tab. 19: 7.

Žalov, okr. Praha – západ

Vrch Řivnáč, polykulturní výšinné sídliště; z eneolitu zde kromě řivnáčské kultury a kultury kulovitých amfor ještě stopy osídlení kultury nálevkovitých pohárů, zvoncovitých pohárů (měděná dýka) a KŠK (broušená industrie). Výzkum v l. 1881–1883 (Č. Rýzner). Bez údajů:

(47) Z dýky SD 12 rukojetí čtvercovitého či trojúhelníkovitého profilu; pazourek; zachov. délka ca 70 mm; NM Praha; *obr. 8: 6.*

LIT: *Rýzner 1884*, 216, 247, t. 12: 46; *Zápotocký 1961*, 169.

Železnice, okr. Jičín

Pole u obce. Podle informace L. Hájka „vlevo od cesty ze Železnice do Cidliny našel p. Novotný z Jičína, nám. Václava Čtvrťka“; před r. 1945?:

(48) Dýka SD 5 oboustranně plošně retušovaná; baltský pazourek; délka ca 80 mm; v majetku nálezce; *obr. 6: 9.*

LIT: *Kalferst – Prostředník 1993*, 29, tab. 12: 9.

Židlov, okr. Česká Lípa

Zahrada domu čp. 67, náhodný nález:

(49) Dýka SD 1–3 (?): „eine lorbeerblattförmige nordische Lanzenspitze aus grauem Flint. Die beiderseitige Bearbeitung und die Randretuschen sind aufs sorgfältigste ausgeführt, die Spitze zeigt eine ganz geringfügige Beschädigung. Länge 15 cm.“; v r. 1934 se nacházela v kabinetu obecné školy v Židlově.

LIT: *Streit 1934*, 109.

Nálezy nejisté:

Dobříčany, okr. Louny

Hliník kaolinových závodů. V r. 1969 při záchranném výzkumu v polykulturní lokalitě, mezi nálezy z kulturní vrstvy a sběru:

(50) „Zlomek eneolitické (?) pazourkové dýky a šňůrové střepey“; exp. ARÚ Most př. č. 47–50/69.

LIT: *Kruta 1972*.

Habří, okr. České Budějovice

V souboru kamenné industrie darovaném muzeu prof. Oswaldem kromě čtyř „nordických“ seker, mlatu, drtidla a pazourkové čepelce též:

(51) Čepel dýky (?); podle L. Hájka „polotovar pazourkové dýky?“, podle inv. zápisu: „pazourkový hrot oválného tvaru s trojúhelníkovitým týlem, spodní plocha mírně vyklenutá, svrchní tak vyšťipaná, že hřbet prochází podél levého boku“; hornina „špinavě bílá s tmavě hnědými skvrnami, na kterých je místy „paleolitická“ patina namodralá“; délka 104, š. 46, v. 23 mm; NM Praha č. 88527.

LIT: *Hájek 1954*, 117.

Myšeneč, okr. Písek

(52) Dýka pazourková (typ ?). Uložení ?

LIT: *Jiráň ed. 2008*, 41 jako nepublikovaný nález, reprezentující spolu s dýkami z Nymburka, Českých Budějovic a Hostů import z jihoskandinávské oblasti.

4. Typy dýk, jejich datování, funkce a geografické rozšíření

Ze dvou hlavních forem silicitových dýk, lancetovitých a s rukojetí, jsou lancetovité – stejně jako je tomu u nejstarších dýk kovových – relativně starší. V obou výrobních okruzích je ve výskytu a chronologii obou forem podstatný rozdíl. V jižním, cirkumalpském, kde jejich produkce s koncem eneolitu prakticky končí, zcela dominují lancetovité. V severním, jihoskandinávském, jsou v těžce době lancetovité vystřídáné tvary s rukojetí, jež pak přežívají hluboko do doby bronzové. V našich nálezech jsou obě formy zastoupené zhruba stejným počtem.

4.1. Dýky lancetovité (mapa obr. 15a)

Jde vesměs o listovité tvary, formálně nepříliš rozrůzněné. Případy, kdy se dochovaly v původním stavu – tedy s rukojetí, zpravidla dřevěnou či kostěnou, event. i s pochvou – jsou zcela výjimečné a je jim vždy věnována mimořádná pozornost; k posledním objevům tohoto druhu patří dýky z nákolí k. horgenské u Allensbachu na Bodamském jezeře (29. stol. př. Kr.) a z výbavy „muže z ledovce“ z Ötztalských Alp, ca 3200 př. Kr. (*Schlichtherle 2003; Egg – Spindler 2009; Vencl v tisku*).

Z našich 24 lancetovitých, z nichž takřka polovina je datovaných, lze typově určit 21 dýk (typy SD 1–9). Ze srovnání s pestrou variabilitou lancetovitých dýk severských i všech tří horizontů jižního, cirkumalpského okruhu plyne, že tvarově má většina z nich analogie, vzájemně ovšem asynchronní, v produkci obou okruhů (kap. 3.1; *obr. 2–4*). Kriteřiem stáří a původu by proto mohla být surovina. Tou je u pěti dýk deskovitý rohovec bavorské provenience. Kromě tří dýk z výšinných sídlišť chamské a řivnáčské kultury (Bzí, Milínov, Vraný – č. 2–4, typy SD 4b a SD x, srov. kap., 3.1.1) byly z této suroviny zhotoveny ještě dýky z Evaně (č. 24 – SD 8) a Zaječova (č. 45 – SD 7?), zřejmě též eneolitického stáří. Pro ně, stejně jako pro dýku z Vraného, nacházíme datované, konkrétně chamské, i nedatované analogie v bavorských lokalitách, kromě plattensilexových i ze severoitalských silicitů (*obr. 2: 8 a Tillmann 1993, 455, Farbtaf. III: 2, 4*). Šestou z této suroviny je dýka s rukojetí z Litoměřic, z hrobu kultury se šňůrovou keramikou (kap. 3.1.2). Všech šest se nalezlo západně od labsko-vltavské osy (*obr. 15a*), což souhlasí s obecnou představou, že import z dolnobavorských ložisek zasahoval – stejně jako už v neolitu a starším eneolitu – především do západní poloviny Čech (*Binnsteiner 2005, 123*).

V souvislosti s deskovitým rohovcem se nabízí otázka, zda se dýky z něho vyrobené nedostávaly do Čech už dříve – tedy, stejně jako typické „altheimské“ srpy, už v období kultury nálevkovitých pohárů. Z lancetovité dýky by kupř. mohl být zlomek s oboustranným ostřím z kolekce této industrie z hrazeného areálu u Makotřas (*Vencl 1985, 165, fig. 42; k dýkám altheimské kultury Driehaus 1960, 80*).

U zbývajících devatenácti lancetovitých není určení suroviny jisté: někdy je uveden „balský pazourek“ (č. 33, 38, 42, 48, 49), většinou ale jen „pazourek“, „rohovec“, „silicit“, nebo jen zbarvení. Je vysoce pravděpodobné, že u většiny se jako surovina prokáží severské silicity, ale s ohledem na jižní kontakty střeoevropských eneolitických kultur se nedá vyloučit ani přítomnost dýk ze silicitů alpské provenience.

Datování

Mezi mandlovitými typu SD 1 (5 ks) a listovitými SD 2–4 (celkem 8 ks) jsou dýky z kontextu kultur chamské (SD 4a, č. 1: Bzí), řivnáčské (SD 4a, č. 4: Vraný) i únětické (SD 1, č. 7, 8: Břežánky, Hradiště; SD 3a,b č. 9, 10: Prahy-Běchovice, Praha-Bubeneč). Ze zbývajících jsou přímo i nepřímo datované ještě z typu SD 7 dýky ze Sokolče (č. 11, únětická ?) a Zaječova (č. 46, plattensilex – eneolit ?), ze SD 8 dýka z Evaně (č. 24, plattensilex – eneolit ?) a trojúhelníkovitá SD 9 z Brandýska (č. 6, zvoncovité poháry); k datovaným srov. kap. 3.1.

Typologie

Dle severského třídění spadají všechny lancetovité do variační šíře I. typu (*Lomborg 1973, 32*), přičemž naše SD 1–4 a SD 6 odpovídají zčásti variantám Id a Ie podle *Kühn 1979, 43*. Pro SD 7 nacházíme paralely mezi dýkami var. Ib (kap. 3.1.4). Pentagonální SD 5 se nepovažují, zčásti neprávem, za samostatný typ, ale za silně přeretušované dýky některé z variant I. typu (*Agthe 1989, 28; Šebela 1998, 211*). Určování variant I. typu je totiž obtížné, už proto, že značná část lancetovitých má přeretušovanou čepel, či je defektní. Autoři pracující s kontinentálními nálezy proto od jemnější klasifikace někdy vůbec upouští (kupř. *Siemann 2003, 8; Buwen 2006, 68*) a u těch, kteří ji aplikují, není vždy přesvědčivá.

V mateřské oblasti se dýky I. typu datují do staršího stupně severského pozdního neolitu, současného s předklasickým obdobím únětické kultury, event. i se zvoncovitými poháry (SN A dle *Lomborg 1973, LN I dle Vandkilde 2005, fig. 1*). Končit by měly s nástupem dýk s rukojetí III. typu (*Rassmann 1993, Abb. 30*). U nás se našly v hrobech proto- a staroúnětické fáze (kap. 3.1.4), ve středním Německu snad i v mladoúnětických (*Agthe 1989, 49*). Naopak na Moravě jsou známé výhradně z hrobů ze staršího úseku protoúnětické fáze (*Šebela 1998, 217; Peška 2009, 184*).

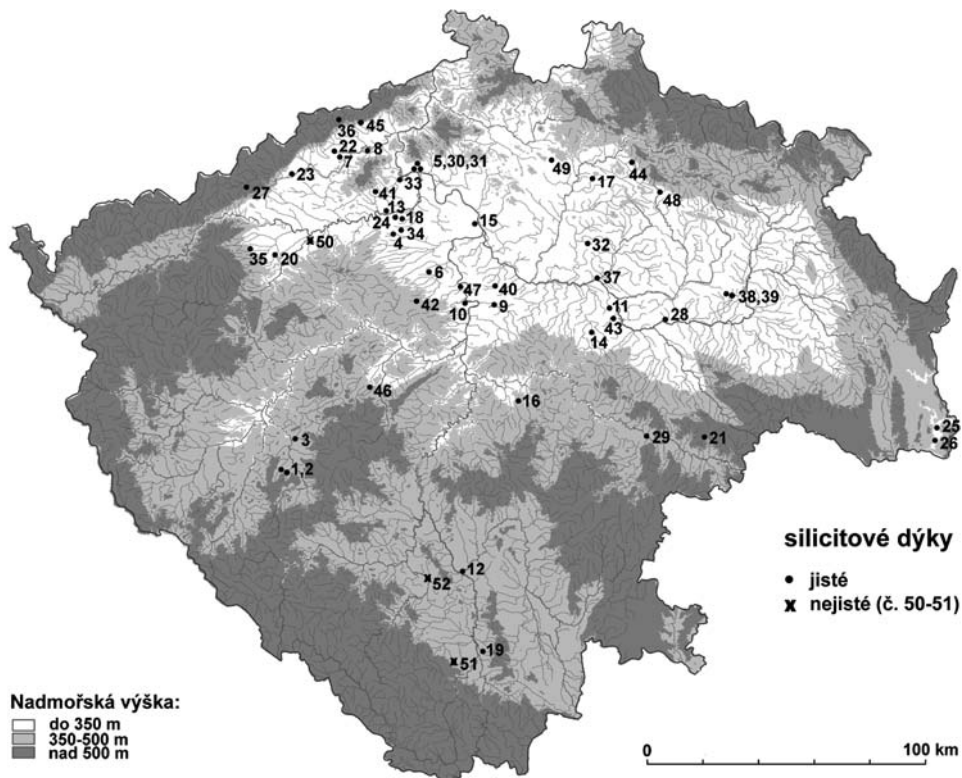
Otázka původu

Už *H. J. Kühn (1979, 43)* konstatoval, že dýky var. Ie nemají vazbu na jižní Skandinávii a lze je považovat za lokální produkt dolního Poodří. Tamní hrobové nálezy této varianty, označované též jako dýky typu Płonia, patří kultuře Grobia-Śmiardowo (*Siuchniński 1972, 155; Machnik 1978, 128; Czembreszuk – Kozłowska-Skoczka 2008, 37, tab. 6, 7*). Odtud by měly být i exempláře z proto- a staroúnětických hrobů (*Kühn 1979, 58*). Názor, že lancetovité dýky z moravských pohřebišť pocházejí z dolního Poodří a jsou zároveň svědectvím kontaktu tamního epišňurového prostředí s protoúnětickou fází únětické kultury zastává *L. Šebela (1998, 214)* a zřejmě platí i pro exempláře severské provenience z Čech.

4.2. Dýky s rukojetí (mapa obr. 15b)

Z 25 dýk (včetně tří zlomků čepelí) je pět datovaných: jedna je z hrobu kultury se šňurovou keramikou (kap. 3.1.2) a čtyři z kontextu kultury únětické (kap. 3.1.4). Typově určitelných je 21 dýk. S výjimkou dýky SD 11 z hrobu KŠK z Litoměřic, jež je z bavorského deskovitého silexu, se zbývajících dvacet dá vcelku spolehlivě přiřadit k typům severských dýk:

Nejpočetnější jsou dýky SD 12 (8 ks), jež odpovídají III. typu severských dýk. Šest z nich, s charakteristickým „švem“ na hranách rukojeti (č. 20, 21, 28, 29, 35, 39), patří –

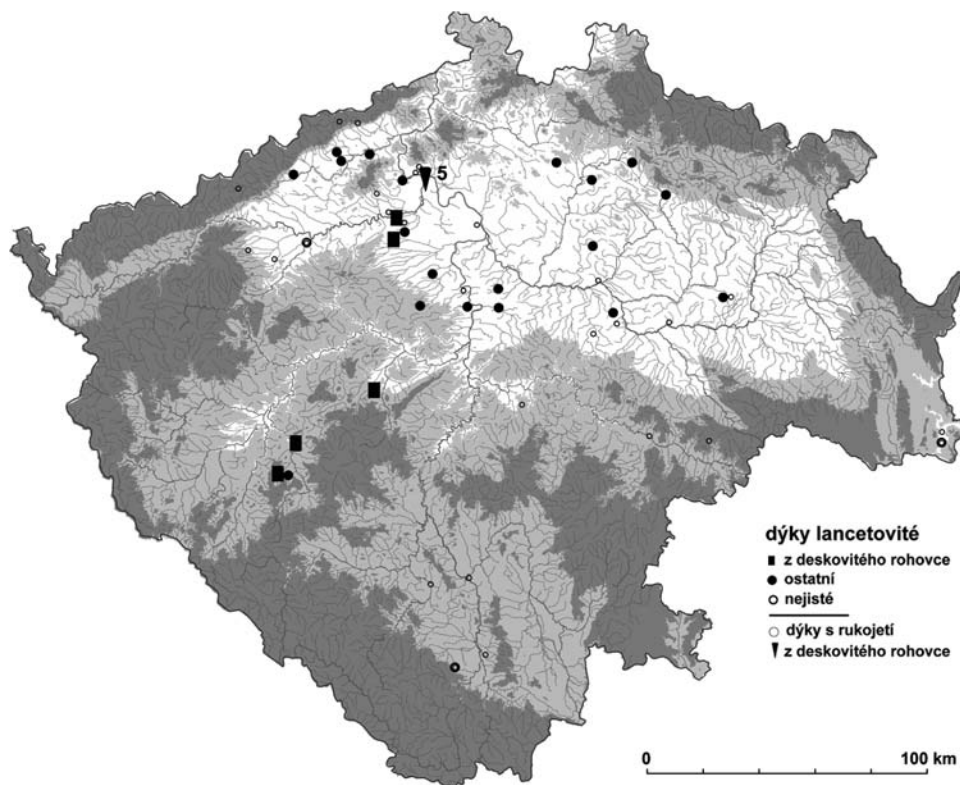
Obr. 14. Silicitové dýky v Čechách. Datované: 1, 2 Bzí; 3 Milínov; 4 Vraný; 5 Litoměřice; 6 Brandýsek; 7 Břežánky; 8 Hradiště; 9 Praha-Běchovice; 10 Praha-Bubeneč; 11 Sokoleč; 12 Hosty; 13 Křesín; 14 Svojsice; 15 Vliněves. – Ojedinělé či bez údajů: 16 Benešov; 17 Branžež; 18 Brník; 19 České Budějovice; 20 Dolánky; 21 Dolní Krupá; 22 Duchcov; 23 Ervěnice; 24 Evaň; 25 Chornice; 26 Jevíčko; 27 Křímov; 28 Labská Chrčice; 29 Ledeč n. S. – okolí; 30 Litoměřice; 31 Litoměřice-okolí; 32 Loučeň; 33 Lovosice; 34 Lukov; 35 Mašfův; 36 Nové Město; 37 Nymburk; 38, 39 Osice; 40 Praha-Vinoř; 41 Solany; 42 Unhošť; 43 Velim; 44 Volavec; 45 Vrchoslav; 46 Zaječov; 47 Žalov; 48 Železnice; 49 Židlov. – Nejisté: 50 Dobříčany; 51 Habří; 52 Myšelec.

Obr. 14–17 M. Zápotocký.

Abb. 14. Silicidolche in Böhmen. Datiert: 1, 2 Bzí; 3 Milínov; 4 Vraný; 5 Litoměřice; 6 Brandýsek; 7 Břežánky; 8 Hradiště; 9 Prag-Běchovice; 10 Prag-Bubeneč; 11 Sokoleč; 12 Hosty; 13 Křesín; 14 Svojsice; 15 Vliněves. – Isolierte Funde oder ohne Fundangaben: 16 Benešov; 17 Branžež; 18 Brník; 19 České Budějovice; 20 Dolánky; 21 Dolní Krupá; 22 Duchcov; 23 Ervěnice; 24 Evaň; 25 Chornice; 26 Jevíčko; 27 Křímov; 28 Labská Chrčice; 29 Ledeč nad Sázavou, Umgebung; 30 Litoměřice; 31 Litoměřice Umgebung; 32 Loučeň; 33 Lovosice; 34 Lukov; 35 Mašfův; 36 Nové Město; 37 Nymburk; 38, 39 Osice; 40 Prag-Vinoř; 41 Solany; 42 Unhošť; 43 Velim; 44 Volavec; 45 Vrchoslav; 46 Zaječov; 47 Žalov; 48 Železnice; 49 Židlov. – Unsichere Funde: 50 Dobříčany; 51 Habří; 52 Myšelec. Abb. 14–17 M. Zápotocký.

zčásti jistě, zčásti s předpokladem, že „Zickzackgrat“ zdobí všechny čtyři strany – k variantě III E dle *Lomborg 1973* či IIIc dle *Kühn 1979*. Dvě rukojeti (č. 43, 47) nejsou v rámci III. typu blíže zařaditelné.

Následují tři formy, SD 13–15 (5 ks), jejichž společným znakem je tvar rukojeti připomínající rybí ocas (odtud společný název „Fischschwanztypen“, typy IV, V). Představují nejvyspělejší formy severských dýk, prozrazující vliv starobronzových kovových dýk

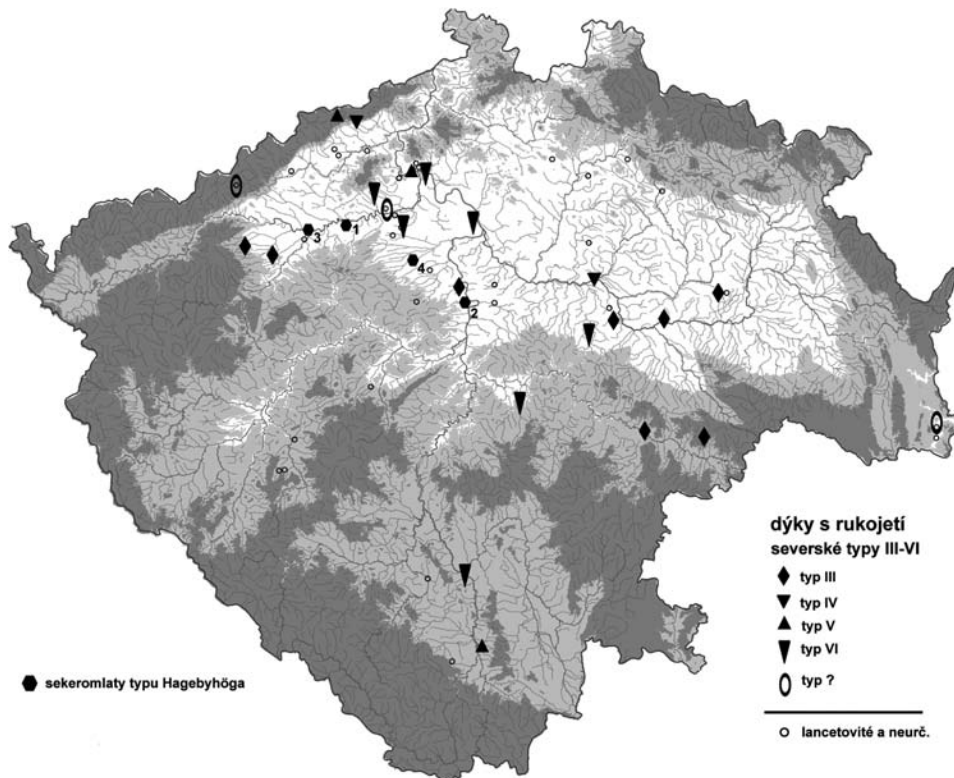
Obr. 15a. Silicitové dýky lancetovité v Čechách (lokality srov. obr. 14; č. 5 dýka s rukojetí z deskovitého rohovce z hrobu k. šňůrové z Litoměřic).

Abb. 15a. Lanzettenförmige Silexdolche in Böhmen (Fundorte vgl. Abb. 14; 5 Dolch mit Griff aus Plattenhorstein aus einem Grab der Schnurkeramik-Kultur in Litoměřice).

s plnou rukojetí. Dýky SD 13 (č. 37, 45) zastupují relativně vzácnou formu tzv. skvostných dýk – typ IVa dle Kühn 1979. Dýky SD 14, 15 patří V. typu, resp. jeho dvěma variantám, lišícím se kvalitou vypracování rukojeti: č. 19, 36, se svislými švy na rukojeti, variantě Va, č. 31, bez švů, variantě Vb.

Poslední trojice, dýky SD 16–18 (7 ks), spadá do rámce severského VI. typu. Dýky SD 16 (č. 12, 16, 18, 30, 41) a SD 17 (č. 14, 15) se vyznačují relativně dlouhou rukojetí, resp. řapem. Liší se tvarem čepelí, obě ale zapadají do varianty VI A dle Lomborg 1973, či VIa dle Kühn 1979. Dýky SD 18 (č. 14, 15), s krátkou, relativně širokou rukojetí a úzce trojúhelníkovitou čepelí, mají rukojeť a čepel na profilu stejně silné, což je diagnostický znak varianty VI B (Lomborg 1973; VIb dle Kühn 1979). Obě jsou ale navíc nápadně širší rukojetí, což je zase znak, podle něhož K. Rassmann (1993, 26, Taf. 15e) z typu VIb vyčlenil samostatnou variantu VIc. Pro dýku ze Svojsic bychom navíc bez problému našli přesné paralely mezi dýkami k. mierzanowické (srov. Přílohu).

Zbývající čtyři exempláře – zlomky čepelí č. 13, 25, 27 a nejistý nález č. 52 – nejsou typově určitelné.

Obr. 15b. Silicitové dýky s rukojetí severských typů III–VI a kamenné sekeromlaty typu Hagebyhöga v Čechách (lokality dýk srov. obr. 14, sekeromlaty: 1 Březno; 2 Praha-Bubeneč; 3 Rybňany; 4 Slaný – Slánská hora).
 Abb. 15b. Silixedolche mit Griff der nordischen Typen III–VI sowie Streitäxte des Typs Hagebyhöga in Böhmen (Fundorte von Dolchen vgl. Abb. 14, Streitäxte: 1 Březno; 2 Prag-Bubeneč; 3 Rybňany; 4 Slaný – Slánská hora).

Typologie

Typové složení českých nálezů severských dýk s rukojetí je poměrně vyrovnané: z dvaceti určitelných jich 8 (40 %) patří III. typu, 5 (25 %) vyspělým typům IV, V, a 7 (35 %) typu VI. Dá se říci, že starších (III. typu) je jen o málo více, než formálně nejkvalitnějších „Fischschwanzformen“ (IV.+V. typu), i pozdních (VI. typu). Je to podstatný rozdíl proti třem zbývajícím oblastem na jižní periferii severských dýk, kde převažují ty pozdní, VI. typu (na Moravě jim patří tři z tamních pěti dýk s rukojetí, v Rakousku 3 ze 6, na Slovensku 2 ze 3; Šebela 1998; Trnka 2000; Marková 2004).

Datování

Datování dýk s rukojetí je v severském okruhu vcelku ustálené. Z typů přítomných v Čechách se III. typ vyskytuje od konce severského pozdního neolitu do starší fáze starší doby bronzové (SN 2 – per. I A) a typy IV. a V. v celém průběhu starší doby bronzové (per. I A–I B), souběžně s 5.–6. fází k. únětické (kupř. Rassmann 1993, Abb. 9, 30). Dýky VI. typu jsou, ve shodě s pozicí na konci vývojové řady, spolehlivě nejmladší: ve Skandi-

návii by měly striktně střídat dýky IV.–V. typu a přežívat až hluboko do II. periody severské doby bronzové, což odpovídá Mouchově 6. fázi k. únětické a mohylové kultuře (*Lomborg 1973*, 80, fig. 87). V severním Německu a Pomořanech se naopak počítá, že se krátce kryjí s oběma „Fischschwanzformen“, tj. s dýkami IV. a V. typu, a také jejich výskyt by tam měl být kratší, omezený na per. I B-II A (*Rassmann 1993*, 28, Abb. 9).

Tři datované dýky s rukojetí (č. 12–15) patří všechny do širšího rámce severského VI. typu. Všechny také mají, ve shodě se severskou chronologií, kontakt s prostředím kultury únětické (kap. 3.1.4). Do mladší až pozdní fáze starší doby bronzové spadají i datované dýky s rukojetí ze Slovenska (Nitranský Hrádok, dýka blízká VI. typu z kulturní vrstvy k. maďarovské: *Marková 2004*, 210, Abb. 1) a Rakouska (Gusen a Stillfried, dvě dýky typu IVb: *Trnka 1991*, 7–8). Moravským a středoněmeckým dýkám s rukojetí náleží výskyt, přes jejich početnost, chybí (*Šebela 1998*, 216: 6 dýk; *Agthe 1989*, 104, Tab. 1: 68 dýk).

Silicitové srpy

S dýkami VI. typu se ve dvou případech vyskytly i srpy. O nálezu z Brníkova (*obr. 11*) bylo už řečeno (kap. 3.2), že srp i dýka jsou z horniny shodného zbarvení i struktury, do muzea byly darovány společně, a lze je proto považovat za nálezevý celek – zda šlo o depot, nebo o hrobový nález, není známo. Oleštěná ostří u obou ukazují na delší používání, a tedy spíše na hrobovou výbavu. Proti tomu ale mluví stav v kontinentální zóně severského okruhu, kde je společný výskyt srpů a dýk v depotech i kostrových hrobech zcela výjimečným jevem (*Kühn 1979*, 67; *Siemann 2003*, 67, 80; nicméně z Pomořan je znám hrob s dýkou Id a srpem A-typu: Parsów: *Czebreszuk – Kozłowska-Skoczka 2008*, 55).

U nálezu z Labe u Litoměřic (*obr. 12*) též není jisté, zda jde o depot, nebo event. o jednotlivě sebrané předměty. Tento soubor tří silicitových artefaktů – dýky VI. typu, srpu a tesly se silným týlem – se do Národního muzea dostal ze soukromé sbírky, s údajem „vybagrováno z Labe“, jež sám o sobě možnost, že jde o depot – vzpomeneme-li na známý „Baggerfund“ z Porta Bohemiky a okolností jeho objevu (*Zápotocký 1969*, 300) – nevylučuje.

Půlměsícovitým tvarem a přímým ostřím se oba srpy hlásí k typu B severských srpů podle *Kühn 1979*, 67. Spolu s asymetrickými srpy typu A se obecně považují za žací nástroje, původně s dřevěnou rukojetí. Silný výskyt typu B je registrován v severním Německu mezi Labem a Odrou, s enormní koncentrací na Rujaně a s početným zastoupením v dílenských lokalitách v západním Meklenbursku, odkud se šíří dále na jih. Jejich chronologická šíře je značná: nejstarší jsou z celků s dýkami III. typu, jejich hlavní výskyt spadá do per. I A-I B a vyráběly se ještě ve II.–III. periodě severské doby bronzové (*Rassmann 1993*, 30).

Oba srpy, z Brníkova a z Labe od Litoměřic, jsou, pokud vím, mezi českými nálezy silicitových srpů jediné severského typu a zřejmě i původu. Všechny ostatní, dosud publikované, jsou asymetrické, z bavorského deskovitého silixu, a datované exempláře pocházejí vesměs ze sídlištních souborů kultury nálekovitých pohárů (*Stolz – Lomecká – Pochmanová 2005*).

4.3. Otázka funkce dýk

Silicitové dýky se zpravidla interpretují jako dvojhrané bodné zbraně, jež sloužily zároveň jako víceúčelové nástroje k běžným činnostem, též jako žací nože (*Siemann 2003*, 32; *Schlichtherle 2003*, 84; výrazný srpový lesk je patrný kupř. na dýce i srpu z Brníkova).

Dýky VI. typu sloužily prokazatelně též jako křesadla (Lomborg 1973, 27). Lancetovitě se pro překvapivě malé rozměry považovaly i za hroty kopí; že jde o dýky, zdůvodnil už S. Müller (1902) jejich polohou v hrobech, zpravidla u pasu pohřbeného. Také pokud se dochovaly v původním stavu, pak jakkoliv malé, vždy jako dýky, tj. s rukojetí. Podle nich se dá usuzovat i na původní rozměry; tak u dýky s lancetovitou čepelí z výbavy „muže z ledovce“ – Ötziho, dlouhé celkem 123 mm, měřila čepel včetně řapu 64 mm a u dýky z Allenbachu, d. 160 mm, měřila čepel ca 125 mm (obr. 2: 6, 7/dole; Egg – Spindler 2009; Schlichtherle 2003). Délka viditelné části čepele k délce rukojeti byla tedy u prvé v poměru ca 1 : 2, u druhé ca 1 : 1.

U dýk z Čech (tab. 1) se délka lancetovitých pohybuje od 70 do 210 mm – tedy podobně jako u severoněmeckých dýk I. typu (Rassmann 1993, 20, Abb. 7: d. 85–245 mm). Stejně malých rozměrů – od 50–70 mm výše – jsou ostatně i měděné dýky zvoncovitých pohárů (Kuna – Matoušek 1978, 66; Turek 2008, 162). U dýk s rukojetí takto drobné exempláře chybí, české měří od 111 do 220 mm.

Společenská funkce dýk, nejen silicitových, je hodnocena obdobně, jako v předchozích horizontech eneolitu funkce bojových sekeromlatů – tedy primárně jako osobních zbraní, sekundárně jako statutárních symbolů demonstrujících příslušnost k určité společenské vrstvě (mužů-bojovníků, náčelníků, elitě) a v terciární úrovni jako atributů božstev (Zápotocký 1992, 166). Prestižní role dýk se zároveň považuje za výraz nového životního stylu, šířícího se v době zvoncovitých pohárů a s počátkem starší doby bronzové Evropou (kupř. Czebreszuk – Kozłowska-Skoczka 2008, 71). Detailně tuto otázku sledují především severští badatelé (např. Olausson – Vendkilde 2000). Odhaduje se kupř. společenská hodnota dýk podle umělecko řemeslné a technické kvality, přičemž nižší počty těch nejkvalitnějších, IV. typu, se vysvětlují vyšší prestižní funkcí; následně je sledována jejich frekvence, náleзовé situace a geografie, naznačující rozdělení na centrální a periferní oblasti. Analýza českých nálezů vede k poněkud odlišným závěrům, už proto, že zde, stejně jako v sousedních zemích na jih od severského okruhu, je mezi pozicí lancetovitých a dýk s rukojetí patrný rozdíl (kap. 5).

4.4. Dýky v ekumeně a mimo ni

Geografie obou forem dýk, lancetovitých a s rukojetí, má v Čechách jisté specifické rysy, patrné na úrovni zemské i regionální (tab. 2; mapy obr. 15a, b):

a) Na zemské úrovni překvapuje vysoký počet dýk z území považovaného dle stávajícího náleзовého stavu za neosídlené. Zatímco z ekumeny – staré sídelní oblasti, jak ji pro mladší eneolit a starší dobu bronzovou schematicky zachycují mapy v příslušných svazcích Archeologie pravěkých Čech (Neustupný ed. 2008, obr. 51; Jiráň ed. 2008, obr. 7), pochází 39 dýk (= 75%), z území mimo ni je 13 dýk (= 25%). Počet dýk lancetovitých a dýk s rukojetí je přitom vyrovnaný: v ekumeně v poměru 20 : 19, mimo ni v poměru 7 : 6.

b) Dýky z **obvodu ekumeny** jednoznačně preferují tzv. starou sídelní oblast v severní polovině země (regiony č. 1–5 dle Moucha 2005, Abb. 2), odkud pochází 32 dýk (= 62% z celk. počtu), rovným dílem lancetovitých a s rukojetí (16 + 16). Ze zbývajících dvou sídelních regionů, západočeského a jihočeského, je 7 dýk (= 13% z celk. počtu): ze západočeského regionu tři lancetovitě (chamské), z jihočeského spolehlivě jen dvě s rukojetí (starobronzové). Značný rozdíl je mezi oběma formami z hlediska sídelně geografického:

Silicitové dýky v Čechách:		lancetovitě (27 dýk)	s rukojetí (25 dýk)						Σ	
			ŠK	severské, typy:						
				III	IV	V	VI	x		
v ekuméně	sz -stř.-v. Čechy	lokality na Labi a Vltavě	10, 33	5	47		31	15		6
		dto, říční nálezy			28	37		30		3
		ostatní lokality	4, 6, 7, 8, 9, 11, 22, 23, 24, 32, 34, 38, 40, 50?		20,35, 39,43	45		14,18	13	22
		dto, horské nálezy					41			1
	západní Čechy	výšinná sídliště	1, 2, 3							3
	jižní Čechy	centrální lokalita (na Vltavě)						12		1
	ostatní lokality	51?				19		52?	3	
vně ekumeny		17, 26, 42, 44, 46, 48, 49		21,29		36	16	25,27	13	
celkem: 52 dýk										

Tab. 2. Silicitové dýky v sídelních regionech a vně ekumeny. Čísla nálezů dle *tab. 1* (tučně: dýky z deskovitého rohovce).

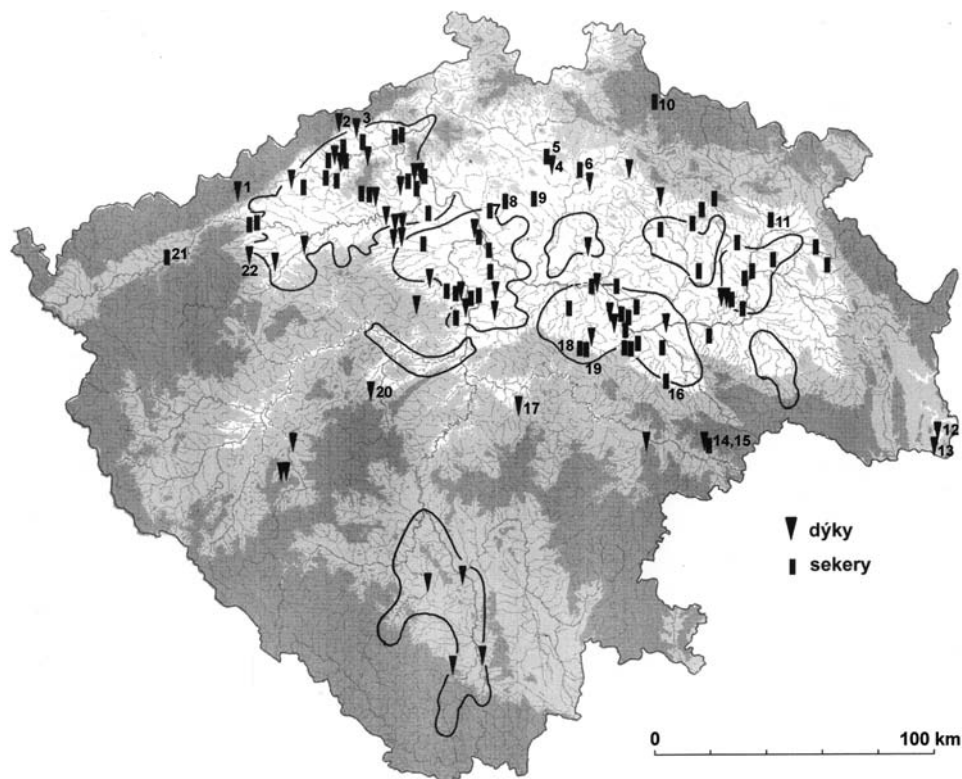
Tab. 2. Silexdolche innerhalb und außerhalb der Siedlungsökumene. Fundnummern nach *Tab. 1* (fettgedruckt: Dolche aus Plattenhornstein).

1. Na hlavních tocích, na Vltavě a Labi převažují dýky s rukojetí nad lancetovitými v poměru 8 ku 2, přičemž tři s rukojetí (č. 28, 30, 37) spadají do kategorie říčních nálezů.
2. Na území mimo obou hlavních toků je tomu opačně, tam v poměru 14 : 9 převažují lancetovitě nad dýkami s rukojetí. Říční nálezy zde chybí, je odtud ale jedna dýka z kategorie horských nálezů. Jedná se o dýku VI. typu z vrchu Kvitel nad Solany (č. 41), nevysokého kopce na jižním okraji západní, milešovské části Českého středohoří. Stejně jako z dalších hor a vrchů této oblasti je i odtud znám soubor nálezů charakteru neprofánních depozit (*Zápotocká – Zápotocký 2010, 339*).
3. Z lokalit na úrovni centrálních míst je sedm, event. osm dýk. V pěti případech jde o výšinná sídliště: dvě eneolitická (Bzí, Milínov – tři dýky lancetovitě), tři polykulturní (Vraný – lancetovitá; Dolánky-Rubín a Žalov–Řivnác po jedné dýce s rukojetí III. typu). Šestou lokalitou jsou Hosty – sídliště na soutoku Vltavy a Lužnice, považované za obchodně výrobní centrum podílející se významně na obchodu podunajských oblastí s únětickou kulturní sférou (*Beneš 1989; 1991*), odkud je dýka VI. typu. Vazbu na místo centrálního významu nelze vyloučit ani u dýky z Českých Budějovic – podle *P. Zavřela (1986, 291)* měl zdejší prostor, s nápadnou koncentrací starobronzových nálezů, značný význam související s transportem alpské mědi.

c) Dýk z území **vně ekumeny** je třináct. Z nich osm, tj. dvě třetiny, pocházejí z lokalit situovaných na horských přechodech či dálkových komunikačních směrech – zemských stezkách, jak je pro období raného středověku rekonstruuje historická geografie (*Merhautová – Třeštlík 1983, 337, mapa III; Žemlička 1990, 122; Semotanová 1998, 173; I. Vávra* v pracích z l. 1968–1983), nebo pro starší období archeologie, kupř. podle sítě výšinných sídlišť (*Simon 1990, Abb. 12; Zápotocký 2000, obr. 1*). Vazba dýk s rukojetí na komunikační

směry byla zřejmá už z jejich prvního přehledu (*Zápotocký 1961*, 172) a poukazovali na ni při publikaci nových nálezů i *P. Zavřel (1986)* a *D. Stolz (2002)*, na Moravě *L. Šebela (1998, 216)*. Tuto premisu lze vztáhnout na tři ze sedmi lancetovitých a prakticky na všech šest dýk s rukojetí. Situace se, co se jednotlivých tras týče, zvýrazní, vezmeme-li v úvahu ještě další třídu importů převážně severského původu, navíc podobně jako dýky i datovanou: silicitové sekery (*Zápotocký v tisku*); srov. *obr. 16a*, č. 1–22:

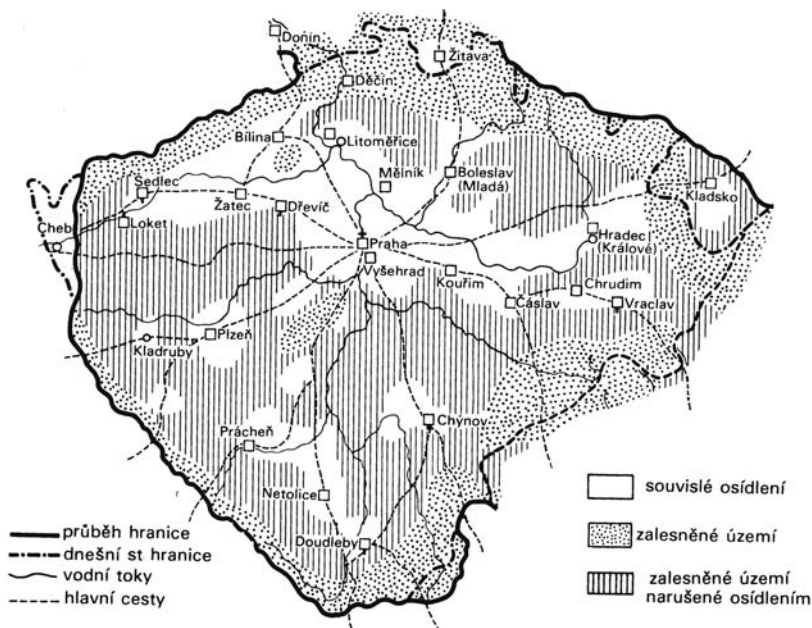
1. Z přechodů přes Krušné hory do Saska jsou dva nálezy z hřebenových plání Krušných hor. Prvním je zlomek dýky z Křímova (*obr. 16a*, č. 1), 725 m n. m., z linie stezky v pramenech k r. 1143 uváděné jako *semita bohémica*, spojující Chomutovsko přes široký neosídlený pás povodí Muldy s Míšeňskem, resp. Posálím (*Billig 1981*, Abb. 5; *Velímský 1998*, 90). Druhým je dýka V. typu z Nového Města (*obr. 16a*, č. 2), 830 m n. m, ležícího stranou jedné ze středověkých stezek směřujících od Teplic do saského Freibergu. Oba nálezy naznačují, že přes Krušné hory nepřecházela v pravěku jen Chlumecká stezka, ale že v užívání byly i další směry (jak pro starší d. bronzovou už *Pleinerová 1966*, 340). Dýka z Nového Města je navíc, spolu s dýkou IV. typu z blízké Vrchoslavi, na samém úpatí Krušných hor (*obr. 16a*, č. 3), z obvodu cínových ložisek u Cínovce a Krupky (*Pleinerová 1966*, obr. 1; *Bartelheim – Niederschlag 1999*, 19, Karte C), což nevylučuje ani souvislost s exploatací zdejšího rudného bohatství, pro níž jsou ovšem doklady až z pozdní doby bronzové (*Bouzek – Koutecký – Simon 1989*).
2. Z raně středověké Žitavské stezky, směřující na sever, z Pojizeří do Horní Lužice (*Vávra 1974*, mapa 2), jsou lancetovitá dýka ze zaniklé vsi Židlova (*obr. 16a*, č. 4), sekera z Horní Krupé (*obr. 16a*, č. 5), event. i sekera z Mohelnice (*obr. 16a*, č. 6). Nápadnou kumulaci broušené industrie v této neosídlené partii Českolipska, v prostoru Židlova a Krupé (*Peša – Šrein – Šreinová 2012*), lze vysvětlit právě existencí komunikačního směru a patrně též etapového místa. Zajímavá je v této souvislosti trojice seker ze severního Mělnicka (*obr. 16a*, č. 7 – Hradsko, č. 8 – Střednice, č. 9 – Sodoměř), jejichž rozmístění indikuje variantu cesty ze středních Čech na sever vyhýbající se dolnímu toku Jizery.
3. Izolovaný nález sekery z Polubného (*obr. 16a*, č. 10) je od přechodu Novosvětského sedla (888 m n. m.) mezi Jizerskými horami a Krkonošemi údolím Bóbru do Poodří; k této trase dle nálezů broušené industrie *Prostředník – Šída 2002*, 292, obr. 3–7.
4. Z těsné blízkosti cesty na východ, tzv. Polské, přes Náchodský průsmyk do Kladska (*Vávra 1972*), je sekera z Heřmanic (*obr. 16a*, č. 11).
5. Zlomky dýk z Chornice (*obr. 16a*, č. 12), Jevíčka (*obr. 16a*, č. 13) a moravských Knínic jsou ze směru vedoucího z Brněnska Boskovickou brázdou na sever do Lanškrounské kotliny a odtud do východních Čech, nebo po Tiché Orlici do Kladska (*Šebela 1998*, 217).
6. Dýka III. typu a sekera z Dolní Krupé (*obr. 16a*, č. 14, 15), kde akumulace nálezů naznačuje etapové místo, sekera z Chlumku (*obr. 16a*, č. 16) a na moravské straně dýka III. typu ze Žerotíc (*Šebela 1998*, 217) jsou ze směru daného řetězcem nálezů broušené industrie, jenž odpovídá trase raně středověké Haberské stezky; ta zajišťovala spojení středního Polabí s jihozápadní Moravou a rakouským Podunajím (*Vávra 1969*) a fungovala prokazatelně od eneolitu (*Zápotocký 2002*, 185, obr. 45, 47).

Obr. 16a. Silicitové dýky a sekery v Čechách (dýky: srov. obr. 14; sekery: srov. *Zápotocký v tisku*, obr. 16; sídelní regiony únětické kultury podle *Moucha 2005*, Abb. 2). Č. 1–22 nálezy dýk a seker ve vztahu ke komunikačním směrům (kap. 4.4): 1 Křimov; 2 Nové Město; 3 Vrchoslav; 4 Židlov; 5 Horní Krupá; 6 Mohelnice; 7 Hradsko; 8 Střednice; 9 Sudoměř; 10 Polubný; 11 Heřmanice; 12 Chornice; 13 Jevíčko; 14, 15 Dolní Krupá; 16 Chlumek; 17 Benešov; 18 Barchovice; 19 Hryzely; 20 Zaječov; 21 Sedlec; 22 Mašťov.

Abb. 16a. Silexdolche und Beile in Böhmen (Dolche: vgl. *Abb. 14*; Beile: vgl. *Zápotocký in Druck*, Abb. 16; Siedlungsregionen der Aunjetitzer Kultur nach *Moucha 2005*, Abb. 2). 1–22 Dolch- und Beilfunde in Beziehung zu den Richtungen der Fernwege (s. *Kap. 4.4*): 1 Křimov; 2 Nové Město; 3 Vrchoslav; 4 Židlov; 5 Horní Krupá; 6 Mohelnice; 7 Hradsko; 8 Střednice; 9 Sudoměř; 10 Polubný; 11 Heřmanice; 12 Chornice; 13 Jevíčko; 14, 15 Dolní Krupá; 16 Chlumek; 17 Benešov; 18 Barchovice; 19 Hryzely; 20 Zaječov; 21 Sedlec; 22 Mašťov.

7. Dýka VI. typu z Benešova (*obr. 16a*, č. 17) je z komunikačního směru do jižních Čech.
8. S jiným směrem na jih, a sice ze středního Polabí, by mohla souviset dvojice seker z okraje jižního Kolínska, z Barchovic (*obr. 16a*, č. 18) a Hryzel (*obr. 16a*, č. 19), při komunikační linii „Čertovy brázdy“, mířící na jih Čech přes Sázavu n. S. (*Bernat – Štědra 2003*, obr. 6).
9. Zlomek lancetovité dýky z deskovitého silexu ze Zaječova (*obr. 16a*, č. 20) je zhruba z poloviny vzdálenosti mezi Pražskem a Plzeňskem; také v tomto případě jde pouze o hypoteticky předpokládaný komunikační směr, v tomto případě odbočující z historicky i nálezově doložené Řezenské cesty (*Králová 2002*) k jihozápadu, na chamská výšinná sídliště na Blovicku (*John 2010*, obr. 8).

Obr. 16b. Mapa hlavních cest přemyslovských Čech, podle *Žemlička 1990, 122*.

Abb. 16b. Karte der Hauptwege im Přemyslidischen Böhmen, nach *Žemlička 1990, 122*.

10. Z trasy směřující po Ohři ze Žatecka přes Doupovské hory na západ, na Chebsko a do Horní Falce, je sekera ze Sedlce (*obr. 16a: č. 21*) a lze s ní spojovat i rukojeť dýky III. typu z Maštova, ležícího na samém okraji ekumeny (ke komunikační situaci v oblasti Doupovských hor a raně středověkého Maštovského újezdu *Hereit 2000; Velínský 1998, 176*).

Silicitové dýky a sekery z lokalit vně ekumeny, na liniích raně středověkých zemských stezek či v přírodou daných koridorech, jsou relativně spolehlivým svědectvím užívání těchto komunikačních směrů v období, do něhož obě nálezevé třídy spadají – zhruba od mladšího eneolitu do starší doby bronzové. Samotné toto zjištění nepřekvapuje, naopak je v souladu s obecnou představou o říčním i suchozemském spojení pravěkých Čech s okolím od samého počátku zemědělského pravěku. Co překvapuje, je počet směrů, z nichž některé stály v tomto ohledu dosud mimo diskusi.

5. Závěr

V práci, vycházející ze soupisu zhruba padesáti bifaciálně retušovaných silicitových dýk, hledáme odpověď na otázku, jakou roli hrála tato nečetná nálezevá kategorie cizí proveniencie v eneolitu a starší době bronzové Čech.

Prvně se s artefakty tohoto druhu setkáváme ke konci středního eneolitu, a sice na výšinných sídištích **chamské a řivnáčské kultury** (kap. 3.1.1). Jde výhradně o dýky lancetovité,

přičemž všechny datované jsou z deskovitého rohovce bavorského původu. Do sídelních areálů obou kultur se dostávaly, patrně jen náhodně, s drobnotvarou štípanou industrií z dolnobavorské skupiny chamské kultury. Nálezové situace neumožňují blíže určit jejich funkci; jde o ojedinělé nálezy z areálů výšinných sídlišť, jen dýka z Vraného snad byla přídatkem pohozeného kostrového pohřbu. V inventáři obou kultur jsou natolik výjimečné, že sotva lze uvažovat o jejich specifické společenské roli.

Z **kultury se šňůrovou keramikou** (KŠK, kap. 3.1.2) známe jedinou dýku, a sice s rukojetí, z hrubu střední fáze této kultury z Litoměřic. Vyrobena je, stejně jako lancetovité dýky předchozího horizontu, z deskovitého rohovce bavorské proveniencce. Její tvar, mezi jihoněmeckými dýkami této kultury bez analogií, nejspíše imituje měděné dýky kultury zvoncovitých pohárů, nastupující v Podunají poněkud dříve, než v Čechách. Funkční interpretace je tentokrát už zřejmá: v české skupině KŠK jde o první případ, kdy dýka nahrazuje sekeromlat v jeho tradiční symbolické roli. Jihoněmecká skupina, odkud k nám litoměřická dýka přichází, je první z okruhu středoevropských kultur se šňůrovou keramikou, u které tato výměna proběhla.

Přechodu prestižní role ze sekeromlatů na dýky (Axtmode → Dolchmode), k němuž došlo s koncem kultury se šňůrovou keramikou, je věnována pozornost zejména v severském okruhu, kde je tato změna zvláště markantní (Einzelgrabkultur → Dolchzeit / Spätneolithikum, jak už kupř. *Struve 1955*, 151; *Lomborg 1973*, 87). Ve středoevropských poměrech je tento proces spojován s **kulturou zvoncovitých pohárů**, v jejíž hrobové výbavě se symbolika dýky jako zbraně charakterizující společenský status plně prosadila, ovšem v kovovém provedení (*Turek 2006*; *Zimmermann 2007*). Jediným silicitovým exemplářem považovaným za dýku je v české skupině této kultury trojúhelníkovitá čepel z pohřebiště v Brandýsku; z Moravy jsou z této suroviny známé tzv. skládané dýky z Maref (kap. 3.1.3).

Do **staršího období únětické kultury** (kap. 3.1.4; 4) se hlásí 5 lancetovitých dýk z hrobů (*obr. 5: 1, 5, 6; 7: 4*) a patrně i větší část lancetovitých bez nálezových údajů, celkem ca 20 ks. Typově se většina z nich hlásí k dolnímu Poodří a jejich nálezy jsou zřejmě výsledkem kontaktu s tamními epišňůrovými skupinami. Na rozdíl od mladoúnětických dýk s rukojetí jsou v obvodu ekumeny více rozptýlené na území mimo obou hlavních toků. Vně ekumeny je jich méně na dálkových směrech. V hrobech se vyskytují, stejně jako silicitové sekery, jen vzácně, lze proto říci, že role dýky jako prestižní zbraně se v pohřebním ritu starší únětické kultury projevuje jen výjimečně. U domácí populace ale jistě představovaly – už s ohledem na vzdálenost od pobaltských dílen – ceněnou komoditu.

Je zajímavé, že během starší doby bronzové se v zemi objevuje ještě jeden výrazný typ zbraně/symbolu jihoskandinávské proveniencce – **sekeromlaty typu Hagebyhöga** (*obr. 13*; mapa *obr. 15b*).¹ Ze čtyř exemplářů by dva typologicky starší (z Rybňan a Slaného) mohly

¹ Sekeromlaty typu Hagebyhöga představují pozdní formu nejmladších člunkovitých sekeromlatů (typu Vellinge) švédské skupiny kultury se šňůrovou keramikou – Bootaxtkultur (*Forssander 1936*, 134). Známé jsou především z jižní Skandinávie, s nevýraznou koncentrací ve východním Švédsku. *C. O. Cederlund (1961)*, jenž podal jejich soupis a mapu (ca 60 lokalit ze Švédska a 12 z Dánska) je rozdělil do čtyř variant (*obr. 13: 7*), z nichž jednoduché exempláře z var. 3, 4 mají mít už charakter pracovních sekeromlatů. Podle nečetných hrobových nálezů, jednoho též s dýkou III. typu, se zde datují do severského mladšího neolitu, s těžištěm v mladším úseku, tj. v per. SN 2 (*Forssander 1936*, 134; *Malmer 2002*, 142).

Z Čech známe čtyři exempláře (*Zápotocký 1961*, 174, *obr. 4, 5*). Břítové poloviny sekeromlatů z Rybňan a Slaného (*obr. 13: 1, 2*) se profilem i tvarem ostří blíží ještě šňůrovým typům Hurva a Vellinge (*Malmer 1962*,

náležet ještě do staršího období k. únětické, zbývající dva, typologicky mladší, jsou spolehlivě mladounětické. Funkční kontext známe jen u sekeromlatu z hrobu z Března, kde byl spolu s bronzovou dýkou osobní zbraní muže, výbavou i polohou hrobu příslušníka „náčelnické“ vrstvy. Další dva jsou zase z lokalit na úrovni centrálních míst, resp. uzlových bodů (Slaný – Slánská hora, Praha-Bubeneč). Čtveřice těchto severských importů, ca 500 km od jejich mateřského území, tvoří izolovanou enklávu (*Bartelheim 1998*, Karte 136), signalizující, stejně jako dýky, jakýsi užší kontakt s jižní Skandinávií.

Do **mladšího období únětické kultury** spadají severské dýky s rukojetí III.–VI. typu, celkem 24 kusů. Z krátké rekapitulace dat z kap. 3.1.4 a 4 plyne, že mezi jejich pozicí a pozicí dýk z předchozího období je podstatný rozdíl (*obr. 14b; 15; tab. 2*):

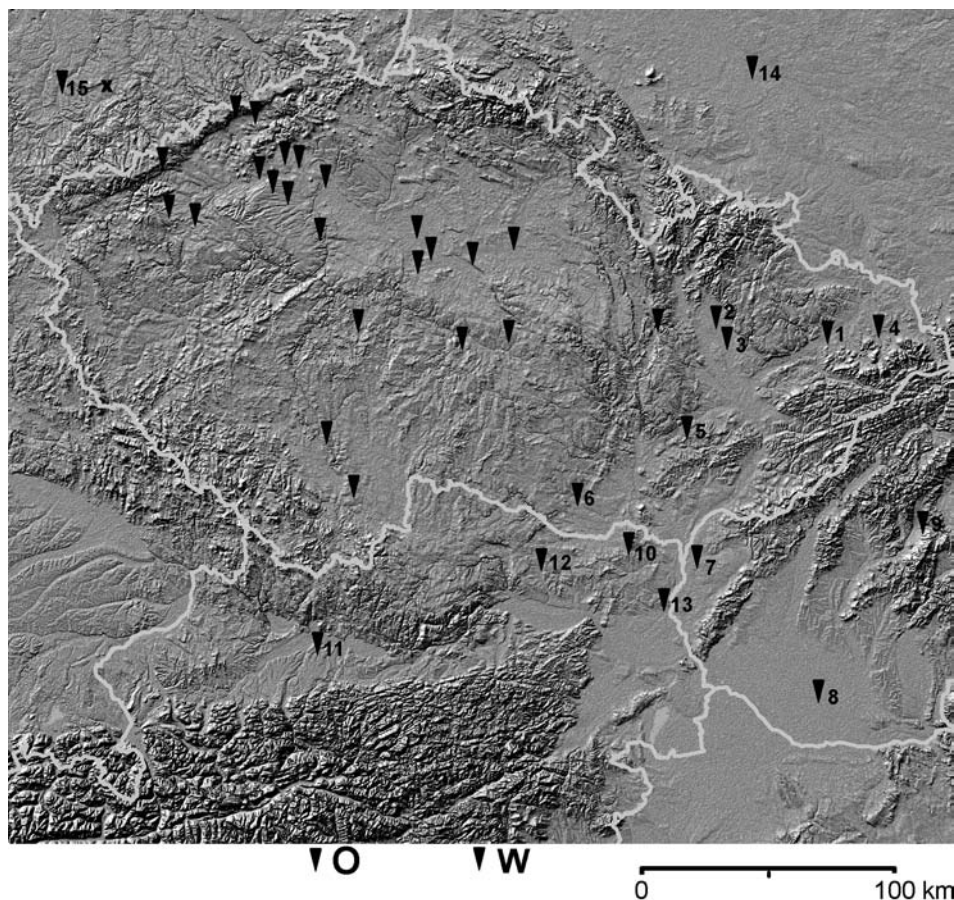
Mezi dýkami z ekumeny (18 ks) nyní chybí spolehlivé hrobové nálezy (souvislost dýky ze Svojšic s únětickým hrobem je nejistá). Naopak téměř polovina z nich je z areálů sídlišť na úrovni centrálních míst či uzlových bodů, s výjimkou Rubína vesměs ležících na Labi a Vltavě (8 ks: Dolánky, Litoměřice /2 ks/, Vliněves, Nymburk, Žalov-Řivnáč, Hosty a patrně i České Budějovice), z těsné blízkosti Labe je rukojeť z Velimi. Nestandardní náleзовé podmínky či lokaci mají i další dýky: dýka z Vrchoslavi je z obvodu významného krušnohorského rudního revíru, rukojeť z Labské Chrčice a dýky z Litoměřic a Nymburka spadají do kategorie říčních nálezů, dýka ze Solan do kategorie horských nálezů a rukojeť z Maštova je ze samého okraje ekumeny, z komunikačního směru na západ.

Dýky z lokalit vně ekumeny (6 ks) zase všechny, s výjimkou jedné, pocházejí z lokalit ležících buď přímo, nebo v těsné blízkosti tras pozdějších, raně středověkých zemských stezek mířících do Saska (Křímov, Nové Město), na jihozápadní Moravu (Dolní Krupá), na střední Moravu či do Kladska (Chornice) a do jižních Čech (Benešov). Souvislost s dalším komunikačním směrem, v tomto případě sledujícím tok Sázavy, není vyloučena ani u šesté dýky, z Ledče n. S. K nim lze přičíst i dvě dýky z okraje ekumeny, vázané na západní směr, do Chebska (Dolánky-Rubín, Maštov).

Pro spojení Podunají a alpské oblasti se severem přes české země se za jednu z hlavních tras, jež by měla být též jednou z variant „jantarové cesty“, sice považuje směr sledující tok Vltavy a Labe (pro Čechy už *Schránil 1921*, 13), lokace silicitových dýk a seker ale napovídá, že komunikačních směrů procházejících přes Čechy v poledníkovém i rovnoběžkovém směru bylo více (kap. 4.4; *obr. 16a*). Stejně tak pro mladounětické období se dá podle rozptylu severských dýk III.–VI. typu v neosídlených oblastech JV kvadrantu střední Evropy (*obr. 17*) soudit, že tras spojujících Podunají a alpskou rudnou oblast přes České země se severem bylo více. Rýsují se dvě mířící přes Čechy do saského Polabí (severojižní, resp. labsko-vltavská, a trasa pozdější Haberské stezky z jihozápadní Moravy

616, Abb. 111). Zbývající dva, z Prahy-Bubeneče a Března (*obr. 13: 3, 4*), se od nich odlišují vějířovitým ostřím a zčásti i profilem, jenž u prvního ještě kopíruje asymetricky hexagonální profilaci typu Vellinge 2 (*Malmer 1962*, Abb. 111: E2), u druhého je už čistě podkovovitý. Podle typologie *C. O. Cederlunda (1961, fig. 1)* patří první dva, typologicky starší, variantě 3, sekeromlat z Prahy-Bubeneče variantě 1 a sekeromlat z Března variantě 2.

Datování těchto sekeromlatů v českém prostředí není jednoznačné. V jižní Skandinávii se řadí do per. SN 2, paralelní s mladším obdobím únětické kultury (*Vandkilde 2005, fig. 1*). Tomu odpovídá i náleзовá situace z Března (*obr. 13: 4–6*), kde sekeromlat spolu s bronzovou dýkou byl výbavou staršího robustního muže v hrobě III, ležícím spolu s hrobem IV (s pohřbem ženy) uprostřed I. skupiny mladounětických hrobů (*Hnízdová 1955, 302; Pleinerová 1966, 362*). Stejně stáří můžeme předpokládat také u sekeromlatu příbuzného tvaru z Prahy-Bubeneče. Zbývající dva jsou typologicky starší, a mohou proto spadat už do starounětického období.

Obr. 17. Silicidové dýky s rukojetí severských typů III–VI v Čechách (srov. obr. 15b), na Moravě (1 Blahutovice; 2 Horní Libina; 3 Horní Sukolom; 4 Kopřivnice; 5 Pístovice; 6 Žeretice), Slovensku (7 Kúty – II. typ ?; 8 Nitrianský Hrádek; 9 Prievidza), v Rakousku (10 Falkenstein; 11 Gusen; 12 Raufing; 13 Stillfried; dvě štýrské dýky VI. typu leží jižněji: O – Oberzeiring; W – Wildon), Dolním Slezsku (14 Jawór) a Sasku (15 Kertzsch, zde navíc křížkem označen nález dýky I. typu z Mittelfrohna), Bavorsko nemapováno. Podle Šebela 1998; Marková 2004; Trnka 2000; 2006; Agthe 1989. Mapový podklad Earth Satellite Corporation® ESRI®.

Abb. 17. Silicidolche mit Griff der nordischen Typen III–VI in Böhmen (vgl. Abb. 15b), in Mähren (1 Blahutovice; 2 Horní Libina; 3 Horní Sukolom; 4 Kopřivnice; 5 Pístovice; 6 Žeretice), Slowakei (7 Kúty: Typ II?; 8 Nitrianský Hrádek; 9 Prievidza), Österreich (10 Falkenstein; 11 Gusen; 12 Raufing; 13 Stillfried; zwei Dolche des Typs VI wurden weiter südlich in der Steiermark gefunden: O – Oberzeiring; W – Wildon), Niederschlesien (14 Jawór) und Sachsen (15 Kertzsch; hier zudem der Fund eines Dolches Typ I aus Mittelfrohna mit Kreuz gekennzeichnet), Bayern unberücksichtigt. Nach Šebela 1998; Marková 2004; Trnka 2000; 2006; Agthe 1989. Kartengrundlage der Earth Satellite Corporation® und ESRI®.

do středočeského Polabí) a dvě přes střední Moravu do Poodří (Moravskou bránou a Boskovickou brázdou přes Kladsko).

Pro interpretaci funkce dýk severských typů v mladším období uňetické kultury je podstatný také rozdíl mezi situací v Čechách a jižní Skandinávii. Kupř. v Dánsku je z 1821

dýk III.–VI. typu 573, tj. 31 %, z hrobů a 86, tj. 4,7 %, z depotů (Lomborg 1973, fig. 42). Z depotů a hrobů různých forem (megalitů, skřínkových hrobů, mohyl, plochých hrobů) je značné procento dýk i v kontinentální zóně severského okruhu (Rassmann 1993, 63, 67; Siemann 2003, 28, Tab. 2). Proti tomu v Čechách: (a) spolehlivé hrobové nálezy dýk chybějí, (b) značná část jich je ze sídlišť charakteru centrálních míst či uzlových bodů, (c) celkově nápadná, ať už jde o nálezy z ekumeny, či mimo ni, je jejich vazba na říční a suchozemské komunikační směry.

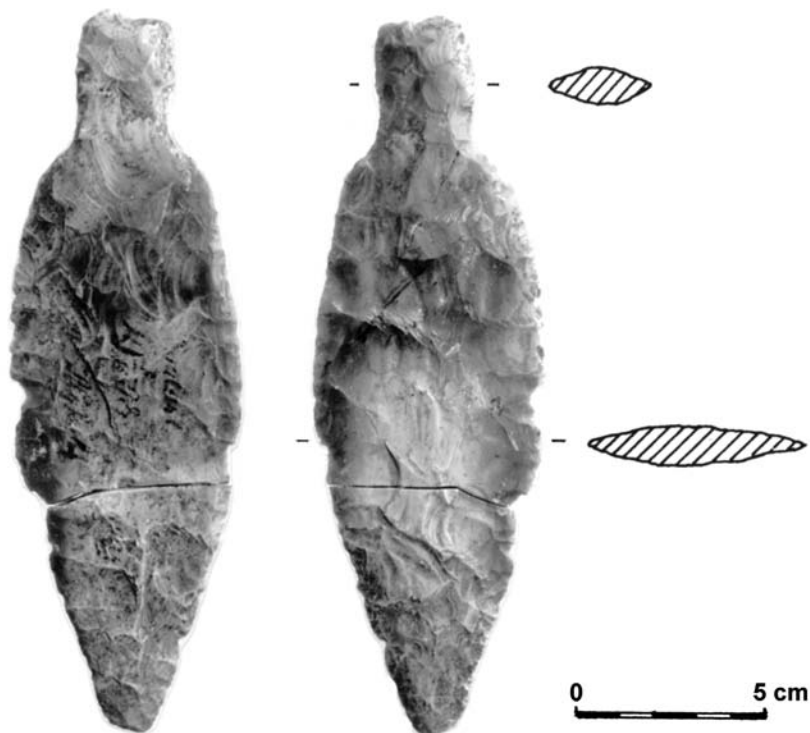
Docházíme tak k závěru, že funkce silicitových dýk musela být v mladoúnětických Čechách jiná, než tomu bylo v předchozích obdobích. Zatímco v prostředí eneolitických kultur, včetně staroúnětické, plnily roli zbraně symbolizující zároveň společenské postavení svého majitele, z mladoúnětických dýk lze takto interpretovat – tedy jako cizokrajnou komoditu v rukou domácí elity – s ohledem na nejisté hrobové nálezy stěží část. Nálezo-ové situace a geografické rozložení naopak naznačují, že jde převahou o fenomén stojící jakoby mimo domácí prostředí, primárně vázaný na komunikační síť a její uzlové body. V práci z r. 1961 jsem partii o severských pazourkových dýkách v Čechách končil konstatováním, že „výsledným dojmem, kterým tento zvláštní charakter jejich nalezišť působí, je představa cest a náhodných ztrát“ a jejich výskyt zde je „znamením a následkem obchodního styku se severem“, aniž by je bylo možné považovat za vlastní předmět směny – zboží, protože v únětické oblasti v této době byla již vlastní produkce dýk bronzových; proto „mladší typy /severských dýk/ nejsou u nás předmětem směny, ale, jak se zdá, jejím průvodním znakem“ (Zápotocký 1961, 172). Dnes, kdy se nálezový stav ztrojnásobil, docházíme v podstatě ke stejnému závěru. S hypotézou, že většina dýk III.–VI., typu z českých lokalit patřila – ať už jako zbraně, nebo jako běžné nástroje (též křesadla) – k výbavě lidí spojených s provozem na dálkových komunikacích, se jako velmi pravděpodobný jeví i severský původ těchto lidí („severských kupců“: Stolz 2002, 182), či alespoň jejich kontakt se severským okruhem. Tento závěr je také v souladu s představou fungujících dálkových cest a dálkového obchodu (Jiráň ed. 2008, 14, 73; Primas 2008, 149 n.), jehož větve by měly právě v této době zasahovat ze Středomoří až do střední a severní Evropy (Kristiansen – Larsson 2005, 107). Existence obchodních spojů mezi alpskými rudnými ložisky, únětickou kulturou a severským okruhem, jež nálezy dýk pomáhají konkretizovat, je zároveň logickým vysvětlením rozkvětu metalurgie středoevropské a severské doby bronzové.

Práce dokončena s finanční podporou Grantové agentury ČR v rámci grantového projektu č. 405/10/1499.

Příloha

Silicitová dýka ze Žukiva na Ukrajině

V r. 1988 se na mne obrátila pí Valentová z Histologického ústavu na pražském Albertově, bytem v Nové Hospodě u Popovic, o posouzení nálezu silicitové dýky, kterou mi zároveň zapůjčila k dokumentaci. Jednalo se o dědictví po někom z rodiny, kdo před 1. světovou válkou byl údajně v Rusku. K nálezu mělo dojít při kopání základů pro novou hájovnu v Žukově u města Slavuta – což se zdá souhlasit s nápisem černou tuší na čepeli dýky, jen zčásti čitelným, jehož první část je v latině, druhá v azbuce: „Nalezl 8. 9. 1908 ... в Жукова“. Dýku jsem paní Valentové vrátil s doporučením, aby ji nabídla ke koupi Národnímu muzeu. Podle formulace nápisu dýky získal zřejmě Čech žijící v česko-ruském prostředí, někdo, kdo

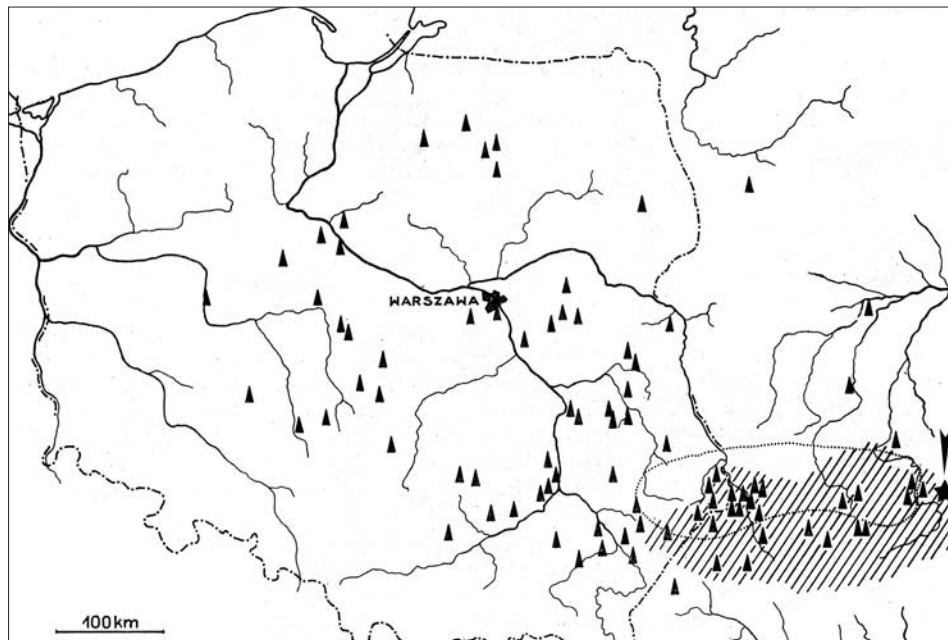

Obr. 18a. Žukiv (Chmelnická oblast, Ukrajina), silicitová dýka, nález z r. 1908. Foto H. Toušková.
 Abb. 18a. Schukiw (Oblast Chmelnyzkyj, Ukraine), Silexdolch, Fund von 1908.

snad v carském Rusku pracoval a mohl být – s ohledem na přesné datum – jejím nálezem také přítomen. Mohlo jít také o obyvatele některé z obcí v okolí Slavuty, osazených volyňskými Čechy. Obec Žukiv, dnes Žukiv, leží ca 15 km na SSV od Slavuty, města v Chmelnické oblasti Ukrajiny. Stavba nové hájovny, při níž se dýka našla, se nacházela nejspíše v jednom ze dvou větších lesních komplexů severně od obce, táhnoucích se dle soudobé mapy jednak na S k Sosnivce a Djatilivce, jednak na SV, ke vsím Somaky a Nohačivka:

Dýka s krátkou rukojetí ploše bikonvexního profilu (*obr. 18a*), ostře odsazenou od ploché listovité čepele; oboustranně plošně retušovaná, s výjimkou chybějícího hrotu v délce ca 2 mm nepoškozená, čepel recentně zlomená; světle šedý až bělošedý, místy tmavě až černě žíhaný silicit; celková délka 190 mm (d. čepele 155 mm, d. rukojeti 35 mm).

Dýka ze Žukiva náleží do skupiny artefaktů původně označovaných jako hroty oštěpů strzyžovského typu. Rozšířené jsou v širokém pásmu od dolní Visly po horní tok jižního Bugu, kde se též nacházejí ložiska suroviny – volyňského silicitu. Zde je také zaznamenána jejich zvýšená koncentrace, na jejímž východním okraji Žukiv leží (*obr. 18b*). Dříve se považovaly za součást inventáře pozdně šňůrové strzyžovské kultury, jejímž prostřednictvím se měly šířit dále do Polska (*Glosik 1968; Wyszomirski 1974*). Nová analýza vedla k revizi jejich kulturní příslušnosti: podle ní patří jednoznačně až do doby mierzanowické kultury, přesněji do její starší fáze, řazené v Malopolsku do per. Ia starší doby bronzové (*Libera 2001; Bargiel – Libera 2005* jako hroty typu Czerniecyń-Torczyń). Protože jejich funkční určení v polské literatuře kolísá (sztylety, kindzaly, dziryty, groty, ostrza oszczepów, włóczni lub dzib), oba autoři volí neutrální označení „płoszcze“ (projectile points). Naopak při pohledu „od Baltu“ jsou považované funkčně i typologicky jednoznačně za dýky, navíc geneticky vázané na severskou sféru (*Crebreszuk – Kozłowska-Skoczka 2008, 9*).

Obr. 18b. Silicitové hroty strzyżovského typu podle *Glosik 1968; Bargiel – Libera 2004, ryc. 2* (tečkované: hranice strzyżovské kultury; šikmé šrafy: produkční oblast dýk; hvězda = dýka ze Žukiva).

Abb. 18b. Silexspitzen des Typs Strzyżów nach *Glosik 1968; Bargiel – Libera 2004, ryc. 2* (punktiert: Grenze der Strzyżów-Kultur; schräg schraffiert: Produktionsgebiet der Dolche; Stern: Dolchfund von Schukiw).

Tvarově je dýka ze Žukiva blízká typům časné fáze mierzanowické kultury (*Libera 2001, ryc. 1*), liší se ale od nich tvarem čepele. Podobně formovaný je hrot z pohřebiště v Torczyně, o němž sami autoři uvádějí, že jeho „pozycja taksonomiczna“ je nejasná (*Bargiel – Libera 2005, 9, 10, ryc. 4A: 1*).

Literatura

- Agthe, M. 1989:* Bemerkungen zu Feuersteindolchen im nordwestlichen Verbreitungsgebiet der Aunjetitzer Kultur. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 33, 15–113.
- Altorf, K. – Affolter, J. 2010:* Die neolithischen Dolche aus dem Kanton Zürich. In: I. Matuschik – Ch. Strahm Hrsg., Vernetzungen. Aspekte siedlungsarchäologischer Forschung, Freiburg, 297–315.
- Ankert, H. 1918:* Aus meiner praehistorischen Sammlung. Zvl. otisk z Nachrichtenblatt der deutschen malakozoologischen Gesellschaft, 1918, Heft 3.
- Bargiel, B. – Libera, J. 2005:* Zespoły grobowe s krzemiennymi płoszczami w Malopolsce i na Wolyniu. Wiadomości Archeologiczne 57, 3–27.
- Bartelheim, M. 1998:* Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen. Teil I, II. Bonn.
- Bartelheim, M. – Niederschlag, E. 1999:* Untersuchungen zur Buntmetallurgie, insbesondere des Kupfers und Zinns, im sächsisch-böhmischen Erzgebirge und dessen Umland. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 40, 8–87.
- Beneš, A. 1989:* Hosty: die südböhmische frühbronzezeitliche Siedlung unter Teilnahme der karpatenländischen Kulturen. In: Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C14 3000–2000 b.c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen, Praehistorica 15, Praha, 227–232.

- Bernat, J. – Štědra, M. 2003: Čertova brázda – stará severojižní stezka mezi Labem a Sázavou. *Archeologie ve středních Čechách* 7, 349–362.
- Billig, G. 1981: Burgenarchäologische und siedlungskundliche Betrachtungen zum Flussgebiet der Zschopau und der Freiburger Mulde. *Zeitschrift für Archäologie* 15, 265–297.
- Binstleiner, A. 2005: Die Lagerstätten und der Abbau bayerischer Jurahornsteine sowie deren Distribution im Neolithikum Mittel- und Osteuropas. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 52, 43–155.
- Böhm, J. 1932: Únětické nálezy na Pardubicku. *Památky archeologické* 38, 47–49.
- Bouzek, J. 1993: The shifts of the amber route. In: C. W. Beck – J. Bouzek eds., *Amber in Archaeology*, Praha, 141–146.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Simon, K. 1989: Tin and prehistoric mining in the Erzgebirge (Ore Mountains): some new evidence. *Oxford Journal of Archaeology* 8, 203–212.
- Břicháček, P. 1991: Hosty (District of České Budějovice) – an enclosed settlement of the Early Bronze Age. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 90–94.
- Budinský, P. 1978: Teplicko v pravěku II. *Přehledné dějiny Teplicka* 1/2. Teplice.
- Buchvaldek, M. 1986: Kultura se žňůrovou keramikou ve střední Evropě I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpatami. *Præhistorica* 12. Praha.
- Burger 1988: Die Siedlung der Chamer Gruppe von Dobl, Gemeinde Prutting, Ldkr. Rosenheim, und ihre Stellung im Endneolithikum Mitteleuropas. *Fürth/Bayern*.
- Buwan, P. 2006: Grobia-Śmiardowo und Iwno. Untersuchungen zur frühen Bronzezeit in Nordwestpolen. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde* 10. Bonn.
- Cederlund, C. O. 1961: Yxor av Hagebyhögatyp. *Fornvännen* 1961, 65–79.
- Czebreszuk, J. – Kozłowska-Skoczka, D. 2008: Sztylety krzemienne na Pomorzu Zachodnim. *Szczecin*.
- Černá, E. 2010: Křímov, okr. Chomutov. *Výzkumy v Čechách* 2007, 533.
- de Grooth, M. 1977: Silex der Altheimer und Chamer Gruppe. In: P. Modderman, *Das neolithische Besiedlung bei Hienheim*, Ldkr. Kelheim, I, Kallmünz.
- Dobeš, M. 1992: Archeologická sbírka bývalého muzea v Podbořanech. *Zprávy České archeologické společnosti – Suppl.* 15. Praha.
- Dresely, V. 2004: Schnurkeramik und Schnurkeramiker im Taubertal. *Stuttgart*.
- Driebehaus, J. 1960: Die Altheimer Gruppe und das Jungneolithikum in Mitteleuropa. *Mainz*.
- Dvořák, F. 1936: Pravěk Kolínska a Kouřimska. *Soupis archeologických památek*. Kolín.
- Dvořák, P. – Šebela, L. 1992: Beziehungen zwischen Schnurkeramik und Glockenbecherkultur in Mähren. In: M. Buchvaldek – Ch. Strahm Hrg., *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Schnurkeramik-Symposium 1990*. *Præhistorica* 19, Praha, 99–107.
- Egg, M. – Spindler, K. 2009: Kleidung und Ausrüstung der kupferzeitlichen Gletschermumie aus den Ötztaler Alpen. *Der Mann in Eis*, Bd. 6. *Mainz*.
- Engelhardt, B. 1978: Neue Grabfunde der Schnurkeramik aus Niederbayern. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 8, 285–300.
- 1991: Beiträge zur Kenntnis der Glockenbecherkultur in Niederbayern. *Vorträge des 9. Niederbayerischen Archäologentages*, 65–84.
- Filip, J. 1948: *Pravěk Československo*. Praha.
- Forssander, J. E. 1936: Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas. *Lund*.
- Franc, F. X. 1890: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Bd. I, II – *Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy*, 1906. Ed. V. Šaldová. Praha.
- Funk, L. – Menšík, P. 2011: Netypický štípaný artefakt z Jílového u Prahy. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 119, 83–87.
- Głosiak, J. 1968: Kultura strzyżowska. *Materiały Starożytne* 11, 7–114.
- Hájek, L. 1954: Jižní Čechy ve starší době bronzové. *Památky archeologické* 45, 115–184, 189.
- 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. *Archeologické studijní materiály* 5, Praha.
- Hellich, J. 1921: Pozdně neolitické pohřebiště skrčků „Na žebračku“ u Pátku. *Památky archeologické* 32, 213–219.
- Hereit, P. 2000: Dějiny nejstaršího osídlení Doupovska. *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 15, 117–175.
- Heyd, V. 2000: Die Spätkupferzeit in Süddeutschland I, II. *Bonn*.
- Hnězdová, I. 1955: Únětické sídliště a pohřebiště v Březně u Loun. *Archeologické rozhledy* 7, 294–308.

- Husty, L. 1994: Eine glockenbecherzeitliche Gräbergruppe aus Landau an der Isar, Ldkr. Dingolfing-Landau. Vorträge des 12. Niederbayerischen Archäologentages, 89–107.
- Itten, M. 1970: Die Horgener Kultur. Basel.
- Jíra, J. A. 1923: Nová pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. Zvl. otisk z časopisu Obzor praehistorický 2, 1–67.
- Jiráň, L. ed. 2008: Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha.
- John, J. 2010: Výšinné lokality středního eneolitu v západních Čechách. Plzeň.
- Kalferst, J. – Prostředník, J. 1993: Nálezy kultury se šňůrovou keramikou ve východních Čechách. Pojizerský sborník 1, 16–47.
- Karafiát, K. 1916: Frühbronzezeitliches Grab aus Briesen (Böhmen). Wiener prähistorische Zeitschrift 3, 118–119.
- Knor, A. 1953: Vraný. Zpráva o výzkumu za dobu od 19. do 27. září 1953. Archiv ARÚ čj. 4909a/53.
- Králová, A. 2002: Rekonstrukce pravěkých komunikací. In: E. Neustupný ed., Archeologie nenalezeného, Dobrá Voda, 101–107.
- Kristiansen, K. – Larsson, T. B. 2005: The Rise of Bronze Age Society. Cambridge.
- Kruta, V. 1972: Dobříčany, o. Louny. Výzkumy v Čechách 1969, 29.
- Kučera, V. 1933: Nové archeologické nálezy. Věstník spolku Podkrušnohorského musea v Mostě 4–5, 16.
- Kühn, H. J. 1979: Das Spätneolithikum in Schleswig-Holstein. Neumünster.
- Kuna, M. 1981: Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. Godišnjak Sarajevo 19. Sonderabdruck, 1–81, Taf. 1–27.
- Kuna, M. – Matoušek, V. 1978: Měděná industrie kultury zvoncovitých pohárů ve střední Evropě. In: Praehistorica 7, Praha, 65–89.
- Kytlicová, O. 1960: Eneolitické pohřebiště v Brandýsku. Památky archeologické 51, 442–474.
- Libera, J. 2001: Krzemienne formy bifacialne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza). Lublin.
- Limburský, P. 2010: Proměny pravěké krajiny. Živá archeologie 11, 22–25.
- Lomborg, E. 1973: Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südsandinavischen Spätneolithikums. København.
- Lutovský, M. – Smejtek, L. et al. 2005: Pravěká Praha. Praha.
- Machnik, J. 1978: Wczesny okres epoki brązu. In: A. Gardawski – J. Kowalczyk red., Prahistoria Ziemi Polskich III – Wczesna epoka brązu, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum, 9–136.
- Maier, R. A. 1964: Die jüngere Steinzeit in Bayern. Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 5, 9–197.
- Malmer, M. 1962: Jungneolithische Studien. Lund.
- 2002: The Neolithic of South Sweden – TRB, GRK, and STR. Stockholm.
- Marková, K. 2004: Siliztdolche in der Slowakei. In: J. Bátora – V. Furmánek – L. Veliačik Hrsg., Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen, Nitra, 205–215.
- Matuschik, I. 1998: Kupferfunde und Metallurgie-Belege, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der kupferzeitlichen Dolche Mittel-, Ost- und Südosteuropas. In: M. Mainberger, Das Moordorf von Reute. Archäologische Untersuchungen in der jungsteinzeitlichen Siedlung Reute-Schorrenried, Staufen i. Br., 207–312.
- 1999: Riekofen und die Chamer Kultur Bayerns. In: H. Schlichtherle – M. Strobel Hrsg., Horgen – Cham – Goldberg III – Schnurkeramik in Süddeutschland, Gaienhofen – Hemmenhofen, 69–95.
- Merhautová, A. – Třeštitík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.
- Mottes, E. 2001: Bell Beakers and beyond: flint daggers of northern Italy between technology and typology. In: F. Nicolis ed., Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe vol. 2, Trento, 519–545.
- Moucha, V. 1963: Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. Sborník Československé společnosti archeologické 3, 9–60.
- 1996: Zu den Beziehungen zwischen Bayern und Böhmen während der älteren Bronzezeit. In: K. Schmotz – M. Zápotocká eds., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 5. Treffen 21.–24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg, Espelkamp, 26–32.
- 2005: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha.
- Müller, S. 1902: Flintdolkene i den nordiske stanålder. Nordiske Fortidsminder 1, 124–168.
- Neugebauer, Ch. – Neugebauer, J. W. 1992: Quellen zur Chronologie der späten Schnurkeramik im unteren Traisental, Niederösterreich. In: M. Buchvaldek – Ch. Strahm Hrsg., Schnurkeramik-Symposium 1990: Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. In: Praehistorica 19, Praha, 143–155.

- Neustupný, E. ed. 2008:* Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit. Praha.
- Nilius, I. 1967:* Ein spätneolithisches Steinpackungsgrab aus der Gemarkung Ziesendorf, Kr. Rostock. Ausgrabungen und Funde 12, 184–188.
- Olausson, D. – Vandkilde, H. eds. 2000:* Form, Function and Context. Lund.
- Peša, V. – Šrein, V. – Šreinová, B. 2012:* Kamenná industrie z oblasti Ralska na jihovýchodním Českolipsku. Archeologie ve středních Čechách 16, 127–146.
- Peška, J. 2009:* Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc.
- Píř, J. L. 1899:* Starožitnosti země české I–1. Čechy předhistorické. Praha.
- Pleiner, R. – Rybová, A. red. 1978:* Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Pleinerová, I. 1966:* Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejich susedství I. Památky archeologické 57, 339–455.
- Popelka, M. 2001:* Poznámky ke štípané industrii ze Bzí a Lopaty, okr. Plzeň-jih. In: Praehistorica 25–26, Praha, 179–204.
- Preidel, H. 1935:* Urgeschichte. Heimatkunde des Bezirkes Komotau IV–1. Komotau.
- 1941: Vorgeschichtliche Funde vom Kamme des Erzgebirges. Erzgebirgs-Zeitung 62, 81–84.
- Primas, M. 2008:* Bronzezeit zwischen Elbe und Po. Bonn.
- Prostředník, J. – Šída, P. 2002:* Přejechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001, Nitra, 283–311.
- Přichystal, A. 2009:* Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno.
- Rassmann, K. 1993:* Spätneolitikum und frühe Bronzezeit im Flachland zwischen Elbe und Oder. Schwerin.
- Rous, P. 1981:* Katalog pravěkých nálezů okresu Havlíčkův Brod. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech. Hradec Králové.
- Rýzner, Č. 1884:* Řivnáč, předhistorické hradiště u Levého Hradce. Památky archeologické a místopisné 12, 209–215, 241–248, 299–302.
- Salač, V. 2002:* Zentralorte und Fernkontakte. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit, Praha, 20–46.
- Seger, H. 1904:* Das Gräberfeld von Marschwitz, Kr. Ohlau. Schlesiens Vorzeit NF 3, 27–42.
- Semotanová, E. 1998:* Historická geografie Českých zemí. Praha.
- Schlichtherle, H. 2003:* Remedellodolch im fremden Griff?. Nachrichtenblatt Arbeitskreis Unterwasserarchäologie 10, 77–85.
- 2004/2005: Jungsteinzeitliche Dolche aus den Pfahlbauten des Bodenseeraumes. Plattform 13/14, 61–86.
- Schránil, J. 1921:* Studie o vzniku kultury bronzové v Čechách. Praha.
- 1928: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.
- Siemann, C. 2003:* Flintdolche Norddeutschlands in ihrem grabrituellen Umfeld. Bonn.
- 2005: Flintdolchen skandinavischen Typs im Rheinland, Westfalen, Hessen und im südlichen Niedersachsen. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 74, 85–135.
- Simon, K. 1990:* Höhensiedlungen der älteren Bronzezeit im Elbsaalegebiet. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73, 287–330.
- Siuchniński, K. 1972:* Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim II. Szczecin.
- Sklenář, K. 2011:* Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie. Fontes Archaeologici Pragenses 36. Praha.
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002:* Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Stocký, A. 1924:* Čechy v době kamenné. Praha.
- 1926: Pravěk země české I. Věk kamenný. Praha.
- Stolz, D. 2002:* Starší nález severské pazourkové dýky z Okrouhlíku, k. ú. Unhošť (okr. Kladno). Archeologie ve středních Čechách 6, 179–183.
- Stolz, D. – Lomecká, J. – Pochmanová, K. 2005:* Nález části eneolitického srpů u Velké Bukové (okr. Rakovník). Archeologie ve středních Čechách 9, 171–174.
- Streit, C. 1934:* Funde aus Niemes. Sudeta 10, 108–111.
- Struve, K. W. 1955:* Die Einzelgrabkultur in Schleswig-Holstein und ihre kontinentalen Beziehungen. Neumünster.
- Šebela, L. 1998:* Späteneolithische und altbronzezeitliche Silexdolche in Mähren. Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde 6/7, 199–226.

- Škrdl, P. – Šebela, L. 1997: Pozdně eneolitické složené dýky na Moravě. In: Přehled výzkumů 1993–1994, Brno, 77–81.
- Tillmann, A. 1993: Gastgeschenke aus dem Süden? Zur Frage einer Süd-Nord-Verbindung zwischen Südbayern und Oberitalien im späten Jungneolithikum. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 23, 453–460.
- 2001: Zu den schnurkeramischen „Dolchgräbern“ in Südbayern. In: T. H. Gohlisch – L. Reisch Hrsg., Die Stellung der endeneolithischen Chamer Kultur in ihrem räumlichen und zeitlichen Kontext. Erlangen 26.–28. 3. 1999, Erlangen, 163–171.
- Trnka, G. 1991: Nordische Flintdolche in Österreich. *Archäologie Österreichs* 2/2, 4–10.
- 2000: Nochmals zu den nordischen Flintdolchen Österreichs. In: *Památky archeologické – Supplementum* 13, Praha, 419–423.
- 2006: Die Feuersteindolche im Krahuletz-Museum in Eggenburg, Niederösterreich. *Archäologie Österreichs* 17/1, 34–39.
- Turek, J. 2006: Období zvoncovitých pohárů v Evropě. In: *Archeologie ve středních Čechách* 10, 275–368.
- 2008: Kultura zvoncovitých pohárů. In: E. Neustupný ed., *Archeologie pravěkých Čech* 4. Eneolit. Praha, 147–169.
- Turek, J. – Daněček, V. – Kostka, M. 1998: Kamenný stůl – polykulturní pravěké sídliště v Praze-Vinohřích. *Archaeologica Pragensia* 14, 7–31.
- Vajsov, I. 1993: Die frühesten Metalldolche Südost- und Mitteleuropas. *Prähistorische Zeitschrift* 68, 103–145.
- Vandkilde, H. 2005: A Review of the Early Late Neolithic Period in Denmark: Practice, Identity and Connectivity. www.jungsteinSITE.de.
- Vávra, I. 1969: Haberská cesta. *Historická geografie* 3, 6–32.
- 1972: Polská cesta. *Historická geografie* 8, 3–30.
- 1974: Žitavská cesta. *Historická geografie* 12, 27–91.
- Velínský, T. 1998: Trans montes ad fontes. K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. *Most*.
- Veňcl, S. 1964: Severské pazourkové nástroje z Duchcova. *Archeologické rozhledy* 16, 280, obr. 84.
- 1970: Druhé únětické pohřebiště v Běchovicích, o. Praha-východ. *Archeologické rozhledy* 22, 139–147.
- 1985: Chipped industry. In: E. Plesová-Štiková, Makotřasy: A TRB Site in Bohemia. *Fontes Archaeologicae Pragenses* 17, Praha, 165–174.
- v tisku: Ůtzi: muž z tyrolského ledovce optikou archeologie nenalezeného. *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie (Sborník A. Beneše)*.
- Vích, D. 2006: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě. *Katalog archeologické sbírky. Zprávy České archeologické společnosti – Suppl.* 63, I, II. Praha.
- 2012: Neolitické a eneolitické osídlení severní části Boskovické brázdy. *Archeologie ve středních Čechách* 16/1, 29–126.
- Waldhauser, J. 2006: Český ráj očima archeologie. *Liberec*.
- Wojciechowski, W. 1976: Sztylety krzemienne typu skandynawskiego w Polsce Zachodniej. In: *Studia Archeologiczne – Acta Universitatis Wratislaviensis* 7, Wrocław, 37–94.
- Wyszomirski, M. 1974: Scandinavian Flint Daggers in the Southern and Eastern region of the Baltic. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1973–1974, 75–100.
- Zápotocká, M. – Zápotocký, M. 2010: Kult hor v neolitu? Neo- a eneolitické nálezy z hor a vrchů Českého středohoří. In: I. Fridrichová-Sýkorová ed., *Ecce homo. In memoriam Jan Fridrich*, Praha, 330–347.
- Zápotocký, M. 1961: Severské zbraně a nástroje starší doby bronzové v Čechách. *Památky archeologické* 52, 166–176.
- 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. *Památky archeologické* 60, 277–366.
- 1971: Archeologická práce a muzea na Litoměřicku do roku 1945. *Litoměřicko* 8, 5–64.
- 1975: Archeologická práce na Litoměřicku v letech 1945–1973. *Litoměřicko* 12, 29–70
- 1992: Streitaxte des mitteleuropäischen Äneolithikums. *Weinheim*.
- 2000: Eneolitická výšinná sídliště a komunikace. In: *Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 480–488.
- 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 2, Praha, 159–228.
- v tisku: Silicitové sekery a tesly v eneolitu a starší době bronzové Čech. *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie (Sborník A. Beneše)*.
- Zavřel, P. 1986: Rukojeť severské pazourkové dýky z Českých Budějovic 9 – Dobré Vody. *Archeologické rozhledy* 38, 290–292.

Zimmermann, T. 2007: Die ältesten kupferzeitlichen Bestattungen mit Dolchbeigaben. Mainz.

Žemlička, J. 1990: Přemysl Otakar I. Praha.

Silexdolche aus dem jüngeren Äneolithikum und der älteren Bronzezeit in Böhmen

Die vorliegende Arbeit geht von einem Verzeichnis von ca. 50 Silexdolchen aus; Ziel war festzustellen, welche Rolle diese nicht besonders zahlreiche Fundkategorie fremder Provenienz im Milieu des böhmischen Äneolithikums und der älteren Bronzezeit spielte.

1. Einleitung. Die ältesten Formen von Stein- und Metaldolchen. In Böhmen fehlen Dolche in der Ausstattung äneolithischer Kulturen, bzw. fanden sich bisher nur ganz am Ende dieser Epoche, Kupferdolche in den Gräbern der Glockenbecherkultur, Silexdolche in den Proto-Aunjetitzer Gräbern. Beim Studium der örtlichen Funde von Silexdolchen müssen wir mit dem Umstand rechnen, dass es zwei Produktionskreise gibt: einen nördlichen, südkandinavischen und einen südlichen, zirkumalpinen, zu beiden sind die Böhmisches Länder geographisch wie quantitativ periphär gelegen.

2. Die Funde und ihre Klassifizierung. Forschungsstand, Gesamtzahl der Dolche (*Tab. 1; Abb. 14*), Unterteilung auf lanzettenförmige und Dolche mit Griff. Die Typenliste aller bisherigen Dolchfunde aus Böhmen auf *Abb. 1* reflektiert auch die Tatsache, dass die besagten Artefakte über lange Zeit sowohl aus dem nordischen als auch südlichen Produktionskreis ins Land gelangten.

3. Verzeichnis der Funde. 3.1. Datierte Dolchfunde; 3.1.1. Chamer und Řivnáč-Kultur (*Tab. 1, Nr. 1–4; Abb. 2*); 3.1.2. Schnurkeramik-Kultur (*Tab. 1, Nr. 5; Abb. 3*); 3.1.3. Glockenbecherkultur (*Tab. 1, Nr. 6; Abb. 4*); 3.1.4. Aunjetitzer Kultur (lanzettenförmig: *Tab. 1, Nr. 7–11; Abb. 5: 1, 5, 6; 7: 4*; mit Griff: *Tab. 1, Nr. 12–15; Abb. 6: 6; 9: 3; 10: 3, 4–8*). – 3.2. Dolche ohne Fundzusammenhang (*Tab. 1, Nr. 16–52; Abb. 6–12*).

4. Dolchtypen, ihre Datierung, Funktion und geographische Verbreitung. In beiden Produktionskreisen, aus denen die böhmischen Funde von Silexdolchen stammen, besteht in der Frequenz und Chronologie ihrer Hauptformen – der lanzettenförmigen und solcher mit Griff – ein wesentlicher Unterschied. Im südlichen Produktionskreis, wo mit dem Äneolithikum ihre Produktion praktisch endet, dominieren vollständig lanzettenförmige Dolche. Im nordischen Kreis werden zur selben Zeit die lanzettenförmigen von den Formen mit Griff ersetzt, die in der Folge bis tief in die Bronzezeit überdauern. In Böhmen sind beide Formen, sowohl lanzettenförmige als auch mit Griff, in etwa gleich stark vertreten.

4.1. Lanzettenförmige Dolche (24 St., Karte *Abb. 15a*). Der Vergleich mit der Dolchtypen des zirkumalpinen und des nordischen Kreises zeigt, dass die meisten von ihnen Analogien in beiden Produktionskreise haben (*Abb. 2–4*). Kriterium bei der Alters- und Herkunftsbestimmung könnte der Rohstoff sein (5-mal niederbayerischer Plattensilex, 19-mal Silex, meist offenbar von baltischen Lagerstätten). Datierte Dolche stammen aus Befunden der Chamer, Řivnáč- (alle aus Plattensilex), Glockenbecher- und älteren Aunjetitzer Kultur. Typologisch können die meisten in das Variantenpektrum der nordischen Dolche Typ I gereiht werden (*Lomborg 1973; Kühn 1979*). Die Auffassung, lanzettenförmige Dolche von den mährischen Gräberfeldern stammten aus dem Unteren Odergebiet und wären gleichzeitig Beweis für einen Kontakt des dortigen Epi-Schnurkeramik-Milieus mit der Proto-Aunjetitzer Phase der Aunjetitzer Kultur (*Šebela 1998*) gilt wohl auch für die Exemplare nordischer Provenienz aus Böhmen.

4.2. Dolche mit Griff (25 St., Karte *Abb. 15b*). Mit Ausnahme von Dolch SD 11 aus einem Schnurkeramik-Grab in Litoměřice, der aus Plattensilex hergestellt ist, können die restlichen zwanzig den nordischen Typen zugesprochen werden (Typ III: 8 St.; IV: 2 St.; V: 3 St.; VI: 7 St.). Alle drei datierbaren Dolche gehören zu Typ VI und erweisen, in Eintracht mit der nordischen Chronologie (*Forssan-*

der 1936; Lomborg 1973; Rassmann 1993), Kontakte zum Milieu der Aunjetitzer Kultur. – Mit den Dolchen von Typ VI erschienen zweimal auch Silexsicheln (Brníkov: Depot oder Grab?, *Abb. 11*; Litoměřice, aus der Elbe: Depot?, *Abb. 12*), beide Typ B nach Kühn 1979. Unter den böhmischen Funden von Silexsicheln sind diese zwei die einzigen nordischen Typs und Ursprungs. Alle anderen bisher veröffentlichten sind asymmetrisch und aus bayerischem Plattensilex (*Stolz – Lomecká – Pochmanová 2005*), die datierten Stücke stammen alle aus Siedlungen der Trichterbecherkultur.

4.3. Die gesellschaftliche Funktion der Dolche wird ähnlich wie in den vorangehenden äneolithischen Horizonten als Streitaxt bestimmt, also primär als persönliche Waffe, sekundär als Statussymbol, das die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Gesellschaftsschicht demonstrieren soll. Die Prestigefunktion der Dolche wird gleichzeitig als Ausdruck eines neuen Lebensstils gewertet, der sich zur Zeit der Glockenbecher und mit dem Anfang der älteren Bronzezeit in Europa ausbreitete.

4.4. Dolche in und außerhalb der Siedlungsökumene (*Abb. 16a*). Das Vorkommen zeigt in Böhmen bestimmte spezifische Züge, zwischen beiden lanzettenförmigen und Dolchen mit Griffen besteht aus siedlungsgeographischer Sicht ein Unterschied (*Tab. 2*, Karten *Abb. 15a, 15b*). Die Anwesenheit einer beträchtlichen Anzahl von Dolchen, genauso wie Silexbeilen (*Zápotocký v tisku/im Druck*) auf den frühmittelalterlichen Wegen außerhalb der Siedlungsökumene bietet ein relativ verlässliches Zeugnis für die Funktion dieser Fernstrecken in der Zeit, auf die die beiden Fundkategorien entfallen.

5. Schluss. Gut ein Drittel der Silexdolche vom Gebiet Böhmens ist datiert und entfällt auf fünf kultur-chronologische Horizonte:

Zum ersten Mal treffen wir sie am Ende des mittleren Äneolithikums auf den Höhensiedlungen der *Chamer* und *Rivnáč-Kultur* an (*Abb. 2*). Es handelt sich ausschließlich um lanzettenförmige Exemplare, wobei alle datierten aus bayerischem Plattensilex hergestellt sind. Auf das Gebiet beider Kulturen gelangten sie offensichtlich zusammen mit kleinförmiger Spaltindustrie vom Gebiet der niederbayerischen Gruppe der *Chamer Kultur*. Der Dolch von Vraný gehörte vielleicht zur Ausstattung eines in einer Abfallgrube begrabenen Individuums, die anderen sind Einzelfunde von Höhensiedlungen. Im Inventar beider Kulturen sind sie so außerordentlich, dass nur schwer eine spezifische gesellschaftliche Rolle auszumachen ist.

Von der *Schnurkeramik-Kultur* kennen wir nur einen einzigen Dolch, und zwar mit Griff, aus einem Grab der mittleren Phase dieser Kultur in Litoměřice (*Abb. 3*). Genauso wie die Dolche in den vorangehenden Entwicklungsetappen ist er aus bayerischem Plattensilex. Zu seiner Form findet sich unter den süddeutschen Dolchen dieser Kultur keine Analogie. Vermutlich imitiert er kupferne Dolche der Glockenbecherkultur, die im Donauraum früher als in Böhmen verbreitet waren (*Heyd 2000, 480*). Die funktionale Interpretation ist in diesem Fall klar: Innerhalb der böhmischen Gruppe der *Schnurkeramik-Kultur* handelt es sich um den einzigen Fall, in dem die Hammeraxt in ihrer traditionellen symbolischen Rolle durch einen Dolch ersetzt ist. Die süddeutsche Gruppe, aus der der Dolch von Litoměřice zu uns gekommen ist, bildet die erste aus dem Milieu der mitteleuropäischen Kulturen mit *Schnurkeramik*, bei der dieser Austausch abgelaufen war.

Der Übergang der Prestigefunktion von Hammeraxt zu Dolch (Axtmode → Dolchmode), zu dem es am Ende der *Schnurkeramik-Kultur* kam (Einzelgrabkultur → Dolchzeit/nordisches Spätneolithikum, wie z.B. bereits *Struve 1955, 151*; *Lomborg 1973, 87*). In den mitteleuropäischen Verhältnissen wird dieser Prozess mit der *Glockenbecherkultur* in Verbindung gebracht (*Abb. 4*). In ihren Gräbern hatte sich der Dolch als Statussymbol voll durchgesetzt, allerdings in metallischer Ausführung (*Turek 2006*; *Zimmermann 2007*). Einziges Silexexemplar, das für einen Dolch gehalten wird, ist hier die dreieckige Klinge vom Gräberfeld in Brandýsek (*Abb. 4: 1–5*). Innerhalb Mährens sind aus diesem Rohstoff die sog. zusammengesetzten Dolche hergestellt (*Marefy: Abb. 4: 7, 20*; *Škrdla – Šebela 1997*). Es stellt sich die Frage, ob auch einige Einzelfunde von ähnlich geformten und ähnlich großen Pfeilspitzen, die üblicher Weise als Artefakte nichteuropäischen Ursprungs angesprochen werden, nicht auch Bestandteil solcher Dolche waren (*Zimmermann 2007*; *Schlichtherle 2004–2005*; für Böhmen vgl. *Abb. 4: 21, 22, 24, 25*).

Zur älteren Phase der *Aunjetitzer Kultur* gehören fünf lanzettenförmige Dolche aus Grabbefunden (*Abb. 5: 1, 5, 6; 7:4*) und offensichtlich auch die meisten isolierten Funde (insgesamt ca. 20 St.).

Im Unterschied zu den Jungaunjetitzer Dolchen mit Griff zeigen sie im Bereich der Siedlungsökumene eine größere Streuung und sind außerhalb des Siedlungsraums an den Fernstrecken weniger zahlreich anzutreffen. Ihre Anwesenheit in Böhmen ist wohl Ergebnis der Kontakte mit den Epi-Schnurkeramik-Gruppen im Unteren Odergebiet. In den Gräbern treten sie genauso wie die Silexbeile nur selten auf. Somit können wir sagen, dass die Rolle der Dolche als Prestigewaffe im Bestattungsritus der älteren Aunjetitzer Kultur nur selten zum Ausdruck kommt. Bei der einheimischen Bevölkerung bildeten sie – alleine schon mit Rücksicht auf die Entfernung von den baltischen Werkstätten – einen wertvollen Warenartikel.

Während der älteren Bronzezeit erschien in Böhmen noch ein ausgeprägter Typ von Waffen/Symbolen, die Kontakte zum Norden andeuten, in diesem Fall mit Südkandinavien: *Streitäxte des Typs Hagebyhöga* (Abb. 13, 15b). Von vier Stücken könnten zwei typologisch ältere (Rybňany, Slaný) noch zur älteren, die zwei jüngeren zur jüngeren Aunjetitzer Kultur gehören. Den funktionellen Zusammenhang kennen wir nur bei der Streitaxt aus dem Grab in Březno, wo sie zusammen mit einem bronzenen Dolch zu den persönlichen Waffen eines Mannes gehörte, durch Ausstattung und Lage des Grabs eines Anhängers der „Anführer“-Schicht. Weitere zwei Streitäxte stammen wiederum von Fundorten der Rangordnung Zentralort (Slaný – Slánská hora, Prag-Bubeneč).

Auf die *jüngere Aunjetitzer Kultur* entfallen nordische Dolche mit Griff von Typ III bis VI, insgesamt 24 St. In Kap. 3.1.4 und 4 wurde erwiesen, dass zwischen ihnen und den Dolchen aus der vorangehenden Etappe ein wesentlicher Unterschied besteht (Abb. 14b, 15; Tab. 2):

Unter den Dolchen *aus der Siedlungsökumene* (18 St.) fehlen nun die verlässlichen Grabfunde, dafür stammt nahezu die Hälfte von ihnen aus Siedlungen der Rangordnung von Zentralorten oder Knotenpunkten, mit Ausnahme von Rubín zumeist an der Elbe und Moldau (8 St.). Ungewöhnliche Fundumstände bzw. Fundstellen weisen auch weitere Dolche auf (3 Flussfunde, 1 Bergfund, 1 Dolch vom Rand des Erzreviers im Erzgebirge, 1 Dolch vom Rand der Siedlungsökumene auf einer Fernstrecke nach Westen).

Dolche von Fundorten *außerhalb der Siedlungsökumene* (6 St.) stammen wiederum bis auf eine Ausnahme von Fundorten entweder direkt, oder in unmittelbarer Nähe frühmittelalterlicher Fernwege in Richtung Sachsen, Südwestmähren, Mittelmähren, Kłodzko und Südböhmen. Hierher zu rechnen sind auch zwei Dolche vom Rand der Ökumene an der Strecke ins Egerland.

Für eine der Hauptrichtungen der Verbindung zwischen dem Donaauraum und dem Norden über die Böhmisches Länder, gleichzeitig eine der Varianten des sog. Bernsteinweges, wurde der Weg entlang Moldau und Elbe gehalten; Die Lage der Funde von Silexdolchen und Beilen spricht jedoch für eine größere Zahl von Ost-West- sowie Nord-Süd-Fernstrecken (Kap. 4.4; Abb. 16a).

Genauso lässt sich auch für die Jungaunjetitzer Phase aufgrund der Streuung der nordischen Dolche des Typs III–VI in den unbesiedelten Gebieten des Südostquadranten Mitteleuropas (Abb. 17) auf mehrere Wegrichtungen schließen, die den Donaauraum und das Alpenerzrevier über die böhmischen Länder mit dem Norden verbanden. Es zeichnen sich zwei Hauptrichtungen über Böhmen in das sächsische Elbland ab (ein Nord-Süd- bzw. Elbe-Moldau-Weg und eine Trasse von Südwestmähren in das mittelböhmische Elbland) sowie zwei Wege über Mittelmähren in das Odergebiet (über die Mährische Pforte und über die Boskowitz Furche und Kłodzko).

Für die Interpretation der Funktion der Dolche nordischen Typs in der jüngeren Zeit der Aunjetitzer Kultur ist auch der Unterschied zwischen der Lage in Böhmen und Südkandinavien ausschlaggebend, wobei letzteres eine höhere Vertretung von Grab- und Hortfunden zeigt. In Böhmen (a) fehlen dagegen Dolche aus verlässlichen Grabbefunden, (b) ein beträchtlicher Teil stammt aus Arealen innerhalb von Zentralorten oder Knotenpunkten und (c) insgesamt auffallend ist – ob es sich nun um Funde innerhalb oder außerhalb der Siedlungsökumene handelt – ihre Bindung an das Fluss- und Wegenetz.

Wir gelangen somit zu dem Schluss, dass die Funktion von Silexdolchen im Jungaunjetitzer Böhmen anders war, als in den vorangehenden Entwicklungsstadien. Während sie im Raum der äneolithischen Kulturen, einschließlicher der Altaunjetitzer, die Rolle von Symbolen der gesellschaftlichen Stellung ihres Eigentümers spielten, kann von den Jungaunjetitzer Exemplaren auf diese Weise, also als fremdstämmiger Artikel in den Händen der einheimischen Elite, mit Rücksicht auf die unsicheren

Grabfunde nur unter Vorbehalt ein gewisser Teil gewertet werden. Die Befunde und die geographische Verteilung deuten dagegen an, dass wir es überwiegend mit einem Phänomen als ob außerhalb des heimischen Milieus zu tun haben, das primär an das Wegenetz und seine Knotenpunkte gebunden ist. 1961 habe ich einen Abschnitt über die Silexdolche mit der Feststellung geschlossen, dass „der Eindruck vom Charakter der Fundorte im Endeffekt der Vorstellung von Wegen und Zufallsverlusten entspricht“ und dass ihr Vorkommen hier „Begleitmerkmal und Folge von Handelsbeziehungen zum Norden“ sein dürfte, ohne sie als den eigentlichen Tauschgegenstand/Ware erachten zu können, da im Aunjetitzer Raum bereits eigene Bronzedolche produziert wurden; deshalb sind „jüngere Typen [nordischer Dolche] bei uns nicht Gegenstand des Tauschhandels, sondern, wie es scheint, ihr Begleitmerkmal“ (*Zápotocký 1961*, 172). Heute, nachdem sich die Fundbasis verdreifacht hat, können wir diesen Schluss im Grunde bestätigen. Im Anschluss an die Hypothese, die meisten Dolche des III. und VI. Typs hätten – ob nun als Waffen oder Alltagswerkzeuge (auch Feuerzeug) – zur Ausstattung der mit dem Betrieb und den Fernwegen beauftragten Personen gehört, erscheint auch der nördliche Ursprung dieser Leute („nordische Kaufleute“: *Stolz 2002*, 182), oder zumindest ihr Kontakt mit dem nordischen Kreis als plausibel. Dieser Schluss steht auch mit der Vorstellung von funktionierenden Wegen und dem Fernhandel in Einklang (*Jiráň ed. 2008*, 14, 73; *Primas 2008*, 149 f.), deren Zweige eben zu dieser Zeit vom Mittelmeer bis nach Mittel- und Nordeuropa gereicht haben sollten (*Kristiansen – Larsson 2005*, 107). Die Existenz von Handelsverbindungen zwischen den alpenländischen Erzlagern, der Aunjetitzer Kultur und dem nördlichen Kreis, bei deren Konkretisierung die Dolche behilflich sind, bietet gleichzeitig auch eine logische Erklärung für die Entfaltung der Metallurgie in Mitteleuropa und für die nordische Bronzezeit.

Anhang: Silexdolch aus Schukiw (Жуків) in der Ukraine: 1988 hat der Autor des vorliegenden Beitrags einen (190 mm langen) Silexdolch beschrieben (*Abb. 18a*), der aufgrund der Beischrift am 8.9.1908 beim Ausheben der Fundamente für ein neues Forsthaus in der Gemeinde Schukiw, ca. 15 km nordöstlich von Slawuta, Oblast Chmelnyzkyj in der Ukraine gefunden worden sein soll. Der Dolch gehört zu einer Gruppe von Artefakten, die ursprünglich als Pfeilspitzen des Strzyżów-Typs bezeichnet wurden und von der unteren Weichsel bis zum Oberlauf des Südlichen Bug verbreitet waren, wo auch der Rohstoff – Wollhynien-Silex auftritt. Hier wurde auch eine erhöhte Konzentration dieses Rohstoffs verzeichnet, an deren östlichem Rand Schukiw liegt (*Abb. 18b*). Früher wurden sie als Bestandteil des Inventars der späten Strzyżów-Schnurkeramik-Kultur gewertet, sie gehören jedoch aufgrund neuerer Analysen erst in die ältere Bronzezeit (*Libera 2001*; *Bargiel – Libera 2005* als Spitzen des Typs Czerniczyn-Torczyń). Formal steht der Dolch von Schukiw den Typen der frühen Phase der Mierzanowice-Kultur nahe, er unterscheidet sich jedoch in der Klingenförmigkeit.

Deutsch von *Tomáš Mařík*, English by *Zuzana Maritzová*

Mohyla únětické kultury z Brandýsa nad Labem jako doklad ojedinělých pohřebních praktik starší doby bronzové

The Únětice culture barrow in Brandýs nad Labem (Central Bohemia)
as evidence of unique Early Bronze Age burial practices

Alžběta Danielisová – Michaela Langová
Petr Kočár – René Kyselý – Petra Stránská – Zdenka Sůvová
– Ivo Světlík

Článek představuje výsledky komplexního výzkumu ojedinělé nálezové situace z prostředí únětické kultury ve středních Čechách – pohřební mohyly v areálu současného sídliště. V Brandýse nad Labem – Vrábí byl v kulturní vrstvě odkryt téměř neporušený kamenný věnec a do podloží zahloubená hrobová jáma vytvořená ze sekundárně upraveného sídlištního objektu. Hrob obsahoval dva kostrové pohřby nad sebou, uložené zřejmě s určitým časovým odstupem. Úprava obou hrobů, jejich výbava (včetně botanických a zoologických nálezů) a následné manipulace s ostatky ukazují na specifické praktiky pohřebního ritu starší doby bronzové. Chronologické zařazení celku, podpořené radiokarbonovými daty, odpovídá podobným nálezům např. v Německu nebo Polsku, nicméně je v rozporu s konvenčním datováním keramiky únětické kultury v Čechách. Na závěr je diskutovaná otázka pohřebních mohyl starší doby bronzové v severní polovině Čech.

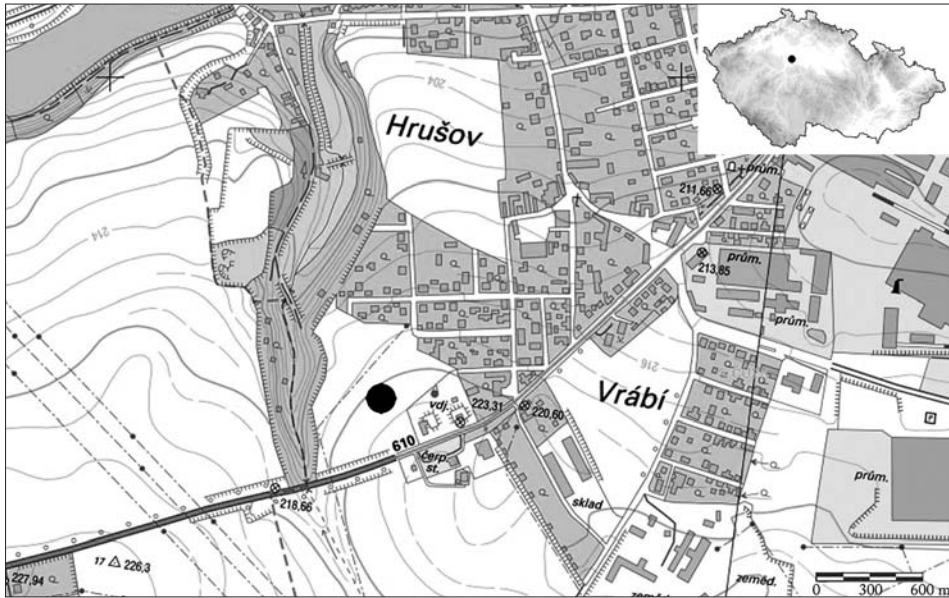
Brandýs nad Labem – střední Čechy – starší doba bronzová – mohyla – kulturní vrstva – sídlištní jáma

The article presents the results of the comprehensive research of a remarkable Únětice culture find situation in central Bohemia – a barrow burial. An almost undisturbed stone ring and a burial pit from former settlement feature were found in a cultural layer in Brandýs nad Labem – Vrábí. The grave contained two inhumation burials one above the other and buried probably separately in time. The character of graves, their inventories (including botanical and zoological finds) and the later treatment of the human remains show the specific practices of the Early Bronze Age burial rite. Supported by radiocarbon dating, the chronological identification of the unit corresponds to similar finds in Germany and Poland, however, it is in contradiction to the conventional dating of pottery in Bohemia. The final part of the article discusses the issue of burial barrows in the Early Bronze Age in the northern half of Bohemia.

Brandýs nad Labem – Central Bohemia – Early Bronze Age – barrow – cultural layer – settlement pit

1. Úvod

Rozsáhlá polykulturní lokalita v Brandýse nad Labem – Vrábí (*obr. 1*) byla zkoumána záchranným výzkumem v letech 2007, 2008 a 2010. Datovatelné objekty v naprosté většině kontinuálně pokrývaly celé období doby bronzové (*Danielisová 2011*). Areály jednotlivých období se navzájem překrývaly, nicméně snadno rozeznatelných bylo několik koncentrací objektů především mladší a pozdní doby bronzové. Nejmladší doklady osídlení pocházejí z přelomu kultury štítarské a Ha C. Specifikem lokality byla především mocná kulturní vrstva, narůstající průběžně východním směrem až na 120 cm. Díky této situaci a díky

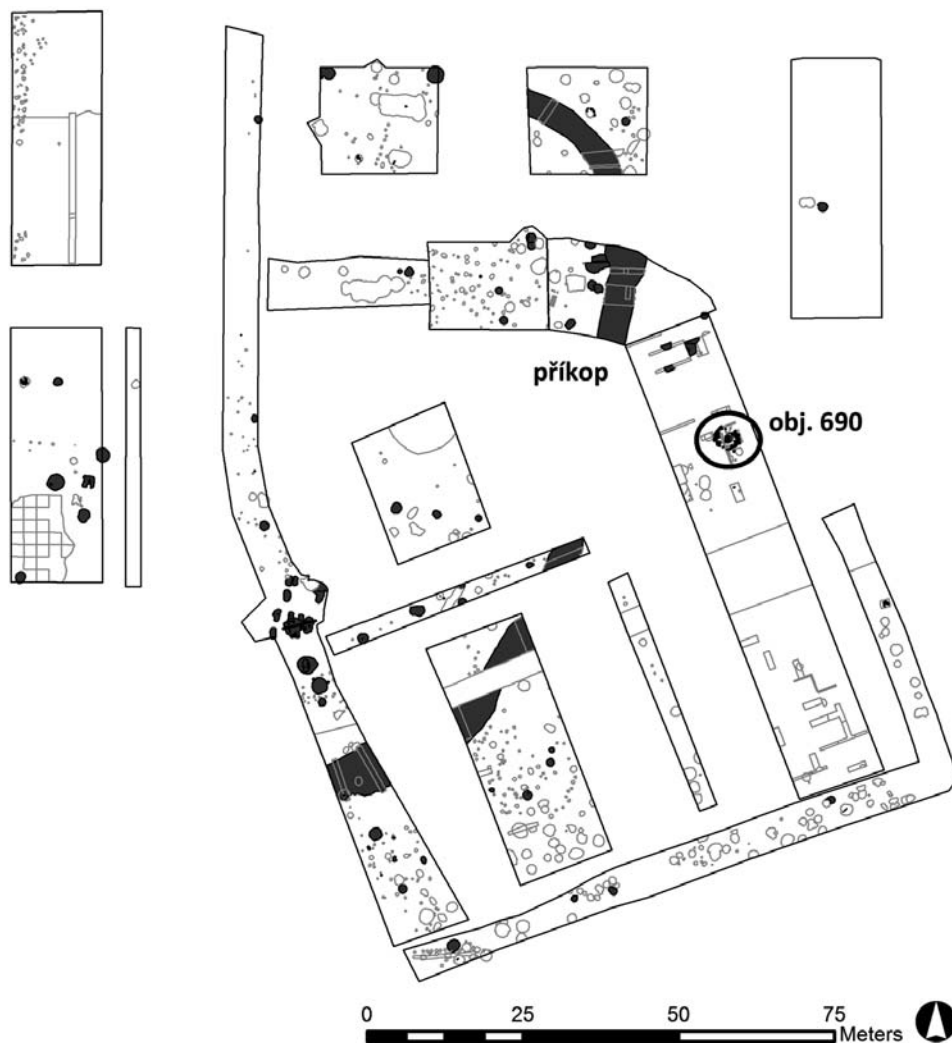

Obr. 1. Poloha lokality Brandýs nad Labem – Vrábí.
Fig. 1. Location of the site of Brandýs nad Labem – Vrábí.

ruční skrývce se na ploše podařilo dokumentovat několik unikátních nálezových situací. Především bylo možné sledovat skutečnou hloubku objektů, nejen jejich do podloží zahloubené části. *In situ* zůstaly dochované zásobnice, stavební odpad z destruovaných nadzemních budov, kamenné konstrukce (závaly) a lidské skelety. Jedním z takto zachovaných kontextů byla i kamenná obvodová konstrukce a středový zával mohyly únětické kultury.

2. Areál únětické kultury v Brandýse nad Labem

Nálezy z doby únětické kultury v lokalitě pokrývají celé období jejího trvání (Danielisová 2011). Některé kontexty rozmnožují nálezy věteřovské fáze v Čechách. Nejvýraznějším kontextem je zahloubený příkop vanovitěho tvaru, podkovovitě ohraničující nevýrazné návrší nad lokálním vodním tokem a uzavírající plochu přibližně 1.3 ha (obr. 2). Vzhledem k postupující erozi klesá hloubka liniového objektu severním směrem z původně zachycených 2 m do úplného vymizení. V jeho areálu se nachází většina objektů únětické kultury odkrytých v lokalitě, včetně menší skupiny starounětických hrobů. Poměrně velký počet převážně sídlištních objektů se nachází také vně ohrazení. Analýza materiálu datuje příkop do pozdní fáze únětické kultury – již do věteřovské fáze (Langová 2012, 125). Radiokarbonová data pořízená ze vzorků kostí a makrozbytků ukazují možnou starší dataci, v rozmezí 1980–1880 BC (viz níže). Lze předpokládat, že příkop mohl být funkční po dlouhé období, během něhož byl různě upravován a čištěn (příčemž se dovnitř mohl dostat i starší materiál), jak ukazují např. profily jeho stěn (srov. Danielisová 2011, plán 30). Uvnitř

Obr. 2. Plán výzkumu v Brandýse nad Labem s vyznačením únětické komponenty (tmavé objekty). Poloha obj. 690 vyznačena v kroužku.

Fig. 2. The archaeological plan of the Brandýs nad Labem site; features of Únětice culture highlighted by dark color. Barrow burial 690 marked with a circle.

ohrazeného areálu se nepodařilo zachytit žádné půdorysy nadzemních staveb, vyskytovaly se zde jenom zahloubené objekty a shluky kůlových jamek. Sídlištní areál pokračoval dále jižním, východním a jihovýchodním směrem vně příkopového ohrazení. Ve východní části zkoumané plochy se dochovala mocná nadložní vrstva. Prostor byl využíván jak únětickou kulturou, tak pozdějšími kulturami doby bronzové, proto jsou únětické kontexty často narušované situacemi z mladších období. Mohyla, nacházející se právě v této části lokality, měla ve své blízkosti několik současných sídlištních objektů. Kromě toho byla obklopena

Obr. 3. Brandýs nad Labem – Vrábí, obj. 690. Kamenná konstrukce mohyly.

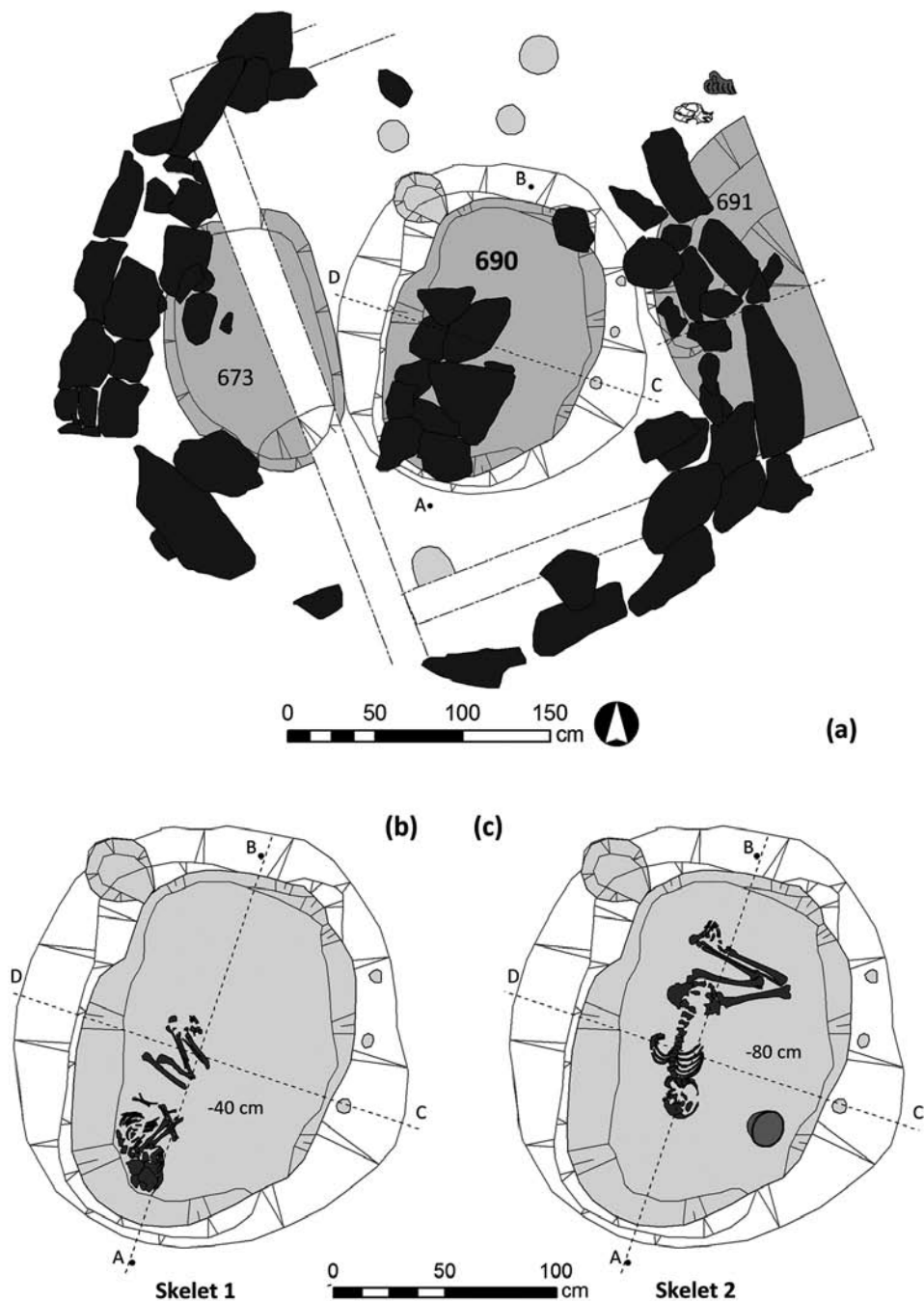
Fig. 3. Brandýs nad Labem – Vrábí, feature 690. Stone construction of the barrow.

zahluobenými objekty zejména knovízské kultury (*Danielisová 2011*), které patrně narušily její obvod. Její kamenná konstrukce však musela být stále patrná a vzhledem k početným sousedním objektům mladší datace musela být i součástí knovízského sídlištního areálu. Z povrchu kulturní vrstvy u severovýchodního okraje kamenného ohraničení mohyly pochází téměř celá etážovitá nádoba knovízské kultury a lebka psa (*obr. 4*). Není vyloučeno, že zde byly uloženy záměrně a že mohyla únětické kultury hrála určitou specifickou roli v pozdějším sídlištním areálu mladší doby bronzové.

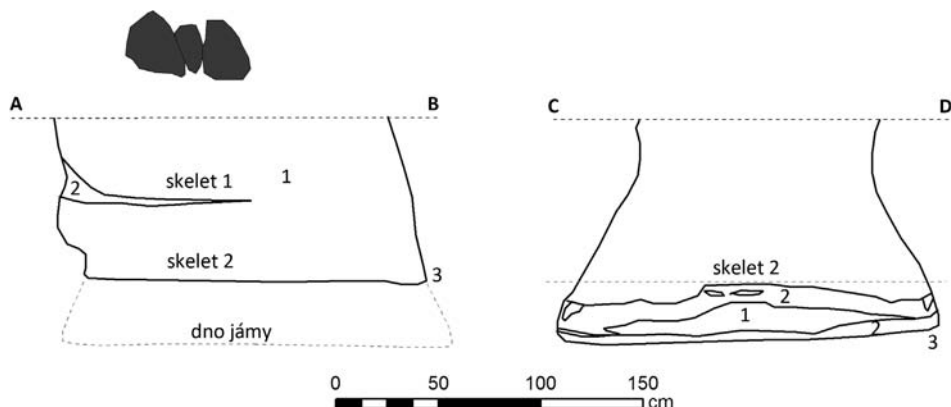
3. Mohyla

3.1. Vnější konstrukce

Konstrukce mohyly byla tvořena kamenným věncem o vnějším průměru přibližně 4,2 m, jeho šířka nikde nepřesahovala 1 m. Z náleзовé situace bylo patrné, že obvodový věnec mohyly byl vystaven na úrovni tehdejšího povrchu, ca 60 cm nad úrovní sprašového podloží. Na jihozápadní a severovýchodní straně byl přerušen: buď to byl původní záměr, nebo se v těch místech nezachoval – již byly zmiňovány zahluobené objekty mladších období, které mohly původní průběh kamenného obvodu mohyly narušit. Ve věnci byly užity různé

Obr. 4. Brandýs nad Labem – Vrábí, obj. 690. Nálezová situace (a), horní pohřeb (b), spodní pohřeb (c).
 Fig. 4. Brandýs nad Labem – Vrábí, feature 690. The plan of the barrow (a), upper burial (b), lower burial (c).

Obr. 5. Brandýs nad Labem – Vrábí, obj. 690. Profil hrobové jámy.

Fig. 5. Brandýs nad Labem – Vrábí, feature 690. Profile (section) of the grave pit.

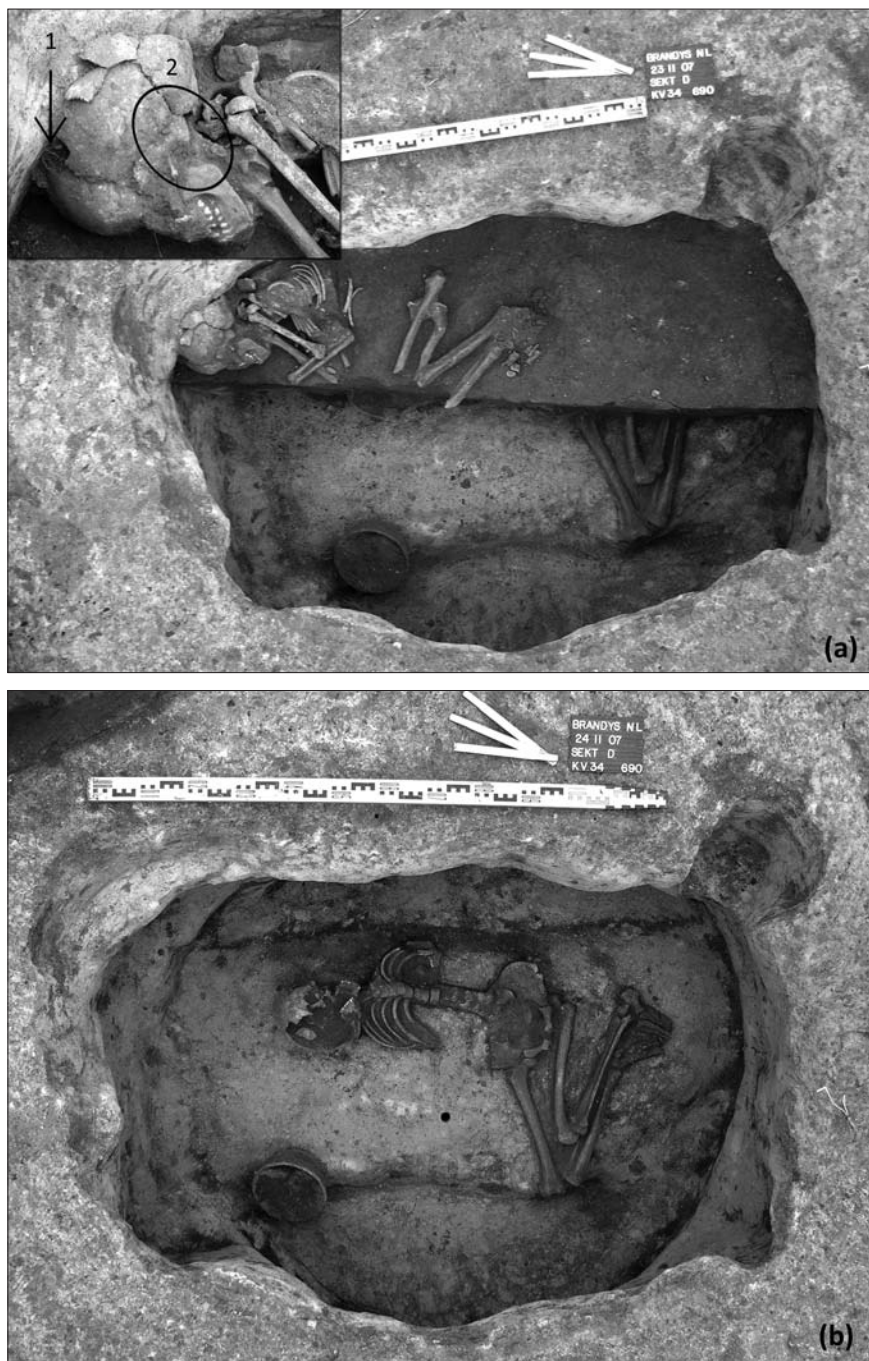
druhy kamene, převažoval místní pískovec. Přibližně ve středu věnce, blíže k severovýchodní straně, se nacházela vlastní hrobová jáma. Nad její jihozápadní částí bylo odkryto několik těsně vedle sebe naskládaných kamenů, které tvořily přibližně obdélník o rozměru 110 x 65 cm. Zhruba 25 cm pod úroveň těchto kamenů se v zásypu objektu nacházely ještě tři další velké kameny (obr. 3). Podle dosavadních nálezů se kameny využívané pro úpravu hrobů vyskytují již ve starší fázi únětické kultury, ale běžnější je jejich využití až v mladším období (např. Pleinerová 1967, 20–21; Stuchlík 2006, 93; Peška 2007, 100).

V severozápadním rohu jámy se nacházela (v superpozici?) křivá jamka a v severovýchodním rohu byl patrný podobný kruhovitý výklenek (obr. 4). Podél východní stěny objektu ve vzdálenosti 6–8 cm byly dokumentovány tři drobné křivé jamky shodné velikosti o kruhovém půdorysu 6 cm a hloubce 4–7 cm, které se nacházely v řadě ve vzdálenosti ca 30 cm od sebe. Severně od hrobové jámy byly dokumentovány tři křivé jamky a další se nacházela ve stejné ose na jižní straně (obr. 4).

Prostor mohyly byl v superpozici se dvěma objekty (obj. 673 a 691; obr. 4). V obou případech se jednalo o sídlištní jámy. Oválná jáma obj. 673 se nacházela uvnitř západní části kamenného věnce, a její chronologický vztah k mohyle proto není zcela zřejmý. Z její výplně pochází jen několik drobných fragmentů keramiky, které lze zařadit pouze obecně do doby bronzové. Jáma obj. 691 kruhového půdorysu se nacházela pod východní částí kamenného věnce, a je tedy jednoznačně starší než mohyla. V jejím zásypu nebyl nalezen žádný materiál. Na povrchu kulturní vrstvy se nacházely nálezy kultur knovízské a štitarské.

3.2. Hrobová jáma

Pozoruhodný byl tvar samotné hrobové jámy (obr. 4; 5). Zatímco na podélném (A–B) profilu vedly její stěny více méně kolmo dolů, na příčném (C–D) řezu se jáma hruškovitě rozšiřovala, jak je typické pro běžné sídlištní objekty. V objektu byly uloženy dva skelety nad sebou (horní v hloubce 40 cm od úrovně podloží a spodní v hloubce 80 cm od úrovně podloží; obr. 4; 5). Výplň jámy se jevila jako homogenní zásyp tmavé humózní hlíny. Pouze na úrovni, na kterou byl uložený horní skelet, byla patrná tenká světlejší splachová vrstvička

Obr. 6. Brandýs nad Labem – Vrábí, obj. 690. Detail horního (a) a spodního (b) pohřbu. 1 – místo nálezu bronzové záušnice, 2 – zelené zbarvení oxidy mědi.

Fig. 6. Brandýs nad Labem – Vrábí, feature 690. Detail of upper and lower burial.

(obr. 5), která by mohla naznačovat, že jáma byla ponechána nějakou (blíže neurčenou) dobu otevřená. Spodní skelet byl uložen na sprašovou vrstvu, pod kterou se nacházelo ještě původní, ve středu ca 30 cm mocné souvrství původního sídlištního objektu, které ukazuje, že k pohřbu byla pravděpodobně využita a adaptována již částečně zaplněná sídlištní jáma. Sídlištní jámy běžně nebyvaly nijak upravovány ani před jejich druhotným použitím jako hrobové jámy. Existují však i výjimky, kdy byly upraveny stejným způsobem jako na pohřebištích. Speciální úprava sídlištní jámy pro následný pohřeb je podle S. Stuchlíka (2010, 87) považována za důvod k zařazení takového objektu mezi „rituální“. Analogická situace sekundární úpravy sídlištní jámy na hrobovou pochází např. z Podolí u Brna, kdy byla jáma upravena do obdélného tvaru rozšířením ve směru V–Z (Kaderková – Kala – Parma 2010, 224–226). Ve téže lokalitě byl později vykopán také hromadný hrob uložený v sídlištní jámě, kde byly skelety uloženy etážovitě nad sebou v hloubce 75 a 170 cm (<http://www.uapp.cz/index.php?nid=8292&lid=CS&oid=1583123>, 15. 10. 2012). Situace je tak analogická brandýskému objektu, kdy skelety nejsou uloženy přímo na sebe, ale mezi horním a spodním pohřbem se nachází samostatný zásyp.

Na úrovni spodního pohřbu procházejí podél kostry dvě paralelní tmavé linie, které vyklíňují u stěn jámy. Jedna z interpretací se kloní k názoru, že jsou to pozůstatky organického obložení (srov. níže). V rozích hrobové jámy jsou patrné výklenky pro kulové jamky (obr. 4; 6). Další menší jamky se vyskytovaly také v prostoru mezi hrobovou jámou a jejím kamenným věncem. Otázka potencionální dřevěné nadzemní konstrukce je diskutována níže (srov. kap. 4.1).

Při pohledu na prostorovou pozici hrobové jámy a kamenného obložení nám neunikne excentrická poloha středového závalu, a vlastně i celého kamenného věnce vůči hrobové jámě. Zdá se, že kamenná konstrukce prostorově souvisela spíše jen s horním pohřbem (viz obr. 4).

3.3. Pohřební rítus a hrobová výbava

Ve spodní části objektu byl v hloubce 80 cm od povrchu podloží uložen dospělý jedinec (skelet 2; obr. 4; 6). Spočíval hlavou k JZ, trupem a pánví na zádech a pokrčenými dolními končetinami stočenými na pravou stranu. Lebka byla převrácena temenem k zemi, obličejovou částí k trupu, týlní otvor směřoval šikmo nahoru. Jedinci chyběly obě horní končetiny, a to včetně obou lopatkových pletenců. Chyběly také všechny krční obratle kromě prvních dvou a první tři až čtyři páry žeber. Artikulace hrudních obratlů a zbývajících žeber ale porušeny nebyly. V těsné blízkosti levé části hrudníku se nacházel zlomek dolní čelisti.

Nad spodním pohřbem byl v hloubce 40 cm od úrovně podloží uložen nedospělý jedinec (skelet 1; obr. 4; 6). Spočíval ve skrčené poloze na pravém boku, orientovaný hlavou k JZ. Horní končetiny byly ohnuté v loktech, pravé předloktí směřovalo k trupu, levé kranialně před obličej. Lebka byla v oblasti temene, na levém bradavkovém výběžku kosti spánkové, přilehlé oblasti kosti týlní a na levém rameni mandibuly zbarvena zelenými oxidy mědi.

Z hrobu pochází několik různých nálezu. Přímou souvislost s uložením skeletů mají pouze dva. U skeletu 1 byla na temeni lebky nalezena jednoduchá záušnička (690/2; obr. 7) a za hlavou skeletu 2 se nacházela větší hluboká mísa s jedním horizontálním uchem (690/1; obr. 7). Mísa byla umístěna ve vzdálenosti ca 30–40 cm východně od lebky. Ve výplni objektu se nacházelo kostěné šídlo (690/3; obr. 7), jeho přesná poloha však nebyla doku-

Obr. 7. Obj. 690, hrobová výbava (690/1 a 690/2 intencionálně přidané milodary).
Fig. 7. Feature 690, grave goods (690/1 and 690/2 intentionally added).

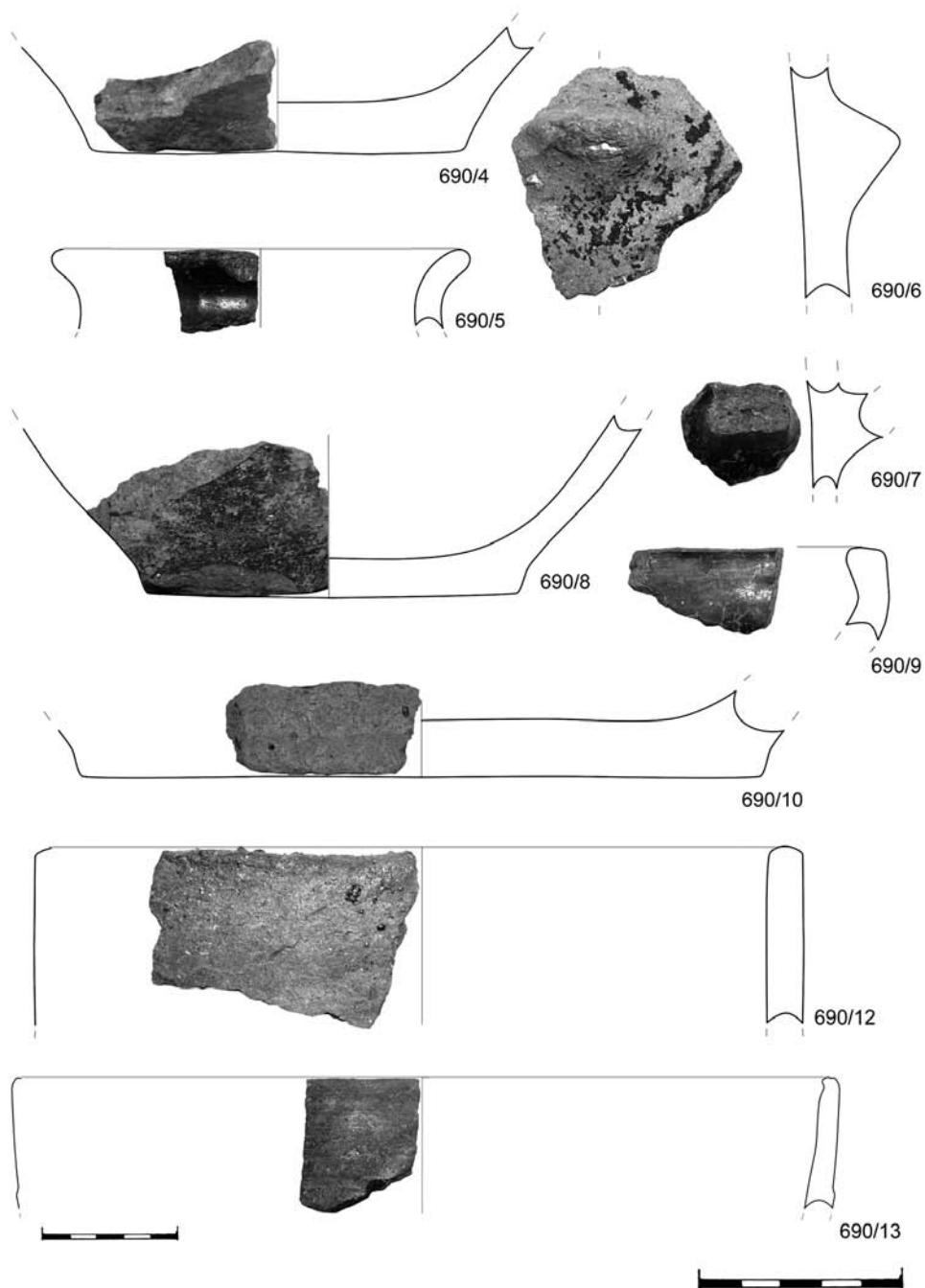
mentována. U dolního skeletu, v oblasti drobných kostí dolních končetin, byly nalezeny kosti přední končetiny středně velkého psa (viz níže). V zásypu jámy se pak vyskytovaly roztroušené keramické fragmenty (*obr. 8*), zvířecí kosti a archeobotanický materiál.

V celku by se výbava obou hrobů dala charakterizovat jako poměrně chudá, což se jeví jako určitá diskrepance v souvislosti s poměrně náročnou vnější konstrukcí hrobu. V zahraničních skupinách únětické kultury (Německo, Polsko) jsou podobně konstruované pohřby obvykle bohatě vybavené. Naopak určitá chudost pohřbů únětické kultury pod mohylami je v Čechách typická.

3.4. Antropologie pohřbených

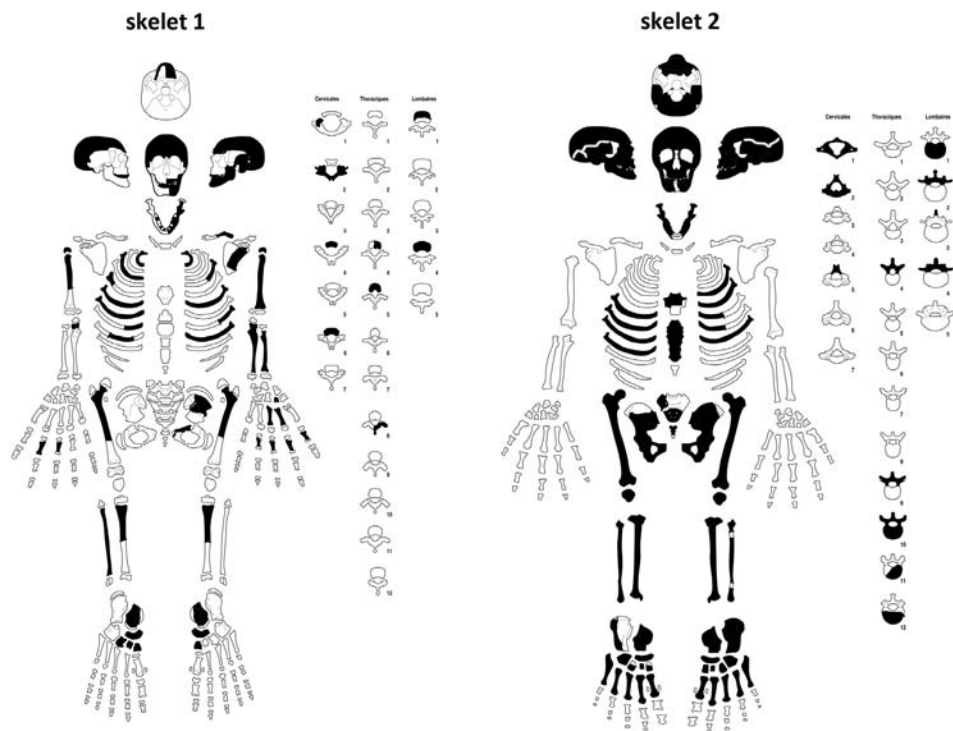
Horní skelet 1 spočíval na pravém boku s horními končetinami ohnutými v lokti a skrčenými dolními končetinami.¹ Na některých kostech bylo zjištěno zelené zbarvení oxidy mědi, dokládající přítomnost bronzového předmětu (*obr. 6a*). Lebeční kosti byly gracilně stavěny, s otevřenými lebečními švy. Prořezaná trvalá dentice (horní špičák neúplně prořezaný) byla ukotvena v levé polovině horního i dolního zubního oblouku. Pravá polovina maxily i mandibuly se nezachovala, nicméně prakticky všechny zuby byly nalezeny volně. Kořeny zubů se nacházely v různém stadiu mineralizace. Na sklovině byly patrně nevýrazné známky hypoplazie skloviny, jejíž příčinou mohlo být horečnaté onemocnění či nutriční deficeience v průběhu mineralizace korunky. Kostí postkranialního skeletu byly rovněž

¹ Kosterní pozůstatky jsou v současnosti uloženy v depozitáři Antropologického oddělení Národního muzea v Praze v Horních Počernicích pod inv. č. P7A 42153.

Obr. 8. Obj. 690. Keramické nálezy z výplně jámy.

Fig. 8. Feature 690. Ceramic fragments from the filling of the grave pit.

Obr. 9. Obj. 690. Zachovalost skeletů 1 a 2.

Fig. 9. Feature 690. Preservation state of the human skeletons 1 and 2.

gracilní, s nepřirostlými epifýzami. Závěr: jednalo se o pozůstatky staršího dítěte, věkové kategorie *infans III* (11–13 let).

Spodní skelet 2 nalezený na dně objektu ležel na zádech s dolními končetinami skrčeny na pravou stranu. Lebka pohřbeného jedince byla robustně stavěna, středně až výrazně svalově modelovaná. V oblasti *planum nuchale* (místo úponu šíjového svalu) na týlní kosti jsme zaznamenali drobnou exostózu (kostní výrůstek). Etiologie těchto výrůstků je nejasná, v tomto případě se může jednat o reakci na zvýšenou námahu v oblasti úponu. Aspektivně se lebka jevila jako velmi dlouhá. Metrické hodnocení nebylo možné provést vzhledem ke špatné zachovalosti. Chrup zasazený v širokém zubním oblouku byl slabě až středně silně obroušen, bez patologických změn. Kostí postkranialního skeletu byly rovněž spíše robustní stavby, se středně výrazným reliéfem svalových úponů. Metrická i morfologická analýza kostí pánevních jasně prokázala, že se jedná o mužskou pánev (*Houět – Brůžek – Murail 1995; Brůžek 2002*). Horní třetiny diafýz obou femurů byly výrazně oploštěné, hyperplatymerní, což vypovídá o zvýšeném zatížení svalů upínajících se na tuto oblast (velký hýžďový sval), např. při běhu či rychlé chůzi po nerovném terénu. Mírně oploštěné mesoknemní tibie neukazují na vyšší zátěž příslušného svalstva (např. ohybače kolena). Tělesná výška jedince byla stanovena na 165,9 cm na základě Breitingerových tabulek (*Breitinger 1937*), což ji řadí do kategorie středně vysokých postav. Závěr: kostrové pozůstatky náleží plně dospělému muži, věkové kategorie *adultus II – maturus I* (35–50 let).

		plevele jaří (<i>Chenopodietea</i>)	plevele ozimů (<i>Secalietea</i>)	rumiště	pastviny/ step
<i>Bromus arvensis</i>	sveřep rolní		x		x
<i>Bromus secalinus</i>	sveřep stoklasa		x		
<i>Bromus sterilis</i>	sveřep jalový		x	x	x
<i>Fallopia convolvulus</i>	opletka rolní	x	x	x	
<i>Galium spurium</i>	svízel pochybný	x			
<i>Chenopodium album</i>	merlík bílý	x		x	
<i>Chenopodium hybridum</i>	merlík zvrhlý	x		x	
<i>Potentilla</i> sp.	mochna			x	x
<i>Sinapis/Brassica</i>	hořčice/brukev		x	x	

Tab. 1. Výsledky archeobotanické makrozbytkové analýzy výplně obj. 690; ekologická interpretace zjištěných planých druhů.

Tab. 1. The archaeobotanical analysis of plant macroremains from the fill of feature 690: the ecological interpretation of weed taxa.

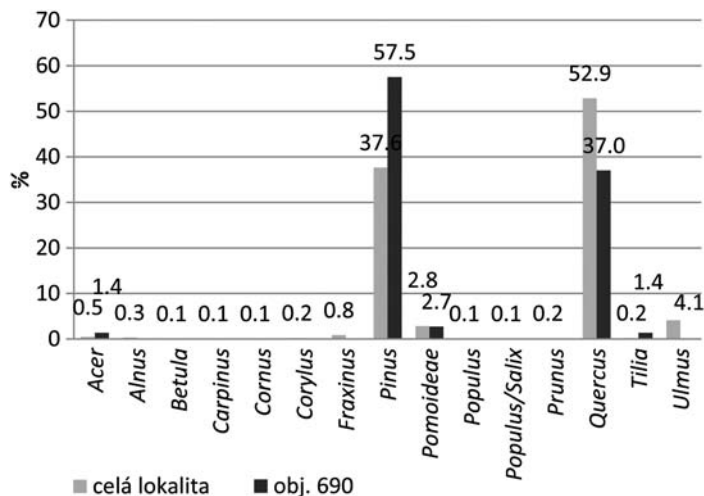
Z antropologického hlediska i z hlediska terénní archeologie jsou velmi zajímavé polohová transformace lebky, dislokace části mandibuly a absence krčních a několika hrudních obratlů, prvních tří, resp. čtyř párů žeber a horních končetin včetně lopatkových pletenců, které navozují domněnku o násilné manipulaci s kostrou.

3.5. Botanické nálezy

Ze studovaného objektu bylo odebráno 6 vzorků hrobové výplně o celkovém objemu 117 l. Flotačním plavením na sítu o průměru ok 0,25 mm bylo získáno 226 ks zuhelnatělých makrozbytků a jejich fragmentů. Vzorkovaný objekt obsahoval makrozbytky 5 druhů pěstovaných plodin. Dominantním druhem byla pšenice dvouzrnka (*Triticum dicoccon*) – 68 % makrozbytků pěstovaných plodin, následovaná ječmenem obecným (*Hordeum vulgare*) – 21 %. Tyto plodiny považujeme za hlavní pěstované plodiny. Dále byly zaznamenány makrozbytky pšenice jednozrnky (*Triticum monococcum*) – 6,7 %, pšenice špaldy (*Triticum spelta*) – 2,7 % a prosa setého (*Panicum miliaceum*) – 1,3 %.

Soubor makrozbytků obilnin z obj. 690 (75 ks) kopíruje poměry obilnin zjištěných v celé lokalitě Brandýs nad Labem – U Vodojemu (determinováno 654 ks makrozbytků polních plodin). Ve studovaném objektu nebyly zjištěny pouze makrozbytky nahého ječmene (což ovšem může být důsledek horšího stavu dochování obilek ječmenů v objektu). Plevelná příměs naznačuje opět rozmanité zdroje rostlinných zbytků. Některé druhy plevelů totiž obvykle nerostou pohromadě – např. typické ozimé druhy (*Bromus secalinus*) a typické plevele jaří (*Chenopodium* ssp.). Souběžný výskyt druhů jaří a ozimů je typický pro (starší) zemědělský pravěk, kdy může znamenat určitou nevyhraněnost osevních postupů tohoto období. Druhou možností je, že došlo ke smíšení plevelných druhů z rozmanitých zdrojů (různých obilných kultur), což je vzhledem k spektru zjištěných obilnin pravděpodobnější.

Zjištěné plané druhy indikují antropogenní bezlesí s těžištěm v segetálních (plevelných) společenstvech. Některé druhy mají cenologický přesah do společenstev rumištních a travinných, nicméně nejde o typické druhy těchto společenstev (tab. 1).

Obr. 10. Výsledky analýzy uhlíků, srovnání početních poměrů jednotlivých druhů dřevin v obj. 690 a v celé lokalitě.

Fig. 10. The analysis of wood charcoals: ratio of wood species in the feature 690 and in the whole site.

Z plaveného materiálu byly determinovány také uhlíky (Kočár – Kočárová 2011). V souboru uhlíků byly zjištěny dvě dominanty – dub (*Quercus*) a borovice (*Pinus*). Dub souboru dominuje, pokud posuzujeme hmotnost uhlíků; borovice pak, pokud hodnotíme počet fragmentů. Jejich vzájemný poměr je tedy pravděpodobně vyrovnaný. Ostatní dřeviny jako javor (*Acer*), lípa (*Tilia*) a jabloňovité (*Pomoideae*) – snad jeřáb, jablň, hrušeň či hloh – byly zjištěny jako příměs do 3 %.

Výsledné spektrum ve své podstatě (dominanty a subdominanty) odpovídá místnímu osídlení únětické kultury (obr. 10). Výsledky analýzy celé lokality jsou pochopitelně druhově pestřejší (habr, bříza, líska, olše, svída, jasan, topol, slivoň), ale většina zjištěných druhů náleží k minoritní příměsi (do 1 %). Jedinou výjimkou je jilm, který nebyl analýzou obj. 690 zjištěn, ale v celkovém souboru tvoří 4 % analyzovaných uhlíků.

Druhové spektrum uhlíků umožňuje v okolí zkoumané lokality rekonstruovat kyselé doubravy místy s přechodem do hájové vegetace (javor, lípa), ovšem bez většího podílu habru. Skutečnost, že spektra uhlíků v obj. 690 a v celé lokalitě jsou si velice blízká, snad naznačuje, že uhlíky v hrobové výplni (stejně jako většina vzorkovaných kontextů z celého sídliště) pocházely ze sídlištního odpadu.

3.6. Zoologické nálezy

Z popisované mohyly (obj. 690) pochází celkem 14 osteozoologických nálezů, z toho jeden nález představuje souvislou anatomickou část tvořenou pěti kosterními elementy (tlapka). Materiál lze rozdělit do dvou skupin: (a) intencionálně uložené a (b) náhodná příměs.

Do první kategorie (a) dle našeho soudu spadá pouze nález pravé přední tlapy psa (*Canis familiaris*; obr. 11), která pochází z kontextu pravé dolní končetiny lidského skeletu 2 (hl. 80 cm), a kostěný artefakt (šídlo; 690/3; obr. 7) ze záspy hrobové jámy (hl. 40 cm – dno, západní polovina). Šídlo bylo zhotoveno z kosti blíže neurčeného savce. V rámci uvedené tlapy byly nalezeny 4 metakarpy pravé končetiny (*metacarpus II–V*, zkr. *mtc II–V*) a jeden prstní článek (*phalanx proximalis*). Přestože terénní fotodokumentace nálezů není

Obr. 11. (a) Rekonstrukce původní podoby nálezu přední pravé tlapky psa (*Canis familiaris*) nalezené v hrobové komoře u pravé dolní končetiny lidského skeletu. 1 dílek měřítka = 1 mm; (b) detail proximálních konců metakarpů nesoucích patologie.

Fig. 11. (a) – Reconstruction of the original position of the dog right leg bones (*Canis familiaris*), 1 scale unit = 1 mm; (b) – detail of the proximal extremities of metacarpal bones with pathological signs.

k dispozici, je anatomická souvislost jednotlivých kostí zjevná (viz rekonstrukce původního stavu na obr. 11a). I když fenotyp z nálezu blíže odhalit nelze, lze konstatovat, že jde o psa střední velikosti, s kohoutkovou výškou zhruba 45–47 cm (srov. délky metakarpů: *mtc II* = 48,4 mm, *mtc III* = 55,3 mm, *mtc IV* = 55 mm, *mtc V* = 47,1 mm), a že nejde o psa ani gracilního, ani robustního. Nejedná se o psa mladého. Zajímavostí je patologie detekovaná na všech metapodiích, která má charakter exostóz kolem proximálních kloubních ploch a drobných eburnací na proximálních kloubních plochách *mtc II* a *mtc V* (obr. 11b). Může jít o výsledek drobnějšího zranění či nemoci, nebo jednoduše o projev stáří. Z lokality nejsou k dispozici další indicie, které by smysl vložení této anatomické části psa k noze člověka pomohly odhalit, nicméně předpokládáme, že přidání psí končetiny mohlo mít určitý rituální význam.

Skelety psů jsou poměrně hojnými nálezy v únětických hrobech jak v ČR – např. lok. Těšetice-Kyjovice (Čižmář *et al.* 1993), Dobšice (Čižmář 2006), Ždánice (Hložek 2002), Velké Žernoseky (Behrens 1964), Brno – Černé pole (Tihelka – Hank 1966), Znojmo (Čižmář 2005), tak jinde ve střední Evropě (např. Kołodziej 2011). Z hrobů v lokalitách Hrádek (Čižmář – Salaš 2005; Roblíčková 2005) a Velké Pavlovice (Stuchlíková – Stuchlík 1981) jsou popisovány pouze části psích skeletů. S hojným výskytem skeletů psů nebo souvislých částí těl psů koresponduje i nález tlapky ze zde popisované mohyly. Samostatná psí tlapa není z mohyl v ČR uváděna, ale byla nalezena jakožto základová obětina v základu domu v Százhalombatta-Földvár (kultura Vaty, Maďarsko; Choyke *et al.* 2004; Vretemark – Sten 2010).

Do druhé kategorie (b) lze zařadit ostatní nálezy, které pocházejí z celkem tří kontextů: v západní polovině mohyly ve vrchní části (0–40 cm) byly nalezeny dva fragmenty kostí: část bederního obratle adultního tura domácího a zlomek kosti velkého savce. Ze spodní

části západní poloviny (40 cm – dno) pochází pět nálezů: levý čtvrtý horní premolár adultního tura domácího, pravý třetí horní molár adultní ovce/kozy, proximální zlomek metatarsu adultní ovce/kozy, část distální diafýzy kosti pažní subadultního prasete domácího a fragment kosti blíže neurčeného velkého savce.

Ve východní polovině mohyly byly zvířecí kosti zachyceny v úrovni tenké splachové vrstvičky v hloubce ca 40 cm od úrovně podloží. Materiál zde obsažený podléhal silnějším erozním vlivům než zbylé dva kontexty; některé nálezy byly tedy silně rozpadavého charakteru. Z této vrstvy pochází pět nálezů: fragment lopatky pocházející zřejmě z dospělého psa, fragment blíže neurčeného velkého savce, fragment blíže neurčeného středně velkého savce a další dva nálezy blíže neurčených savců.

Celkově byly v popisované mohyle doloženy tyto druhy: pes (*Canis familiaris*), prase domácí (*Sus domesticus*), ovce/koza (*Ovis/Capra*), tur domácí (*Bos taurus*). Na žádném z nálezů nebyly přítomny zjevné stopy porcování, známky opálení nebo ohryzu. Kromě nálezu tlapy psa lze ostatní nálezy zvířecích kostí považovat za náhodnou příměs pocházející ze sídlištních vrstev.

Archeozoologický materiál byl zaznamenán i v jiných hrobech únětické kultury, a to v sídlištních jamách i na pohřebištích. Znám je z pohřebišť v Bedřichovicích (zvířecí lopatka u nohou člověka; Čížmář – Dvořák 1985), v Postoloprtech (fragment žebra snad tura v míse; Beneš 1976), v Pavlově (dvě zvířecí lopatky u stěh dvou hrobů; Stuchlík 1992), v Tvarožné II (lopatka ovce při stěně hrobu; Geislerová – Vitula 1985) a v celkem osmi hrobech dvou pohřebišť v Brodčích nad Jizerou (lopatky prasete nebo ovce/kozy a další nálezy hlavně kostí tura; Rataj 1954; Knor 1955). Vzhledem k tomu, že nejde o souvislé části těl, je interpretace těchto nálezů jako masitých milodarů sporná. Opakovaný výskyt zvířecí lopatky v hrobech únětické kultury, známý z mnoha lokalit a pozorovaný i v Brandýse nad Labem (Langová 2012, 102–103), může však mít speciální symbolický význam (shrnutí viz Král 2011, 57–58, 78). Blíže nespecifikované nálezy zvířecích kostí jsou uváděny jako součást hrobové výbavy i v dalších lokalitách (Čížmář et al. 1993; Salaš 1990; Hásek 1959).

3.7. Datování

Poměrně chudě vybavené pohřby nenabízejí mnoho opor pro spolehlivé datování. Kónická mísa, doprovázející skelet 2 (obr. 7), je tvar typický pro celé období únětické kultury bez možnosti bližšího časového určení. Leštěný pás na hrdle ovšem představuje specifický typ úpravy povrchu, charakteristický spíše pro závěr tohoto období², ačkoliv jeho výskyt na kónických mísách je spíš netypický. Tento znak by tedy řadil pohřby v mohyle do nejmladší fáze únětické kultury. Datování pouze na základě typologických znaků keramiky však může být nespolehlivé, jak ukazují zejména radiokarbonová data z objektu.

Radiouhlíkovou metodou byly datovány dva vzorky kostí. Z mohyly byl zpracován vzorek s CRL 11_260 (laboratoř v Praze s mezinárodním kódem CRL, která dále kontrolně dodatečně zpracovala menší množství tohoto vzorku s kódovým číslem CRL 11_294). Vzorek Poz-47314 pocházel z vrstvy nad skeletem 1 (vzorek CRL 11_260), 20–40 cm pod úrovní podloží. Vzorky v Poznani byly zpracovávány metodou grafitizace a měření aktivity ¹⁴C s využitím urychlovačové hmotnostní spektrometrie (Grootes et al. 2004, 55; Goslar et al. 2004, 5). Vzorek kosti byl v Praze zpracován konvenční metodou syntézy benzenu a měření aktivity ¹⁴C na nízkopozadovém kapalinovém scintilačním spektrometru

² Za určení děkujeme Václavu Mouchovi.

(Gupta – Polach 1985). Výsledné aktivity ^{14}C byly vyjádřeny jako konvenční radiouhlíkové stáří v letech BP a statisticky porovnávány (Stuiver – Polach 1977, 360). Pro určení stáří všech vzorků byl použit revidovaný kalibrační program Calib 6.0.1 (Stuiver – Reimer 1993). V souladu s dostupnými údaji byla použita kalibrační křivka IntCal09 (Reimer et al. 2009). Po přiřazení nejistot daných radiouhlíkovou kalibrační křivkou bylo konvenční radiouhlíkové stáří a jeho nejistota přepočteno na interval (intervaly) kalibrovaného stáří (pro interval nejistoty 2s stanovení aktivity ^{14}C , který odpovídá pravděpodobnosti přibližně 95 %). Celková míra pravděpodobnosti P intervalu kalibrovaného stáří vycházela z rozšířené nejistoty stanovení ^{14}C (2s) a byla vypočtena z míry dílčí hlavní relativní pravděpodobnosti, stanovené kalibračním programem, násobené koeficientem 0,95.

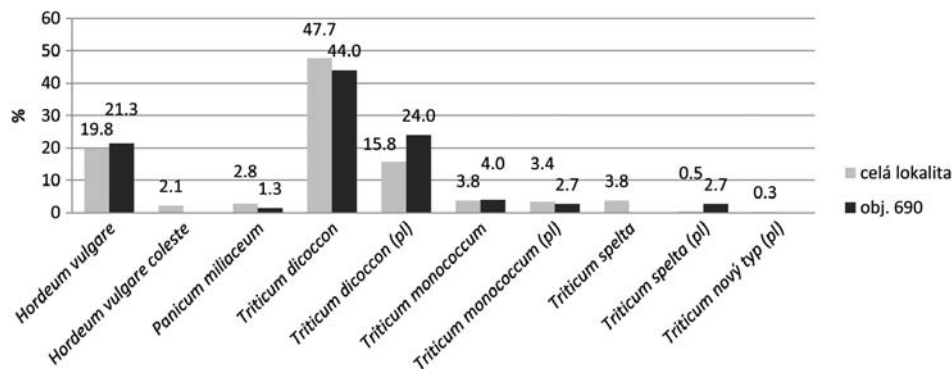
Radiokarbonová data ze dvou laboratoří (Praha, Poznaň), získaná ze vzorku kostí (fibula sin, skelet 1, CRL 11_260 a CRL 11_194) a rostlinných makrozbytků (Poz 47314), přinesla shodně výsledky, které ukazují na starší dataci než typologické znaky na keramice. Výsledek po překalibrování ukazuje na původ vzorků v období 2133 až 1921 BC (obr. 14), s absolutní pravděpodobností 95 %.

4. Diskuse

4.1. Pohřební ritus

Následně rozebírané aspekty pohřebního ritu souvisejí s určitými specifickými rysy hrobu pozorovanými v terénu nebo na základě multidisciplinárních analýz.

Je diskutabilní, zda odkryté kulevé jámy nějakým způsobem souvisely s konstrukcí mohyly. Možné pozůstatky potencionální nadzemní stavby (tzv. „domu mrtvých“) jsou dochované ve formě nepatrných kruhových výklenků v rozích hrobové jámy (obr. 4; 6), z nichž jen jednu lze považovat za kulevou jamku. Konstrukce, která by překrývala také kamenný zával nad horním pohřbem, by musela být ukotvena v podstatě uvnitř hrobové jámy. Tmavé výplně kulevých jamek v humózním zásypu a tmavé kulturní vrstvě nebyly patrné. Stopy po konstrukčních prvcích na hraně nebo uvnitř hrobové jámy jsou ale běžné (Bátora 2006, 11; Pěnička 2010, 13). Vnitřní konstrukce bývají považovány za doklad výdřevy hrobů. Otázkou je však v případě brandýské mohyly především paralelní výskyt nadzemní dřevěné konstrukce a kamenného závalu, i když taková situace se v únětickém prostředí již vyskytla (např. Szczebankowice v Dolním Slezsku; Sarnowska 1969, 22). Stavby nad hroby bývají většinou rekonstruovány jako stavby lehčího typu pravděpodobně se sedlovou střechou a stěnami propletenými proutím (Pěnička 2010, 14). Tomu by mohly odpovídat tři drobné kulevé jamky lemující v pravidelných rozestupech východní stěnu objektu (obr. 4). I další aspekty brandýské mohyly se shodují se situacemi, kdy byl nad hrobem dokumentován „dům mrtvých“. Ve většině z nich byli také pohřbeni muži mezi 25 a 50 lety a převažovala v nich spíše chudší výbava. Na pravděpodobně specifické postavení zemřelého se tak dá usuzovat pouze na základě odlišné úpravy hrobové jámy. Výjimečně v těchto hrobech nejsou ani zásahy na kostech ukazujících stopy po zraněních (např. hroby nitranské kultury z Branče a Mýtné Nové Vsi). Z prostorového hlediska většinou nemají „domy mrtvých“ v rámci pohřebiště žádné významnější postavení (Pěnička 2010, 18–19).

Obr. 12. Výsledky analýzy rostlinných makrozbytků, srovnání početních poměrů jednotlivých druhů obilnin v obj. 690 a v celé lokalitě.

Fig. 12. The archaeobotanical analysis of plant macroremains: the ratios of individual cereal species in feature 690 and in the whole site.

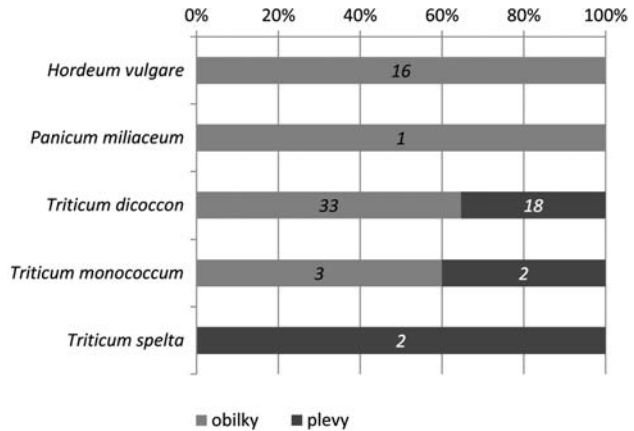
Vlastní hrobová jáma brandýské mohyly měla poměrně neobvyklý tvar. Její hruškovité rozšíření na příčném profilu ukazuje poměrně spolehlivě, že se původně jednalo o obilní zásobnici. Kromě nepřímých indicií (např. poloha uvnitř sídlištního areálu) by pro tuto interpretaci svědčily dochované původní vrstvy na dně objektu a také geneze a tafonomie studovaného souboru rostlinných zbytků ve výplni. Soubor makrozbytků z obj. 690 nese znaky dlouhodobé sedimentace zuhelnatělých rostlinných zbytků do sídlištních odpadních situací. Vzájemná podobnost souboru makrozbytků z celé lokality a z výplně hrobu je pravděpodobně dokladem podobného vývoje. V případě, že by byl studovaný soubor odrazem jednorázové události (uložení milodaru do hrobu, uložení skladované zásoby obilniny), lze s vysokou pravděpodobností předpokládat, že poměry obilnin by byly oproti situaci na sídlišti vychýleny (ve prospěch druhů, kterými bylo manipulováno). Koncentrace rostlinných zbytků (1,93 ks/l) je však příliš malá na obilný milodar, ale výrazně vyšší než je obvyklé v hrobových jamách mladého eneolitu a starší doby bronzové; ty zpravidla neobsahují téměř žádné makrozbytky. Soubor tedy odpovídá spíše obvyklé koncentraci v sídlištních objektech této doby.

Dalším argumentem může být, že soubor obsahuje druhy obilnin, které nemohly být pěstovány pohromadě (obr. 12). Podle agronomických nároků lze soubor rozdělit do minimálně tří skupin – proso x ječmen x pšenice; pouze zjištěné druhy pšenic lze úspěšně pěstovat ve směsce. Jde tedy o směs druhů obilnin vypěstovanou nezávisle a druhotně promíšenou. Také poměry obilí a plev jednotlivých obilných druhů neodpovídají jednotné úrovni manipulace se všemi druhy obilnin, ale pro každou skupinu druhů se liší (obr. 13). Proso a ječmen byly dokonale zbaveny příměsí klasových internodií a pluch. Jedná se tedy pravděpodobně o vyčištěné obilniny. Pšenice obsahovaly poměrně vysoké procento pluch. Tato skutečnost naznačuje, že k vyčištění obilí pšenic prozatím nedošlo – materiál je pravděpodobně pouze hrubě pročištěným meziproductem manipulace s obilím (*crop processing*). Takto vzniklé směsi obilnin jsou znakem sídlištního odpadu.

Můžeme tedy předpokládat, že studovaný materiál je smíšeným odpadem z různých částí procesu čištění obilnin (lišící se druhově podle obilnin), a byl tedy součástí výplně

Obr. 13. Výsledky archeobotanické makrozbytkové analýzy obj. 690: poměry obilek a pluch nalezených obilnin. Poměry obilek a plev v celém klasu u jednotlivých obilnin: ječmen obecný (*Hordeum vulgare*) – 1 článek klasového větve : 3 obilky; proso seté (*Panicum miliaceum*) – 1 obilka : 1 plucha; pšenice dvouzrnka (*Triticum dicoccon*) – 1 obilka : 1 plucha; pšenice jednozrnka (*Triticum monococum*) – 1 obilka : 2 pluchy; pšenice špalda (*Triticum spelta*) – 1 obilka : 1 plucha.

Fig. 13. The archaeobotanical analysis of plant macroremains in the feature 690: ratio of cereal grains and chaff.

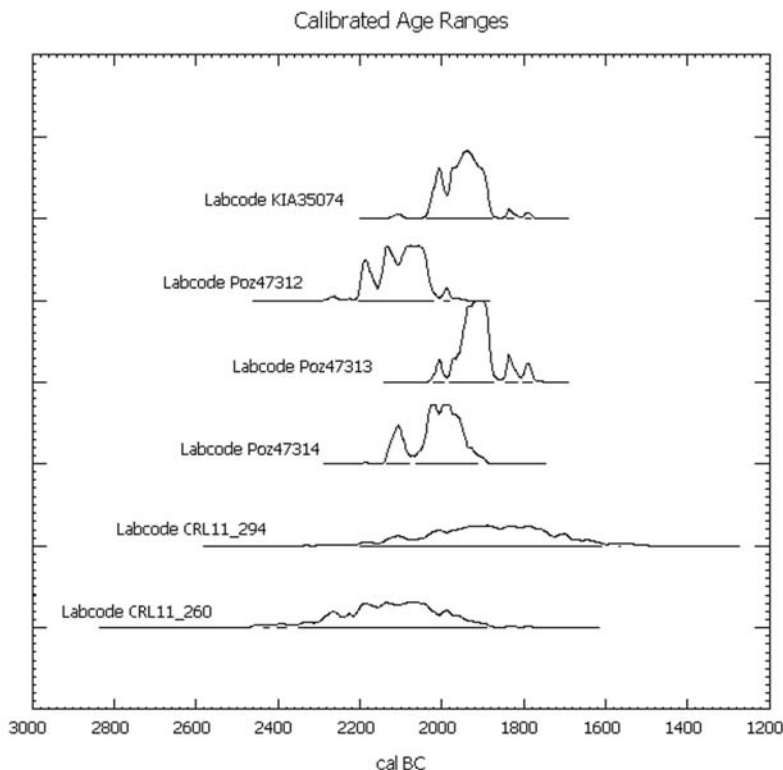

původně sídlištního objektu druhotně využitého k pohřbu. Soubor uhlíků tuto interpretaci nevylučuje. Výplň objektu (zásyp obou pohřbů) pochází ze smíšeného sídlištního kontextu.

Původní sídlištní jáma byla teprve za účelem pohřbu druhotně rozšířena v severojižním směru. Je možné, že právě při rozšiřování vznikla sprašová vrstva pod skeletem 2 (obr. 5), protože materiál zde byl shodný se spraší ve stěnách objektu. Humózní vrstva nade dnem objektu je pozůstatkem předchozího částečného zaplnění objektu (nebo by se teoreticky mohlo také jednat o kulturní vrstvu napadanou do objektu při jeho rozšiřování). Zbytek výplně objektu se jeví jako zcela homogenní, pohřby odděluje pouze tenká splachová vrstva. Po uložení prvního pohřbu (skelet 2) byl objekt pravděpodobně zasypán zhruba do poloviny, pak byl do objektu uložen horní jedinec (skelet 1). Jáma byla poté zasypána až na úroveň podloží, kdy byly do místa nad vrchním skeletem k sobě naskládány větší kameny; je tedy pravděpodobné, že také obvodový kamenný věnec byl vytvořen až v době pohřbu horního jedince. Jaký časový interval odděloval první a druhý pohřeb, není možné určit vzhledem k tomu, že zásyp kolem obou skeletů se jeví jako identický. Splachová vrstvička však může naznačovat, že jáma byla před uložením skeletu 1 ponechána nějakou dobu otevřená. To by mohl potvrzovat i osteologický materiál nalezený v této úrovni. Vyšší rozpadavost kostí v této pozici souvisí pravděpodobně s odlišnými úložnými podmínkami, tedy delší expozicí na povrchu.

Kamenná konstrukce mohyly – obvodový věnec a středový zával – jakoby potvrzovala časovou nesouvislost obou pohřbů. Horní dětský skelet (skelet 1) nebyl uložený stejným způsobem jako spodní, ale vměstnal se do jihozápadního kvadrantu jámy, kde byl natlačený na její okraj. Přímo nad tímto pohřbem byl vytvořen mocný kamenný zával, který směřoval šikmo k tehdejší úrovni povrchu. Kamenná konstrukce mohyly byla v excentrické pozici vůči hrobové jámě a prostorově souvisela s horním skeletem. Otázkou je však opět, jaký časový interval oba pohřby odděloval.

Otázku dutého prostoru kolem skeletu 2 navozuje také dislokace spodní čelisti, ovšem její vzdálená poloha v oblasti levé strany žeber neodpovídá přirozenému posunu v důsledku primárního dutého prostoru. Stejně tak poloha lebky a atlasu tuto domněnku nepotvrzuje. V případě přítomnosti dutého prostoru dochází k odvalení lebky především dozadu nebo

Obr. 14. Porovnání křivek hustoty pravděpodobnosti původu vzorků z únětické mohyly a příkopu, stanovené na základě radiouhlíkového datování kostí (KIA35074, CRL 11_260, CRL 11_194) a rostlinných makrozbytků (Poz-47312-4). Kód laboratoře: KIA – Kiel, CRL – Praha, Poz – Poznaň.

Fig. 14. Comparison of probability density curves of the origin of samples from the Early Bronze Age barrow and ditch based on the radiocarbon dating of bones (KIA35074, CRL 11_260, CRL 11_194) and plant macroremains (Poz-47312-4). Laboratory code: KIA – Kiel, CRL – Prague, Poz – Poznaň.

do strany (Černý 1995; Prokeš 2007). K vyvrácení lebky a porušení celé horní části trupu může také dojít v případě, že jsou lebka či trup podloženy organickou podložkou, která se po určité době rozpadne (Ludikovský – Snášil 1974). Ovšem absence většiny krčních obratlů, klíčních kostí a lopatek a skutečnost, že celé uložení jedince je vlastně jakousi kombinací dekubitů dorsálního a laterálního, nedovoluje problematiku dutého prostoru komplexně posoudit.

Jak jsme již uvedli, lebka pohřbeného jedince byla převrácena na týl, obličejová partie směřovala k ostatnímu skeletu, část mandibuly ležela v prostoru levých žeber, úplně chyběly obě horní končetiny včetně lopatkových pletenců, dále krční obratle, kromě prvního a druhého, první tři hrudní obratle a tři (na pravé straně), resp. čtyři (na levé straně) páry žeber. Artikulace zbývajících hrudních obratlů a žeber nebyla narušena. Atlas (1. krční obratel) byl nalezen uvnitř lebky, lokalizovat axis (2. krční obratel) se nepodařilo. Vyjma převrácené lebky se tedy zbývajícím skelet nacházel ve zcela anatomické poloze, nápadné je pouze strávení těl bederních obratlů (oblouky se zachovaly v anatomickém sledu), k němuž

došlo nejspíše v důsledku postdepozických procesů – ovšem z jakého důvodu, když navazující části skeletu jsou neporušené, není jasné. Celý náález podporuje domněnku, že s mužským skeletem bylo manipulováno.

Otázkou zůstává, zda byl zásah proveden ještě před pohřbením jedince, nebo zda se jednalo o druhotný zásah do hrobu, a v jakém časovém úseku od pohřbu k manipulaci došlo. Varianta manipulace se skeletem mimo hrobovou jámu není příliš pravděpodobná, neboť by muselo dojít k rozrušení i zbývajících částí skeletu. Skelet mohl být porušen při pohřbívání dítěte (skelet 1), přičemž odkryta by musela být jen horní polovina kostry, u které by byly odděleny horní partie, lebka převrácena (případnou dekapitaci nelze potvrdit ani vyloučit vzhledem k absenci většiny krčních obratlů), poté by jáma musela být opět zasypána a posléze pohřben nedospělý jedinec. Nevylučovalo by to i konstrukci kamenných částí mohyly „pouze“ nad horním pohřbem. Zásah ovšem mohl být proveden také časově zcela nezávisle před uložením druhého pohřbu, ne však později než několik týdnů po smrti. Atlanto-okcipitální spojení patří ke kloubním spojením pevným, perzistujícím i několik let, zatímco krční páteř, scapulo-thorakální či costo-sternální spojení se řadí ke spojením labilním, přetrvávajícím často jen několik týdnů po smrti (Černý 1995; Prokeš 2007). Vzhledem k tomu, že se 1. krční obratel nacházel v lebce, je zřejmé, že atlanto-okcipitální spojení v době posunu lebky ještě přetrvávalo. Pokud nebyla hlava dekapitována, mohlo v této době již u skeletizované či částečně skeletizované oblasti krku a hlavy dojít k jejímu převrácení, přičemž zbývající krční obratle mohly být rozházeny a následně stráveny vlivem postdepozických procesů nebo odebrány společně s končetinami. Současně mohlo dojít k dislokaci mandibuly. Co se týká absence horních končetin a celých lopatkových pletenců, je interpretace obtížnější. Proč a jak byly odebrány i kosti klíční a lopatky, nelze příliš uspokojivě objasnit. Spojení drobných kostí ruky patří k labilním spojmům, takže jejich úplná absence podporuje verzi zásahu brzy po uložení těla, kdy artikulace ještě přetrvávaly, a horní končetiny tudíž byly odebrány celé. Stejně tak fakt, že nedošlo k porušení spojení obratlů a žeber, opět dokládá, že muselo k zásahu dojít v poměrně krátké době po uložení jedince. Pokud si ovšem uvědomíme, že hrot lopatky zasahuje až k 7. nebo 8. žebru (která byla všechna zachována v anatomické poloze), vyžadovalo by oddělení celé horní části trupu včetně lopatek a kostí klíčních, aniž by přitom došlo k porušení costo-vertebrálního spojení, jistou dávkou zručnosti a opatrnosti při manipulaci, která se zdá při prostém vyloupení hrobu bezdůvodná.

Druhotný zásah do hrobu může mít různé příčiny: rituální, pohřeb dalšího jedince, či vykradení hrobu (Lorencová et al. 1987). V brandýské mohyle máme doklad specifického, bohužel však blíže nevysvětlitelného, nakládání s mrtvými spojeného s druhotnými zásahy do hrobů, které však nemusí nutně souviset s ukládáním vícečetných pohřbů.

Ve vzdálenosti ca 2 m od vnější strany kamenného věnce byl v kulturní vrstvě odkryt neúplný skelet (Danielisová 2011, plán 290). Pokud by tento náález měl s mohylovou souvislost, mohli bychom hledat analogie na dalších mohylových pohřebištech starší doby bronzové např. v lokalitě Łęki Małe (Pow. Grodziski) ve Velkopolsku, kde byli pod jednu mohylu, kromě centrálního pohřbu v kamenné hrobce nebo s kamenným věncem, pohřbeni ještě další zemřelí, a to i ve vzdálenosti až 10 m od centrálního hrobu (Kowiańska-Piaszykowa 2008, 168, 170), nebo v Mladé Boleslavi – Čejetičkách (srov. Plesl 1959). Nízké násypy překrývající několik zdánlivě nesouvisejících hrobů předpokládá i M. Gimbutas (1965, 274–275).

4.2. Umístění pohřební mohyly na sídlišti

Mohylové pohřby únětické kultury se vyskytují buď osamoceně, nebo jsou součástí pohřebiště. V případě Brandýsa nad Labem je situace mimořádná v tom, že se mohyla nachází v prostoru sídliště, byť mimo prostor vymezený (pravděpodobně současným) ohradním příkopem, a na hrobovou jámu byl adaptován sídlištní objekt.

Ukládání lidských těl do sídlištních objektů bylo v období únětické kultury běžné a na většině zkoumaných sídlišť jsme s tímto jevem konfrontováni (srov. *Salaš 1990; Peška – Tajer – Pankovská 2011*, 49). V častých případech bývali zemřelí do sídlištní jámy ukládáni stejným způsobem jako na pohřebišti. Je tedy možné se domnívat, že se jednalo o pohřeb v pravém slova smyslu, jak ho chápe např. *S. Stuchlík (2010, 80)*. Doklady druhotné úpravy sídlištní jámy za účelem pohřbu jsou však známy jen ojediněle. Právě takové jevy jsou, jak již bylo zmíněno (*Stuchlík 2010, 87*), důvodem považovat způsob uložení skeletu za „rituální“. Pohřeb v původně sídlištní jámě mohl být také např. výsledkem momentálních podmínek na lokalitě (roční období, využitelnost prázdné jámy...) a obilní zásobnice mohla být zvolena za hrobovou jámu čistě z praktických důvodů.

Brandýskou mohylu bychom tak mohli v podstatě chápat jako běžný pohřeb na sídlišti, nebýt jejího výrazného povrchového označení. Právě díky sekundární úpravě jámy a kamenné konstrukci se, podle našeho názoru, v případě brandýské mohyly nejedná o „klasické“ uložení skeletu v sídlištní jámě. Analogickou situaci pro mohylu uvnitř sídlištního areálu nebo vystavěnou nad sídlištní jámou z jiných lokalit neznáme.

4.3. Datování

Keramická výbava spadá podle periodizace *V. Mouchy (1963)* do poklasické fáze únětické kultury, která je v současné době absolutně řazena mezi léta 1800 a 1650 př. n. l. (*Ernée – Müller – Rassmann 2009*, 403), případně až 1750–1630 př. n. l. (*Ernée 2012*, 481). Roztroušené zlomky keramiky ze zásypu hrobové jámy tuto dataci z typologického hlediska *a priori* nevyklučují. Analogická situace s pozdní datací keramického materiálu pochází také z příkopu a dalších kontextů (*Langová 2012*, 125). Radiokarbonové datování kostí a makrozbytků z výplně se však s datací na základě keramiky zásadně rozcházejí.

Z obj. 690 byla část skeletu 1 datována v laboratoři CRL. Vzorek byl zpracován dvakrát (CRL 11_260 a CRL 11_294) a byla vypočtena střední vážená hodnota aktivity ^{14}C , odpovídající intervalu kalibrovaného stáří 2134 až 1911 BC, s absolutní pravděpodobností 95 %. Tento výsledek se statisticky významně neliší od datace rostlinných makrozbytků (Poz 47314), které se nacházely v zásypu hrobu. Vypočtená střední vážená hodnota aktivity ^{14}C odpovídá po kalibraci původu v období 2133 až 1921 BC, s absolutní pravděpodobností 95 %. Tyto výsledky mohou být porovnány s radiokarbonovými daty získanými z únětického příkopu (obj. 107, 406). Aktivita ^{14}C u vzorku lidské lebky (KIA35074) se statisticky významně nelišila od vzorku makrozbytků (Poz 47313). Aktivita ^{14}C vzorku makrozbytků (Poz 47312) byla statisticky významně nižší a nemohla být proto zahrnuta do výpočtu skupinové hodnoty. Interval kalibrovaného stáří skupiny vzorků KIA35074 a Poz 47313 odpovídá období 1980–1880 BC, s absolutní pravděpodobností 89 %. Pokud porovnáme obě skupiny vzorků (CRL 11_260, CRL 11_294, Poz 47314) a (KIA35074, Poz 47313), období původu není statisticky významně odlišné.

Pro porovnávání hodnot aktivity ^{14}C a jejich nejistot (hodnot konvenčního radiouhlíkového stáří) byl použit t-test pro hladinu pravděpodobnosti chyby pozorování prvního

Laboratorní č. vzorku	Popis datovaného vzorku	Konvenční radiouhlíkové stáří (léta BP)	Kalibrované stáří, hlavní intervaly (léta BC)	P (%)
CRL11_260	obj. 690, fibula sin sk. 1	3716 ± 83	2349–1889	93
CRL11_194	obj. 690, opakování, fibula sin sk. 1	3540 ± 112*	2155–1608	93
Poz-47314	obj. 690, V/2, sek D, kv. 34, 20–40 cm <i>Triticum diococcon</i> ob.	3640 ± 35	2063–1911	77
KIA35074	objekt 406, lidská lebka	3590 ± 35	2035–1877	92
Poz-47313	obj. 406 – I řez – 50–70 cm (83) <i>Triticum diococcon</i> ob.	3565 ± 30	1981–1872	78
Poz-47312	obj. 107 – řez 1, V část, černá propálená vrstva (61) <i>Triticum diococcon</i> ob.	3710 ± 35	2202–2018	93
1) skupina (CRL 11_260, CRL 11_194, Poz47314)		3643 ± 31	2133–1921	95
2) skupina (KIA35074, Poz-47313)		3576 ± 23	1980–1880	89

* s ohledem na malé množství zpracovaného vzorku konvenčním postupem dochází k podstatnému navýšení nejistoty stanovení aktivity ¹⁴C

Tab. 2. Porovnání výsledků radiouhlíkového datování kostí (KIA35074, CRL 11_260, CRL 11_294) a rostlinných makrozbytků (Poz-47312-4), jednotlivé vzorky a skupiny. Kódy laboratoří viz obr. 14.

Tab. 2. Radiocarbon dates of bones (KIA35074, CRL 11_260, CRL 11_294) and plant macroremains (Poz-47312-4), individual samples and sample-groups.

druhu přibližně 5 %. Podrobnější údaje pro jednotlivé vzorky i obě skupiny jsou uvedeny v tab. 2, porovnání křivek hustot pravděpodobnosti původu jednotlivých vzorků je uvedeno na obr. 14.

Vzhledem k tomu, že vzorky z mohyly odebrané ze dvou různých materiálů a analyzované ve dvou radiouhlíkových laboratořích (Praha, Poznaň) s použitím dvou odlišných metod stanovení aktivity ¹⁴C se v dataci shodují, dá se předpokládat správnost výsledků. Stejná situace nastala při analyzování materiálu z příkopu, kde se keramické zlomky jevíly také jako pozdně únětické – věteřovské. Radiokarbonová data z laboratoří v Poznani a Kielu (obr. 14) však opět ukázala na počátek 2. tisíciletí př. n. l. Datování příkopu zejména pouze na základě typologie keramiky je však určující pravděpodobně jen pro dobu zániku, protože obzvláště objekty tohoto charakteru mohly být otevřené i dlouhá desetiletí, zvláště pak pokud byly záměrně udržovány a čištěny.

Absolutní datování mohyl z Německa a Polska shodně ukazuje na počátek 2. tisíciletí př. n. l. Mohyla v Helmsdorfu byla dendrochronologicky datována do roku 1840±10 př. n. l. a mohyla v Leubingen do roku 1942±10 př. n. l. (Steffen 2010, 25–26). Stejně tak všechna radiokarbonová data získaná z mohyly 1 v Łękach Małych se pohybují v rozmezí mezi lety 2120 a 1820 př. n. l., a datují tedy uložení skeletu minimálně před rokem 1800 př. n. l. (Steffen 2010, 29). Na základě radiokarbonových dat lze tedy předpokládat vznik brandýské mohyly ve stejném období.

Tato zjištění mohou přispívat k již dříve vysloveným pochybnostem o správnosti chronologie keramiky únětické kultury (např. Jiráň ed. 2008, 30). Pro řešení tohoto problému a pro přesnější obraz o dataci keramického materiálu z Brandýsa je však potřeba získat další absolutní data z tamních starobronzových objektů a porovnat je s typologickým a absolutním určením únětických kontextů v jiných lokalitách.

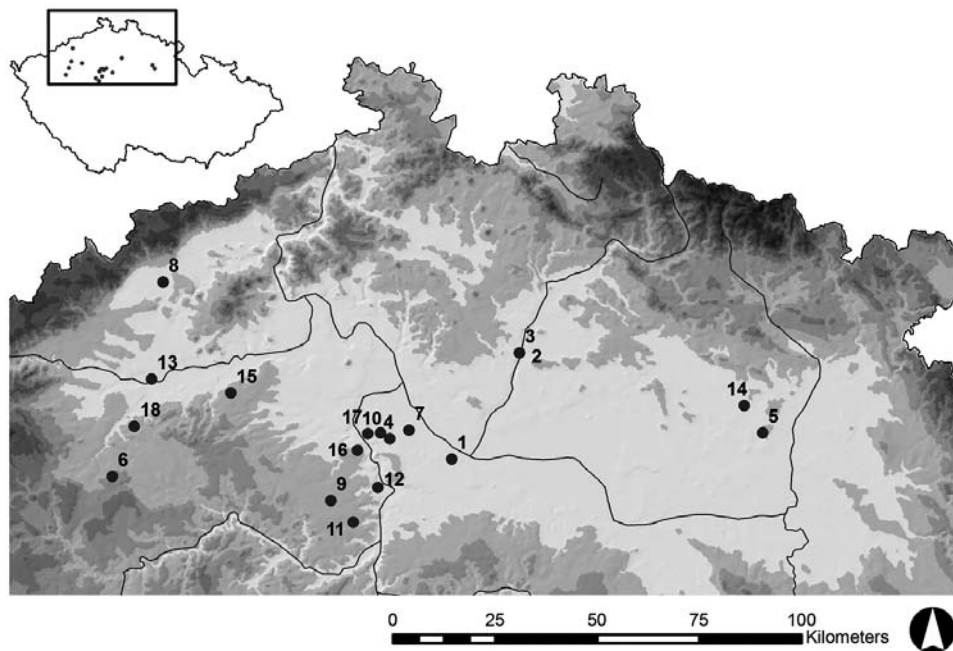
5. Pohřbívání pod mohylami ve starší době bronzové v severní polovině Čech

Kromě klasického pohřebního ritu, který nejčastěji zahrnuje ploché kostrové hroby v různých úpravách (např. *Jiráň ed. 2008*), jsou z prostředí únětické kultury v severní polovině Čech známé také nečetné pohřby pod mohylovým náspem. Pohřby pod mohyloou jsou známy i ze středního Německa, Lužice a Polska (*Gimbutas 1965*, 260–265; *Machnik 1978*, 98; *Neugebauer 1994*, 83; *Pleinerová 1978*, 368). V mnoha částech Evropy byly dokonce běžnou součástí pohřebního ritu, např. v jižním Rusku, jižní Skandinávii, severním Německu, Nizozemí, Británii, východním Maďarsku nebo západním Srbsku a Albánii (*Harding 2004*, 77, 84). Rozšíření pohřbů pod mohyloou doprovází podle *Kristiansena a Larssona (2005*, 241) rozšíření nového typu „aristokracie“ od jižního Německa po severní Skandinávii. U mohyl je možné sledovat shodné základní konstrukční znaky, např. vnější kamenný věnec tvořící základ mohylové konstrukce.

Do protoúnětické kultury lze s jistotou zařadit mohyly z Odolena Vody, Panenských Břežan a Prahy-Bubenče (*Stocký 1921; 1926; Jíra 1923*). V Odolena Vodě u silnice do Dolínku bylo dokumentováno několik nízkých mohyl, z nichž dvě byly prokopány (*Stocký 1921*, 237; *1926*, 11–12). Obě byly velmi narušené, ale i tak se v nich nacházely skupiny větších kamenů a v hlíně několik stěrů ze staršího období únětické kultury. U silnice z Odolena Vody do Břežan se nacházely dvě mohyly, z nichž v jedné bylo několik nepravidelně rozložených kamenů a rozbitých kostí. Druhá byla na mnoha místech porušena, ale původně pod ní mělo být uloženo minimálně 10 skeletů (*Stocký 1926*, 12). A. Stocký uvádí, že další mohyly mohly být zničeny orbou. Podle něj se ale v háji u Máslovic a v polích mezi Odolena Vodou, Dolínkem a Máslovicemi (Panenské Břežany) nachází několik pahrbků a vyvýšených míst, které by mohly být pozůstatky po dalších mohylách (*Stocký 1926*, 12).

V Praze-Bubenči odkryl J. A. Jíra (*1923*, 26–27) dva objekty, které je možné interpretovat jako mohyly. V objektu označeném číslem 4 se nacházel „kruhovitý pahrbek“ z kamenů, který měl průměr 4 m. V hrobě ležela kostra ve skrčené poloze, pouze s pazourkovou šipkou. Objekt č. 5 byl celý zakryt kameny, podle J. A. Jíry se původně jednalo o mohylo. Zemřelý byl vybaven třemi nádobami a jedním kusem štípané industrie. Z mladší a především závěrečné fáze starší doby bronzové je mohyl známo podstatně více. V Čechách však není možné hovořit o kontinuitě únětické kultury s mohylovými kulturami z období střední doby bronzové (*Jiráň ed. 2008*, 18).

Ve středních Čechách i přilehlých oblastech se mohyly, stejně jako ve Slezsku nebo Braniborsku (*Kowiańska-Piaszykowa 2008*, 163), vyskytují osaměle, případně ve dvojicích, na rozdíl např. od jižních Čech. Tomuto obrazu odpovídá i osamocený nález mohyly na sídlišti z Brandýsa nad Labem. Otázkou zůstává, zda se tento způsob pohřbívání vyskytoval vzácně, nebo jsou původní mohyly dnes archeologicky nezjistitelné (*Jiráň ed. 2008*, 65). V bádání o únětické kultuře se vyskytuje názor, že většina hrobů jevících se dnes jako ploché mohla být z velké části překryta nízkými mohylovými náspy, které se do dnešní doby nedochovaly (např. *Stocký 1926*, 12; *Gimbutas 1965*, 265; *Machnik 1978*, 98), ale ne zase tak velkými, jaké známe např. ze současných pohřebišť v Łękach Malých nebo Szczepankovicích (*Machnik 1978*, 98). Některé z dochovaných nízkých mohylových náspů jsou dnes již sotva patrné, a především v zemědělsky obdělávaných oblastech mohly být snadno rozorány. Původní nízké náspy mohly uvnitř také obsahovat kamenné konstrukce hrobů, které se jako jediné zachovaly. Převládající názor o zvyku populací únětické kultury pohřbívat do plochých hrobů tak může být způsoben pouhým nedochováním nízkých nadzemních náspů bez vnitřní konstrukce (*Gimbutas 1965*, 274–275). Mohylový násep často překrýval několik pohřbů, u nichž se uvažuje příslušnost k jedné rodině – např. ve Franzhausen II (*Neugebauer 1994*, 83), v Panenských Břežanech (*Stocký 1926*, 12) nebo v Mladé Boleslavi – Čejetičkách (*Plesl 1960a*, 19). Pozůstatkem po rozoráných mohylách by tak mohly být také shluky hrobů nacházejících se blízko sebe, jako např. na pohřebišti ve Vliněvsi (*Kalfusová 2008*, 168).

Obr. 15. Lokality s mohylovými pohřby starší doby bronzové v severní části Čech. Čísla lokalit viz tab. 3.
 Fig. 15. Sites with barrow burials from Early Bronze Age in the northern part of Bohemia. For names of the sites see tab. 3.

Co se týče pohřební výbavy, většina českých lokalit se označuje jako „chudé“. Oproti tomu na území Německa, Polska a Rakouska je patrně výrazně vyšší sociální postavení jedinců pohřbených v mohylách, které jsou označovány přímo jako „knižecí“ (Probst 1996; Kowiańska-Piaszykowa 2008; Machnik 1978). Bohatá pohřební výbava obsahovala nástroje, zbraně, šperky, jantar apod. Celý ritus dává poměrně jasně tušit, že tyto hroby patří významným osobnostem místních komunit.

Nejnámější významné hroby pocházejí z oblasti Saska, Rakouska a Velkopolska – jedná se o lokality Helmsdorf, Leubingen, Baalberg, Dieskau, Nienstedt, Sömmerda, Königsau, Herzogbirbaum, Frazhausen II, Szczepankowice a Łęky Małe (srov. Gimbutas 1965, 260–265; Machnik 1978, 98; Neugebauer 1994, 83; Steffen 2010). Pohřebiště v Łękach Małych obsahuje celkem 14 mohyl, z nichž byly 4 prozkoumané. Ve všech zkoumaných mohylách byly nalezeny pozůstatky původních dřevěných konstrukcí. Centrální pohřeb bývá zpravidla doprovázen dalšími pohřby uloženými v náspu mohyly (Kowiańska-Piaszykowa 2008, 168, 170). Mohyla ve Szczepankowicích překrývala hrobovou jámu kamennou konstrukcí. Centrální bohatý hrob byl vyloupen. V mohyle se našly dva skelety (asi třicetiletá žena a čtyřleté dítě), uloženy pravděpodobně následně, nicméně časový rozestup mezi nimi není známý (Machnik 1978, 100–103). Etážovitě nad sebou byly uloženy i skelety v mohyle č. 8 v Mladé Boleslavi – Čejetičkách. V hrobové jámě tam byla uložena žena a nad ní v jižní části kamenného zásypu hrobu dětský skelet. Vzhledem k tomu, že žádné porušení mohylového zásypu nebylo patrné, je možné předpokládat současné uložení obou skeletů (Plesl 1960b, 3–7; 1963, 418–419). Bohaté únětické hroby pod mohylami pocházejí také z území Rakouska. V lokalitě Herzogbirbaum dochoval kruhový příkop mohyly o průměru téměř 50 m a hloubce 2 m (Probst 1996, 104).

Přestože výskyt mohyl ve starší době bronzové byl ve skutečnosti častější, než se běžně uvádí, objevují se podstatně méně často než plochá pohřebiště. V případě známých lokalit

Helmsdorfu a Leubingen je běžné nahlížet na ně jako na hroby místní elity. Tato interpretace ale neposkytuje uspokojivý vysvětlení tohoto jevu. Velikost a provedení mohyl reflektuje schopnost zmobilizovat dostatečné množství pracovních sil na stavbu mohylové konstrukce a schopnost získat luxusní hrobovou výbavu. Není jisté, do jaké míry je možné tyto interpretace vztáhnout na celou Evropu (*Harding 2004*, 399–400). Hroby pod mohylami byly sice ve střední Evropě poměrně běžné, avšak hodnotit je všechny jako hroby elity je více než problematické. Otevřená také zůstává otázka, jak bylo nakládáno s ostatky vysoce postavených lidí v oblastech, ze kterých mohyly neznáme (*Harding 2004*, 99).

Míra sociální diferenciace, která se odráží ve variabilitě hrobů, se podle *Hardinga (2004*, 402) liší podle místa a času. Sociální rozlišení ve starší době bronzové patrně souviselo s množstvím uložených hrobových přídavek nebo s úpravou hrobové jámy (hrobové konstrukce, „domy mrtvých“, mohyly). Podobná situace pravděpodobně pokračovala i do střední doby bronzové, i když zde otázku komplikuje nedostatek plochých hrobů. Podle dělení *K. H. Otta (1955*, 62) měla být naprostá špička společnosti starší doby bronzové pohřbívána do hrobů s výjimečnou konstrukcí i výbavou, které se nacházely mimo areál hřbitova, jako např. hrobky z Leubingen nebo Helmsdorfu, kde měli být pohřbeni náčelníci kmene. Další kategorií představují podle něj bohaté mužské hroby v rámci pohřebišť, jež patřily elitě – nejmocnějším a nejvlivnějším mužům kromě „krále“. Pak měly následovat ploché bohatě vybavené hroby, hroby s chudší výbavou nebo bez výbavy. U mohyl obou uvedených kategorií se ale jednalo o velmi bohatě vybavené pohřby, které lze s brandýskou mohyloou srovnávat jen stěží. Podle *Ottova dělení* by objekt z Brandýsa nad Labem naopak spadal do nejnižší sociální vrstvy.

Prostorové vyjádření 18 doposud známých lokalit podobného charakteru v severní polovině Čech (*obr. 15; tab. 3*) ukazuje několik koncentrací, z nichž největší, do které patří i mohyla v Brandýse, se nalézá kolem Prahy, a zejména severně od ní. Malé skupinky mohylových hrobů je dále možné vyčlenit ve východních a severozápadních Čechách. Nejvíce mohyl starší doby bronzové v Čechách se ale bezpochyby nachází v jižních Čechách, kde lemují tok Vltavy a dolní toky Blanice a Otavy (např. *Chvojka 2007*, 33). Samostatnou kapitolu představují západní Čechy, kde nejstarší mohyly řadí *Čujanová-Jilková (1967; 1981)* chronologicky na samý počátek střední doby bronzové, ještě do přechodného stupně A2/B1. Na Moravě zatím nejsou mohyly únětické kultury prokázány (*Stuchlík 2006*, 91).

Zatímco v případě jihočeské skupiny se v jednotlivých lokalitách nachází více mohyl a ve většině případů se jedná o polykulturní mohylníky, ve středních a severozápadních Čechách vypadá situace zcela odlišně. Zde byly ve většině případů odkryty pouze jednotlivé mohyly nebo maximálně jejich dvojice. Pouze v Chotěšově se nacházelo pohromadě celkem šest mohyl (*Frödisch 1868; Pleinerová 1964*) a v případě Kojetic je možné původní počet mohyl rekonstruovat zhruba na 5–7 (*Sklenář 1992*, 98–99). Nabízí se otázka, jestli větší či menší počet mohyl v různých lokalitách souvisí spíše s: a) odlišnými pohřebními zvyklostmi v různých regionech, nebo b) nestejnými podmínkami pro jejich zachování. Především v jižních, ale i v východních Čechách může být velký počet mohyl ze starší doby bronzové v lokalitách do jisté míry zkreslen i faktem, že se v řadě případů jedná o polykulturní mohylníky, ze kterých bylo prokopáno jen několik málo hrobů, a datace ostatních mohyl je tak nejistá (více např. *Domečka 1933*, 57; *Dubský 1949; Hájek 1954; Horyna 1969*, 159; *Havlice 2000; Kuchařík 1997*, 65–76; *Chvojka 2007*, 33–34).

	Lokalita	poloha	okres	počet mohyl	věro- hodnost	konstrukce	literatura
1	Brandýs n./L.	Vrábí „U Vodojemu“	PV	1	1	kamenný věnec; sídlištní jáma	Danielisová 2011; Langová 2012
2	Čejčičky	Choboty I	MB	1	1	mohyla (č. 7) s kamenným krytem	Plesl 1959; Plesl 1960a
3	Čejčičky	Choboty III	MB	3	1	mohyla (č. 8) s kamenným krytem a původně kamennou skříňkou; mohyla č. 22 – hrob původně vyděven a překryt mohutnými balvany; mohyla č. 1 pod kamenným pláštěm ve střední kamenný příkrov hrobu, v hrobové jámě zbytky dřevěného krytu jámy	Plesl 1960b; Plesl 1963a; Plesl 1963b; Plesl 1963c
4	Panenské Břežany	Břežanský háj, V od silnice z Odolena Vody do Břežan	PV	2	1	v jedné mohyle několik nepravidelně rozložených kamenů a lidských kostí, v druhé minimálně 10 skeletů, jediný skelet neporušený, u horních koncetín s nádobkou ze starší fáze únětické kultury; v obou mohylách kosti uloženy na úroveň terénu	Stocký 1926, 11–13
5	Horní Přím	V Pískovně	HK	mohylník	1	polykulturní mohylník	Honyňa 1969, 159
6	Chotěšov	Vičí Hora	RA	6	1	kamenný plášť a kamenná konstrukce, uvnitř bronzové dýky, sekery, náramky, jantarové a bronzové korále, 2 zlaté záušnice	Frédřisch 1868; Pleinerová 1964a
7	Kojetice	Na Vrškách	PV	ca 5–7	2	mohyly s kamenným jádrem a hliněným násypem	Sklenář 1992, 98–99 s další lit.
8	Konobře	Výsypka Růžodol	MO	?	3		Křivánek 1994; Čech 2009; UAPPSZČ Most HLAS 683/2000; UAPPSZČ Most HLAS 139/1994
9	Litovice	Na křižovatce Běve – Háječek a Litovice – Chyně	PZ	1	3	hrob pod mohylou?	Sklenář 1992, 31
10	Odolena Voda	Malý háj, na JV okraji obce	PV	několik (2 prokopány)	1	2 prokopány – byly v nich zjištěny skupiny větších kamenů, v zásypu několik střepeň ze staršího období únětické kultury	Stocký 1926, 11–13
11	Praha 5 – Řeporyje	Vrch Skála	P5	1	3	hrob s kamennou konstrukcí – mohyla?	Sklenář 1992, 191 s další lit.
12	Praha 6 – Bubeneč	Bučkovo sady	P6	2	1	kruhový páhrebek o průměru cca 4 m ze 350 kamenů; celý hrob zakryt kameny o průměru 2,5 m – patrně původně kamenná mohyla vyznačující na povrch	lira 1923, 26–27
13	Selbice	Vinice	LO	1	2	4 m vysoká mohyla s několika skelety – některé z nich únětické, některé snad kultury se šňůrovou keramikou	Günzel 1911, 305–307; Pleinerová 1964b; Pleinerová 1966, 392, 394
14	Stračovská Lhota	Stračovský Bor	HK	min 3	1	polykulturní mohylník	Domečka 1933, 57; Kuchařík 1997, 65–76; Kuželka – Kuchařík 2001, 86–87; Kallertová 2007
15	Toužetín		LO	?	2		Pleinerová 1966, 394
16	Tursko	Páhorek Kříliš	PZ	1	3	bulžňníková skalka, na vrcholu zřejmě přisypána hlinou (dle V. Krolmuse uměla mohyla)	Sklenář 1992, 260
17	Zlončice	pole F. Pejška	ME	1	2	v kruhu z kamenů 7 kostrových hrobů ve 3 řadách, jámy vytesány do skály – mohyla?	Sklenář 1982, 458, s další lit.; Anonym 1950
18	Želeč		LO	?	3	únětické střepeň v plášti mohyly	Pleinerová 1966, 394

Tab. 3. Lokality s nálezy mohyl v severní části Čech. – Tab. 3. The sites with barrow burials in the northern part of Bohemia.

Přestože se v severní části Čech jedná převážně o staré nálezy, jejichž nálezový fond se dnes nedá zpravidla ověřit, je evidentní, že místní lokality svou konstrukcí ani výbavou nedosahují úrovně bohatých mohylových pohřbů z území Německa nebo Polska. Hrobová výbava v Čechách byla převážně chudá až velmi chudá; poměrně bohatě vybavené pohřby pocházejí pouze z Chotěšova, ve kterých se našly bronzové dýky, sekery, náramky, jantarové a bronzové korále a dokonce dvě zlaté záušnice (*Frödisch 1868*). Tato situace je však v českém prostředí ojedinělá.

6. Závěr

Objekt 690 z Brandýsa nad Labem nepředstavuje ojedinělý případ dochované mohyly v prostředí únětické kultury. Jedná se však o unikátní situaci, kdy se pohřební mohyla nenachází na pohřebišti, ale uvnitř patrně současného sídlištního areálu (byť mimo prostor vymezený ohradním příkopem) a skelety byly uloženy do upravené zásobní jámy. K interpretaci nálezového kontextu významně přispěly environmentální metody. Paralely k výstavnějším hrobům únětické kultury můžeme nalézt zejména v jejich polských a německých skupinách, kde jsou však pohřby zpravidla doprovázeny bohatou výbavou zahrnující i předměty z drahých kovů (*Machnik 1978*, 100–104; *Coles – Harding 1979*, 43; *Probst 1996*, 52).

Jestliže si odmyslíme kamennou konstrukci, stojí podobné objekty v Čechách, pokud jsou správně rozpoznány, na pomezí mezi klasickým hrobem a skeletem uloženým v sídlištní jámě. Mohly by tak naznačovat v podstatě neostrý přechod mezi různými způsoby zacházení se zemřelými ve starší době bronzové, a zejména fakt, že pokud byli v sídlištním objektu uloženi mrtví ve standardní poloze jako při pohřbu, mohlo se skutečně jednat o regulérní hroby v sekundárně využitých sídlištních jamách. Kamenná konstrukce mohyly se nad podloží dochovala jenom z toho důvodu, že zde byla velmi mocná kulturní vrstva, která zabránila jejímu rozorání. V případě, že by se kulturní vrstva a v ní kamenná konstrukce nedochovaly nebo byly zničeny při skrývce, ubírala by se naše interpretace pravděpodobně cestou „obyčejných“ pohřbů v sídlištních objektech a výjimečnost této situace by unikla. Je otázkou, v kolika případech k tomu došlo v minulosti. Shromážděné nálezy ze severní poloviny Čech ukazují, že mohyly starší doby bronzové zde byly sice vzácnějším, nikoliv však neznámým jevem.

Prameny a literatura

- Anonym 1950*: Zlončice. Hlášení o archeologické akci č. j. 1962/1950, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
Bátora, J. 2006: K problematice hrobů s domami mrtvých v pravěku. *Študijné Zvesti* 39, 11–18.
Behrens H. 1964: Die neolithisch – frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt. Berlin.
Beneš, A. 1976: Několik eneolitických a únětických hrobů ze severozápadních Čech. *Archeologické rozhledy* 28, 121–142.
Brůžek, J. 2002: A method for visual determination of sex, using the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168.
Coles, J. M. – Harding, A. F. 1979: The Bronze Age in Europe. An introduction to the prehistory of Europe c. 2000–700 BC. London.

- Čech, P. 2009: Konobrze. Hlášení o archeologické akci č. j. 2009/14314, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. *Archeologické rozhledy* 47, 301–313.
- Čižmář, M. – Geislerová, K. – Rakovský, I. 1985: Pohřebiště z doby stěhování národů ve Strachotíně. *Památky archeologické* 76, 285–307.
- Čižmář, Z. 2005: Znojmo (okr. Znojmo). In: *Přehled výzkumů* 46, Brno, 252–253.
- 2006: Dobšice (okr. Znojmo). In: *Přehled výzkumů* 47, Brno, 138–139.
- Čižmář, Z. – Dočkalová, M. – Gregorová, M. – Kazdová, E. – Koštuřík, P. – Mrázek, I. – Procházková, P. 1993: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 38, 15–57.
- Čižmář, Z. – Dvořák, P. 1985: Protoúnětické pohřebiště v Bedřichovicích. *Archeologické rozhledy* 27, 413–424.
- Čižmář, Z. – Salaš, M. 2005: Rituální depozita v zásobních jamách únětické kultury z Hrádku. *Pravěk* NŘ 15, 127–180.
- Čujanová-Jílková, E. 1967: Der donauländische Vorhügelgräberhorizont A2/B1 und neue Funde aus Westböhmen. *Památky archeologické* 58, 381–412.
- 1981: Kulturní vztahy západních Čech k sousedním oblastem na počátku střední doby bronzové. *Památky archeologické* 72, 300–339.
- Danielisová, A. 2011: Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě Brandýs nad Labem-Vrábí. Obytný soubor „U Vodojemu“. Nálezová zpráva č. TX-2011-2934, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Domečka, L. 1933: Mohyly u Lhoty Stračovské. *Památky archeologické* 39, 57.
- Dubský, B. 1949: *Pravěk jižních Čech*. Blatná.
- Ernée, M. 2012: Die räumliche Entwicklung des Gräberfeldes der Aunjetitzer Kultur in Prag-Miškovice – Kontinuität oder Diskontinuität?. In: D. Bérenger – J. Bourgeois – M. Talon – S. Wirth Hrsg., *Gräberlandschaften der Bronzezeit. Bodenaltentümer Westfalens*. Darmstadt.
- Ernée, M. – Müller, J. – Rassmann, K. 2009: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur von Prag-Miškovice. Auswertung und erste Ergebnisse der naturwissenschaftlichen Untersuchungen: ¹⁴C-Daten und Metallanalysen. *Germania* 87, 355–410.
- Frödisch, H. 1868: Pohřebiště blízce Petršpurka v Žatecku. *Památky archaeologické a místopisné* 7, 322–323.
- Geislerová K. – Vitula P. 1985: Únětické sídliště a pohřebiště u Tvarožné. *Archeologické rozhledy* 37, 489–497.
- Gimbutas, M. 1965: *Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe*. Hague – London.
- Goslar, T. – Czernik, J. – Goslar, E. 2004: A Low-energy ¹⁴C AMS in Poznań Radiocarbon Laboratory, Poland. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research, Section B* 223–224, 5–11.
- Grootes, P. M. – Nadeau, M. J. – Rieck, A. 2004: ¹⁴C-AMS at the Leibniz-Labor: Radiometric dating and isotope research. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research, Section B* 223–224, 55–61.
- Günzer, F. G. 1911: Einige prähistorische Funde aus dem Saazer Lande. *Praehistorische Zeitschrift* 3, 300–307.
- Gupta, S. K. – Polach, H. A. 1985: Radiocarbon dating practices at ANU. Canberra.
- Hájek, L. 1954: Jižní Čechy ve starší době bronzové. *Památky archeologické* 45, 115–192.
- Hásek, I. 1959: Staroúnětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy. *Fontes Archaeologici Pragenses*. Praha.
- Havlice, P. 2000: Kontakty jižních Čech a středního Podunají ve starší době bronzové. Ms. diplom. práce, depon. in Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK, Praha.
- Hložek, M. 2002: Ždánice (okr. Hodonín). In: *Přehled výzkumů* 43, Brno, 208.
- Horyna, V. 1969: *Vlastivěda Královéhradecka*. Hradec Králové.
- Houet, F. – Brůžek, J. – Murail, P. 1995: Etablissement de nouvelles fonctions discriminantes à partir de l'os coxal applicables dans d'autres populations: *Antropologia Portuguesa* 13, 157–170.
- Choyke, A. M. – Vretemark, M. – Sten, S. 2004: Levels of social identity expressed in the refuse and worked bone from the Middle Bronze Age Százhalombatta-Földvár, Vátya culture, Hungary. In: S. Jones O'Day – W. van Neer – A. Ervynck eds., *Behaviour Behind Bones. The Zooarchaeology of Ritual, Religion, Status and Identity*, Oxford, 177–189.
- Chvojka, O. 2007: Současný stav poznání doby bronzové v jižních Čechách. In: O. Chvojka – R. Krajč edd., *Archeologie na pomezí*. *Sborník příspěvků ze semináře České Budějovice* 8. 11. 2007. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum* 4, České Budějovice, 29–55.

- Jíra, J. A. 1923: Nová pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. *Obzor praehistorický* 2, 9–36, 81–103.
- Jiráň, L. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová*. Praha.
- Kaderková, P. – Kala, J. – Parma, D. 2010: Ohněm a kyjem. Další příklad násilných praktik starší doby bronzové. In: R. Tichý red., *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii – Supplementum 3*, Hradec Králové, 223–233.
- Kalferstová, J. 2007: Stračovská Lhota. Hlášení o archeologické akci č. j. 2203/2007, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Kalfusová, Z. 2008: Výpověď vybraných pohřebních aktivit areálu starší doby bronzové ve Vliněvsí, okr. Mělník. Ms. diplom. práce, depon. in Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK, Praha.
- Knor, A. 1955: Druhé únětické pohřebiště v Brodčích nad Jizerou. *Archeologické rozhledy* 7, 582–588.
- Kočár, P. – Kočárová, R. 2011: Brandýs nad Labem – „U Vodojemu“. Zpráva o archeobotanické makrozbytkové analýze. Posudek č. TP-2011-2965, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Kołodziej, B. 2011: Animal Burials in the Early Bronze Age in Central and Eastern Europe. *Analecta Archaeologica Ressoviensia* 5, 141–358.
- Kowiańska-Piaszykowa, M. 2008: Cmentarzysko kurhanowe z wczesnej epoki brązu w Łękach Małych w Wielkopolsce. Poznań.
- Král, V. 2011: Nové nálezy pohřebišť únětické kultury na Kolínsku. Ms. diplom. práce, depon. in Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK, Praha.
- Kristiansen, K. – Larsson, T. B. 2005: *The Rise of Bronze Age. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Křivánek, R. 1994: Konobrže. Hlášení o archeologické akci č. j. 608/1994, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Kudrnáč, J. 1955: Lidské kostry v jámě na únětickém sídlišti v Klučově, okr. Český Brod. *Archeologické rozhledy* 7, 588–592, 608–610.
- Kuchařík, M. 1997: Revize mohylového pohřebiště ve Stračovské Lhotě, okr. Hradec Králové. *Zpravodaj Muzea východních Čech* 23, 65–76.
- Kučelka, V. – Kuchařík, M. 2001: Nové poznatky k věteřovské fázi mohylového pohřebiště ve Stračovské Lhotě. *Zpravodaj Muzea východních Čech* 27, 86–87.
- Langová, M. 2012: Sídelní areál starší doby bronzové v Brandýse nad Labem – objekty s lidskými kosterními pozůstatky. Ms. diplom. práce, depon. in Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK, Praha.
- Lorencová, A. – Beneš, J. – Podborský, V. 1987: Těšetice-Kyjovice III. Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradch. Brno.
- Ludikovský, K. – Snášil, R. 1974: Mladohradištní pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav). *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně* II/4. Praha.
- Machnik, J. ed. 1978: *Prahistoria ziem polskich. Tom 3. Wczesna epoka brązu*. Wrocław.
- Moucha, V. 1963: Die Periodisierung der Úněticer kultur in Böhmen. In: *Sborník ČSSA* 3, Brno, 9–60.
- Neugebauer, J. W. 1994: Bronzezeit in Ostösterreich. St. Pölten – Wien.
- Nývltová-Fišáková, M. 2009: Zvířecí kosti. In: M. Pašková, *Dva kostrové pohřby z lokality Blučina – „Padělky u Boží muky“*. Ms. bakalářské práce, depon. in FF MU, Brno, 43–45.
- Otto, K. H. 1955: Die Sozialökonomischen Verhältnisse bei den Stämmen der Leubinger Kultur in Mitteldeutschland. In: H. Kothe – K. H. Otto Hrg., *Ethnographisch-archäologische Forschungen* 3. Teil 1. Berlin.
- Pěnička, R. 2010: Domy mrtvých (pohřební nadzemní stavby na přelomu eneolitu a doby bronzové na Moravě). In: R. Tichý red., *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii – Supplementum 3*, Hradec Králové, 13–20.
- Peška, J. 2007: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. *Pravěk NŘ* 15, 83–118.
- Peška, J. – Tajer, A. – Pankowská, A. 2011: Pozoruhodný pohřeb v sídlištním objektu ze starší doby bronzové v Pravčicích 2. In: M. Bém – J. Peška red., *Ročenka 2010*. Olomouc, 47–71.
- Pléinerová, I. 1964a: Chotěšov. Hlášení o archeologické akci č. j. 2867/1964, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1964b: Selibice. Hlášení o archeologické akci č. j. 2858/1964, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství. *Památky archeologické* 52, 339–458.
- 1967: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství II. *Památky archeologické* 53, 1–36.

- Pleinerová, I.* 1978: Výpověď pohřebišť a pohřebního ritu. In: R. Pleiner – A. Rybová red., *Pravěk dějiny Čech*, Praha, 367–372.
- Plesl, E.* 1959: Nálezy únětické kultury na mohylníku v Mladé Boleslavi-Čejetičkách. *Památky archeologické* 50, 34–53.
- 1960a: Čejetice „Choboty I.“. Hlášení o archeologické akci č. j. 6153/1960, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1960b: Čejetice „Choboty III“. Hlášení o archeologické akci č. j. 6154/1960, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1963a: Únětická mohyla na pohřebišti v Mladé Boleslavi – Čejetičkách, v poloze „Choboty III“. *Archeologické rozhledy* 15, 415–423.
- 1963b: Mladá Boleslav-Čejetičky „Choboty I. a III“. Hlášení o archeologické akci č. j. 4124/1963, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1963c: Mladá Boleslav-Čejetičky „Choboty I. a III“. Hlášení o archeologické akci č. j. 4143/1963, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Probst, E.* 1996: *Deutschland in der Bronzezeit. Bauern, Bronze-Giesser und Burgherren zwischen Nordsee und Alpen*. München.
- Prokeš, L.* 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu /ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami/. *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana – Supplementum* 1. Brno.
- Rataj, J.* 1954: Únětické vyzděné hrobky v Brodcích nad Jizerou. *Památky archeologické* 45, 305–319.
- Reimer, P. J. et al.* 2009: *IntCal09 and Marine09 Radiocarbon Age Calibration Curves, 0–50,000 Years cal BP*. *Radiocarbon* 51, 1111–1150.
- Roblíčková, M.* 2005: Zvířecí osteologický materiál z únětické jámy na lokalitě Hrádek. *Pravěk NŘ* 15, 181–190.
- Salaš, M.* 1990: Únětická sídlištní jáma s kosterními pozůstatky na Cezavách u blučiny. *Památky archeologické* 81, 275–307.
- Sarnowska W.* 1969: *Kultura unieticka w Polsce I. Wrocław – Warszawa – Kraków*.
- Sklenář, K.* 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Mělník.
- 1992: *Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870*. Praha.
- Steffen, Ch.* 2010: *Die Prunkgräber der Wessex- und der Aunjetitz-Kultur. Ein Vergleich der Repräsentations-sitten von sozialem Status*. BAR International Series 2160. Oxford.
- Stocký, A.* 1921: Výkopy v Panenských Břežanech. *Památky archeologické* 32, 237.
- 1926: Únětická keramika v Čechách. Předběžná studie I. *Památky archeologické* 35, 1–21.
- Stránská, P.* 1992: Pohřebišťe únětické kultury z Pavlova, okr. Břeclav. *Pravěk NŘ* 2, 237–253.
- 2006: Úprava hrobových jam na přelomu doby kamenné a bronzové na Moravě. *Študijné Zvesti* 39, 85–100.
- 2010: Hromadné pohřby na sídlišťích starší doby bronzové na Moravě. In: R. Tichý ed., *Hrobky, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlišťích*. *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii – Supplementum* 3, Hradec Králové, 80–92.
- 2011: Brandýs nad Labem-Vrábí. Antropologický posudek č. TP-2011-1124, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Stuchlíková J. – Stuchlík S.* 1981: Záchraný výzkum ve Velkých Pavlovicích (okr. Břeclav). In: *Přehled výzkumů* 1981, Brno, 33–34.
- Stuiver, M. – Polach, H. A.* 1977: Reporting of ¹⁴C data. *Radiocarbon* 19, 355–363.
- Stuiver, M. – Reimer P. J.* 1993: Extended ¹⁴C Data Base and Revised Calib 3.0 ¹⁴C Age Calibration Program. *Radiocarbon* 35, 215–230.
- Sůvová, Z.* 2011: Brandýs nad Labem, okr. Praha – Východ, Exkavace 2007. Osteologická analýza. Posudek č. TP-2011-2966, depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Tihelka, K. – Hank, V.* 1966: Jámy na únětickém sídlišti v Brně-Černých polích z 1950–1951. *Archeologické rozhledy* 18, 194–197.
- Vretemark, M. – Sten, S.* 2010: Skeletal Manipulations of Dogs at the Bronze Age Site of Százhalombatta-Földvár in Hungary. In: D. Campana – P. Crabtree – S. D. DeFrance – J. Lev-Tov – A. Choyke eds., *Anthropological Approaches to Zooarchaeology: Colonialism, Complexity, and Animal Transformations*, Oxford, 210–212.

The Únětice culture barrow in Brandýs nad Labem (Central Bohemia) as evidence of unique Early Bronze Age burial practices

The multicultural site in Brandýs nad Labem – Vrábí (*fig. 1*) was investigated during a rescue excavation in the years 2007, 2008 and 2010. The site was settled continuously throughout the entire Bronze Age (*Danielisová 2011*). The continuity of the site culminated with several features from the end of the Štítary phase of the Knovíz culture and the beginning of stage Ha C. A specific factor of the site's character was a thick cultural layer that grew continuously towards the east to a thickness of up to 120 cm. Thanks to these conditions and mostly the manual excavation, several remarkable find situations were preserved on the original surface. One of the surviving features in the cultural layer was the stone peripheral construction and central stone construction of the barrow from the Únětice culture.

The barrow was situated within a contemporary settlement whose the most distinct feature is a sunken, tub-profiled ditch bordering – in a horseshoe-like manner – a slight elevated location above the local watercourse (*fig. 2*). As a result of erosion, the depth of the ditch decreases towards the north from the originally measured 2 m until it disappears entirely at the northern end of the hill. The site contains a number of Únětice features, including a smaller group of early Únětice graves. A relatively large part of mainly settlement features is located within the enclosure; however, the barrow is located outside in the north-east direction. An analysis of the material dates the ditch to the late phase of the Únětice culture – essentially to the Věteřov period (*Langová 2012, 125*). Radiocarbon dates obtained from samples of bones and botanical macroremains reveal a relatively earlier dating, to the interval of 1980–1880 BC.

The barrow (No. 690) was composed of an outer stone ring with a diameter of approximately 4.2 m, the width of which never exceeds 1 m. The peripheral ring was built on the original surface of the cultural layer, about 60 cm above the level of the loess subsoil. The actual burial pit was located approximately in the middle of the ring, closer to the northeast side. Several stones set closely to one another to form an approximate 110 x 65 cm rectangle were found off-centre above the southwest part of the pit. Another three large stones were found in the fill of the feature about 25 cm below the upper rectangle (*fig. 3*). In the northwest corner of the pit was a (superimposed?) post hole; visible in the northeast corner is a similar round niche (*fig. 4*). Three small post holes of the same size, with a diameter of 6 cm and a depth of 4–7 cm were found in a line 6–8 cm from the eastern wall of the feature; the holes were spaced at approximately 30 cm. Documented to the north of the burial pit were three post holes, while one other hole was located along the same axis on the south side (*fig. 4*).

The shape of the actual burial pit was noteworthy (*fig. 4; 5*). While its wall on the lengthwise (A–B) profile was essentially perpendicular to the bottom of the pit, the transverse (C–D) cross-section widened in a pear-shaped manner, as is typical for common settlement features. The feature contained two superimposed skeletons (the upper one at a depth of 40 cm beneath the ground, the lower skeleton 80 cm beneath the ground; *fig. 4; 5*). The pit fill was a homogenous, dark humus soil. Only the level on which the upper skeleton rested showed a thin, light coloured runoff layer (*fig. 5*), which could indicate that the pit was left open for a certain period of time. The lower skeleton was deposited on a loess layer, below which was the original stratigraphy (30 cm in the centre) of a former settlement feature, a situation that suggests that the partially filled settlement pit was probably used for the burial. The placement of the grave inside a contemporary settlement also indicates that a former settlement feature was involved.

The feature contained the remains of two individuals buried one above the other at an unknown time interval; the upper burial did not disturb the lower burial. The upper skeleton (No. 1) belonging to a child – *infans III* (11–13 years old) – rested on its right side in a crouched position. Slight deviations from the otherwise anatomic arrangement of the bones can be attributed to post-deposition processes.

The lower skeleton (No. 2) is noteworthy for a deposition on its back with the legs bent to the right side. The skeleton belonged to a male – *adultus II – maturus I* (35–50 years old). The positional transformations, or the absence of certain bones, are very interesting from an anthropological perspective

and from the perspective of field archaeology. The skull of the individual was inverted on the crown of the head; the occipital aperture faced obliquely upward, with the face turned towards the torso. Part of the mandible was displaced near the left ribs; the position of the second part could not be identified. Missing from the skeleton were cervical vertebrae (1st and 2nd), several of the first thoracic vertebrae, three or four of the first pairs of ribs, both pectoral girdles and both arms, including the fine hand bones. Aside from the skull, the rest of the skeleton was found in an undisturbed anatomical position with intact unstable articular joints (e.g. costovertebral). The rolling of the skull and the displacement of the jaw could be evidence of the presence of a primary hollow space, though the position of the skull on the crown of the head, the find of the atlas (the first cervical vertebra) in the hollow of the skull, the overly distant displacement of the jaw and the complete absence of parts of the skeleton do not support this idea. The find can be interpreted as the manifestation of a secondary intrusion into the grave that occurred for some unknown reason. Graves were disturbed in prehistoric times for a number of reasons – ritual, during the burial of a second individual, or theft. Yet, if the difficulty of separating the upper part of the torso, including the shoulder blades and collar bones without violating the costovertebral connection, is taken into consideration, this type of manipulation during the theft of a grave seems groundless.

Although several other finds were made in the grave, only two of them are directly related to the burial of the skeletons. A simple bronze temple ring (690/2; *fig. 7*) was found on the crown of the skull of human skeleton No. 1, while a deep bowl with a single horizontal handle (690/1; *fig. 7*) was discovered behind the head of skeleton No. 2. The bowl was placed approximately 30–40 cm to the right of the skull on the same level. A bone awl (690/3; *fig. 7*) was also found in the fill of the feature. A lower part of the front leg of a medium-sized dog was found by the bones of the lower limbs of skeleton No. 2. The fill of the pit also contained scattered potsherds (*fig. 8*), animal bones and archaeobotanical material.

The barrow produced a total of fourteen osteozoological finds, of which only the front right paw of a dog (*Canis familiaris*) and an awl from the grave pit, both mentioned above, are regarded as intentional grave goods. The other fragments of bones from a domestic ox, pig, sheep/goat, dog and an unidentifiable mammal found in the fill apparently represent a random admixture. The paw of a dog belongs to an adult animal with a shoulder height of around 45–47 cm and shows signs of pathologic changes (exostosis and eburnation; *fig. 11*).

An analysis of the archaeobotanical material from feature No. 690 indicates that the fill of the burial pit (the fill from both burials) is probably composed of a mixed settlement layer used secondarily for the burials. It is assumed that the assemblage was created through the gradual mixing of archaeobotanical material and charcoals from various settlement situations. This hypothesis is supported by a great amount of indicators: An assemblage of macroremains of cereals matches the ratios of cereals at the “U vodojemu” site in Brandýs nad Labem. Cereal offerings usually have proportions of individual cereal species skewed in favour of the sacrificed species. The identified spectrum of charcoals essentially (dominant and subdominant) corresponds to the spectrum of charcoals from the site as a whole. It is again possible to assume that the assemblage of charcoals was created, for example, as the result of ritual burning of offerings, was probably composed of a spectrum with a single dominant species, or a spectrum of charcoals that does not correspond to the ratios from the site as a whole. The concentration of plant macroremains (1.93 per litre) is too small for a cereal offering but substantially higher than is usually found in the grave pits of the Late Eneolithic and Early Bronze Age, which typically contain almost no macroremains. The determined concentration is the same as in other settlement features discovered at the site. Likewise, the ratios of grains and weeds of individual cereal species do not correspond to a uniform level of manipulation with all species of cereals; instead, they differ for each group of cereal species. Hence, individual cereal species were processed separately and mixed on a secondary basis. The determined weed species, a mix of spring and winter taxa, come from various segetal (weed) communities and usually do not colonize the same stands.

The relatively poorly furnished burials offer little evidence for a reliable dating. The conical bowl accompanying the second skeleton (*fig. 7*) is a form that is characteristic of the entire Únětice culture

period without the possibility of a more precise chronological determination. In contrast, radiocarbon dating from two laboratories (Prague and Poznań) obtained from a bone sample (left fibula, skeleton no. 1, CRL 11_260 and CRL 11_194) and plant macroremains (Poz 47314) produced identical results indicating an earlier dating than the typological pottery markings. Following calibration, the result points to the origin of the samples between 2133 and 1921 BC (*fig. 14*), with an absolute probability of 95 %.

Feature No. 690 in Brandýs nad Labem does not represent the only case of a preserved barrow in Bohemia. The spatial appearance of eighteen sites of a similar character known in the northern half of Bohemia (*fig. 15; tab. 3*) reveals several concentrations of similar locations. The greatest concentration of barrows, which includes the barrow in Brandýs, is located around Prague and particularly to the north of Prague. Small groups of barrow graves are found in east and northwest Bohemia. Yet, the greatest number of Early Bronze Age barrows in Bohemia is undoubtedly located in south Bohemia, where they line the Vltava River and the lower part of the Blanice and Otava rivers (e.g. *Chvojka 2007*, 33). West Bohemia is a chapter of its own; *Čujanová-Jílková (1967; 1981)* dates the earliest barrows in the territory to the very beginning of the Middle Bronze Age, still in the A2/B1 transitional stage. Únětice culture barrows have not yet been found in Moravia (*Stuchlík 2006*, 91).

The double burial from the Early Bronze Age in Brandýs nad Labem offers evidence of a burial rite that is rare in central and north Bohemia. Parallels with more luxurious Únětice culture graves can be found especially in their Polish and German groups, where burials are richly furnished, including with artefacts made of precious metals (*Machnik 1978*, 100–104; *Coles – Harding 1979*, 43; *Probst 1996*, 52).

English by *David J. Gaul*

ALŽBĚTA DANIELISOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha
danielisova@arup.cas.cz

PETR KOČÁŘ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; kocar@arup.cas.cz

RENÉ KYSELÝ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; kysely@arup.cas.cz

MICHAELA LANGOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; langova@arup.cas.cz

PETRA STRÁNSKÁ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; stranska@arup.cas.cz

ZDENKA SŮVOVÁ, Český egyptologický ústav, FF UK, Celetná 20, CZ-110 00 Praha; zsvovova@gmail.cz

IVO SVĚTLÍK, Ústav jaderné fyziky AV ČR, v. v. i., Na Truhlářce 39/64, CZ-180 86 Praha; svetlik@ujf.cas.cz

O rychlosti dopravy v době laténské a jejích hospodářských, politických a kulturních dopadech na společnost

On the speed of transport in the La Tène period and its economic,
political and culture impacts on society

Vladimír Salač

Článek si klade za cíl zkoumat rychlost dopravy v době železné a pokusit se využít získané poznatky při poznávání organizace dopravy a obchodu, při interpretaci sídelních struktur i při obecném pohledu na vývoj starých společností. V textu je nejprve předložen výběr údajů z písemných pramenů od antiky po raný novověk týkajících se rychlosti dopravy. Tento výběr ukázal, že se dosahované rychlosti po celé toto období (až do zavedení železnice) nijak výrazně neměnily, proto lze pro modelování určitých situací v pravěké dopravě údaje z písemných zpráv, a to nejen antických, s opatrností využívat. Následně se autor věnuje hlavním faktorům, které (nejen) v pravěku ovlivňovaly rychlost dopravy. V závěrečných pasážích autor využívá dosažené údaje při rekonstrukci dovozu soli do Čech a hodnocení organizace osídlení Čech v době laténské. Vyjadřuje se rovněž k problematice geografického a sociálního prostoru.

doba laténská – střední Evropa – rychlost – doprava – obchod – hospodářství – sídlištní struktura

The aim of the article was to study the speed of transport in the Iron Age and to attempt to use the acquired information to learn about the organisation of transport and trade, during interpretations of settlement structures, and while using a general view of the development of early societies. The text first presents a selection of information on the subject of the speed of transport from written sources dating from Antiquity through to the Early Modern period. This selection showed that transport speed throughout this entire period (up until the advent of the railway) did not change significantly, and it is therefore possible to use information from written sources (and not only antique) to model certain situations in prehistoric transport. The author then addresses the main factors that influenced the speed of transport in prehistoric times and in the subsequent period. In the closing passages the author uses the obtained information to reconstruct the transport of salt to Bohemia and for an evaluation of the organisation of settlement in Bohemia in the La Tène period. The author also deals with the issue of geographic and social space.

La Tène period – central Europe – speed – transport – trade – economy – geographic space – social space – settlement structure

1. Úvod

Cestování a doprava, obecněji řečeno pohyb v krajině, představují od pradávna jednu ze základních lidských činností. Častější a rychlejší doprava vždy znamená lepší dělbu práce, rychlejší předávání výrobků i idejí, a tím i rychlejší rozvoj společnosti. Pohyb v krajině je přitom podmíněn množstvím okolností a má mnoho vlastností. Některé z nich se odrážejí již v samotném označení této činnosti v různých jazycích: české *cestování*, italské *viaggio*, francouzské *voyage* kladou důraz na samotnou cestu/komunikaci, anglický (a starofrancouzský) výraz *journey* odráží denní etapu, německý pojem *Reisen* zase zdůrazňuje samotnou

jízdu/pohyb. Že cestování představovalo také značnou námahu, dokládá anglické pojmenování – *travel*, pocházející z francouzského *travail*, tedy práce, námaha, ale i utrpení a strast. Význam pohybu pro společnost dokládá i fakt, že v každém jazyce je pro tuto aktivitu k dispozici hned několik synonym.

Existuje množství historických prací zabývajících se cestováním a dopravou od antiky až po moderní dobu (např. *Leighton 1972; Casson 1974; Ellmers 1984; Chevallier 1988; Ertzdorff – Neukirch Hrsg. 1992; Gazagnadau 1994; Paravicini Hrsg. 1994; Kolb 2000; Adams – Laurence 2001; Ohler 2004; Moltkehin 2005; Schwinges 2007* atd.). Sepsány byly dokonce studie zabývající se přímo tématem dopravní rychlosti (např. *Hennig 1936*). V české literatuře lze nalézt poučení např. u *M. Hlavačky (1996)* či ve sborníku z konference na téma cestování (*Bobková – Neudertová eds. 1997*). Naproti tomu v archeologické literatuře o pravěku a především době železné je studií zabývajících se vlastním pohybem v prostoru velmi málo, nepočítáme-li obecné práce o posunech kmenů, šíření kulturních vlivů či artefaktů, transportu výrobků, surovin apod. Dimenze rychlosti v nich však prakticky chybí. Příčina je zřejmá, samotná archeologie bez písemných dokladů přímé prameny pro zkoumání rychlosti k dispozici nemá. Je tedy rychlost pohybu a dopravy tématem pro archeology a jak je mohou uchopit?

2. Rychlost dopravy v písemných pramenech

V písemných pramenech a následně v historické literatuře lze zachytit značné množství informací o překonaných vzdálenostech, dosažených rychlostech, použitých dopravních prostředcích, organizaci dopravy atd. Uvedme zde alespoň krátký kaleidoskop údajů.

Obecnou představu o cestovatelských možnostech ve starých dobách lze ilustrovat na příkladu sv. Augustina (354–430 po Kr.). Historikové spočítali, že za svůj život podnikl celkem 44 cest o celkové délce minimálně 23 150 km; přitom bylo obecně známo, že jen nerad cestoval (*Perler – Maier 1969, 430–477*).

Pro dobu železnou může být velmi významný údaj, se kterým pracuje historik starověku *D. Timpe (1985, 265)*, který tvrdí, že dle Pythease, tedy ve 4. stol. př. Kr., trval transport cínové rudy z ústí Loiry do Massalie 30 dní. Údaj se měl dochovat u Diodora Sicilského (5,22,4). Odhadneme-li tedy délku spojení podél či po Loiře a Rhôně na 1 100 km, pak nám vychází, že bylo nutné v průměru urazit denně 37 km. Při jižnější cestě podél Garonny pak délka trasy činí zhruba 850 km, čímž vychází na den 24 km (tuto trasu upřednostňuje *Cunliffe 2001, 56*). V obou případech lze patrně předpokládat výměnu dopravních prostředků, stejně jako využití vodní cesty, ať již po řece, či po moři, ač Diodoros zmiňuje explicitně pouze transport na koních.

Z prostředí Římské říše je údajů o překonaných vzdálenostech za určitý čas značné množství. Z jejich hodnocení, které provedla *A. Kolb (2000)*, např. vyplývá, že cestováním pěšky (bez většího nákladu) se zpravidla překonalo za den 30–37 km. Že se jednalo o běžnou denní trasu, dokládá i fakt, že občan předvolaný k římskému soudu musel k němu za den ujít právě 30 km (*Bender 1989, 151*). Dle Vegetia (Veget. 1,9) pochodovali také vojáci při výcviku denně 30 km, avšak s plnou výzbrojí a výstrojí. Římský voják měl při individuálním pěším přesunu k jiné posádce urazit s 20 kg těžkým zavazadlem za den rovněž

30–36 km (*Bender 1989*, 151). Bez významu není v této souvislosti fakt, že tyto údaje odpovídají normám dnešních armád (např. *Watson 1969*, 54–55; *Nenninger 2001*, 91). Vojenské jednotky se ovšem pohybovaly pomaleji, zvláště na nepřátelském území, kde postupovaly zhruba 15 až 20 km za den (*Kehne 2008*, 274). Za mimořádné výkony při pěším přesunu lze označit překonání vzdálenosti mezi Římem a Luni (340 km) v r. 181 př. Kr. za čtyři dny, tedy 85 km za den, či v r. 320 př. Kr. mezi Římem a Capuou (182 km) za tři dny, tedy 60 km za den, které zaznamenal Livius (9,9,13). Za připomenutí zde stojí i výkony řeckých profesionálních běžců tzv. *hemerodromoi*, kteří byli schopni překonávat v jednom dni značné vzdálenosti – např. běžec Pheidipides měl v r. 490 př. Kr. se zprávou, že perské vojsko stojí u Marathonu, dorazit do Sparty vzdálené 215 km za pouhé dva dny (Herodot VI, 105; Plinius N.H. VII, 8,4; *Hennig 1936*, 10–11).

Pro srovnání – při cestování vozem z Venusia do Tarenta (140 km) urazil Cicero v r. 37 př. Kr. za den v průměru 35 km (Cic. Att. 5,5,1; 5,6,1), trasu z Ephesu do Tralles dlouhou 47 km pak absolvoval za jediný den (Cic. Att. 5,14,1). Naproti tomu Caesar měnící po cestě dopravní prostředky dorazil v r. 58 př. Kr. z Říma do Ženevy (1180 km) za pouhých 8 dní, v průměru tedy dosáhl rychlosti 147 km za den (Plut. Caesar 17). Špičkový výkon podal Tiberius spěchající v r. 9 př. Kr. navštívit umírajícího Drusa, přičemž měl na území Germánie překonat při měnění koní 200 římských mil (294 km) za jediný den (Plin. N.H. 7,84). Při předávání zpráv se rovněž dosahovalo mimořádných rychlostí – např. zpráva o povstání legií v Mohuči v r. 69 dorazila do Kolína nad Rýnem (160 km) za pouhých 12 hodin a do Říma (2116 km) již za 9 dní, tedy rychlostí 235 km/den, jak uvádí Tacitus (Hist. 1, 56; 1,12,1). I v těchto případech byly pravidelně měněny dopravní prostředky (koně) i poslové. Běžná rychlost císařských kurýrů se pohybovala mezi 60–80 km za den (vše citováno dle *Kollb 2000*, 308–322).

J. Kunow (1983, 53) uvádí, že v době římské lze při říční dopravě s nákladem uvažovat v průměru o rychlosti 50–60 km za den při plavbě po proudu, při plavbě proti proudu se však dosahovalo pouhých 15–17 km/den.

Ze středověku je pak k dispozici již nepřehledné množství údajů. Zůstaňme nejprve u cestování po vodě a uvedme několik příkladů. Okolo r. 600 dokázala loď naložená solí proplout po Mosele zhruba 100 km z Met do Trevíru za jedinou noc (*Ellmers 1984*, 253). V r. 943 urazil Luitprand z Cremony po Pádu a Jaderském moři vzdálenost 320 km z Pavie do Benátek ve třech dnech. Roku 1152 doplul Fridrich Barbarossa po Mohanu a Rýnu z Frankfurtu do Sinzigu (135 km) za jediný den. Nákladní loď potřebovala ve stejné době na cestu z Lyonu do Avignonu (více než 280 km) po proudu 2–5 dní, její odtažení zpět však trvalo zhruba jeden měsíc (*Ellmers 1984*; *Ohler 2004*, 55–60).

Pokud jde o dopravu po souši, uvedme např., že 3. 12. 999 vyrazil císař Otto III. z Říma a přicestoval do Řezna mezi 20.–23. lednem následujícího roku. Překonal tedy v zimě vzdálenost 1060 km za 49–52 dní, což činí v průměru 21–22 km za den. Ve skutečnosti byla denní rychlost vyšší, neboť cestu několikrát přerušil. Např. trasu o délce 335 km z Verony přes Alpy po *Via Claudia* do kláštera Staffelsee zvládl za pouhých 16 dní. I v tomto extrémním úseku tedy dokázal v zimě urazit za den více než 20 km (*Hardt 2002*).

Naopak v nenáročném terénu Jutského poloostrova zaznamenal okolo r. 1070 Adam z Brém, že cesta od říčky Eider na jihu poloostrova po Limfjord na severu trvala zpravidla 5–7 dní, což při vzdálenosti 340 km činí úctyhodných 48–68 km za den (*Hill – Zich 2002*, 9).

Pro naše účely jsou však významnější průměrné hodnoty středověké dopravy, které lze na základě hodnocení dochovaných pramenů shrnout přibližně takto: chodec 25–40 km/den, běžec 50–65 km/den, běžný cestující se zavazadly 30–45 km/den, jízdní kurýr měnící koně 50–80 km; papežští spěšní poslové 100 km/den na rovině a 50 km/den v horách (srov. např. *Ludwig 1897*, 96–98; *Bloch 1939/1940*, 2.1; *Boyer 1951*, 597–608; *Le Goff 1967*, 175; *Elze 1980*, 3–4; *Paravicini Hrg. 1994*; *Ohler 2004*, 138–144). Záznamy dokládají, že v případě nutnosti se cestovalo i v noci. V zásadě platilo, že jednotlivec byl vždy rychlejší než větší skupiny cestujících, u vojska pak čím větší byla jednotka, tím pomaleji se pohybovala.

Krátce zmiňme ještě několik údajů z novověku. V r. 1612 absolvoval císařský kurýr Georgio de Wicolo trasu z Konstantinopole do Vídně o délce 1580 km za 57 dní a dosáhl tedy průměru 28 km za den.¹ Kaňon Labe mezi Čechami a Saskem proplul v r. 1772 (tedy ještě před jeho regulací) anglický historik hudby Ch. Burney z Lovosic do Königsteinu (80 km) v noci na malé loďce s jednočlennou posádkou za 12 hodin (*Zápotocký 1969*). Zprávy o nočních plavbách jsou velmi časté – když v r. 1687 plul kremžský opat po Dunaji² z Lince do Budína osvobozeného od Turků, vyplouval pravidelně již za tmy ve 3 hodiny ráno (*Lehner 1900*).

V Německu v raném novověku platilo, že za hodinu čisté jízdy s nákladem lze zpravidla urazit jednu míli, tedy 7,4 km (*Denecke 1992*, 241). Dobrou orientační pomůckou pro časy potřebné k překonání určitých vzdáleností představují např. milníky saské pošty z počátku 18. stol., které udávají vzdálenosti v hodinách potřebných k překonání dané trasy, přičemž se počítalo s tím, že se za hodinu urazí 4,5 km, za dvě hodiny pak jedna (saská) poštovní míle, tj. 9,1 km (*obr. 1; Rühle et al. 2007*). Ještě v 19. stol. potřebovala kurýrní pošta na cestu z Cách do Berlína (677 km) 65 hodin čisté jízdy a pohybovala se tedy rychlostí jen něco málo přes 10 km za hodinu. Jinak dosahovali kurýři pruské pošty rychlosti okolo 13 km za hodinu, to ovšem za předpokladu, že mohli měnit koně každých 15–20 kilometrů (*Leclerc 1989*, 174).

Za špičkové výkony své doby lze označit např. Napoleonovy cesty z r. 1808, kdy překonal vzdálenost 1100 km z Valladolidu do Paříže za 6 dní (180 km/den), nebo z r. 1812 kdy na saních zdolal 2100 km ze Smorgonu v Bělorusku do Paříže za pouhých 13 dní (160 km/den; *Hennig 1936*, 58)!

3. Použitelnost písemných zpráv o rychlosti dopravy v archeologickém bádání

Mohou nám tyto neutříděné a náhodně vybrané údaje nějak pomoci při úvahách o rychlosti dopravy v době železné? Zdá se, že přece jen ano. Ukazují totiž, že průměrné i špičkové dosahované rychlosti dopravy zůstávají od starověku po 19. stol., či lépe řečeno do výstavby železnice, v podstatě shodné. Toto tvrzení platí samozřejmě především pro chůzi či běh, ale lze je vztáhnout do určité míry i na ostatní dopravní prostředky. Dokonce ani

¹ (Österreichisches Archiv, HHStA – Türkei I. Karton 94 – Konvolum I /Jänner – April/ fol. 176–177). Za poskytnutí údajů děkuji Sándoru Pappovi z univerzity v Szegedu.

² Tedy ještě před jeho regulací, která začala za císaře Karla VI. až ve 30. letech 18. stol. (*Helmedach 2000*).

Dat.	Organizace	Trasa/síť	Celková délka (km)	Počet stanic	Etapa kůň (km)	Etapa jezdec (stanice)	Průměrná rychlost (km/h)
-540	Kýros Veliký, Persie	Sardis – Suda	2757	111	24,1	–	15,3
618	dynastie Čang, Čína	síť v Číně	32 500	1287	20	5–6	13,3
1250	Kublajchán, Mongolsko	síť v Asii	60 000	1400	18–20	–	15–20,4
1260	mamlúcký sultanát, Egypt a Sýrie ³	Káhira – Damašek	3000	200	20–25	–	16,1
1425	Visconti, Torre a Tasso, Itálie	síť v Evropě	–	–	16,1	–	14,8
1477	Ludvík XI. Francie	síť ve Francii	2000	72	28±1,2	–	13,8–16,5
1860	Pony express, USA	St. Joseph – Sacramento	3163	157	15,5	4–5	15,5

Tab. 1. Přehled rychlostí dosahovaných poštovními systémy v různých obdobích (dle *Gazagnadou 1994; Minetti 2003*).

rychlosti kurýrů předávajících si vzájemně zprávy se nijak zásadně neměnily (viz. *tab. 1*) a kupodivu jsou srovnatelné i extrémní výkony Tiberia a např. Napoleona.

Při shodných či obdobných rychlostech můžeme také předpokládat, že akční rádius lidí zůstával ne-li stejný, pak alespoň srovnatelný. Vzdálenost běžně dosažitelná za jeden den se až do počátků železnice příliš nelišila (např. *Bretagnolle 2005*).

Vyděme tedy z předpokladu, že údaje o dosahovaných rychlostech získané z písemných pramenů, a to nejen těch nejstarších, lze s opatrností pro dobu železnou použít. Nesmíme ovšem zapomínat, že zprávy pocházejí z různých kulturních i přírodních prostředí, zaznamenávají různě organizovaný pohyb, cesty osob odlišného společenského postavení, informují o cestách náhodných cestujících i profesionálních kurýrů, zpravují o různých dopravních prostředcích atd. atd.

Chceme-li se vyhnout prostému hromadění dat a především zkoumat, zda je rychlost dopravy pro archeologii vůbec relevantní téma, musíme se zaměřit nikoliv na maximální dosažené rychlosti (ty lze stejně zjistit pouze z písemných pramenů), ale na rychlosti, o kterých se lze domnívat, že byly běžně dosahovány, neboť právě ty mohly hrát v tehdejší společnosti významnější roli. Pro naše další úvahy tedy bude důležité nikoliv zjišťování možné nejvyšší rychlosti např. v km za hodinu, ale zkoumat, za jakou dobu bylo možné v době železné překonat v krajině vzdálenost z bodu A do bodu B. Výsledkem by měl být kvalifikovaný odhad, který následně použijeme při modelování určitých ekonomických, mocenských či obecně kulturních situací.

Je nepochybné, že doba, která je nutná k přesunu v krajině z bodu A do bodu B, závisí na mnoha faktorech. Některé z nich se v archeologické literatuře zvažují (terén, dopravní prostředek, počasí), jiné jsou trvale opomíjeny. Pokusme se proto uvést nejpodstatnější z nich přibližně v pořadí důležitosti. Nutno ještě podotknout, že příspěvek se zaměřuje na střední Evropu, a proto je námořní doprava ponechána stranou.

³ V tomto poštovním systému byli užívaní koně i velbloudi.

4. Faktory ovlivňující rychlost dopravy a vzdálenost překonanou za den

4.1. Motivace

Začněme faktorem, který je nepochybně mimo kompetence archeologie, který však vždy hrál zásadní roli, a je proto nutné jej alespoň zmínit – motivace cestování.⁴ Je známo, že pozitivní motivace k dosažení co nejvyšší rychlosti může vést u člověka k výkonům až na hranici sebezničení – vzpomeňme jen na běžce z Maratonu. Na druhou stranu je však zřejmé, že se může jednat jen o jednorázové a výjimečné výkony. Ani při těchto výkonech však nevzrůstá dosažená rychlost mnohonásobně oproti normálu, neboť je dána fyzickými možnostmi člověka, ať jsou jakkoliv rozdílné (např. *Minetti et al. 2006*). Při použití zvířat k přepravě je rozdíl oproti běžné rychlosti většinou ještě méně výrazný, neboť zvířata nelze patřičně motivovat a lidská vůle nutí je k maximálnímu výkonu mnohdy selhává, či vede k jejich kolapsu. Jinou situaci představuje dobře zorganizovaná doprava s pravidelnou možností měnit jízdní či tažná zvířata. Jistě není náhodou, že doložené špičkové rychlostní výkony představují vysoce motivované cesty, viz výše výkony Tiberia či Napoleona.⁵

Rychlost, a tedy dobu potřebnou k překonání určité vzdálenosti však zásadně, mnohdy i řádově, ovlivňují motivace negativní – od prosté lenosti a nechuti podstupovat nepohodlí cesty až po zjevný úmysl dopravit zboží či zprávu co nejpozději. V těchto případech doba transportu nekontrolovatelně vzrůstá. Vzpomeňme jen na stížnosti cestujících v novověku, že cestu dostavníkem neúměrně prodlužují pauzy závislé na náladě kočích (např. *Börne 1862*).⁶ Výše jsme si uvedli, že římsí císařští kuryři dokázali běžně přepravit zprávu do vzdálenosti 80 km za jediný den. Na druhou stranu je ovšem známo, že ve stejné době poštovní zásilka dokázala v rámci jediného města putovat celé týdny (*Stoffel 1994*, 162–164).

4.2. Vzdálenost

Je nepochybně, že doba potřebná k překonání cesty z bodu A do bodu B je zcela zásadně určena tím, jaká vzdálenost oba body od sebe dělí. Toto tvrzení se zdá být natolik triviální, že jej archeologové zpravidla zcela opomíjejí, neboť do tzv. map rozšíření určitých nálezů většinou spojí např. místo výroby (A) s místem nálezu výrobku (B) přímou linií a konstatují, že se předměty dostávaly do vzdálenosti až XX km vzdušnou čarou. Tyto údaje nám však nijak neumožňují přiblížit se času potřebnému na cestu, a tím i vynaloženému úsilí, resp. ekonomickým nákladům, které byly k přepravě nezbytné. Vzdušná vzdálenost se totiž od opravdu překonané zpravidla podstatně liší.

Tuto skutečnost si můžeme ukázat, budeme-li např. za bod A považovat oppidum Třísov v jižních Čechách, v jehož okolí se vyráběla grafitová keramika, a jako bod B označíme

⁴ Zajímavé shrnutí obecných motivací pro cestování od antiky až po 18. stol. přináší *K. Kulinat (2002)*.

⁵ Excelentní příklad motivace při cestování představuje cesta N. M. Rotschilda v r. 1815, který dokázal v kočáře a na připravené lodi urazit 335 km z Waterloo do Londýna za pouhé dva dny, o celý den dříve než úřední poslové. Výhodou, že byl celý den v Londýně jediný, kdo znal výsledek osudové bitvy, využil k brilantnímu a v dějinách ojedinelému burzovnímu manévru, který mu vynesl na tehdejší dobu neuvěřitelný 1 000 000 liber (*Hennig 1936*, 17)!

⁶ Autor si zde stěžuje, že během cesty z Frankfurtu do Stuttgartu (1. pol. 19. stol.) trvající 40 hodin stáli celkem 15 hodin u hostinců.

oppidum Staré Hradisko na Moravě, kde se tato keramika také vyskytuje (Čižmář – Meduna 1985, 89–90). Vzdušnou čarou jsou obě oppida vzdálena 210 km. Tato linie však vede přes v pravěku zcela neobydlenou Českomoravskou vrchovinu směrem, kterým dodnes žádné přímé spojení neexistuje. Tuhová keramika z Třisova velmi pravděpodobně putovala po komunikacích, které se neobydlené vrchovině vyhýbaly a vedly buď přes Českou kotlinu, nebo na jih do oblasti dnešního Lince, dále pak Podunajím a na sever moravskými nížinami. Obě spojení umožňující kontakty mezi Třisovem a Starým Hradiskem jistě využívala cest mezi existujícími oppidy a významnými sídlišti – obě tato spojení jsou však dvojnásobně dlouhá a dosahují 400, resp. 430 km (obr. 2). Podobně je tomu i při transportu této keramiky z Třisova na oppidum České Lhotice, zde vzdušná vzdálenost činí 150 km, kdežto pravděpodobnou délku cesty, kterou tyto nádoby musely urazit, lze odhadnout na 280 km (srov. Danielisová 2010, obr. 92).

Jak je skutečně překonaná vzdálenost důležitá, ukazuje i fakt, že v úvodu uvedené výpočty o rychlosti transportu cínové rudy z Británie na jih Francie vycházející ze studie *D. Timpeho* (1985) nemusejí odpovídat pravdě. Při revizi se totiž ukázalo, že Diodoros (5,22,4) na citovaném místě týkajícím se transportu cínové rudy nepíše ani o ústí Loiry, ani o Massalii. Transport se tedy mohl odehrávat po jiné i jinak dlouhé trase. Nelze např. vyloučit, že se ruda dopravovala od lamanšského kanálu po Seině, překonávala rozvodí k Rhôně a po ní se dále vozila až k jejímu ústí, jak se snaží prokázat *D. Ellmers* (2010).

Překvapivě ani vzdálenost na vodních tocích není konstantní. Chceme-li např. využít pro hodnocení laténské vodní dopravy kilometrůž dnešního Labe, je třeba vzít do úvahy, že jeho tok se regulací a narovnááním na území Čech jen ve 20. stol. zkrátil o celých 30 % (*Brabec* 2010). Je zřejmé, že vzdálenost mezi dvěma body na středních a dolních tocích naprosté většiny evropských řek byla v pravěku podstatně delší než dnes, v některých úsecích i více než dvojnásobně (obr. 3; *Eckholdt Hrsg.* 1998; *Kappesser* 2012).

Čas potřebný k překonání určité vzdálenosti ovšem nevzrůstá s její velikostí lineárně, tedy stále stejně, např. že při rychlosti 10 km/hod. urazíme za 1 hodinu 10 km, za dvě hodiny 20 km, za deset hodin 100 km atd. Čas od určité překonané vzdálenosti vzrůstá mnohem rychleji. Čím déle se totiž člověk či zvíře pohybuje, tím významněji klesá jeho rychlost⁷ a po určité vzdálenosti je nutné cestu přerušit přestávkou na odpočinek, což celkovou průměrnou rychlost dále výrazně snižuje. Obecně platí, že s délkou cesty vzrůstá počet přestávek a prodlužuje se jejich délka. Např. jezdec na koni ve středověku zpravidla odpočíval celý den po 5 až 6 dnech jízdy (*Ohler* 2004). Nosiči v Africe v 19. stol. překonávali za den v průměru 30 km, vždy však po dvou až třech hodinách pochodu následovala půlhodinová přestávka a po 8 hodinách pochodu velká přestávka se spánkem (*Schultze* 1914, 837). Římská armáda, která překonávala podobnou denní vzdálenost, zase měla po každé hodině pochodu desetiminutovou přestávku (*Watson* 1969, 55). Při delším pochodu odpočívalo pěší vojsko každý čtvrtý den (*Junkelmann* 2003, 233–236). U zvířat bývá poměr přestávek vůči době vlastního pochodu ještě mnohem výraznější – např. voli mohou jít pouze pět hodin denně, zbytek dne potřebují na odpočinek a příjem potravy (*Junkelmann* 2006, 62).

Jak klesá rychlost s délkou pochodu, dokumentuje dobře následující příklad. Německá kavalerie na přelomu 19. a 20. stol. urazila za nejpříznivějších podmínek za jeden den

⁷ Pokles rychlosti jízdy koně se vzrůstající vzdáleností uvádí *A. E. Minetti* (2003, fig. 1).

80 km, tento výkon ale následující den nedokázala zopakovat. Za dvoudenního pochodu dokázala urazit nanejvýš 100 km, třetí den klesl její výkon na 30 až 40 km (*Elze 1980*).

Všechny tyto údaje ukazují, že skutečně překonaná vzdálenost představuje jeden z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících dobu nutnou ke zdolání určité vzdálenosti, a tím i např. ekonomickou a organizační náročnost dopravy.

4.3. Organizace dopravy

Narazili jsme na problém poklesu rychlosti v důsledku únavy osob i zvířat při delších cestách. Ten je ovšem překonatelný pravidelnou výměnou tažných či jízdnicích zvířat i osob doprovázejících zboží či nesoucích zprávy. Jen taková organizace dopravy dokáže při delších cestách nejen zabránit poklesu rychlosti, ale dokonce ji nekolikanásobně zvýšit. Procopius (*H.A. 30,3-5*) v 6. stol. uvádí, že když na denní cestu připadá 5 až 8 stanic, kde může kurýr měnit koně, dokáže za jediný den urazit vzdálenost, na jakou by jinak potřeboval celých 10 dní!

Všechny špičkové rychlostní výkony na větší vzdálenosti byly dosaženy členěním cesty na pravidelné etapy s výměnou zvířat či osob. K dokonalosti dokázala takovýto systém dovést Římská říše v podobě státní poštovní dopravy zvané *cursus publicus* (srov. např. *Pflaum 1940; Stoffel 1994; Black 1995; Kolb 2000*). Je sice zřejmé, že tak dokonalou organizaci ani silniční síť v době železné v „keltské“ Evropě očekávat nemůžeme, na druhou stranu ale určitou organizaci dopravy předpokládat lze, vždyť ji dokládá i zmiňovaný transport cínové rudy z Británie přes celou Galii za 30 dní.

Vznik a výstavba sítě centrálních sídlišť a později oppid (*Salač 2011*) vedly jistě ke zdokonalení dopravního systému, neboť mezi nimi musíme předpokládat stabilní komunikace – např. v Čechách jsou takováto sídliště zpravidla v dosahu jednodenního pochodu (*obr. 2*). Pro dobrou organizaci dopravy u Keltů hovoří nepřímo i skutečnost, že Cicero obdržel v Římě v 1. stol. př. Kr. čtyři dopisy z Británie, z nichž tři putovaly pouhých 27 a jeden 34 dní⁸ (*Ohler 2004, 17*). To vše ještě před vybudováním římských silnic a poštovního systému na území Galie. Předávání zpráv tehdy zřejmě ještě využívalo předchozí systém galský a zcela jistě původní komunikace. Ostatně samotné události v průběhu galských válek, především schopnost informovat rozsáhlá kmenová území se značným počtem obyvatel o válečných akcích, svědčí pro existenci systému rychlého předávání zpráv. Caesar se o něm zmiňuje pouze zřídka – ne vždy při něm muselo docházet k bezprostřednímu fyzickému kontaktu posílů: „... *kdykoli se přihodí co většího a významnějšího, hned to voláním rozlašují přes pole a kraje. Volání přejímají postupně jiní a opakují dále nejbližším svým sousedům... ..co se událo v Cénabu při východu slunce, o tom slyšeli ještě před skončením první noční hlídky na svém území Arvernové. A to je vzdálenost kolem sto šedesáti mil...*“ (*B.G. 7,3,2*).⁹

Nutno zdůraznit, že dobrá organizace je neméně důležitá i při vodní dopravě. Zcela zásadní roli hraje při plavbě proti proudu. O tom, zda byly lodě v době laténské proti proudu vlečeny, nebo se pohybovaly pomocí bidel, se sice stále diskutuje (např. *Ellmers 1984*),

⁸ O 1200 let později potřeboval spěšný dopis z Canterbury do Říma 29 dní a běžný dopis zhruba 7 týdnů (*Ohler 2004, 17*).

⁹ Citáty z Caesarových Zápisků o válce galské vycházejí z překladu I. Bureše (Gaius Iulius Caesar: *Válečné paměti*. Antická knihovna 16. Praha 1972).

jistě však je, že se v obou případech jednalo o obtížný organizační úkol, zvláště u lodí přepravujících větší náklady. Na dopravě lodí proti proudu se vedle posádek podílelo jistě i místní obyvatelstvo (srov. *Salač 2007; 2009a*).

4.4. Orientace

Mezi mimořádně významné faktory ovlivňující rychlost dopravy patří orientace v terénu. Neznal-li člověk cestu, mohl ztratit nejen mnoho času, ale leckdy i náklad či život. Problémy s orientací patřily ke každodenním těžkostem při pohybu na cestách nejen v pravěku a starověku, ale i v pozdějších dobách. O bloudění existuje množství dokladů v antických i středověkých pramenech (*Graßl 2002*). Ještě v r. 1846 zabloudil neapolský král se svým početným doprovodem ve vlastním království (*Fridländer 1922, 328*).

Úsilí vynaložené na co nejrychlejší překonání vzdálenosti z bodu A do bodu B se zcela mine účinkem nejen když zabloudíme, ale i když ne zvolíme optimální cestu, přičemž to vždy nemusí být ta nejkratší. Na cestách v době železné ve střední Evropě zřejmě s pravidelným značením směrů počítat nemůžeme. Jakou představu zde mohl mít zkušenější cestovatel o širším prostoru, ve kterém se pohyboval, je také obtížné odhadnout. U Římanů té doby se sice předpokládají velmi dobré geografické zkušenosti i tvorba map (např. *Sherk 1974; Brodersen 1995; Rathmann Hrsg. 2007*), na druhou stranu ovšem jejich znalosti např. o území Keltů ve stáletích před Kristem rychle klesaly se vzdáleností od Apeninského poloostrova. Vzpomeňme jen na Caesarovy (B.G. 6,25,1-4) neurčité vědomosti o Hercynském lese.

Existují však i doklady, že Keltové přece jenom měli relativně dobrou představu i o větších geografických celcích. Záměr Helvéciů přestěhovat celý kmen zhruba z oblasti dnešního Švýcarska na vzdálenost několika set kilometrů na území kmene Santonů v západní Francii, který začali v r. 58 př. Kr. uskutečňovat, se bez dobrých geografických znalostí vůdců kmene jistě neobešel (Caesar B.G. 1,10,1-5). Také fakt, že území kmene Karnutů bylo považováno za střed Galie (B.G. 6,13), naznačuje širší geografické uvažování. Ostatně dobré geografické znalosti, ale také dobře fungující systém předávání zpráv, dokládají každoročně svolávané sněmy celé Galie, zvláště v případech, kdy bylo místo jejich konání na poslední chvíli změněno (B.G. 6,3).

Pro srovnání – francouzští historikové se na počátku 60. let 20. stol. shodli na tom, že francouzský král si ještě na počátku 14. stol. neuměl geograficky představit své království (*Fawtier 1961*).¹⁰

Jiná věc je ovšem znalost konkrétních cest, jejich průchodnosti, výhod a obtíží apod. Geografové, etnologové a psychologové v tomto případě pracují s pojmem tzv. mentální mapy a předpokládají, že člověk spjatý s přírodou se díky ukládání obrazů terénu do paměti dokázal v krajině a na konkrétních cestách velmi dobře orientovat (např. *Yi-Fu Tuan 1975*). Lze se tedy domnívat, že pohyboval-li se keltský cestující např. po území vlastního kmene nebo opakovaně po stejných cestách, neměl s orientací problémy. Překročil-li však hranice známého teritoria, byl zřejmě odkázán pouze na informace místního obyvatelstva. Jejich hodnota však se vzrůstající vzdáleností od daného místa jistě klesala, zvláště jednalo-li se o neosídlené oblasti.

¹⁰ Zůstává ovšem otázkou, zda jde o nedostatečnost krále, či oněch historiků.

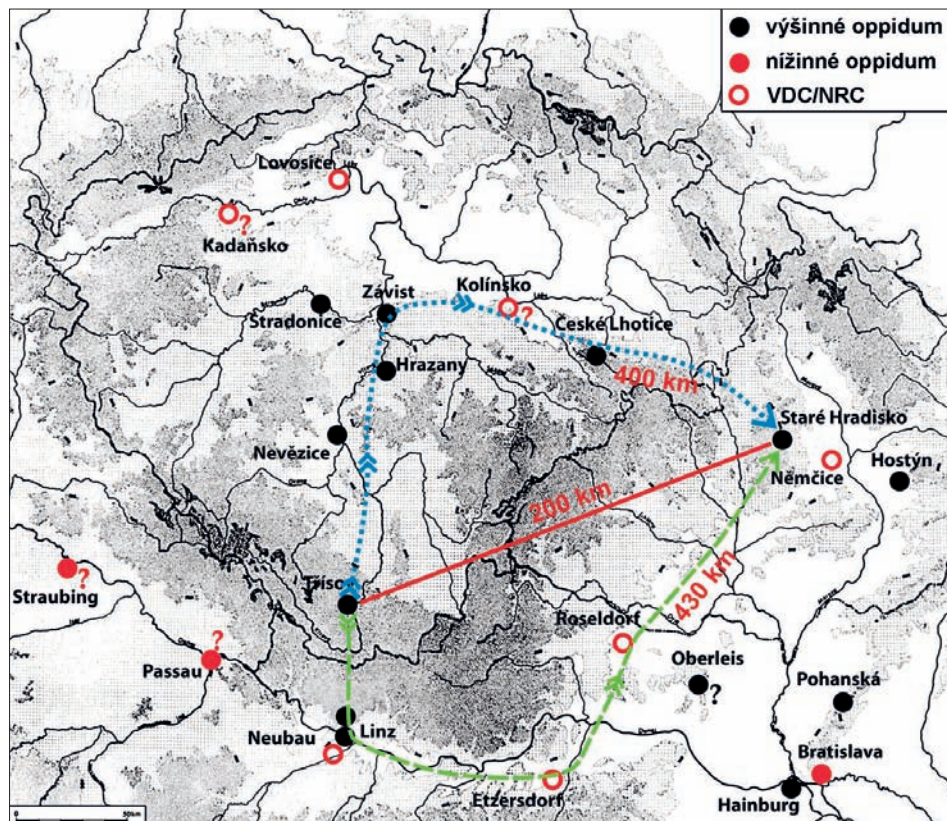

Obr. 1. Cesta z Dohny (Sasko) do Prahy dlouhá přibližně 150 km trvala na počátku 18. stol. pěšky takřka 29 hodin.

Fig. 1. The approximately 150 km route from Dohna in Saxony to Prague took approximately 29 hours to cover by foot at the beginning of the 18th century.

Cesty nemusely být v terénu vždy dobře patrné, zvláště v horských úsecích po zimních měsících apod. Obtížné bylo především zvolit správný směr na křižovatkách, či neztratit cestu v mlze, za deště nebo v noci. Jediný bezpečný způsob pohybu na neznámé cestě bylo zajistit si průvodce, což se běžně dělo, jak dokládá např. Polybios (3,48,11; 9,14,3) či Livius (5,26,6; 9,5,7) atd. Caesar by se bez pomoci místních průvodců mohl pohybovat v Galii jen velmi obtížně (např. B.G. 1,41)¹¹, a uvádí rovněž, že průvodci znalí cest byli v Galii vyhledáváni především pro pochody v noci (B.G. 1,21,2) a dokládá praxi průvodců i u Germánů (B.G. 6,35,10).

¹¹ „Caesar..., dal Diviciakovi Haedujskému, k němuž měl ze všech Galů největší důvěru, vyhledat cestu, aby po ní v oblouku více než padesáti mil mohl vést vojsko volnou krajinou...“

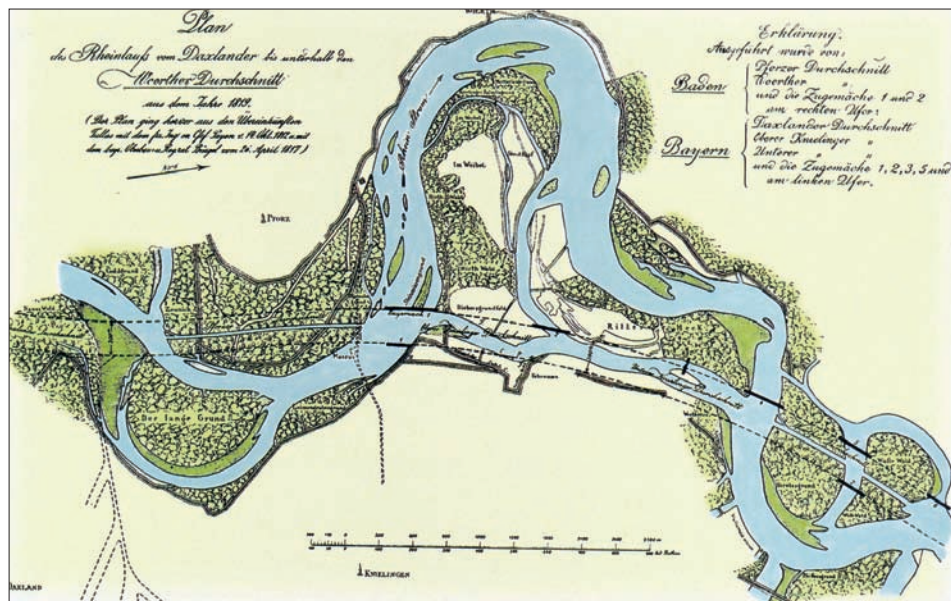

Obr. 2. Pravděpodobné cesty, po kterých putovala grafitová keramika a jiné zboží mezi oppidy Třísou a Staré Hradisko v porovnání se vzdušnou vzdáleností.

Fig. 2. The assumed routes used to transport graphite pottery and other goods between the Třísou and Staré Hradisko oppida compared to the straight line distance.

Lze proto předpokládat, že cestující nehledal vlastní cestu, ale držel se vždy stávajících cest, zvláště dálkových, které se ve střední Evropě udržovaly ve stejných koridorech daných konfigurací terénu často již od neolitu (srov. *Salač 2002* s lit.). Cestující se jistě snažil zajistit si průvodce, nebo alespoň zprávy o dalším průběhu cesty. Ostatně u Řeků i Římanů bylo považováno informování o cestě za povinnost (*Graßl 2002*, 84, s citacemi antických pramenů). Z tohoto důvodu se vyhýbal neobydleným oblastem a raději volil delší cestu, kde mohl spoléhat na pomoc domácího obyvatelstva. Přes neosídlené území (např. hory či bažiny) vedlo vždy pouze několik málo komunikací, které zpravidla směřovaly po nejkratší schůdné trase k nejbližšímu sídlišti – ani tato trasa však nebývá totožná se vzdáleností vzdušnou čarou (pro české prostředí viz např. *Salač 2009b*). Strach z neobydlených území bez značených cest zaznamenává např. K. Ptolemaios (*Tetrabiblos* 4,8).

Že cestování znamenalo namáhavý podnik s ne vždy jistým výsledkem, a to právě z hlediska možného bloudění, se odráží i ve zvyku budovat podél cest obětní oltáře a svatyně.

Obr. 3. Plán z r. 1819 na narovnání toku Rýna u Karlsruhe (dle Eckholdt Hrsg. 1998).

Fig. 3. Plan from 1819 to straighten the Rhine River at Karlsruhe (according to Eckholdt Hrsg. 1998).

Ostatně Caesar (B.G. 6,17,1) píše, že: „Z bohů ctí Galové nejvíce Merkura. Ten má nejvíce soch, ten podle nich vynalezl všechna řemesla, toho pokládají za ukazatele cest a průvodce pocestných...“ V pravěkém, a především v římském prostředí jsou svatyně podél cest velmi dobře známé, často se vyskytují u obtížných míst, v alpských průsmycích apod. (např. *Zemmer-Plank Hrsg. 2002*). Tyto svatyně jistě sloužily také jako orientační body. Je dosti dobře možné, že některé nálezy z českých pohraničních hor pocházejí z podobných zařízení. Např. dvě spony ze starší doby římské získané detektoráři vysoko v Krušných horách (*Čížmář 2008*) nebyly nalezeny na některé z obvyklých cest vedoucích Nakléřovským průsmykem, ale u horské studánky, jak se podařilo dohledat Z. Smržovi.¹²

Nutno ještě upozornit, že i cestování po řece s sebou mohlo nést problémy s orientací. Na úsecích v nížinách, kde se velké řeky členily do několika ramen, z nichž některá byla slepá, kde řeky silně meandrovaly, vytvářely se protiproudy apod., mohla být orientace dokonce obtížnější než na cestách suchozemských. Zvláště nebezpečné byly delty velkých řek, např. Rhôny, Rýna či Dunaje. I na vodních cestách byl zřejmě doprovod (lodivod) nezbytností (*obr. 4; Kappesser 2012, 6–46, např. Abb. 43*).

Lze přepokládat, že informace o průběhu cest byly ceněny a uchovávaly mezi obchodníky, dopravci i obyvateli sídlišť na významných křižovatkách nadregionálního významu. Bližší informace o cestách, jejich obtížných místech i způsobech, jak je překonat, mohly být součástí rodinného či kmenového dědictví. Na profesionální kupce se pak obracely

¹² Z. Smržovi děkuji za tyto dosud nepublikované informace.

Obr. 4. Tok Rýna pod Basilejí v roce 1810 (dle *Eckholdt Hrsg. 1998*).
 Fig. 4. The course of the Rhine River south of Basel in 1810 (according to *Eckholdt Hrsg. 1998*).

keltské elity např. v případech vojenských tažení či jiných akcí, stejně jako např. Caesar (B.G. 4,20,3-4) při svých válkách na keltském území. Kupce či dopravce zřejmě vyhledávali i jednotliví cestovatelé, pro něž bylo jistě výhodou, když se mohli připojit k obchodní karavaně nejen z hlediska bezpečnostního, ale především pro ulehčenou orientaci. V době latéské sice patrně nemůžeme očekávat přílišnou mobilitu jednotlivců, nicméně v nějaké míře zřejmě existovala. Dokládá ji např. báje o helvétském kováři Helicovi, který navštívil Řím, odkud si přinesl fíky, víno a olivy, čímž měl u Keltů vzbudit touhu dobývat úrodná jižní území (Plinius 12,5; *Timpe 1981*, 59)

Orientace na cestách byla jistě vždy úzce spojena s organizací dopravy, ostatně jednou z jejích hlavních úloh bylo zabránit bloudění lidí, ať již se jednalo o kurýry, dopravce, kupce či např. vojenské jednotky. V neposlední řadě ovšem organizace dopravy sloužila i k její kontrole – lze se proto domnívat, že keltské elity měly velmi dobré informace o průběhu cest minimálně na území, které ovládaly. Kontrolovat cesty v podstatě znamenalo ovládat určité území (srov. *Depreux – Bougard – Le Jan dir. 2007*).

4.5. Terén

Rychlost dopravy nepochybně ovlivňoval terén, nikoliv však tak významně jako předchozí faktory. Je sice zřejmé, že v pohodlné rovině byla cestovní rychlost vyšší než v horách či mokřinách, avšak nikoliv dramaticky. A. *Bauer* a Ch. *Stanek* (2013) např. uvádějí, že mula urazí v běžném terénu 50 km za den, kdežto v horách 20 km, což mimochodem dobře odpovídá výše uvedenému srovnání rychlosti Oty III. v Alpách v r. 1000 a Adama z Brém na Jutském poloostrově o 70 let později – první urazil za den 20 km, druhý pak 48 až 68 km (*Hardt 2002*; *Hill – Zich 2002*). N. *Ohler* (2004, 159) uvádí, že rychlost spěšných papežských posílů klesala v horách na polovinu. Rozdíl v denní překonané vzdálenosti v běžném a např. horském terénu by patrně bylo možné vyjádřit v řádu desítek, nikoliv stovek procent (srov. *Imhof 1950*; 217–219).

Při dopravě nákladu v horách je nutné počítat s větším namáháním nosičů, soumarů i tažných zvířat. Procenta stoupání terénu v podstatě ukazují, o kolik procent je třeba zvýšit

Obr. 5. Štěrkovaná cesta podél říčky Schwarzach patrně z pozdní doby halštatské, popř. raného středověku (dle Nadler 2003).

Fig. 5. The gravel route along the Schwarzach Stream probably dating to the late Hallstatt period or the Early Middle Ages (according to Nadler 2003).

tažnou sílu, než kdyby byl náklad tažen po rovině (Harrigan et al. 2002b). Energetická náročnost však stoupá strměji, organismus se rychleji vyčerpá, a proto jsou nutné nejen častější přestávky, čímž rychlost resp. časová vzdálenost klesá, a naopak stoupají požadavky na doplňování energie, tedy množství a kvalitu píce a potravin. Podobně je tomu ovšem i při pohybu po svahu dolů, zvláště na prudších svazích (Minetti et al. 2002; Minetti – Formeti – Arddigo 2006). (V textu je pojem *soumar* chápán ve smyslu Ottova slovníku naučného /Otto ed. 1905, 726/: „*Soumar je název pro zvíře nosící náklad, tedy pro koně, osla, mezka, mulu, velblouda nebo jiné*“. Pro prostředí střední Evropy doby železné lze snad uvažovat, že jako soumaři mohli používat kastráti tura domácího.)

Terén ovlivňoval také rychlost říční dopravy: jestliže při cestě po proudu jeho síla plavbu zrychlovala a terén na březích při ní nehrál žádnou roli, při plavbě proti proudu se situace obracela. Silný proud se změnil na brzdící faktor. Bahnitý a vegetací zarostlý břeh členěný lokálními přítoky pak významně komplikoval vlečení lodí proti proudu, někdy jej i zcela vylučoval a lodě musely proti proudu bidlovat. V tom případě pak byla důležitá i kvalita dna řeky. Bahnitě nestabilní dno pohyb pomocí bidel dále zpomalovalo.

4.6. Cesty

V běžném terénu udržované cesty rychlost zvyšovaly, avšak nikoliv zásadně. Uvádí se (např. Impf 1950, 219), že rychlost chůze volným terénem (pole, louka, les bez podrostu apod.) klesá na 3 km za hodinu, tedy zhruba o čtvrtinu až třetinu. Povrchy cest pak při cestování pěšky, na koni či se soumary samy o sobě rychlost příliš nezvyšovaly. Naopak, např. dlážděné úseky mohly být pro pěší i soumary nepohodlnější, než prosté „polní“ cesty, viz např. vzhled dlážděné cesty podél vodního toku z pozdní doby halštatské v Greding-Grösshöbingu v Bavorsku (obr. 5; Nadler 2003). Výhodné však byly haťované nebo jinak upravované cesty ve vlhkém terénu či v bažinách, které rychlost zvyšovaly nejen tím, že zajišťovaly volnější pohyb, ale především proto, že umožnily podmáčený terén vůbec překonat a nebylo nutno jej obcházet (např. Hayen 1989; Fansa 2006). Tyto cesty jsou doloženy již od eneolitu a v době železné dosahovaly mimořádných kvalit (obr. 6). Jejich budování bylo např. u Keltů v Galii zcela běžné, jak dokládá Caesar (např. B.G. 7,19,2).

Stabilní udržované cesty zrychlovaly cestování především v tom smyslu, že zpravidla představovaly z hlediska terénu i vzdálenosti optimální spojnicí mezi dvěma body (např. sídlišti) v krajině a v neposlední řadě významně usnadňovaly orientaci (teoretické hodnocení cest z hlediska jejich výhodnosti viz např. *Herzog 2010a; Vermeulen 2006*).

Kupodivu větší význam pro rychlost a především pro energetickou náročnost transportu nehrála kvalita cest, resp. terénu obecně, ani při transportu větších břemen, zvláště při jejich vlečení, jak dokládá *tab. 2*.

Způsob tahu/smyku břemene	nutná síla (kgf/kp)	síla v % váhy nákladu	síla v % tělesné váhy tažných zvířat	rychlost (km/h)	výkon (kW)
<i>saně</i>					
– firn	129	19	7	5,5	1,9
– sníh	329	49	19	3,4	3,1
<i>dvoukolový vůz^x</i>					
– štěrková cesta	268	40	15	3,5	2,6
– posečená louka	269	40	15	3,4	2,5
<i>pomocí tažných kleští</i>					
– louka	366	55	21	3,4	3,4
– sníh	384	57	22	3,1	3,3

Tab. 2. Vynaložená tažná síla a výkon při různých druzích tažení/smykání dubového kmene o váze 670 kg párem volů na různých druzích povrchu (dle *Harrigan et al. 2002a*). ^x Kmen je položen pouze jedním koncem na dvojkolce, jinak je vlečen.

Upravené cesty měly ovšem význam pro dopravu na vozech, neboť zmenšovaly valivý odpor kol, a tím umožňovaly nejen vyšší rychlost, ale snižovaly i energetickou náročnost dopravy (viz *tab. 3*). Tažná zvířata se méně namáhala, a mohla tedy déle pracovat, čímž se prodlužovaly denní etapy na trase (*Raepsaet 2002; Raepsaet – Rommelaere 1995*). Bez údržby by vyježděné koleje záhy samy představovaly pro pohyb vozů překážku a podstatně vyšší námahu pro tažná zvířata. Jinou variantou bylo přeložení průběhu cesty.¹³

Povrch	tažná síla (kgf/kp)	síla v % celkové váhy vozu a nákladu
štěrková cesta	41	9
posečená louka	57	13
pevná půda	72	16

Tab. 3. Vynaložená tažná síla při tažení naloženého čtyřkolového vozu o celkové váze 450 kg s koly se železnými obručemi o šířce 10 cm na různých druzích povrchu (dle *Harrigan et al. 2002b*).

Udržované cesty zvyšovaly rychlost dopravy v neposlední řadě tím, že se na nich odstraňovaly překážky – např. sesuvy půdy, padlé stromy. Významnou součástí cest zvyšující

¹³ Přestaly-li být nebezpečné cesty dobře sjízdné, nebyl ve volné krajině zpravidla problém je o několik metrů přeložit, resp. prostě začít jezdit vedle stávající cesty. Velmi dobře tuto praxi dokládá cesta přes Jutský poloostrov tzv. Ochsenweg, jejíž šíře v některých místech dosahuje mnoha desítek metrů (*Hill – Zich 2002*). V kopcovitém prostředí dokládají časté změny tras komunikací celé svazky úvozových cest (např. *Denecke 2005; Kubů – Zavřel 2007/2009*).

Obr. 6. Hačovaná cesta (tzv. Bohlenweg) postavená přes mokřiny u Oltmannsfehnu v severozápadním Německu okolo roku 750 př. Kr. (dle *Fansa 2006*).

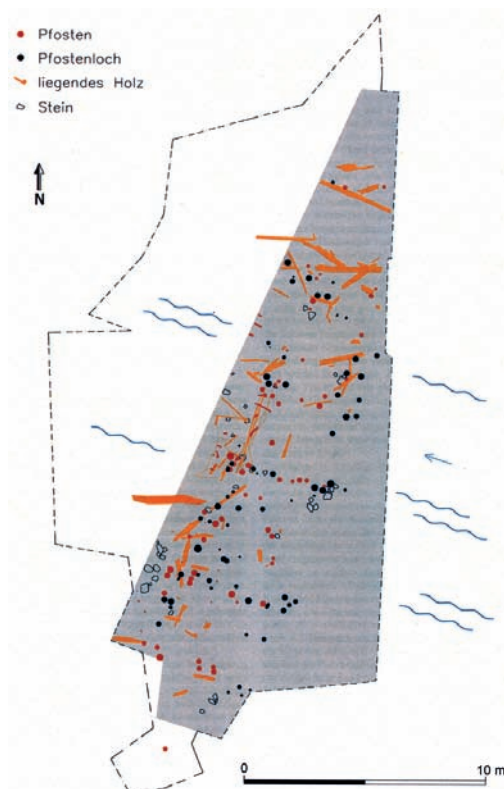
Fig. 6. The “timber trackway” built across the wetlands near Oltmannsfehne in northwest Germany around the year 750 BC (according to *Fansa 2006*).

rychlost představovaly lávky a mosty umožňující překonat vodní tok či bažinu, takže nebylo nutno obcházet či dělat zácházky k mnohdy i vzdáleným přirozeným brodům apod. Mosty tvořily běžnou součást komunikací v celém keltském světě, což dokládá jak Caesar, který je jmenuje v celé Galii, tak archeologické výzkumy (např. Švýcarsko: *Jud 2002*; Hesensko: *Meiborg 2011*). Stejně jako existovaly dlouhodobě stabilní cesty, byla i místa pro budování mostů často stejná po celá staletí – např. most ve Feldmühle (Bavorsko) se prokazatelně užíval ve střední době bronzové, halštatské, laténské a římské (*Schußmann 2003*). Brody i mosty byly obecně známy a představovaly na cestách výrazné orientační body.

Mosty bylo pochopitelně nutno udržovat v náležitém stavu a výzkumy vskutku dokazují jejich časté opravy – např. most v Kirchhain-Niederwaldu v Hesensku byl postaven v r. 211 př. Kr. a již v letech 194–192 př. Kr. byl rekonstruován (*obr. 7; Meiborg 2012*).

V době laténské můžeme očekávat stabilní cesty umožňující dopravu na vozech v hustě osídlených rovinách zvláště mezi významnými sídlišti, např. oppida a výrobními a distribučními centry. Intenzitu dopravy i údržbu cest dokládají mj. přístupové cesty do jednotlivých oppid, včetně např. vyjetých kolejí u brány B oppida Hrazany v Čechách (*obr. 8*). Vozové cesty představovaly v nížinách a nenáročném terénu v době železné (a jistě již mnohem dříve) běžnou součást krajiny i komunikačního systému. Cesty vedly do každého sídliště, neboť se předpokládá svážení úrody z polí či píce z pastvin právě na vozech, přičemž vůz měl četná další využití (*Buchsenschutz 2009; Vosteen 1999*). O běžném užívání vozů při nejružnějších příležitostech u Keltů informuje rovněž Caesar (B.G. 1,3,1; 1,6,2; 1,24,3 atd. atd.). Horským terénem vedly ovšem zřejmě pouze stezky, po kterých se pohybovali chodci a soumaři, řidčeji jezdci na koních, nikoliv cesty vozové.

Pečovat bylo nutné i o splavnost vodních cest. Z řečiště se musel odstraňovat naplavený materiál, především stromy bránící v plavbě. Nelze vyloučit, že na důležitých vodních

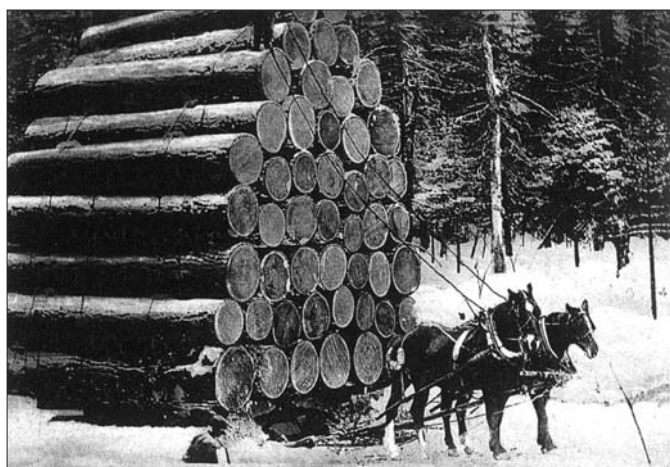
Obr. 7. Most přes lokální vodní tok a mokřinu v Kirchhain-Niederwald (Hesensko), který byl postaven v r. 211 př. Kr. (dle *Meiborg 2012*).

Fig. 7. The bridge across the local watercourse and wetland in Kirchhain-Niederwald (Hessen) built in 211 BC (according to *Meiborg 2012*).

Obr. 8. Vozové koleje v bráně B na oppidu Hrazany ve středních Čechách (dle Jansová 1965).

Fig. 8. Cart tracks in gate B at the Hrazany oppidum in central Bohemia (according to Jansová 1965).

Obr. 9. Zvířata jsou schopna podávat v dopravě až udivující výkony, jak dokládá svoz dřeva v Kanadě v 1. pol. 20. století. Možné výkony koní i ostatních tažných zvířat z doby laténské ovšem zůstávají neznámé (dle Raepsaet 2002).

Fig. 9. Animals are capable of carrying remarkable loads, as the transport of wood in Canada in the first half of the last century showed. However, the capacity of horses and other draught animals from the La Tène period remains unknown (according to Raepsaet 2002).

tocích byly z koryta odstraňovány i kameny či skaliska. V místech, kde bylo nutné lodě přenášet (vodopády, peřeje apod.) se jistě dbalo o schůdnost břehů, která byla podmínkou i pro tažení lodí proti proudu. Někdy se předpokládá, že se údržbě vodních cest a lodní dopravě na řekách věnovaly v době železné skupiny lidí částečně specializované na tuto činnost (Salač 2007; 2009b). Splavnost řek u Keltů i náročnějším směrem proti proudu dokládá na příkladu Araru/Sâony také Caesar (B.G. 1,16,3).

Tak či tak, jedině na udržovaných cestách bylo možné dosáhnout o něco vyšší cestovní rychlosti než na běžných stezkách.

4.7. Dopravní prostředky

Dopravní prostředky bývají archeology často považovány za významný faktor určující rychlost pohybu. Zdá se však, že jde o mylný předpoklad, neboť rychlosti dosahované tehdejšími dopravními prostředky se od sebe příliš nelišily; samozřejmě za předpokladu,

Dopravní prostředek	rychlost za cestovní den	denní trasa	náklad
člověk pěšky	4–5 km/h	25–40 km	do 50 kg
jízdní kůň	6–9 km/h	35–50 km	jezdec
kůň v zápřahu ¹⁴	4–5 km/h	20 km	do 200 kg
kůň jako soumar	4–5 km/h	20–30 km	do 100 kg
vůl v zápřahu	2–3 km/h	15 km	do 300 kg
vůl jako soumar	3 km/h	15 km	do 120 kg
loď – po proudu	až 12 km/h	60–180 km	dle velikosti
loď – proti proudu	2–3 km/h	15–20 km	dle velikosti
oseľ jako soumar	4 km/h	20–25 km	60–70 kg
oseľ v zápřahu	4 km/h	15 km	do 100 kg
mula jako soumar	5–6 km/h	30–40 km	do 100 kg
mula v zápřahu	5 km/h	30 km	do 150 kg
kurýrní pošta 19. stol. ^x	12 km/h	250 km	jezdec

Tab. 4. Orientační průměrné rychlosti dopravních prostředků v době železné na územích severně od Alp, kurzívou pro srovnání údaje z jiných geografických či chronologických prostředí (dle *Hennig 1936; Ellmers 1984; Leclerc 1989; Roth 1999; Kolb 2000; Ohler 2004* etc.). ^x při pravidelné výměně koní.

že máme na mysli běžný provoz na větší vzdálenosti, např. nad 20 km, při nichž se rozdíl v rychlosti mezi dopravními prostředky výrazně stírají – viz *tab. 4*.

Stěžejní řešitelný problém však představuje fakt, že rychlost i nosnost můžeme pro dobu železnou nejlépe odhadnout pouze pro člověka (posel, nosič). Zatímco jeho výkonnost je nejspíše dobře srovnatelná s dneškem, u zvířat doby železné je nutno počítat s jejich výrazně nižším vzrůstem, a tedy menší silou a nosností ve srovnání se zvířaty římskými, středověkými či dokonce dnešními. Tato skutečnost zřejmě není tak významná, pokud srovnáváme pouze rychlost zvířat samotných (s výjimkou koně). Velmi obtížné je ovšem srovnávání pohybu tažných zvířat či soumarů s nákladem. Podstatné rozdíly lze očekávat především u koní, neboť právě v jejich vzrůstu a vyšlechtění jsou pozorovatelné největší rozdíly (*obr. 9*; např. *Peters 1998*). V zásadě se lze ale domnívat, že dosahované rychlosti v době železné mohly být jen nižší, denní etapy kratší a nesený náklad lehčí oproti údajům z antického prostředí či středověku. Tím by se ovšem rozdíly mezi jednotlivými dopravními prostředky dále smazávaly, a tím více by vynikaly přednosti lidí, ať již jako poslu, či nosičů. Nehledě k tomu, že zřejmě dokázali snadněji překonávat překážky v podobě strží, příkrých svahů, mokřin, vodních toků apod., a měli tak menší nároky na průběh a kvalitu cest. Nežádka mohli v obtížném terénu postupovat po kratších trasách a být o to rychlejší. Ostatně ještě na počátku 19. stol. trvala např. cesta z Výmaru do Erfurtu běžným vozem často i 5 hodin, kdežto zdatný chodec ji dokázal urazit za 4 hodiny (*Hennig 1936, 73*).

Z hlediska rychlosti byl v době laténské ve střední Evropě nejspíše nejpomalejší vůz tažený voly (*obr. 10*) a loď vlečená či bidlovaná proti proudu. Naopak nejrychleji se pohybovala loď plující po proudu, která zvláště při cestování v noci neměla konkurenci. Z hlediska dnes oblíbeného poměru cena/výkon by ovšem zřejmě zvítězila lidská síla.

¹⁴ Kůň může, podobně jako ostatní tažná zvířata, utáhnout na rovině až dvojnásobek vlastní váhy, v těžších a měkčích půdách nebo v kopcovitém terénu utáhne náklad rovnající se své vlastní váze (*Bauer – Stanek 2013*).

Obr. 10. Vůz tažený voly, bezkonkurenčně nejpomalejší suchozemský dopravní prostředek nejen v době laténské, se bez přepážení mohl pohybovat pouhých pět hodin denně, přičemž urazil nanejvýš 15 km. Přesto se takovýto povoz na venkově užíval na kratší vzdálenosti až do 20. stol. – např. ve francouzském kraji Auvergne (dle *Raepsaet 2002*).

Fig. 10. A vehicle drawn by oxen, undoubtedly the slowest overland means of transport in any period; without changing animals, a team could travel for only five hours a day, covering at most 15 km. Nevertheless, this type of transport was used to travel shorter distances in rural areas all the way up to the twentieth century, for example in Auvergne, France (according to *Raepsaet 2002*).

4.8. Roční doba, délka dne, počasí

Pokud jde o roční období, je zřejmé, že dny s delším světlem pohyb po cestách usnadňovaly. V případě měnění dopravních prostředků umožňovaly také urazit za den delší vzdálenost. Jestliže ale nebylo možné jízdní či tažná zvířata nebo posly a nosiče měnit, nehrála zřejmě délka dne významnější roli. I v nejkratší zimní dny je totiž v prostředí střední Evropy délka denního světla (ca 8–9 hod.) delší než doba, po kterou je zvíře schopno nést kurýra či náklad. Poněkud složitější situace by zřejmě byla u lidské síly, ale ani v tomto případě, odhlédneme-li od extrémních a zpravidla krátkodobých výkonů, nemůžeme předpokládat zásadní vliv na délku denních etap.

Roční období zřejmě ve střeoevropském prostředí ovlivňovalo rychlost dopravy a intenzitu pohybu na cestách ještě jiným způsobem a možná významněji, než si mnohdy připouštíme. V zimě a za nepříznivého počasí je obtížnější zajistit zvířatům potřebný odpočinek, a především píci. Přitom hladové a nedostatečně odpočinuté zvíře není schopno podávat požadované výkony. Nadto lze předpokládat, že v zimě, a především na časném jaře byla značná část tažných zvířat a soumarů ve špatném fyzickém stavu, neboť přes zimu bývalo zřejmě obtížné tato zvířata dostatečně krmít. Soudě alespoň dle situace ve středověku i raném novověku, přezimování hovězího dobytka stále představovalo značný problém provázený nezřídka vybitím stád. Zaznamenáno je dokonce vynášení zesláblých kusů ze stájí na pastvu (např. *Hill – Zich 2002*, 26–35)! Je docela dobře možné, že nikoliv délka dne či stav cest v předjaří a na jaře, ale stav soumarů po přečkané zimě limitoval nejen

samotnou rychlost dopravy, ale i její výkonnost, a někdy i samotné provozování. Dále je možné, že kapacitu lidí i dopravních zvířat mohly odčerpávat sezónní práce na polích. V době žní, jinak nepochybně pro dopravu nejpříhodnějším čase, mohli být lidé i zvířata nasazeni při sklizni na úkor dopravy. Podobně tomu snad mohlo být i při orbě apod.

Také aktuální počasí jistě ovlivňovalo dosahovanou rychlost – je např. známo, že za deště se lidé i zvířata pohybují pomaleji (*Bauer – Stanek 2013*), avšak nejedná se o nijak zásadní rozdíly. V neposlední řadě vycházíme z předpokladu, že za opravdu nepříznivého počasí se běžný transport přerušil a vyčkávalo se na lepší povětrnostní podmínky. Je při tom pravděpodobné, že počasí někdy přerušilo dopravu na delší dobu – zamrzlé řeky, vysoká sněhová pokrývka, rozbahněné cesty apod.

5. Rychlost a problematika ekonomiky dopravy na příkladu importu soli do Čech v pozdní době laténské

Pro následující úvahy má zásadní význam skutečnost, že Česká kotlina postrádá zdroje soli, přičemž je všeobecně uznáváno, že tento potravinový doplněk je pro zdravý vývoj člověka nezbytný (např. *Heuberger 1994*). Z toho vyplývá, že sůl bylo nutno dovážet i v době laténské, přičemž objem importu se odvíjel od nezbytných potřeb jedince a počtu obyvatel Čech.

Na tom, že lidské tělo NaCl vyžaduje, se sice lékaři a přírodovědci shodují, stejně jako na tom, že její potřeba závisí na fyzické námaze, klimatu, způsobu stravy atd., avšak pokud jde o minimální denní dávku, údaje se rozcházejí. Nejčastěji se uvádí hodnota 5–6 g soli denně, tedy okolo 2 kg za rok,¹⁵ *M. R. Bloch (1970, 2–3)* udává, že při příjmu pod 2 g soli denně již dochází v těle k poruchám látkové výměny, tělo ztrácí vodu a vysychá. Za zmínku stojí, že stravovací předpis americké armády uvádí 5 g soli pro vojáka na den jako absolutní minimum (*U.S. Army 1961, 11*).

Údaj odpovídající chronologicky době laténské, byl z odlišného geografického a kulturního prostředí, uvádí *M. P. Cato (234–149 př. Kr.; M. P. Catonis de agri cultura liber, LVIII)*, který doporučuje na otroka a rok jeden modius soli (8,754 l), tj. bezmála 19 kg (52 g/den). Badatelé zabývající se zásobováním římské armády dospěli k závěru, že římský legionář okolo přelomu letopočtu spotřeboval 4 *cochlearea* soli (21 g) denně, tedy 7,7 kg ročně (např. *Davies 1971; Roth 1999, tab. III.*)¹⁶

Stanovit objektivněji potřebu čisté soli na obyvatele Čech v posledních staletích př. Kr. ovšem není možné, neboť ta je do značné míry dána rolí, jakou sůl v dané kultuře plní jako koření/potravina, léčebný prostředek, součást výživy dobytka, konzervační či technologický

¹⁵ Např. *C. O. Carter (1975), J. F. Bergier (1989, 13), T. Simon (1995, 35), B. Heuberger (1994, 65)* či *J. Fries-Knoblach (2001, 2)* uvádějí 5–6 gramů na den; *H. Machwitz (1994)* 8 až 15 g/den; *Bolzano (1994)* 9 g/den.

¹⁶ Lidské tělo ovšem přijímá chlorid sodný nejen v podobě čisté soli, ale i s některým typem potravy, především masem a krví. Sůl obsahují v malém množství i rostliny, avšak zaživací trakt člověka a většiny zvířat ji na rozdíl od přežvýkavců nedokáže absorbovat (*Bloch 1970, 2–3*). Někdy se uvádí, že sůl je možné nahradit popelem z rostlin (např. *Springer 1918, 17, 121; Franz 1929, 63*). To lze ovšem jen velmi omezeně a nadto jen spalováním rostlin s vyšším obsahem NaCl v tkáních. Potíž je v tom, že tyto rostliny rostou pouze v oblastech bohatých na sůl, z čehož vyplývá, že v Čechách rostlinný popel sice mohl obohatit stravu chuťově, nemohl však v ní zvýšit obsah soli (*Matthias 1961, 200–202*).

Obr. 11. Na Zlaté stezce se pohybovaly karavany soumarů v nanejvýš sporadicky osídlené krajině ještě na počátku novověku – výřez z malby L. Abenta z r. 1593, který ukazuje úsek s můstkem a nádrží pro napájení koní (dle *Praxl 1995*).

Fig. 11. Caravans of packhorses still travelled across the sporadically settled landscape at the beginning of the Early Modern period – detail of painting by L. Abent from 1593 showing a section with a small bridge and basins for watering horses (according to *Praxl 1995*).

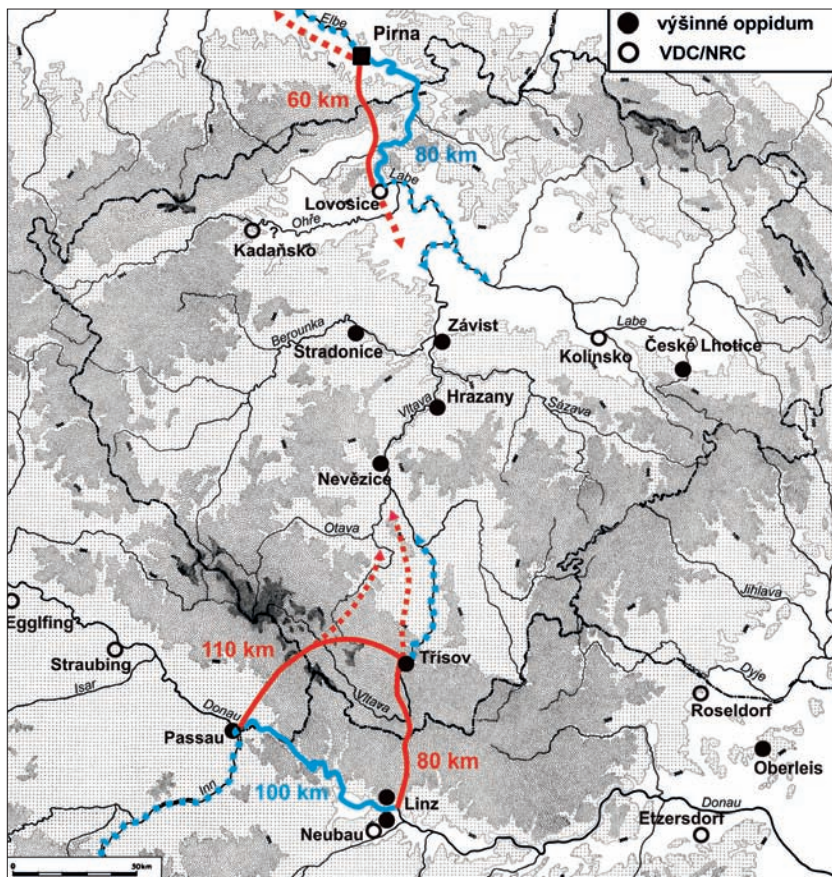
prostředek i jako symbol blahobytu a bohatství atd.¹⁷ Velkou spotřebu soli u Keltů dokládají rozsáhlá produkční centra zjevně nadregionálního významu: Dürrnberg u Halleinu v Alpách, Bad Nauheim v Hesensku, oblast říčky Seille v Lotrinsku, Droitwich v Anglii atd., k tomu se získávala sůl i z mořské vody (srov. např. *Saile 2000*).

Pro naše úvahy stanovíme roční spotřebu soli na osobu v době laténské poněkud svévolně na 1 kg, což činí necelé 3 g na den, tedy zhruba polovinu nejčastěji uváděné dávky. Lze se domnívat, že jde o minimální předpoklad. Zároveň odhadneme počet obyvatel v České kotlině na 200 000.¹⁸ Pripustíme-li právě uvedená čísla, musíme nutně dojít k závěru, že se v pozdní době laténské dovážely do Čech desítky až stovky tun soli ročně. V případě námi odhadovaného počtu obyvatel by se pak jednalo zhruba o 200 tun soli za rok, tedy 550 kg denně! Odečteme-li ještě dny s nepříznivými povětrnostními poměry a budeme-li reálně počítat s 250 přepravními dny v roce, zvýší se nám denní dovoz zhruba na 800 kg.

Budeme-li předpokládat transport po souši, pak by to představovalo denně čtyři vozy (*Kunow 1983, 51–52*), v hraničních pohořích však mnohem pravděpodobněji karavanu nej-

¹⁷ O tom, že Keltové užívali sůl nejen k přímé spotřebě, ale ve velkém i ke konzervování masa, svědčí např. zmínka u Strabona (IV, 2), že kraj Sekvanů byl znám kvalitou svého soleného masa, které se těšilo oblibě i v samotném Římě. Ve středoevropských klimatických podmínkách, kde sušení masa na vzduchu není možné, ani nelze konzervovat maso před zimou pravidelně zabíjených kusů jinak než uložením do 10–20% solného nálevu (*Pauli 1995, 204*). Také zpracovávání kůží s pomocí soli lze u Keltů předpokládat, neboť potřeba kůží na štíty, postroje, boty či oblečení byla jistě značná.

¹⁸ Uvedený odhad vychází z výpočtů *P. Holodňáka (1987)* pro období LT B a z porovnání rozsahu a hustoty osídlení ve stupni LT B a ve zde sledovaném pozdně laténském období (LT C2-D1). Za zmínku snad stojí, že (*Caesar B.G. 1,29,2*) stanovuje počet příslušníků kmene Helvéců na 263 000.

Obr. 12. Možné cesty soli do Čech v době laténské.

Fig. 12. Likely routes of salt to Bohemia in the La Tène period.

méně 20 soumarů¹⁹, neboť doprava např. na Zlaté stezce se tímto způsobem uskutečňovala až do novověku (obr. 11, např. Praxl 1995; 1999). Nelze vyloučit, že transport přes hory obstarávala především lidská síla, tedy nosiči, kteří mohli být spolehlivější a v neposlední řadě i levnější než zvířata. Existenci nosičů máme doloženu pro Zlatou stezku ještě ve středověku (Loibel 1995, 305; 1995, 337). Počet nosičů nutných k zajištění denního přísunu soli do Čech můžeme odhadnout zhruba na 30 osob.²⁰ V těchto i následujících číslech zohledňujeme nejen horský terén či menší vrůst zvířat, ale vycházíme z předpokladu, že lidé i zvířata se dopravě věnovali pravidelně, a museli být proto schopni podávat uvedené výkony stabilně a dlouhodobě, nikoliv nárazově. Počítáme proto s nižší rychlostí i výrazně nižší nosností, než jsou maxima uváděná v tab. 4.

¹⁹ Např. ca 40 kg vlastní náklad a ca 20 kg píce, strava a výbava lidského doprovodu.

²⁰ Např. ca 27 kg vlastní náklad a ca 10 kg osobní výbavy a zásoby potravin.

Obr. 13. Pohled z hory Kleť nad oppidem Třisov směrem k Podunají přes pohoří Šumava ukazuje terén, který musela překonávat sůl směřující do Čech z alpských ložisek.

Fig. 13. View of the Třisov oppidum from Mt. Kleť toward the Danube across the Šumava mountain range shows the terrain that had to be crossed during the import of salt to Bohemia from Alpine deposits.

Tuto modelovou situaci můžeme dále rozvíjet. I když se do Čech mohla dovážet sůl také ze severu z oblasti Halle, a to opět buď po souši tzv. Chlumeckou stezkou, nebo po Labi (Salač 2012);²¹ pro zjednodušení našeho příkladu budeme uvažovat pouze o dovozu z jihu, z oblasti Solné komory (Dürrnberg) nejspíše přes oblast Pasova (často se uvažuje o využití tzv. Zlaté stezky, např. Pauli 1974; 1995; Praxl 1995; 1999; Kubů – Zavřel 2007/2009; Stöllner 2002). Předpokládáme nyní hypoteticky, že cesta zajišťující v pozdní době laténské přísun soli do Čech směřovala z Pasova na oppidum Třisov a že toto spojení zajišťovalo veškerý český dovoz (obr. 12).²² Pak by ovšem na Třisov muselo každý „provozní“ den dorazit nejméně 20 soumarů a 5–10 doprovázejících osob nebo okolo 30 nosičů.

²¹ U vodní dopravy bohužel vzhledem k absolutnímu nedostatku pramenů není možné získat představu o počtu lodí a osob, kterých by pro dovoz soli bylo zapotřebí. V každém případě měly lodě podstatně větší kapacitu než vozy či soumarů, o nosičích nemluvě (Kumow 1983, 51–52). Nesmíme ovšem zapomínat, že se dovoz do Čech po vodě uskutečňoval proti proudu, a jeho zajištění tedy rovněž vyžadovalo nemalý počet osob, méně pravděpodobně zvířat (bližší k problematice vodní dopravy srov. Salač 1998; 2007; 2009a).

²² Nutno zdůraznit, že se jedná pouze o modelový příklad vycházející z úvahy, že toto oppidum mohlo hrát významnou roli v obchodu Čech s Podunajím. V úvahách i závěrech se prakticky nic nezmění, dosadíme-li za Třisov oblast Prachatic, kde však zatím (?) větší sídliště prostrádáme, nebo oblast Strakonice, která leží na vimperské větvi

Reálná vzdálenost mezi Pasovem a Třísovem činí přibližně 110 km. Dosadíme-li v tomto okamžiku do problematiky dovozu soli rozměr rychlosti, tedy délku denních etap, otevrou se nám další interpretační možnosti. Vzhledem k obtížnému horskému terénu lze předpokládat, že k překonání trasy bylo za příznivých podmínek zapotřebí zhruba 5–6 dní dle typu soumarů apod. (viz výše). To v důsledku znamená, že v provozní dny by se pohybovalo na cestě oběma směry zhruba 200–240 soumarů a 50–120 lidí doprovodu, nebo také 300–360 nosičů. Přitom musíme zdůraznit, že se celá trasa nachází v neosídleném horském terénu, kde nebylo možné očekávat podporu místního obyvatelstva (*obr. 11; 13*).

Je sice pravděpodobné, že se na trase vytvořila v místech pravidelně užívaných k odpočinku (např. po denních etapách) stabilní tábořiště, z nichž některá mohla být i dočasně (?) obsazena, a představovat tak opěrné body poskytující cestujícím určitou podporu – přístřeší, ustájení, opravy strojů, výstroje apod. (srov. *Salač 2002*). Zjevně však ani tyto opěrné body bez kvalitního zázemí nemohly produkovat dostatek potravin a píce pro tak velké počty lidí a zvířat. V případě, že je poskytovaly, musely sem být tyto komodity dováženy. Ostatně ještě v 11. stol. byla část vlastní Zlaté stezky v délce přes 50 km zcela neosídlena. Vyšší polohy byly osídlovány až za vrcholně středověké kolonizace, přičemž z některých z nich se osídlení po čase opět stáhlo do nižších poloh (*Pauli 1974, 130*). Uvažovaná tábořiště dosud nebyla objevena a možnost jejich nalezení je minimální, nejen proto, že nemohou poskytnout příliš nálezů či nemovitých dokladů, ale také proto, že jsou z logiky suchozemské dopravy nejspíše překryty dnešními horskými vesnicemi, které na trase vznikaly právě ve vzdálenostech denních etap soumarů a nosičů (např. *Praxl 1995, 335*).

Vydeme-li z předpokladu, že opěrné body neposkytovaly zabezpečení z hlediska zásobování, pak byli přepravci na trase delší než 100 km, pokud šlo o potraviny a píci, odkázání na vlastní zásoby. Vzhledem k předpokládané intenzitě přepravy byla totiž možnost získat potraviny a píci na cestě např. lovem či volnou pastvou soumarů velmi omezená. Jen pro obecnou představu lze uvést, že na základě antických pramenů se uvádí denní spotřeba krmiva pro koně 2,5 kg zrna, a k tomu buď 7 kg sena, nebo 14 kg zelené píce; pro vola se udává 7 kg zrna a 11 kg sena nebo 22 kg zeleného krmení (*Roth 1999, 66–67*). Koně či hovězí dobytek doby laténské sice byli menšího vzrůstu a nevyžadovali tak velké množství krmiva, přesto množství píce pro jediného soumara nebylo v nákladech na transport zanedbatelnou položkou. Nelze totiž zapomenout, že namáhané zvíře má zhruba dvojnásobnou spotřebu krmiva než zvíře v klidu (*Bauer – Stanek 2013*). Množství a kvalitu krmení namáhaných zvířat přitom nelze podceňovat, neboť špatná výživa rychle vede k poklesu výkonnosti, záhy i k onemocnění a v extrémních případech k celkovému vyčerpání a smrti. Z tohoto hlediska se zdá být lidská síla ekonomičtější, vždyť předpokládaná hmotnost denní dávky všech potravin na římského vojáka činí 1,6 kg (*Roth 1999, 43*).

Zásoby na pěti- až šestidenní pochod pustými hraničními horami tedy bylo nutné brát s sebou, což ovšem dále zvyšuje uvažované váhy a objemy nákladů a následně počty lidí či soumarů, a především nároky na organizaci ve výchozích bodech trasy – v oblasti Pasova a Třísova.

Zlaté stezky a odkud jsou nálezy z doby laténské známy včetně jižních importů (*Michálek 1995b*). Z hlediska spojení s Podunajím byla však úloha Třísova nezastupitelná, stejně jako z hlediska připojení na vltavskou cestu směřující dále na sever, resp. z hlediska připojení k síti komunikací mezi oppidy a dalšími sídlišti ve vnitrozemí.

Při dovozu soli do Čech z Pasova je myslitelná a s ohledem na rozložení laténských nalezišť a konfiguraci terénu snad i pravděpodobnější trasa vedoucí přes prostor dnešního Lince (oppida Gründberg a Freinberg, výrobní a distribuční centrum Neubau; *Urban 1994; Prokisch 2007*), kam by se sůl dopravovala relativně snadno po Dunaji (ca 100 km) a odkud by dále putovala po souši opět do Třisova trasou dlouhou ca 80 km, tedy o jeden či dva dny kratší než výše uváděná modelová varianta. S výjimkou okolí Lince se jedná i v tomto případě o prakticky neosídlené území, jehož překonání by vyžadovalo jen o málo menší počet lidí i soumarů než předchozí trasa. Cestu lodi z Pasova do Lince a zpět lze dle středověkých analogií odhadnout na dva týdny (*Loibl 1995, 305*).

I když jsou naše výpočty jistě velmi hrubé a mohou být i značně nepřesné, přesto z nich přesvědčivě vyplývá, že doprava a obchod se solí v době laténské byly z hlediska logistiky poměrně náročné a vyžadovaly dobrou organizaci. V žádném případě nemohly být uskutečňovány nahodile několika jedinci. Obchod se solí musel být ustálený a pravidelný, aby mohl zásobit statisíce lidí na relativně rozsáhlém území. Nesmíme rovněž zapomínat, že se v jeho rámci musela vybírat, přepravovat a distribuovat protihodnota. Sůl a protihodnota musely nejen zásobovat výrobní místa a doly vysoko v Alpách (obecné schéma viz *Stöllner 2003, fig. 3*), ale musely pokrývat i samotné náklady na transport a obchod. A ty nebyly malé. Vždyť již jen zajištění každodenní píce pro množství soumarů jistě nebylo snadnou záležitostí. Pohrajeme-li si ještě s výše uvedenými hypotetickými údaji, zjistíme, že 240 soumarů v podobě koní spotřebuje 520 kg obilí²³ a 1180 kg sena, v případě volů by se jednalo dokonce o 1180 kg obilí a 2640 kg sena, a to vše denně! Vynásobíme-li tyto údaje 250 přepravními dny, pak bylo na zajištění soumarů/koní zapotřebí 130 t obilí a 295 t sena, v případě volů dokonce 295 t obilí a 660 t sena.

Podívejme se na zaopatření zvířat ještě z jiné stránky. Dle propočtů pro raně novověké armády pokryl 1 ha louky denní pastvu pro 70–130 koní (*Perjés 1970, 17*). Vzhledem k menší velikosti zvířat doby laténské (voli ovšem vykazují vyšší spotřebu) se spokojme s předpokladem, že pro 240 soumarů by postačily 2 ha pastvin denně. I tak se dopracujeme k úctyhodným 500 ha v provozních dnech, za celý rok by však bylo zapotřebí 730 ha. Na zajištění 130 tun obilí pro koně jen v „pracovní“ dny, by při výnosu 1 tuny z hektaru²⁴ bylo zapotřebí sklidit 130 ha, v případě volů pak takřka 300 ha polí.

Ve skutečnosti ovšem byla potřeba soumarů podstatně více, neboť zvířata nebylo možné přetěžovat. Nelze proto očekávat, že by pracovala celých 250 pracovních dní. Kromě toho musíme počítat s nemocemi či zraněními, zvláště s těmi, vznikajícími nošením břemen – poškození kůže, svalů apod. Odpočívající a zraněná zvířata bylo nutné samozřejmě nahradit. Vyměňovat se musely i opotřebované, staré a trvale nemocné kusy. Jen pro srovnání: v římském Impériu bývalo zvykem ročně obměnit čtvrtinu dopravních zvířat (*Bender 1978*). To by v našem případě znamenalo odchovat a vycvičit každý rok minimálně 60 soumarů. Zajistit každý rok takový počet zvířat znamená ovšem disponovat náležitým chovem.

Obchod s Podunajím se, jak bylo uvedeno výše, mohl odehrávat paralelně na několika stezkách, čímž by se rizika diverzifikovala a rozložily by se logistické problémy na širší

²³ Vzhledem k menší velikosti koní a dobytka počítáme pouze 70 % potřeby vyspělých antických zvířat (*Roth 1999, 66–67*).

²⁴ Jedná se pouze o orientační údaje, blíže k problematice viz např. *Hajnalová – Dreslerová 2010*.

území. Přesto není příliš pravděpodobné, že by se zabezpečení tohoto obchodu z hlediska potřeby soumarů a jejich výživy soustřeďovalo pouze do výchozích bodů stezek tedy do bezprostředního okolí Pasova, Lince, Třisova či např. Prachaticka nebo Strakonicka, neboť potřeba jistě přesahovalo jejich ekonomický potenciál. Je daleko pravděpodobnější, že se na jejím pokrytí podílely prostřednictvím distribučních mechanismů i vzdálenější oblasti, včetně úrodných nížin v českém vnitrozemí či v Podunají. Ostatně Caesar zmiňuje v Galii v polovině 1. stol. př. Kr. mnoho příkladů obchodu s obilím, často i na velkou vzdálenost a ve velkém množství, stejně jako zaznamenává obchod právě se soumary, a to i na mezikmenové úrovni (B.G. 1,3,1).

V neposlední řadě bylo pro úspěšné zajištění transportu pomocí soumarů zapotřebí značného množství strojů a řemení včetně jejich kovových součástí (*Drawer 1959; Raepsaet – Rommelaere dir. 1995; Raepsaet 2002*). Nezbytné byly i obaly a další materiál nutný pro přepravu zboží. V případě nasazení vozů v nižších partiích cest, a především při transportu dále do českého vnitrozemí k tomu přistupovala i potřeba jejich výroby, oprav atd.

Ve srovnání s těmito údaji se zdá být přeprava pomocí nosičů ekonomičtější. Při spotřebě 1 kg obilí na nosiče a den (*Roth 1999, 43*), bychom při odhadu ca 360 potřebných nosičů vystačili při 250 pracovních dnech s 90 tunami obilí, které by pokrylo obdělání zhruba 90 ha polí. Zaopatření lidské síly ovšem samozřejmě komplikuje potřeba zpracování obilí a přípravy pokrmů, stejně jako nezbytnost dalších složek stravy – masa, tuků, cukrů a v neposlední řadě soli... I tak se zdá být nasazení lidské síly z hlediska ryze hospodářského výhodnější, samozřejmě za předpokladu, že není vyplácena mzda, ať již v jakékoli formě, ale to už jsme u sociálních vztahů, které nemůžeme poznat ani jednoduše modelovat.

K zajištění stabilního transportu patří také udržování průchodnosti cest: odstraňování padlých stromů či jiných překážek, kladení lávek přes vodní toky, zpevňování cest v určitých místech (např. na březích potoků), úprava den potoků v místech brodů apod. Jistě nemůžeme počítat s intenzivní péčí, či dokonce výstavbou cest, nicméně bez elementární údržby by byly cesty např. po jarních táních, intenzivních deštích či větrných smrštích nespíše zcela neschůdné.

Představitelný je i jiný, zde blíže nediskutovaný model importu soli do Čech. Výše jsme si uvedli, že doprava, především nákladní, byla zřejmě přerušována v klimaticky nevhodných obdobích, ale patrně i na počátku jara z důvodů zeslábnutí dopravních zvířat či v obdobích intenzivních kolektivních prací (žně, obdělávání půdy). Tím se dále zkracoval počet dní vhodných k transportu a zároveň se zvyšovala jeho intenzita, neboť bylo nutno dopravu kumulovat do kratšího času. Je tudíž možné, že obchod/transport neprobíhal průběžně a víceméně pravidelně v dopravně vhodných dnech, ale že se kumuloval do výprav větších karavan v určitých časových odstupech.

Tento model má svoje nesporné výhody – např. menší namáhání lidí i zvířat, vyšší bezpečnost větších karavan, v případě svolávání lidí a zvířat z většího území byla lépe rozložena rizika i náklady na dopravu, lidé i zvířata nebyli trvale vytrženi z ostatních prací, především zemědělských.

Nevýhody se ovšem rovněž nedají přehlédnout. Vysoké potřeby píce a potravin se kumulují do krátkého časového úseku, po cestě se komplikuje táboření i ustájení zvířat – malé opěrné body by nepostačovaly. Potíže by jistě způsobovala nevyzvednost soumarů, možná i nezvyk zvířat k nošení břemen, menší zkušenosti doprovodného personálu apod. Tento model je také zřejmě organizačně výrazně náročnější než předchozí. Kromě problému, jak

zajistit plnění nárazovitých povinností nespécializovanými dopravci je tu problém shromažďování a skladování komodit. Při nárazovitém transportu by se po určitou dobu hromadilo zboží ve výchozích bodech našeho modelového území – Pasově, Třísově, popř. Linci či někde v okolí Strakoníc. Kromě soli se nutně mezi Čechami a Podunajím přepravovala i protihodnota. Vzhledem k tomu, že v alpských solných střediscích panoval trvalý deficit potravin, lze se domnívat, že protihodnotu mohlo představovat především obilí, jak tomu ostatně bylo až do novověku (Pauli 1974; Loibel 1995; Praxl 1995). V takovém případě se ovšem dopravovaly objemově rozdílné komodity, což by zase vedlo k složitému skladování, dělení nákladů apod. V neposlední řadě bylo nutné tyto zásoby náležitě zabezpečit na delší dobu proti škůdcům lidským i ostatním apod. Tyto problémy se ovšem týkají do určité míry i modelu prvního.

Z uvedených orientačních čísel a úvah vyplývá, že na zajištění dopravy soli do Čech a exportu náležitého ekvivalentu z České kotliny bylo třeba vyvinout značného úsilí relativně velkého množství lidí. Dobré a stabilní fungování obchodu mezi Čechami a Podunajím představovalo poměrně náročný organizační a ekonomický úkol. Je dobře představitelné, že právě při zajišťování takového dálkového obchodu hrála, zvláště v méně intenzívně osídlených oblastech, zásadní roli oppida. Jejich úlohou mohlo být organizovat a zajišťovat vše potřebné nejen pro dopravce a jejich zvířata (zajímavé jsou zmínky o množství soumarů na oppidech u Caesara B.G. 7,11,3, či Hirtia 8,41, 6), ale především dbát na bezpečné shromažďování a skladování komodit a jejich následnou distribuci. V případě obilí je skladování jeho zásob na oppidech doloženo jak archeologickými (např. Třísov: *Břeň 1966*; Manching: *Sievers 2003*), tak i písemnými prameny (např. Bibracte, Caesar B.G. 1,23,1). Pro tyto úvahy je při tom lhostejné, zda se na nich obilí či jiné komodity shromažďovaly čistým obchodem, povinnými odvody či kombinací obojího. Z hlediska zabezpečení zásob, mohla být role oppid nezastupitelná.

Akumulace potravin jistě představovala do určité míry i akumulaci moci (Salač 2006, čímž se dostáváme k dalšímu tématu).

6. Rychlost a moc

Je zřejmé, že moc se nejsnáze vymáhá na teritoriu, které může být pod každodenní kontrolou. Čím dále od centra moci se nachází určité území, lidé, surovinové zdroje, významné stezky, hranice apod., tím vzrůstá nebezpečí, že bude její vymahatelnost obtížnější. Z tohoto hlediska je výhodné, má-li centrální moc po svém teritoriu rozmístěné opěrné body, které jí pomáhají tuto moc vykonávat a udržovat (např. hradská správa ve středověku). Má-li však takovýto systém fungovat, musí být zajištěna dobrá komunikace mezi centrem a opěrnými body i mezi opěrnými body či různými centry navzájem.

Výhodou samozřejmě je, vzniká-li celý systém plánovitě s konkrétní představou výsledku. K tomu je ovšem zapotřebí dobrých geografických znalostí, o jejichž existenci se například pro středověk někdy pochybuje (viz výše příklad francouzského krále; *Fawtier 1961*, srov. též *Denecke 1992*, 241), které však antické zprávy naopak nezdědka dokládají, a to i zprávy o akcích barbarů, které se koordinovaně odehrávaly často na rozsáhlých územích (viz např. celé galské války, přátelské i nepřátelské kontakty mezi Arminiem a Marobudem; *Salač – Carnap-Bornheim 2009*). Archeologové se vesměš shodují na tom, že se výstavba

jednotlivých oppid odehrávala dle promyšlených a dobře připravených projektů (poslední shrnutí srov. *Sievers – Schönfelder Hrsg. 2012*). Zda takto vznikala systém, který po čase oppida vytvářela, však zřejmě není.

K problematice chápání a ovládnutí prostoru existuje nepřehledné množství názorů i literatury nejen v archeologii či historii, ale především v geografii, antropologii, sociologii, politologii i mnoha dalších oborech (nově s další literaturou např. *Lefèbvre 2000; Atkinson et al. eds. 2005; Rathman Hrsg. 2007; Depreux – Bougard – Le Jan dir. 2007; Döring – Tristan Hrsg. 2008*). Přes veškerou názorovou rozdílnost je dnes ve společenských vědách patrný trend chápat prostor nikoliv pouze jako objektivní, nejlépe kvantitativně vyjádřenou a ostře vymezenou část zemského povrchu, ale spíše jako společenský konstrukt vznikající vzájemným působením osob nebo společenství osob a jejich vnímáním entit (jevů), které zprostředkovávají společenská pravidla. Představy „prostoru“ tedy nejsou vytvářeny čistě na základě krajinného kontextu, ale spíše jako teritorium vymezené rozsahem působení např. politických, etnických, náboženských a v neposlední řadě i právních pravidel (*Esders 2007*). Kromě běžných a měřitelných fyzických rozměrů má tedy ve společenských vědách každý prostor i dimenzi sociální (*Hillier – Hanson 1984*).

I když současné bádání ve společenských vědách klade při chápání prostoru důraz na mezilidské vztahy a nikoliv na fyzické rozměry, zůstává výhodou, můžeme-li v úvahách pracovat s nějakým přirozeným krajinným celkem. V tomto směru představuje Česká kotlina mimořádně příhodné modelové území, neboť je vymezena a od svého okolí oddělena soustavou hraničních hor. Lze se domnívat, že se mocenské struktury primárně utvářely především v rámci Čech, a teprve sekundárně mohly za příznivých okolností překračovat jejich hranice. Za nimi byl ovšem mocenský vliv z Čech vždy nestabilnější, jak dokládají četné příklady z našich dějin. Tento vztah platí samozřejmě i naopak – Českou kotlinu chránily okolní hory před vlivy z vnějšku. Vnitrozemí Čech lze zhruba rozdělit na nížiny při dolních tocích Vltavy, Labe, Jizery a Ohře a okolní pahorkatiny. V nížinách se nacházelo ve 4. a na počátku 3. stol. př. Kr. prakticky veškeré osídlení. Teprve v průběhu 3. stol. př. Kr. docházelo ke znovuosídlování jiho- a západočeských pahorkatin. Podívejme se nyní na tento trend z hlediska rychlosti dopravy a možných mocenských struktur.

Předně je zřejmé, že území osídlené v Čechách ve 4. a 3. stol. př. Kr. bylo od okolních evropských regionů s laténskou kulturou ještě více izolováno než v pozdějším období (názorně *Filip 1956*, obr. 17). V pozdní době laténské představovalo nejkratší spojení směrem na jih zhruba mezi Třisovem a Lincem cestu o délce okolo 80 km v neosídleném území, tedy 3 dny běžného pochodu či jízdy bez nákladu (podobně tomu bylo i mezi Prachatickem a Pasovskem, či mezi Domažlickem a okolím Řezna). Ve 4. stol. př. Kr. ale probíhala v Čechách jižní hranice laténského osídlení zhruba na dolní Berounce a jeho vzdálenost od osídlených regionů Linecka, Pasovska či Řezenska tedy byla zhruba trojnásobná. Ani směrem na západ tomu nebylo jinak, neboť i z prostoru Kadaň – Podbořany je to k nejbližšímu osídlení v Pomoháně či Podunají rovněž přes 230 km. To ovšem představuje již zhruba 6–8 dní pochodu či jízdy bez větších břemen a opět buď liduprázdnu, či až ve 3. stol. př. Kr. sporadicky osídlenou krajinou.²⁵ Nejsnazší byla zřejmě cesta k sousedům

²⁵ Je možné, že vzácně zjišťované hroby i ojedinělé nálezy ze stupňů LT B2-C1 v jižních Čechách (např. *Michálek 1995a; 1995b*) souvisejí vedle hledání a získávání surovin právě s pohybem na stezkách vedoucích na jih, ať již by se jednalo o zeměle na cestě, či pozůstalé malých komunit sídlících na cestách a představujících zázemí dopravy.

ve Slezsku, kde by bylo možno přes Jaroměřsko a Kladsko očekávat trasu v prázdném území překonatelnou za 1–2 dny. Zhruba 2–3 dny územím nikoho mohla vést cesta z Chrudimska na Moravu, nejspíše podél říčky Loučné (Vích 2007). Již jen tyto skutečnosti ukazují, kterým směrem by teoreticky mohlo mít laténské osídlení Čech intenzivnější kontakty, či kterým směrem by mohli čeští Keltové v době kostrových pohřebišť nejsnáze vyvíjet mocenské tlaky. Jiná věc je, zda tomu tak opravdu bylo. Totiž paradoxně geograficky nejbližší mělo české obyvatelstvo k nositelům nelaténské kultury předřímské doby železné v Sasku. Cesta k nim Nakléřovským průsmykem po tzv. Chlumecké stezce či po Labi byla zvládnutelná za jediný den. Přesto laténská kultura respektovala hranici Krušných hor a severozápadním směrem z Čech nikdy výrazně neexpandovala, dokonce v labské průrvě ponechala původní obyvatelstvo s jinými kulturními zvyky – tzv. podmokelskou skupinu (Salač 1998; 2009a). Na druhou stranu však nálezy z kostrových pohřebišť prokazují, že české území se přes svou značnou prostorovou izolaci neocitlo vůči evropským laténským regionům v izolaci kulturní (Venclová ed. 2008).

Zaměříme-li se na osídlené nížiny, je možno říci, že takřka z jakéhokoliv českého sídliště ve 4. či 3. stol. př. Kr. bylo možné se dostat na nejbližší hranici souvisle osídleného území za jediný den, jen zcela výjimečně bylo zapotřebí dvoudenní cesty. Jestliže souhlasíme s tezí, že kontakty *face-to-face* a přímá komunikace a interakce jsou základním předpokladem skupinových vztahů určujících identitu (Davidovic 2006, 47, 55), pak se můžeme domnívat, že se obyvatelé Čech ve 4. stol. př. Kr. mohli snadno identifikovat jako příslušníci jedné sociální skupiny. Pocit skupinové identifikace mohl být dán vedle shodné laténské materiální kultury i sounáležitostí s obydleným územím obklopeným ze všech stran horami. Jednalo by se o podobný pocit sounáležitosti, který vzniká u obyvatel ostrova.

Největší vzdálenost na tehdy osídleném území uvnitř Čech, zhruba mezi Kadaňskem a Chrudimskem, činila okolo 230 km a bylo možné ji překonat za 6–8 dní běžného pochodu, v případě nutnosti a dobré organizace patrně i za polovinu této doby. Informovat tedy celé území, např. o nějakém nebezpečí, příkazu apod. bylo otázkou nanejvýš tří dnů v závislosti na funkčnosti informačního systému (poslové atd.) i místa, odkud by zpráva vyšla. Mocensky zakročit na kterémkoliv místě by také mohlo být otázkou několika málo dnů.

Již ve 3. stol. př. Kr. se začala utvářet tzv. výrobní a distribuční centra, tedy sídliště s ekonomickými a pravděpodobně i mocenskými centrálními funkcemi – Lovosice, Kolín(sko), Praha, Kadaňsko (?) (Salač 2011; 2012b), mezi kterými lze očekávat stabilní cesty i informační toky. Vzdálenost mezi dnes známými sousedními centry činí nejčastěji 60 až 70 km a bylo ji zřejmě možno při nadprůměrném výkonu či dobré organizaci překonat bez nákladu za jediný den. S nákladem cesta trvala 2–3 dny, z čehož vyplývá, že mezi centry můžeme předpokládat jednu až dvě stanice ve vzdálenosti denních etap (20–30 km).

Obyvatelstvo Čech se mohlo v době kostrových pohřebišť, kdy byla osídlena pouze nížina v severní polovině, snadno s tímto územím identifikovat, a tento ostře ohraničený prostor mohl naopak vzájemnou skupinovou identitu spoluvytvářet. Zároveň bylo takto ohraničené nevelké území z hlediska praktického vymáhání moci relativně snadno ovladatelné. Více či méně koordinovaná síla mohla být uplatněna v řádu jednotlivých dní směrem dovnitř vůči vlastnímu lidu, který se v podstatě nemohl uchýlit o pomoc k sousedům. Stejně rychlá mohla být i obrana vůči ataku z vnějšku. Možnost pohodlného vykonávání centrální moci ovšem neznamená, že v České kotlině tato moc skutečně existovala. Politickými a mocenskými jednotkami byly u Keltů pravděpodobně jednotlivé kmeny, soudě alespoň dle písem-

ných pramenů (Caesar B.G.; Livius *Ab urbe condita*; srov. *Tomaschitz 2002*). Dnes nelze určit, a sotva kdy půjde, jestli v Čechách sídlil jediný kmen, nebo kmenů několik.²⁶ Sídlišť z této doby nejsou dobře poznána a rozhodnout, zda nepřilíší zásadní odlišnosti zjišťované ve výbavách hrobů (např. *Waldhauser et al. 1987*) jsou odrazem spíše dílenských okruhů, či již odlišného vkusu a kroje, a následně je interpretovat jako odraz kmenových rozdílů, není možné. Ostatně je známo, že kmeny se různě spojovaly a vytvářely mocenské aliance, někdy měly dokonce i společnou vládu apod. (např. Caesar B.G. 2,3,5; 6,3,5).

Zhruba od poloviny 3. stol. př. Kr. se hospodářská (i politická?) situace v Čechách postupně stabilizuje, prosperují významná výrobní a obchodní centra, osídlení se zahušťuje, a především postupuje do vyšších poloh především v jižních a západních Čechách. Motivační vedle vzrůstajícího počtu obyvatel byly jistě i surovinové zdroje, které se v nížinách nevyskytovaly. Tím se ovšem původní přehledné a ostře vymezené osídlené území zásadně proměnilo, byť zcela neztratilo svou oddělenost od sousedních evropských regionů danou věncem hraničních hor. Český prostor se stal nejen větším, ale také komplikovanějším ve smyslu mezilidských vztahů, tedy i při uplatňování centrální moci. Přitom se chronologicky blížíme k období, v němž Caesar takovouto moc u Keltů jednoznačně dokládá, a to jak na kmenové, tak nadkmenové úrovni.

Na jednu stranu se osídlením jižních a západních Čech výrazně přiblížili sousedé v Podunají, na druhou stranu ovšem podstatně vzrostly vzdálenosti mezi sídlišti a osídlenými regiony v rámci České kotliny. Vždyť např. z Domažlicka na Náchodsko bylo potřeba překonat bezmála 300 km, což představovalo 8–10 dní cesty bez nákladu; na cestu z Lovosic do Třisova o délce ca 250 km bylo zapotřebí 7–8 dní apod. Podstatně zvětšený a nyní již značně heterogenní geografický prostor nemohl výrazně přispívat k pocitu sounáležitosti obyvatelstva. Zvětšené osídlené území Čech nepochybně komplikovalo i vymáhání jakékoliv moci směrem dovnitř i navenek. Tím, že se výrazně zkrátily cesty v neosídlených prostorech mezi Čechami a Podunajím, se jistě stalo české území přístupnější – např. z Domažlicka bylo stejně daleko na oppidum Kelheim jako na Stradonice (ca 120 km), Třisov dělilo 80 km od Lince stejně jako od Nevězic, byť území mezi nimi byla odlišně osídlena. Tato nová situace mohla vedle ekonomických výhod přinášet i jistá bezpečnostní rizika pro obyvatele v Čechách nebo naopak pro jejich sousedy. Nelze proto vyloučit, že pro zabezpečení relativně nově osídleného území i pro jeho lepší ovládnání se začaly někdy po polovině 2. stol. př. Kr. budovat opěrné body – oppida, a to zhruba ve směrech hlavních spojení Čech s okolím. Výjimku ovšem překvapivě představuje spojení na sever, odkud by se dalo např. očekávat nebezpečí od nositelů jiných kultur (často se v této souvislosti uvádějí Germáni). Je-li dnešní stav poznání správný, zdá se, že uvnitř hustě osídlených nížin nebylo podobných rozsáhlých opevnění zapotřebí, byť např. opevnění u Týnce n. L. nabádá k opatrnosti i v tomto směru (*Sedláček 1981*).

Oppida jako pevnosti mohla výrazně usnadnit ovládnání země nebo jejích částí. Tato opevnění se v Čechách zpravidla nacházejí ve vzdálenosti denního intenzivnějšího pochodu (středočeská ve vzdálenosti ca 40 km). Vzdálenost mezi Nevězicemi a Třisovem (ca 80 km) ovšem bylo možné překonat za den pouze bez nákladu a za pomoci dobré organizace

²⁶ Diskuse o Bójích, Volcích-Tektosázích, případně dalších kmenech není předmětem tohoto příspěvku (srov. např. *Kruta 2000*, 250–251, 473–474, 865; *Waldhauser 2001*, 13–15, 156–157, 521–522).

dopravy. R. Krajícem nově objevené opevnění v Bechyni ovšem i tuto vzdálenost dělí na dvě části. Také vzdálenost mezi Závistí a Českými Lhoticemi (ca 110 km) by byla překonatelná v jednom dni i při pravidelné výměně dopravních prostředků či posílů jen velmi obtížně. Tuto trasu však člení na poloviny sídlištní aglomerace v Kolíně atd.

Za předpokladu, že oppida byla vytvořena jako systém pro ovládání země nebo (a zároveň) pro ovládání a kontrolu spojení s okolními regiony, pak byla jistě naplánovaná i dobrá komunikace mezi nimi. Což by mohlo znamenat, že na trase, kde je vzdálenost mezi nimi větší než překonatelná průměrnými výkony za jediný den (ca 20 až 30 km), lze očekávat další opěrné body minimálně pro zajištění dopravy nákladů. Z hlediska vykonávání každodenní moci nebo alespoň vytváření její hrozby se zdá být čtyřicetkilometrová vzdálenost mezi oppidy ideální. Minimálně na spojnici mezi nimi bylo totiž možné vyhrazenou poloviční dvacetikilometrovou vzdálenost pohodlně kontrolovat a ovládat. Proti takovému ryze racionálnímu hodnocení systému oppid však často hovoří jejich lokální polohy, které nejsou ideální ani z hlediska kontroly optimálních tras dálkových komunikací ani vzhledem k jejich izolovanému postavení vůči hustě osídleným regionům, v nichž by mohla být moc vymáhána (viz např. Stradonice či České Lhotice; srov. *Salač 2011*).

V každém případě i po rozšíření osídleného území bylo možné Českou kotlinu poměrně dobře informačně a mocensky zpravovat i spravovat jako celek. Stejně tak je ovšem možné, že oppida, případně další sídliště, umožňovala rozdělení země a ovládání relativně samostatných regionů. Vycházela-li by moc/zpráva z některé z centrálních oblastí (např. Závist), bylo možné ji rozšířit během pouhých dvou dní po celých Čechách. Je totiž velmi pravděpodobné, že mezi oppidy a významnými sídlišti typu Lovosice či Kolín vedly stabilní komunikace, jejichž průběh byl alespoň některým jejich obyvatelům důvěrně znám, a ti byli schopni se na nich rychle pohybovat. O dobrém fungování keltských posílů, zvěděů apod. není nutné pochybovat, Caesar (B.G.) o nich ostatně zpravuje velmi podrobně na různých místech svého textu.

Zatímco rozšíření zpráv/pokynů/rozkazů v českém vnitrozemí mohlo být otázkou na nejvýš dvou dnů, přesuny či shromažďování bojovníků nebo částí kmene či kmenů trvaly jistě déle. Nicméně i tyto akce mohly být dle naléhavosti otázkou několika dnů.

Rozvoj komunikací si vyžadovala i vzrůstající populace v České kotlině i hospodářský rozvoj a specializování určitých sídlišť či regionů na určitou produkci, získávání surovin apod. Zhruba od střední doby laténské bylo zapotřebí přepravovat stále rostoucí množství zboží, surovin a materiálů na zvětšující se vzdálenosti. Budování oppid patrně na jednu stranu umožnilo tuto potřebu zajišťovat, na druhou stranu ale samo vytvářelo nové nároky na rozvoj komunikační sítě. Vždyť na výstavbu oppid bylo zapotřebí značného množství materiálu, který na ně musel být dopraven nejen na počátku, ale při jejich udržování se musel dovážet trvale. V případě stavebního dřeva se přitom mohlo jednat o postupně vzrůstající vzdálenosti. Na komunikacích tak byla závislá nejen moc politická, ale i hospodářská.

Na oppidech i na dalších centrálních sídlištích jsou nezdědka doloženy svatyně, které měly jistě nadregionální význam (např. Manching: *Sievers 2003*; Martberg: *Nickel et al. 2008*; Roseldorf: *Holzer 2009*; Bibracte: *Barral – Richard 2009*; obecněji viz *Fichtl – Metzler – Sievers 2000*). Návštěvy svatyní mohly rovněž výrazně přispívat k rozvoji cest i cestování, stejně jako v písemných pramenech zmiňované sněmy kmenů, volby apod., ať již se odehrávaly na jakémkoliv typu sídliště (např. Caesar B.G. 6,3,4-5; 6,13,10; 7,21,1).

7. Rychlost a hospodářský a kulturní rozvoj

Na počátku naznačený předpoklad, že zvyšující se rychlost dopravy umožňuje i rychlejší rozvoj společnosti, se ukazuje pro pravěk nejen jako bezpředmětný, ale jako mylný. Jak jsme si ukázali, rychlost dopravy zůstávala v postatě stále stejná od pravěku po počátek 19. stol., a přitom společnost za toto období prodělala velmi odlišná stádia vývoje se zcela rozdílnou akcelerací rozvoje. Rychlost dopravy tedy nemohla být faktorem, který by v tomto období hospodářský a kulturní vývoj nějak výrazně ovlivňoval. Byla to spíše intenzita a především stabilita dopravy a s ní spojená distribuce artefaktů i surovin, která podstatně ovlivňovala hospodářský rozvoj. Právě při ní se projevovala schopnost společnosti takovouto dopravu zorganizovat a udržovat v chodu, přičemž je nepochybné, že fungující doprava zpětně zase přispívala k rozvoji celé společnosti. Čím vyšší byla společenská dělba práce, tím větší byly kladeny nároky na dopravu, nikoliv ovšem na její rychlost, ale především na pravidelnost a spolehlivost. Společnost se stávala na pravidelné distribuci výrobků, surovin ale i potravin závislá. Narušení dopravy/distribuce mělo pak pro hospodářský a kulturní rozvoj značné, a někdy i fatální důsledky. Doba laténská představuje zřejmě jeden z vrcholů dobré a stabilní dopravy a komunikace, a to nejen v rámci pravěku, ale i následného středověkého vývoje, soudě alespoň dle šíření a rozšíření kulturních vymožeností, zboží, ale především s ohledem na strukturu osídlení a jeho rozložení v krajině, často v místech nepříhodných a více či méně závislých na distribuci potravin i dalších komodit.

Zajímavý je v této souvislosti také fakt, že i když se po celá tisíciletí rychlost pohybu neměnila, a tedy denní akční rádius obyvatelstva zůstával zhruba stále stejný, dokázalo ve střední Evropě rozvinout pestrou škálu společenských vztahů. Ač lidé zvládali urazit za den stále stejný počet kilometrů, vznikaly společenské útvary nejrůznějších velikostí i organizačních forem. Samotná rychlost dopravy tedy v tomto směru nemohla hrát zásadní roli.

8. Závěr a výhled

Příspěvek se snažil zjistit, zda téma rychlosti dopravy v pravěku může být legitimním tématem pro prehistorické bádání, zda lze toto téma uchopit a zda má smysl se jím zabývat. Z výše uvedených zjištění zřejmě vyplývá kladná odpověď na obě otázky. Dokazují to i hlavní závěry: (1) od pravěku až do zavedení železnice se rychlosti dopravy, a tedy i časové vzdálenosti (např. akční rádius, denní etapy), příliš nezměnily, a tak (2) lze údaje získané z jiných období využít i pro dobu železnou např. pro modelování rozsahu a organizace dopravy, zkoumání hospodářských, sídlištních, ale i mocenských struktur, významné jsou pro predikci nalezišť v dopravních koridorech atd.

Otázka tedy patrně nezní, zda se rychlostí pohybu zabývat, ale spíše jakým způsobem. Příspěvek upřednostňuje tzv. sociální přístup k problematice prostoru a pohybu, který chápe prostor nikoliv jen jako části krajiny, ale spíše jako společenský konstrukt vznikající vzájemným působením různých sociálních skupin společnosti (např. *Hiller – Hanson 1984; Rathman Hrsg. 2007; Döring – Tristan eds. 2008*). Pohyb v takovém prostoru je tedy především sociální záležitostí a společenské podmínky předurčují a ovlivňují jeho atributy včetně rychlosti podstatněji než přírodní či technické předpoklady. Proto se v textu klade

větší důraz na společenské aktivity lidí než na ryze přírodní či technické faktory – např. charakteristiku terénu, fyzické schopnosti lidí a zvířat, způsob zářahu, upevnění břemen, nosnost vozů či lodí apod.

Je ovšem zřejmé, že tento přístup má v prehistorickém bádání poměrně omezené možnosti, neboť sociální vztahy jsou prostřednictvím hmotných pramenů poznatelné jen krajně obtížně. Jistý přínos by zřejmě mohlo ještě skýtat dosazování získaných údajů o rychlosti dopravy do dalších dopravních modelů – vedle transportu soli by ve střední Evropě patrně bylo možné zkoumat i distribuci grafitu (grafitové keramiky), mlýnských kamenů apod. Snad by bylo možné blíže studovat i další vztahy – vysílání posílů, pohyby ozbrojených skupin, obchod s otroky apod.

Přijmeme-li ovšem předpoklad, že se rychlost dopravy až do 19. stol. příliš nezměnila, pozbývá v obecném měřítku další hromadění údajů o rychlosti z písemných pramenů valného smyslu – data se budou opakovat. Na druhou stranu informace o časových vzdálenostech a rychlostech dosahovaných na konkrétní cestě či řece, kterou hodláme studovat, budou mít vždy svou důležitost. V českém případě tedy má smysl pátrat po písemných pramenech zachycujících dosahované rychlosti např. na Zlaté či Chlumecké stezce, při plavbách na Labi apod., byť šance objevit nová relevantní data je malá.

Vznik a průběh konkrétních cest je projev socializace společnosti s krajinou (*Llobera 2000*, 65). Cesty totiž vždy spojují lidská sídla buď s jejich ekonomickým zázemím, nebo s jinými sídly. Rozhodující pro jejich zakládání a průběh je tedy organizace osídlení. Proto vede např. více významnějších cest do sídlišť s centrálními funkcemi, ať již hospodářskými, či mocenskými, a v zájmu spojení takovýchto sídlišť mohou cesty opouštět i svůj z hlediska celkové konfigurace terénu či obecné dopravně-geografické situace optimální průběh. Právě z doby laténské pro to máme výmluvný příklad – výstavba výšinných oppid na okrajích či mimo osídlené regiony nepochybně pozměnila průběh komunikací. Velmi dobře to dokládá např. oppidum České Lhotice (*Danielisová 2010*, obr. 84), ležící mimo přirozené dopravní koridory i mimo osídlené území. Cesty k němu, podobně jako v případě mnoha dalších výšinných oppid, začaly vznikat až v průběhu jeho výstavby. Až se zadáním spojit oppidum s jeho ekonomickým zázemím byl volen konkrétní průběh terénem. Přírodní podmínky (terén) tedy hrají významnou roli spíše v detailu, určují vlastní trasu komunikace mezi body, které má za úkol spojit.

Za těchto okolností se zdá, že jediným možným řešením, jak v problematice rychlosti dopravy a jejich dopadů postoupit, je obrátit pozornost právě k přírodním a technickým podmínkám dopravy. V tomto směru nejsou možnosti ani zdaleka vyčerpány. Kromě toho můžeme doufat, že jejich lepším poznáním obohatíme i znalosti o sociálních aspektech dopravy, neboť přírodní i technické podmínky sociální vztahy výrazně ovlivňují.

Pro zkoumání terénních podmínek pohybu představuje nemalý příslib užívání software GIS. Co se týká technických podmínek dopravy, nebyly vyčerpány ani možnosti experimentální archeologie. K tématu modelování cest a pohybu na nich pomocí GIS již existuje bohatá literatura, která se mnohdy nevyhýbá ani společenským aspektům (souhrnně např. *Lock ed. 2000; Posluschny – Lambers – Herzog eds. 2008*, 309–376 s další lit.). V české literatuře přinášejí zajímavé poznatky k modelování prostupnosti krajiny v mikroměřítku konkrétních lokalit práce *J. Johna (2010)* a *A. Danielisové (2008; Danielisová – Pokorný 2011)*, které ukazují, že touto metodou lze poměrně dobře zjišťovat akční rádius a do určité míry i průběh cest v členitém terénu. Pro téma tohoto článku je zajímavé především zkou-

Obr. 14. Experiment, při kterém byla zjišťována síla, jakou je nutné vyvinout při tažení vozu se železnými ráfky na posečené louce, překvapivě prokázal, že je na ní tah méně náročný než na pevném podkladě (Harrigan et al. 2000b).
Fig. 14. An experiment to determine the strength necessary to pull a cart with iron rims over a cut meadow surprisingly showed that it required less exertion than pulling a cart over a solid base (according to Harrigan et al. 2000b).

mání prostupnosti terénu v okolí oppida Staré Hradisko (Danielisová 2008) a hradiště Vladař (Danielisová – Pokorný 2011, fig. 7). Stanovený akční rádius těchto lokalit udávaný v hodinách pěší chůze vytváří dobrou orientační představu o dostupnosti jejich zázemí.

V budoucnu by pak bylo žádoucí pokusit se o modelování průběhu jednotlivých komunikací či spíše komunikačních koridorů, což zřejmě pozmění pohled na dostupná zázemí. Vedle konfigurace terénu bude nutné vyhodnotit i mnoho dalších faktorů, v neposlední řadě archeologické skutečnosti (např. brány v opevnění, polohy osídlení v blízkém i vzdáleném okolí, relikty cest). Velmi obtížné, ale zřejmě nutné bude přejít od zkoumání terénu pohledem „pěší chůze“ k pohledu průchodnosti krajiny pro soumary, vozy apod. Zde je místo nejen pro experimentální archeologii a obecné experimenty s dopravními prostředky (obr. 14)²⁷, ale zpětně i pro historická data a zkoumání starých map. Využít by bylo možné současná teoretická i praktická bádání o schopnostech i potřebách nosičů, jízdních či tažených zvířat apod. (např. Minetti et al. 1999; 2002; 2006). Zapracovat by jistě šlo i experimenty zkoumající energetickou náročnost vlečení či tažení břemen zvířaty na různých typech povrchů, na různých sklonech svahu i s pomocí různých typů přepravních pomůcek (vůz s různými typy kol, saně, tažné kleště apod.; viz tab. 2 a 3; Harrigan et al. 2002a; 2002b). Pokusy o takovéto celkové aplikace se ostatně již uskutečňují (obecně k problému např. Herzog 2010a; 2012).

Vzhledem k tomu, že metoda počítačového modelování prostupnosti krajiny je stále ještě v počátcích, je vždy výhodné, když se aplikuje na známé cesty nebo jejich části, jak se o to u nás pokusil J. John (2010). V zahraničí představuje inspirativní pokus zkoumání konkrétního úseku historicky doložené cesty v kopcovitém terénu (Heerweg v regionu Bergisches Land), který provedla I. Herzog (2010a). Pro naše potřeby je cenné, že do svých výpočtů zapracovala právě průchodnost a energetickou náročnost tažení vozů. Výsledky

²⁷ Při rekonstrukčních pochodech Zlatou stezkou se např. ukazuje, že soumar (kůň) odmítá jít po zdánlivě bezproblémové stezce, či překonat nevelký vodní tok či strž, a je tak nutné činit na cestě i značné zacházky (za informace děkuji pravidelnému účastníkovi těchto akcí Petru Zavřelovi; srov. Kubů – Zavřel 2007, 207).

překvapivě dobře odpovídají historickým údajům. Zároveň také ukazují, jak je průběh cest ovlivněn sociálními vztahy – výstavbou sídel (*Herzog 2010a*, fig. 5; podobně pro tzv. Nutscheidstrasse: *Herzog 2010b*).

Podáři-li se v budoucnu výše zmíněné faktory zapojit do konkrétních situací kupříkladu v okolí oppid, bude patrně možné postoupit v modelování dopravy ještě dále. Např. pokoušet se převádět energetickou náročnost dopravy či pohybu obecně v zázemí oppid na množství soumarů či lidí nutných k zajištění předpokládaného transportu a následně zkoušet dovozovat, jak mohly být pokrývány jejich potřeby energie – množství potravin, píce, apod. Snad by tak bylo možné se dále přiblížit nejen energetické, ale i ekonomické a organizační náročnosti dopravy větších pravidelně se opakujících nákladů – sklizeň plodin, transport surovin (ruda, hrncířská hlína apod.), stavebního materiálu, paliva atd.

Velmi zajímavé výsledky přineslo modelování průchodnosti krajiny také v širších geografických souvislostech Dolního Rakouska a Moravy a jeho aplikace na konkrétní historicko-archeologickou situaci období tzv. markomanských válek ve 2. stol. po Kr., které provedli B. Komoróczy a M. Vlach (2010). Ukazuje se, že nasazení GIS není zcela beznadějně ani v nížinném terénu např. dolního Pomoraví, který představuje pro aplikaci GIS méně výhodné území. Dalším krokem v tomto bádání by mohlo být obohacení modelu o síť středověkých cest, cest z vojenského mapování z 18. stol., či poštovních cest z 18. a 19. století. Jednak je obvyklé, že základní spojení zůstávají v hrubých rysech více či méně stabilní po dlouhá časová období, jednak lze předpokládat, že římská vojska stejně jako všechny armády, využívala především již existující stezky a cesty, což urychlovalo pohyb i usnadňovalo logistiku.

Obecně lze říci, že pro modelování pohybu v terénu, průběhu cest v krajině a s tím spojené rekonstruování hospodářských a sociálních struktur je vždy výhodnější pracovat na malém prostoru s pokud možno výrazněji členitým reliéfem. Jak však dokládá právě studie B. Komoróczyho a M. Vlacha, skýtá krajina střední Evropy velmi dobré podmínky i při práci v širších prostorových souvislostech.

Při zkoumání nejen rychlosti dopravy, ale všech jejích dalších atributů bude nepochybně výhodné postupovat jak směrem „sociálním“, tak směrem „přírodovědným“. Stejně oba postupy, i přes snahu a přání zastánců jednoho či druhého, od sebe oddělit nelze a nadto můžeme doufat, že vzájemná kontrola přispěje k jejich větší objektivitě. Sociální přístup ke zkoumání pohybu a dopravy je totiž poznamenán při výběru dat a jejich interpretaci subjektivitou dnešního badatele stejně jako např. výběr velikosti tzv. isotropických frikcí při modelování pohybu v terénu pomocí GIS.

Možná, že právě zjištění určité dichotomie pohybu v geografickém a sociálním prostoru představuje třetí závěr tohoto příspěvku: protiklad určité neměnnosti a danosti pohybu v geografickém prostoru a dynamiky vývoje pohybu v prostoru sociálním. Zbývá maličkost, najít způsob jak obojí v archeologii smysluplně zkoumat.²⁸

Tato práce vznikla v rámci projektu „Čechy a střední Evropa mezi lety 400 př. až 100 po Kr. (Keltové, Germáni a Římská říše) – syntéza a interpretace“ (reg. č. 405/11/0603) podpořeného GA ČR.

²⁸ Za mnohé podněty je autor zavázán K. Winnigerové (Berlín), H. Wendlingovi (Frankfurt a. M.), L. Varadzinovi (Praha), J. Macháčkoví (Brno), M. Hardtovi (Lipsko), I. Herzogové (Bonn) a P. Zavřelovi (České Budějovice).

Literatura

- Adams, C. – Laurence, R. 2001: *Travel and Geography in the Roman Empire*. London – New York.
- Atkinson, D. et al. eds 2005: *Cultural Geography. A Critical Dictionary of Key Concepts*. London – New York.
- Barral, Ph. – Richard, H. 2009: Fouilles de la fontaine Saint-Pierre au Mont Beuvray. Bibracte 17. Glux-en-Glenne.
- Bauer, A. – Stanek, Ch. 2013: Flieg alleine, wenn du kannst. Über die Geschwindigkeit eines Trosses. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 143 (im Druck).
- Bender, H. 1989: Verkehrs- und Transportwesen in der römischen Kaiserzeit. In: H. Jankuhn et al. Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*, Teil V, Göttingen, 108–154.
- Bergier, J. F. 1989: *Die Geschichte vom Salz*. Frankfurt a. M. – New York.
- Black, E. W. 1995: *Cursus Publicus*. Oxford.
- Bloch, M. 1939/1940: *La Société féodale*. Paris.
- Bloch, M. R. 1970: Zur Entwicklung der vom Salz abhängigen Technologie. Auswirkungen von postglazialen Veränderungen der Ozeanküste. *Saeculum* 21, 1–33.
- Bobková, L. – Neudertová, M. eds. 1997: *Cesty a cestování v životě společnosti*. Ústí nad Labem.
- Bolzano, K. 1994: Die Bedeutung von Kochsalz für den Blutdruck des Menschen. In: *Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994*, Salzburg, 72–77.
- Börne, L. 1862: Monographie der deutschen Postschnecke. Beitrag zur Naturgeschichte der Mollusken und Tefaceen. In: *Ludwig Börne's gesammelte Schriften*, 1. Band, Hamburg, 101–122.
- Boyer, M. N. 1951: A Day's Journey in Mediaeval France. *Speculum* 26, 597–608.
- Brabec, S. 2010: *Die Kanalisierung von Moldau und Elbe an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert*. Ms. diplom. práce, Universität Wien.
- Břeň, J. 1966: *Třisov*. Praha.
- Bretagnolle, A. 2005: Les villes dans l'espace-temps : vitesse des communications et structuration des territoires à l'échelle intra et interurbaine. In: *Echelles et temporalités*, Paris, 180–187.
- Brodersen, K. 1995: *Terra Cognita*. Studien zur römischen Raumerfassung. Hildesheim.
- Buchsenschutz, O. 2009: Chars, charrettes et transport dans l'agriculture celtique. In: I. Bertrand – A. Duval – J. Gomez de Soto – P. Maguer dir., *Habitats et paysages ruraux en gaule et regards sur d'autres régions du monde celtique*. Actes du XXXIe colloque international de l'AFEAF, Chauvigny, 85–92.
- Casson, L. 1974: *Travel in the Ancient World*. London.
- Carter, C. O. 1975: Mans' Need of Salt. In: K. W. de Brisay – K. A. Evans eds., *Salt: the Study of an Ancient Industry*. Report on the Salt Weekend held at the University of Essex, September, Colchester. 13.
- Čižmář, M. 2008: Příspěvek k otáče spojnice mezi Čechami a Saskem v době železné. In: E. Černá – J. Kuljavceva Hlavová edd., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007*. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže, Most, 229–239.
- Čižmář, M. – Meduna, J. 1985: Bodenzeichen auf latènezeitlicher Keramik in Mähren. *Památky archeologické* 76, 78–100.
- Chevalier, R. 1988: *Voyages et déplacements dans l'empire Romain*. Paris.
- Cunliffe, B. 2001: *The Extraordinary Voyage of Pytheas the Greek*. New York.
- Davies, R. W. 1971: The Roman Military Diet. *Britannia* 2, 122–142.
- Danielisová, A. 2008: Praktické problémy spojené s modelováním pohybu pravěkou kulturní krajinou. In: J. Macháček ed., *Počítačová podpora II*, Brno, 115–124.
- 2010: *Oppidum České Lhotice a jeho sídelní zázemí*. Praha.
- 2011: Pollen and Archaeology in GIS. Theoretical Considerations and Modified Approach Testing. In: P. Verhagen – A. G. Posluschny – A. Danielisova eds., *Go Your Own Least Cost Path*. BAR International Series 2284, Oxford, 33–45.
- Davidovic, A. 2006: Identität – ein unscharfer Begriff. Identitätsdiskurse in den gegenwartsbezogenen Humanwissenschaften. In: S. Burmeister – N. Müller-Scheeßel Hrsg., *Soziale Gruppen – kulturelle Grenzen*. Die Interpretation sozialer Identitäten in der prähistorischen Archäologie. Münster – New York – München – Berlin, 39–58.
- Denecke, D. 1992: Strassen, Reiserouten und Routenbücher (Itinerare) im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: X. von Ertzdorff – D. Neukirch – R. Schulz Hrsg., *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. *Chloe*, Beihefte zum *Daphnis* 13, Amsterdam, 227–253.
- 2005: *Wege der Historischen Geographie und Kulturlandschaftsforschung*. Stuttgart.

- Depreux, Ph. – Bougard, F. – Le Jan, R. dir.* 2007: Les élites et leurs espaces. Mobilité, rayonnement, domination (du VIe au XIe siècle). Turnhout.
- Döring, J. – Tristan, Th. eds.* 2008: Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften. Bielefeld.
- Drawer, K.* 1959: Anspannung und Beschirung der Haustiere. Frankfurt.
- Eckoldt, M. Hrsg.* 1998: Flüsse und Kanäle: die Geschichte der deutschen Wasserstraßen: die Entwicklung der Wasserwege unter dem Einfluß von Recht, Politik, Wirtschaft, Verwaltung, Wasserbau und Schifffahrt. Hamburg.
- Ellmers, D.* 1984: Frühmittelalterliche Handelsschifffahrt in Mittel- und Nordeuropa. 2. Auflage. Neumünster.
- 2010: Der Krater von Vix und der Reisebericht des Pytheas von Massalia. Archäologisches Korrespondenzblatt 40, 363–381.
- Elze, R.* 1980: Über die Leistungsfähigkeit von Gesandtschaften und Boten im 11. Jahrhundert. In: W. Paravicini – K. F. Werner dir., Histoire comparée de l'administration (IVe–XVIIe siècles), München, 4–10.
- Ertzdorff, X. – Neukirch, D. Hrsg.* 1992: Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Amsterdam – Atlanta.
- Esders, S.* 2007: Eliten und Raum nach frühmittelalterlichen Rechtstexten. Überlegungen zu einem Spannungsverhältnis. In: P. Depreux – F. Bougard – R. Le Jan dir., Les élites et leurs espaces. Mobilité, rayonnement, domination (du VIe au XIe siècle), Turnhout, 11–29.
- Fansa, M.* 2006: Die ältesten Straßen und Wagen in Nordwestdeutschland. In: M. Rech Hrsg., Pferdeopfer – Reiterkrieger. Fahren und Reiten durch die Jahrtausende. Brehmer Archäologische Blätter – Beiheft 4/2006, Brehmen, 62–65.
- Fawtier, R.* 1961: Comment le roi de France, au début du XIVe siècle pouvait-il se représenter son Royaume?. In: Mélanges offerts à M. Paul-E. Martin, Genève, 65–77.
- Fichtl, S. – Metzler, J. – Sievers, S.* 2000: Le rôle des sanctuaires dans le processus d'urbanisation. In: Les processus d'urbanisation à l'âge du fer – Eisenzeitliche Urbanisationsprozesse. Bibracte 4. Glux-en-Glenne.
- Franz, L.* 1929: Vorgeschichtliches Leben in den Alpen. Wien.
- Friedländer, L.* 1922: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms 1. Leipzig.
- Fries-Knoblach, J.* 2001: Gerätschaften, Verfahren und Bedeutung der eisenzeitlichen Salzsiederei in Mittel- und Nordwesteuropa. Leipziger Forschungen zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 2. Leipzig.
- Gazagnadou, D.* 1994: La poste à relais. Paris.
- Graßl, H.* 2002: Irrwege – Orientierungsprobleme im antiken Raum. In: E. Olshausen – H. Sonnabend Hrsg., Zu Wasser und zu Land. Verkehrswege in der antiken Welt. Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 7, Stuttgart, 83–92.
- Hajnalová, E. – Dreslerová, D.* 2010: Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence. Památky archeologické 101, 169–202.
- Hardt, M.* 2002: Verkehrs- und siedlungsgeschichtliche Bemerkungen zur Reise Ottos III. nach Gnesen. In: Trakt cesarski Hawa-Gniezno-Magdeburg. Bibliotheca Posnaniensis Vol. II, Poznań, 385–407.
- Harrigan, T. M. – Roosenberg, R. – Perkins, D. – Sarge, J.* 2002a: Estimating sled and Soneboat draft. TechGuide 2G-211. Tillers International, Scotts. Michigan.
- 2002b: Estimating Wagon Draft. TechGuide 2G-213. Tillers International, Scotts. Michigan.
- Hayen, H.* 1989: Bau und Funktion der hölzernen Moorwege: Einige Fakten und Folgerungen. In: H. Jankuhn et al. Hrsg., Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil V, Göttingen, 11–82.
- Helmedach, A.* 2000: Das Verkehrssystem als Modernisierungsfaktor: Straßen, Post, Fuhrwesen und Reisen nach Triest und Fiume von Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Eisenbahnzeitalter. Geschichte Österreichs, Ostmittel und Südosteuropas 107. München.
- Hennig, R.* 1936: Verkehrsgeschwindigkeiten in ihrer Entwicklung bis zur Gegenwart. Stuttgart.
- Herzog, I.* 2010a: Theory and Practice of Cost Functions. In: F. Contreras – F. J. Melero eds., CAA'2010 Fusion of Cultures, Madrid, 1–8.
- 2010: Die Nutscheidstraße – ein optimaler Naturweg. Archäologie im Rheinland 2009, 24–26.
- 2012: Landschaftsarchäologische Analysen im Bergischen Land. Archäologie Online am 3. 2. 2012. <http://www.archaeologieonline.de/magazin/fundpunkt/forschung/2012/landschaftsarchaeologische-analyse/seite-1/>
- Heuberger, B.* 1994: Salz und Leben. In: Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994, Salzburg, 65–71.

- Hill, Th. – Zich, B. 2002: Von Wegen. Auf den Spuren des Ochsenweges (Heerweg) zwischen dänischer Grenze und Eider. Flensburg.
- Hillier, B. – Hanson, J. 1984: The Social Logic of Space. Cambridge.
- Hlavačka, M. 1996: Cestování v éře dostavníku. Praha.
- Holodňák, P. 1987: Methodische Probleme bei der Bestimmung von Populationsgrösse in der Latènezeit, Anthropologie 25, 143–154.
- Holzer, V. 2009: Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralsiedlung Österreichs. Wien.
- Imhof, E. 1950: Gelände und Karte. Erlenbach bei Zürich.
- Jansová, L. 1965: Hrazany, keltské oppidum na Sedlčansku. Praha.
- John, J. 2010: Možnosti a limity počítačové rekonstrukce minulých cest na příkladu Čertovy louky v Krkonoších. Acta Filozofické fakulty Zápaadočeské univerzity v Plzni 4/10, 231–239.
- Junkelmann, M. 2003: Die Legionen des Augustus. Mainz (9. vydání).
- 2006: Panis Militaris. Die Ernährung der römischen Soldaten oder der Grundstoff der Macht. Mainz (3. vydání).
- Jud, P. 2002: Latènezeitliche Brücken und Straßen der Westschweiz. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit, Praha, 134–146.
- Kappesser, I. 2012: Römische Flussfunde aus dem Rhein zwischen Mannheim und Bingen. Fundumstände. Flusslaufrekonstruktion und Interpretation. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 209. Bonn.
- Kehele, P. 2008: Zur Strategie und Logistik römischer Vorstöße in die Germania: Die Tiberiusfeldzüge der Jahre 4 und 5 n. Chr. In: J.-S. Kühlborn et al. Hrsg., Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik. Bodenaltertümer Westfalens 45, Mainz, 253–301.
- Kolb, A. 2000: Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich. Berlin.
- Komoróczy, B. – Vlach, M. 2010: Využití GIS pro výzkum římského vojenského zásahu na barbarské území ve střední Evropě v době markomanských válek – Úvod do problematiky a perspektivy. In: J. Beljak – G. Březinová – V. Varsik edd., Archeológia barbarov 2009, 247–289.
- Kruta, V. 2000: Les Celtes. Histoire et dictionnaire. Des origines à la romanisation et au christianisme. Paris.
- Kubů, F. – Závřel, P. 2007/2009: Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty 1–3. České Budějovice.
- Kulinat, K. 2002: Gute Reise. Reisemotive aus der Sicht der Anthropogeographie. In: E. Olshausen – H. Sonnabend Hrsg., Zu Wasser und zu Land. Verkehrswege in der antiken Welt. Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 7, Stuttgart, 419–428.
- Kunow, J. 1983: Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. Neumünster.
- Le Goff, J. 1967: La civilisation de l'occident médiéval. Paris.
- Leclerc, H. 1989: Post- und Personenbeförderung in Preussen zur Zeit des Deutschen Bundes. In: W. Lotz Hrsg., Deutsche Postgeschichte, Berlin, 171–188.
- Lefebvre, H. 2000: La production de l'espace. Paris.
- Lehner, T. 1900: Reisebilder aus dem 17. Jahrhundert. Salzburg.
- Leighton, A. C. 1972: Transport and Communication in Early Medieval Europe AD 500–1100. Devon.
- Llobera, M. 2000: Understanding movement: a pilot model towards the sociology of movement. In: Lock ed. 2000, 65–84.
- Lock, G. ed. 2000: Beyond the Map. Amsterdam – Berlin – Oxford – Tokyo – Washington, DC.
- Loibl, R. 1995: Passau als Salzhandelsstadt. In: M. Treml – W. Jahn – E. Brockhoff Hrsg., Salz macht Geschichte, Augsburg, 204–222.
- Ludwig, F. 1897: Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert. Die Itinerare der deutschen Könige und Kaiser, der französischen Könige und der Päpste. Berlin.
- Nadler, M. 2003: Die Rettungsgrabungen entlang der ICE-Neubaustrecke Nürnberg-Ingostadt (Abschnitt Mittelfranken) in den Jahren 1999–2002 (Teil 1). Beiträge zur Archäologie in Mittelfranken 7, 11–80.
- Nenninger, M. 2001: Die Römer und der Wald. Stuttgart.
- Nickel, C. – Thoma, M. – Wigg-Wolf, D. 2008: Martberg. Heiligtum und Oppidum der Treverer I. Der Kultbezirk. Berichte zur Archäologie an Mittelrhein und Mosel 14. Trier.
- Machwitz, H. 1994: Salz im Wandel. In: Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994, Salzburg, 78–85.
- Mathias, W. 1961: Das mitteldeutsche Briquetage – Formen, Verbreitung und Verwendung. Jahreschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 45, 119–225.

- Meiborg, Ch. 2011:* Die keltische Brücke von Kirchhain-Niederwald. In: Archäologie der Brücken, Regensburg, 31–36.
- 2012: Fundort Kiesgrube: Die keltische Brücke von Kirchenhain-Niederwald, Hessen. Die Ergebnisse der dendrochronologischen Untersuchungen und der ¹⁴C-Datierungen. In: Wege und Transport. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 2012, Weissbach, 49–59.
- Michálek, J. 1995a:* Südböhmen während der Latènezeit – eine Übersicht. In: K. Schmotz – M. Zápotocká Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 4. Treffen 15. bis 18. Juni 1994 in Mariánská Týnice, Espelkamp, 18–24.
- 1995b: Siedlung (Gehöft), Gräber und Flußgoldgewinnung (?) der Latènezeit (LT B2/C1-2) in Modlešovice bei Strakonice (Südböhmen). Neue Grabungen und Ergebnisse. In: K. Schmotz – M. Zápotocká Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 4. Treffen 15. bis 18. Juni 1994 in Mariánská Týnice, Espelkamp, 95–106.
- Minetti, A. E. 2003:* Efficiency of equine express postal systems. *Nature* 426, 785–786.
- Minetti, A. E. – Ardigò, L. P. – Reinach, E. – Sabiene, F. 1999:* The relationship between mechanical work and energy expenditure of locomotion in horses. *The Journal of Experimental Biology* 202, 2329–2338.
- Minetti, A. E. – Formenti, F. – Ardigò, L. P. 2006:* Himalayan porter's specialization: metabolic power, economy, efficiency and skill. *Proceedings of Royal Society B* 273, 2791–2797.
- Minetti, A. – Moia, Ch. – Roi, G. S. – Susta, D. – Ferretti, G. 2002:* Energy cost of walking and running at extreme uphill and downhill slopes. *Journal of Applied Physiology* 93, 1039–1046.
- Moltkehin, R. 2005:* Straßen aus Wasser. Technische, wirtschaftliche und militärische Aspekte der Binnenschifffahrt im Westeuropa des frühen und hohen Mittelalters. Berlin.
- Nadler, M. 2003:* Die Rettungsgrabungen entlang der ICE-Neubaustrecke Nürnberg-Ingolstadt (Abschnitt Mittelfranken) in den Jahren 1999–2002 (Teil 1). Beiträge zur Archäologie in Mittelfranken 7, 11–80.
- Ohler, N. 2004:* Das Reisen im Mittelalter. München (4. vydání).
- Otto, J. ed. 1905:* Ottův slovník naučný. Svazek XXIII. Praha.
- Paravicini, W. Hrsg. 1994:* Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters: eine analytische Bibliographie. Frankfurt a. M.
- Pauli, L. 1974:* Der Goldene Steig. Wirtschaftsgeographisch-archäologische Untersuchungen im östlichen Mitteleuropa. In: G. Kossack – G. Ulbert Hrsg., Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, Festschrift Joachim Werner, München, 115–139.
- 1995: Salzgewinnung und Salzhandel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit zwischen Alpen und Mittelgebirge. In: M. Tremml – W. Jahn – E. Brockhoff Hrsg., Salz macht Geschichte, Augsburg, 204–222.
- Perjés, G. 1970:* Army provisioning, logistics and strategy in the Second Half of the 17th century. *Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16, 1–51.
- Perler, O. – Maier, J.-L. 1969:* Les voyages de Saint Augustin. Paris.
- Peters, J. 1998:* Römische Tierhaltung und Tierzucht. Rahden/Westfalen.
- Pflaum, H. G. 1940:* Essai sur le cursus publicus sous le haut-Empire romain. *Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres* XIV, 189–391.
- Posluschny, A. – Lambers, K. – Herzog, I. eds. 2008:* Lyers of Perception (CAA 2007). Kolloquium zur Vor- und Frühgeschichte, Band 10. Bonn.
- Praxl, P. 1995:* Der Goldene Steig. Salzwege von Passau nach Böhmen. In: M. Tremml – W. Jahn – E. Brockhoff Hrsg., Salz macht Geschichte, Augsburg, 331–340.
- 1999: „Die soumer wol geladen“. Mittelalterlicher Saumtransport und Nibelungenlied. Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch XLI, 69–74.
- Prokisch, B. 2007:* Fundmünzen aus aktuellen Grabungen in Oberösterreich (2004/2006) – Ein Überblick. In: Ch. Schwanzar – G. Winkler Hrsg., Archäologie als Landeskunde. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 17, Linz, 35–47.
- Raepsaet, G. 2002:* Attelages et techniques de transport dans le monde gréco-romain. Bruxelles.
- Raepsaet, G. – Rommelaere, C. dir. 1995:* Brancards et transport attelé entre Seine et Rhin de l'Antiquité au Moyen Age. Treignes.
- Rathmann, M. Hrsg. 2007:* Wahrnehmung und Erfassung geographischer Räume in der Antike. Mainz.
- Roth, J. P. 1999:* The Logistics of The Roman Army et War (264 B.C. – A.D. 235). Leiden – Boston – Köln.
- Rühle, S. – Hoffmann, F. F. 2007:* Postsäulen und Meilensteine. Dresden.
- Saile, T. 2000:* Salz in ur- und frühgeschichtlichen Mitteleuropa – Eine Bestandaufnahme, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 81, 129–234.

- Salač, V. 1998: Die Bedeutung der Elbe für die böhmisch-sächsischen Kontakte in der Latènezeit. *Germania* 76, 573–617.
- 2002: Zentralorte und Fernkontakte. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 20–46.
- 2006: Oppida und ihre Macht. In: A. Krenn-Leeb Hrsg., *Wirtschaft, Macht und Strategie. Archäologie Österreichs Spezial 1*, 233–245.
- 2007: Zum Transport und Handel an der Elbe in der Latènezeit. Raum- und Funktionskontinuität der latènezeitlichen Fundstellen im Elbdurchbruch. In: S. Freund – M. Hardt – P. Weigel Hrsg., *Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 25*, Bonn, 75–94.
- 2009a: Podmokelská skupina. Překonaný koncept archeologie 20. století?. *Archeologické rozhledy* 61, 637–667.
- 2009b: 2000 Jahre seit dem römischen Feldzug gegen Marbod und methodische Probleme der Erforschung der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa. In: V. Salač – J. Bemann Hrsg., *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, Praha – Bonn, 107–131.
- 2010: Putování hlavy Publia Quinctilia Vara z Teutoburského lesa do Říma. *Živá archeologie* 10, 61–64.
- 2011: Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě – Oppida and urbanisation processes in Central Europe. *Archeologické rozhledy* 63, 23–64.
- 2012a: Sůl nad zlato. K zásobování Čech solí v době laténské. In: G. Březinová – V. Varsik edd., *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*, Nitra, 389–398.
- 2012b: Les habitats artisanaux sur l'échelle européenne. *L'ArchéoThema* 21, 70–73.
- Salač, V. – von Carnap-Bornheim, C. 2009: Ritual, Kommunikation und Politik oder: Was geschah mit dem Kopf des Publius Quinctilius Varus? *Imperium – Konflikt – Mythos. 2000 Jahre Varusschlacht*, Stuttgart, 150–158.
- Sedláček, Z. 1981: Předběžná zpráva o výzkumu na kopci „Kolo“ u Týnce nad Labem, okres Kolín – Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung auf dem Hügel „Kolo“ bei Týnec n. Labem, Bez. Kolín. In: *Præhistorica VIII*, Praha, 173–178.
- Sherk, R. K. 1974: Roman geographical exploration and military maps. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.1*, Berlin, 534–562.
- Schultze, E. 1914: Primitive und moderne Verkehrsmittel. *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* 5, 832–854.
- Schußmann, M. 2003: Ein mehrphasiger, vorgeschichtlicher Sumpfübergang bei der „Feldmühle“, Gde. Rennertshofen, Lkr. Neuburg-Schrobenhausen. Büchenbach.
- Schwinges, R. Ch. 2007: Strassen- und Verkehrswesen im hohen und späten Mittelalter. Ostfildern.
- Sievers, S. 2003: Manching – Die Keltenstadt. Stuttgart.
- Sievers, S. – Schönfelder, M. Hrsg. 2012: Die Frage der Protourbanisation in der Eisenzeit – La question de la proto-urbanisation à l'âge de Fer. Bonn.
- Simon, T. 1995: Salz und Salzgewinnung im nördlichen Baden-Württemberg. *Geologie – Technik – Geschichte. Forschungen Württembergisch-Franken 42*. Sigmaringen.
- Springer, A. 1918: Die Salzversorgung der Eingeborenen Afrikas vor der neuzeitlichen europäischen Kolonisation. Dissertation. Weida i. Th.
- Stoffel, P. 1994: Über die Staatspost, die Ochsengespanne und die requirten Ochsengespanne. Eine Darstellung des römischen Postwesens auf Grund der Gesetze des Codex Theodosianus und des Codex Iustinianus. Bern – Berlin – Frankfurt a. M. – New York – Paris – Wien.
- Stöllner, T. 2002: Salz als Fernhandelsgut in Mitteleuropa während der Hallstatt- und Latènezeit. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 47–71.
- 2003: Mining and Economy – A Discussion of Spatial Organisations and Structures of Early Raw Material Exploitation. In: Th. Stöllner – G. Körlin – G. Steffens – J. Cierny Hrsg., *Man and Mining – Mensch und Bergbau. Studies in honour of Gerd Weisgerber on occasion of his 65th birthday. Der Anschnitt – Beiheft 16*, Bochum, 415–446.
- Timpe, D. 1981: Das keltische Handwerk im Lichte der antiken Literatur. In: H. Jahnkuhn – W. Janssen – R. Schmidt-Wiegand – H. Tiefenbach Hrsg., *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit I*, Göttingen, 36–62.
- 1985: Der keltische Handel nach historischen Quellen. In: K. Düwell – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil I*, Göttingen, 258–284.

- Tomaschitz, K. 2002:* Die Wanderungen der Kelten in der antiken literarischen Überlieferung. Wien.
- Urban, O.-H. 1994:* Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. Linzer archäologische Forschungen 22. Linz.
- U.S. Army 1961:* Nutrition (TM 8-501). Washington, D.C.
- Venclová, N. ed. 2008:* Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha.
- Vermeulen, F. 2006:* Understanding Lines in the Roman Landscape: A Study of Ancient Roads and Field Systems Based on GIS Technology. In: M. W. Mehrer – K. L. Wescott eds., GIS and Archaeological Site Location Modeling. Boca Raton – London – New York, 291–316.
- Vích, D. 2007:* Českomoravské pomezí v době římské. In: M. Hlava – D. Vích, Laténské osídlení Boskovicka. Laténské osídlení Uničovska. Českomoravské pomezí v době římské. Pravěk – Supplementum 17, Brno, 173–229.
- Vosteen, M. U. 1999:* Urgeschichtliche Wagen in Mitteleuropa. Eine archäologische und religionswissenschaftliche Untersuchung neolithischer bis hallstattzeitlicher Befunde. Freiburger archäologische Studien 3. Rahden/Westf.
- Waldhauser, J. et al. 1987:* Keltische Gräberfelder in Böhmen. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 68, 25–179.
- 2001: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.
- Watson, G. R. 1969:* The Roman Soldier. New York.
- Yi-Fu Tuan 1975:* Images and mental maps, Annals, Association of American Geographers 65, 205–213.
- Zápotocký, M. 1969:* K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. Památky archeologické 60, 277–366.
- Zemmer-Plank, L. Hrsg. 2002:* Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfertagen, Opferplätze, Opferbrauchtum. Bozen.

On the speed of transport in the La Tène period and its economic, political and culture impacts on society

The article addresses the question of whether the topic of transport speed can be applied in Iron Age archaeology. In the introduction the author provides a selection of written accounts on the speed of messengers, packhorses, carts and boats from antiquity up to the Early Modern period. This selection shows that the speeds of people and means of transport – typically achieved speeds as well as during peak performance – remained constant up until the introduction of the railway in the nineteenth century. Hence, the author works with the hypothesis that the information on achieved speeds, or the length of daily stages of trips, can also be applied with a certain amount of prudence to the Iron Age.

In the following text the author discusses the individual factors that had a major impact on the period of time needed to travel distances between two points in the landscape. The author ranks the factors in descending order of importance as follows: 1. Travel motivation – emphasis is placed on negative motivation (idleness, fear, intent to slow transport, etc.), which can uncontrollably lengthen the amount of time necessary for the travel. Naturally, travel motivation cannot be a subject of archaeology. 2. The distance between both points – the actual travelled distance. Although “straight line distance” is often stated in archaeology, this length frequently varies considerably from the actual distance travelled, which is always much longer (see *fig. 2*). The author likewise points out that movement always slows as the covered distance increases, making it all the more important to learn the actual length of trips. 3. Organisation – good transport organisation, which enables a change in means of transport, animals or human power at regular intervals makes it possible to eliminate the aforementioned slowing caused by fatigue and to extend the actual period of travel, which is otherwise limited by the strength of people and animals. The distance that can be covered in a single day thus increases several fold. 4. Orientation – played a fundamental role; without knowledge of the route, any efforts to achieve the greatest possible speed could have an entirely minimal effect. It is assumed that local people with knowledge of both land and water routes were used as guides. 5. Terrain – the terrain

definitely had an influence, albeit less significant, on the speed or length of daily stages. It is estimated that people and animals travelled at approximately half their normal speed in the mountains. 6. Routes – the quality of routes had a significantly lower impact on the speed of travel than archaeologists typically believe. During regular travel, routes had a very small influence on the speed of people and animals. Only when carts were used did routes play a more important role, since routes with a solid surface reduced the rolling resistance on the wheels. The importance of maintained routes lies primarily in the fact that they greatly simplified orientation. 7. Means of transport – written sources make it possible to assume that there was no major difference between the speeds of people and animals (*tab. 4*). One apparent exception was a boat travelling downstream, which was probably the fastest means of transport in prehistoric times. On the other hand, travel upstream by ox-drawn boat was the slowest. The text also points out that human carriers were highly efficient. 8. Season/weather – apparently did not have a major impact on the speed of transport, since it is assumed that transport was suspended during unfavourable climatic conditions. The length of the day also need not have played a key role, since man and animals typically couldn't have travelled longer than the length of the shortest winter days (oxen can travel for no more than five hours a day). Yet, the season could influence the speed and, especially, the intensity of transport, since it is possible to assume that pack-horses were not in top physical condition following the winter months. It is possible that transport subsided during the period of seasonal agricultural work, especially during harvest time.

The following passage provides information used for modelling the import of salt to Bohemia in the late La Tène period; the population of Bohemia, probably numbering around 200,000 at the time, had to import all of its salt. The created model reckons with yearly per capita salt imports of 1 kg, primarily from Alpine deposits to the south. The imported salt (and exported payment for such) had to travel through unsettled border mountains (*figs. 12–13*), where the carriers had to survive five to six days without provisions. The model documents that the import of salt had to be well organised and surely involved a relatively large number of people.

The speed of transport is then related to the possible power structures in the Bohemian Basin during the La Tène period. The author states that this area, isolated from other European regions by a system of border mountains, was relatively easy to manage. In the fourth century BC and at the beginning of the third century BC only the lowlands along large rivers in the northern half of Bohemia were settled – an area that was enclosed and relatively small. News or orders could be spread throughout the entire area within one or two days. Physical enforcement by the rulers would also have been a matter of a few days. Beginning in the middle of the third century BC settlement expanded into south and west Bohemia, significantly increasing the size of the settled area and making control more difficult. One theory suggests that this expansion could have led to the building of support points – oppida. The spacing between the individual oppida was usually the distance that could be travelled in a single day (naturally without loads).

It is interesting that despite the fact that the speed of travel remained the same for millennia and, hence, the daily action radius remained the same, people in central Europe were able to develop a wide range of social relationships. Although people could travel the same number of kilometres per day, the social formations that were created varied widely in size and in their form of control. Therefore, the actual speed of transport could not have played a significant role in the development of prehistoric society.

The article attempted to determine whether the subject of transport speed in prehistoric times could be a legitimate subject for prehistoric research, whether this subject can be studied and if it makes sense to take it up. The findings presented above apparently provide a positive answer to both questions. The main conclusions also argue in favour of pursuing this subject: (1) from prehistoric times up to the advent of the railways, the speed of transport and, hence, time distances (e.g. action radius, daily stages) did not change significantly and, therefore (2) the information obtained from other periods can also be used for the Iron Age, e.g. for modelling the scope and organisation of transport and for studying the economic, settlement and power structures, which are important for predicting archaeology sites in transport corridors, etc.

The question is therefore not whether the speed of travel can be studied, but rather how. The entire article is based on the so-called social approach to space and movement within it. The approach is based on an understanding of space as more than just a part of the landscape but as a social construct resulting from the mutual effects of various social groups in society (e.g. *Hiller – Hanson 1984; Rathman Hrsg. 2007; Döring – Tristan eds. 2008*). Movement in this type of space is thus mainly a social matter, and social conditions predetermine and influence its attributes, including the speed, to a greater extent than natural or technical conditions. For this reason the text places greater emphasis on the social activities of people than on purely natural or technical factors – for example, the characteristics of the terrain, the physical capacity of people and animals, the harnessing method, the manner in which loads were secured and the load capacity of carts and boats.

The author likewise indicates that the possibilities of a social approach to the study of movement are relatively limited for the prehistoric period, and suggests opportunities provided by the use of GIS software for modelling terrain passage, the course of routes and movement along them. The possibilities of experiments focussed on transport have not yet been exploited (e.g. *Harrigan et al. 2002a; 2000b*). Research combining “social” and “natural science” approaches will undoubtedly be beneficial for investigating, among other things, the speed of transport and all of its other attributes. Despite the efforts and wishes of the advocates of one or the other, these two approaches cannot be separated from one another, and we can hope that the mutual control they provide will contribute to their greater objectivity. The social approach to studying movement and transport is in fact affected during the selection of data and its interpretation with the subjectivity of today’s researchers in the same way, for example, as in the selection of the size of “isotropic frictions” in modelling movement in the field using GIS.

Perhaps the discovery of a certain dichotomy of movement in the geographic and social space would represent the third conclusion of the article: the constancy and determinateness of movement in the geographical space in contrast to the dynamics and variable development of movement in the social space.

English by *David J. Gaul*

Počátky archeologické památkové péče v habsburské monarchii

Frühe archäologische Denkmalpflege in der Habsburgermonarchie im Spannungsfeld von Aufklärung und Politik

Marianne Pollak

Mýtus o společných dějinách a kultuře, který se objevil v 19. století a stál u počátků národní státnosti, měl být pro jednotlivé národy habsburské monarchie závazný. Navzdory všem centralizačním snahám však nevznikly pro získávání a uchovávání starověkých památek a nálezů jednotné normy. Nápadné jsou rozdíly mezi periferií a centrem. První a zásadní impulzy pro rozvoj muzeologie a archeologické památkové péče přinesly regiony a jednotlivé součásti monarchie, mezi nimi i Čechy. Naproti tomu německy mluvící země i politické centrum Vídeň tyto kroky učinily až se značným časovým zpožděním. Protože vědy o starověku ani památková péče nebyly habsburskými panovníky podporovány, chybí dodnes památkové péči v Rakousku jistá společenská opora, bez níž se péče o památky neobejde.

habsburská monarchie – jazykový nacionalismus – výzkum středověku – muzeologie – památková péče

The beginnings of archaeological heritage care in the Habsburg Monarchy. The myth of shared histories and cultures that appeared in the nineteenth century, and which played a role in the nascent stage of national statehood, was to be obligatory for the individual nations of the monarchy. However, despite all of the centralisation efforts, uniform standards were not created for collecting and preserving ancient artefacts. The differences between the centre of the monarchy and the outlying territories were significant. The first important impulses for the development of museology and archaeological heritage care came from regions and individual parts of the monarchy, including Bohemia. In contrast, these measures were adopted much later by the German-speaking lands and the political centre of Vienna. Due to the lack of support from the Habsburg rulers for the study of ancient times and for heritage care, there is a certain lack of support from Austrian society today for these concerns – support that is vital for the proper care of a country's archaeological history.

Habsburg Monarchy – linguistic nationalism – medieval studies – museology – heritage care

Přestože archeologická památková péče a výzkum představují mnohohrstenatou formu bádání, jsou jejich dějiny téměř neznámé. Pojem památková péče je ostatně i v internetové encyklopedii Wikipedia odbyt jedenácti řádky a odkazuje pouze na její klíčové úlohy. Vývoj oboru je v literatuře zmiňován nanejvýš v rámci regionálních dějin bádání, v oblasti vývoje péče o stavební a umělecké památky (Frodl 1988; Jokilehto 1999) nebo u příležitosti různých jubileí (např. Hessen 2003; Andrikopoulos-Strack – Bloemers 2004; Hetzer – Stephan Hrg. 2008; Niedersachsen 2010). V této souvislosti se věnuje pozornost praktickým činnostem či vizím do budoucna, nikoliv však počátkům památkové péče a historii vytváření teoretických konceptů tohoto oboru, o značném vlivu postupů „pokus–omyl“ při ochraně památek ani nemluvě (Pollak 2011b).¹ Dějiny archeologické památkové péče je

¹ Přehled a literatura k zákonným ustanovením od 2. pol. 17. stol. in Pollak 2010, 65, 75, 80–81.

možno líčit na podkladě mnoha dílčích událostí, o nichž nejlépe vypovídají památky samotné, které představují spolehlivé svědky počinů i nečinnosti při jejich ochraně (Frodl 1988, 15). Ukazuje se při tom, že památková péče podléhala zákonitostem, které ovlivňoval více politický vývoj než odborné a teoretické základy.

Od počátku bylo prosazování záměrů památkové péče závislé na společenském akceptování památek jako součástí vlastní minulosti a jejich významu pro kulturní paměť. Vedle toho hrála zásadní roli politická vůle elit (Pollak 2010). Památková péče v habsburské monarchii je zároveň odrazem společenských a politických poměrů jak na úrovni celého státu a císařského dvora, tak v jejich jednotlivých zemích. Důsledky jsou patrné dodnes.

Analogicky s vývojem archeologie jako vědy, která se nejprve zabývala movitými nálezy a až mnohem později i jejich kontextem, se nejprve považovalo hodnocení a zachování nálezů za základní cíl počínající konzervátorské práce. Proto nepřekvapí, že první starověké sbírky vznikly v těch zemích habsburské monarchie, které dříve tvořily součást Římské říše. V první řadě se jedná o území jižně od Alp a dále o někdejší provincie Dácie a Panonie, k nimž s časovým odstupem přistupuje i území někdejší provincie Norikum. Zvláště prostor horní Adrie zaujal díky působivým ruinám mimořádné postavení. Naproti tomu v polských a českých částech monarchie lze pozorovat zájem o pravěké a raně historické nálezy mnohem dříve než v ostatních zemích habsburské říše.

Osvícenství

Cílem habsburských panovníků osvětského absolutismu od poloviny 18. stol., především Marie Terezie (1740–1780) a Josefa II. (1780–1790), bylo splynutí jejich dědičných zemí v jeden centralistický stát, přičemž byly jen málo zohledňovány tradice, zakořeněné vztahy nebo geografické či národní zvláštnosti jednotlivých zemí a regionů (Vocelka 2001; Reinalter 2011). V centru změn agrárně feudálního státu stály rozsáhlé reformy správy, školství, sociálního systému, vztahu státu a církve a merkantilistická hospodářská politika. Naopak potlačovány byly pověřivost, víra v zázrak katolické církve a zahálka. Společenským reformám však bránily tradiční konzervativní postoje dvora a šlechty. Vznikající měšťanská vrstva se tak nemohla politicky ani hospodářsky natolik prosadit, aby dosáhla konstituční monarchie. Osvícenství zůstalo fenoménem, jehož nositeli byli především úředníci a vědci, mezi nimi mnoho svobodných zednářů. Nové politické ideje zastával a prosazoval hlavně Josef von Sonnenfels (1732/1733–1817), reformátor státu, zakladatel výchovy úředníků a učitel v Terezianu (Wangermann 2007; Karstens 2011).

Za nejvýznamnějšího rakouského osvětského vědce bývá považován montanista a mineralog Ignaz von Born (1742–1791), který kolem sebe shromažďoval nejvýznamnější učence té doby jak ve Vídni, tak v Čechách. Born tím podstatně ovlivnil i vývoj dalších nově se rozvíjejících odborných disciplín (Teich 1976; Reinalter 1991; Haubelt 2001). Vedle přírodovědných bádání (Mutschlechner 1991) projevoval zájem i o historii a archeologii. V letech 1773/1774 založil *Böhmische Gelehrte Privatgesellschaft* (Česká soukromá učená společnost)², v níž se seskupili soudobí myslitelé. Od r. 1775 tato společnost vydávala

² Přesné datum založení není známo, společnost se od r. 1790/1791 nazývala *Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*: Reinalter 1991, 18; Haubelt 2001, 116.

Obr. 1/Abb. 1. Ignaz von Born.

Obr. 2/Abb. 2. Joseph von Sonnenfels.
Foto M. Pollak.

Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen für die Aufnahme der Naturgeschichte, Mathematik und vaterländischen Geschichte (Rozpravy privátní společnosti v Čechách k přijetí přírodních dějin, matematiky a dějin vlasti), čímž bylo Bornovo vědecké úsilí korunováno (Haubelt 2001, 115–116). Oficiálního uznání se Ignazi von Born dostalo r. 1790, kdy jej císař Leopold II. (1790–1792) povýšil do panského stavu. Společnost zůstala až do založení Maďarské akademie v Pešti r. 1825 jedinou svého druhu v celé monarchii.

Reakce a napoleonské války

V posledních letech vlády Josefa II. se objevily negativní reakce na centralizaci a zavedení němčiny jako úředního jazyka³, které vedly ke vzniku společné fronty korunních zemí (Rumpler 1997; Karstens 2011, 227–231). Nakonec zemské stavy získaly autonomii nazpět, v zemích nadále vládla šlechta a pozemkové vlastnictví nadále zajišťovalo privilegované postavení. I z důvodu absence osvícenského měšťanstva nakonec zůstalo v platnosti jen málo josefínských reforem.

³ V Maďarsku s připojeným Chorvatskem byla do té doby latina úředním jazykem a řečí vzdělanců.

Dvě desetiletí po smrti Josefa II. se odehrála ve znamení obrovských ztrát ve válkách proti Francii a posilování habsburského absolutismu. Rakouské porážky v Itálii vedly v posledních letech 18. stol. k cílenému budování vlastenecké propagandy a rakouské národní romantiky, v jejichž centru stál habsburský dvůr. Vnitřní reformy ztroskotaly na bojkotu nejdůležitějších představitelů monarchie i jednotlivých zemí. Zabráněním vzniku jednotné státní moci získal nadvládu katolicismus a stavovský stát, ideově zakořeněný hluboko ve středověku.

Pojem vlasti a nacionalismus

V souladu s pojmem národ vyvíjejícím se ve 2. pol. 18. stol. v celé Evropě došlo v habsburských zemích k identifikaci nositelů zemského patriotismu s regionální kulturou. Roku 1771 charakterizoval Joseph von Sonnenfels podstatu vlasti takto (*von Sonnenfels 1771*, 10): „Země, v níž se člověk nastálo usadil, zákony, kterým se obyvatelé této země podřizují, forma vlády zakotvená v těchto zákonech, spoluobčané této země, uživatelé stejných práv, to vše dělá vlast vlastní.“

Toto pojetí se značně odlišovalo od německého, kde „vlast“ byla záhy definována jako společenství lidí společného původu se shodným jazykem a kulturou (*Brather 2004*, 36–37). Současně položila Herderova chvála malých národů středovýchodní Evropy v díle *Ideen zur Philosophie zur Geschichte der Menschheit* (Myšlenky o filozofii dějin lidstva) (1784–1791) duchovní základy vývoje národního vědomí Maďarů, Čechů, Slováků, Slovinců, Srbů a Chorvatů. Ti již objevovali své národní kultury prostřednictvím vlastních jazyků (*Rumpler 1997*, 77, 85), přesto však ještě na přelomu 18. a 19. stol. nespočíval mezi obecným státním patriotismem a patriotismem jednotlivých svěbytných zemí žádný protiklad.

Na počátku 19. stol. byl již pozitivně laděný pojem vlasti Josepha von Sonnenfels považován za nebezpečný. V návrhu na výzvu národům monarchie, aby bojovaly za Boha, císaře a vlast proti Napoleonovi, vyškrtl František I./II. vlastní rukou slovo vlast z konceptu a nahradil ho politickým pojmem národ (*Vocelka 2001*, 278). Jednalo se o pokus vytvořit státní lid a státní národ a mobilizovat jej ve válečném konfliktu. Teprve v průběhu 19. stol. se z jazykového nacionalismu a z předpokladu, že jeden jazyk znamená jeden národ, vyvinul rozhodující argument pro „osvobozenecský boj“ národů monarchie a vznikl požadavek národní nezávislosti. Po rozpadu habsburské monarchie v r. 1918 vznikly dělicí politické linie, které vedly nakonec k sekundární jazykové diferenciaci, shodující se s dnešními nástupnickými státy (srov. *Brather 2004*, 90–96).

Romantické dějepisectví

V romantickém pojetí se propojila organická příroda s anorganickými dějinami v jednotu, což významně ovlivnilo tzv. vlastivědu a dějepisectví (*Mikoletzky 1994*, 11). V Rakousku užívaný integrující pojem *Landeskunde* (zeměvěda, v češtině často chápána jako vlastivěda) pro dějiny země, kartografii, geografii, nauku o sídlištním a přírodním prostoru, použil v r. 1786 Ignaz de Luca (1746–1799) v dnešním Horním Rakousku a po polovině

Obr. 3/Abb. 3. Joseph Alexander von Helfert.
Foto BDA.

19. stol. se prosadil i ve Vídni, Dolním Rakousku a Salzbursku (*Heilungsetzer 2011*, 106). V Čechách je pojem doložen v r. 1827 (*Czoernig 1827*).

Rodilý Švýcar historik Johannes von Müller (1752–1809), autor *Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft* (Dějiny švýcarského spříseženství), ovlivňoval jako kustod vídeňské dvorní knihovny od roku 1800 národně romantické dějepisectví také v Rakousku. Je znám jako objevitel Josepha von Hormayra, propagátora války proti Napoleonovi (*Adel 1969*; *Rumpler 1997*, 86–92, 209). Müllerovy Dějiny sloužily Hormayrovi jako vzor státní soudržnosti i přes různost jazyků a kultur. V r. 1804 začal Hormayr psát federalisticky orientované dějiny, které propagovaly celorakouský, ve své podstatě však německý národní patriotismus. Spolek rovnoprávných národů a autonomních zemí byl označován za rakouský národ, reprezentovaný Habsburky. Vlastenectví bylo omezeno na oblast kultury, podporované vládou. Přitom se používal pojem národ i pro obyvatele jednotlivých zemí: tyrolský, štýrský, maďarský, český národ apod.

Roku 1808 založil Hormayr *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (Vlastenecké listy pro rakouský císařský stát), v nichž pojednal o náboženské a vědecké kultuře Rakouska jako o vlasteneckých dějinách. K jeho příznivcům patřili autoři historických vlastivěd Ambros Eichhorn (Korutany), Benedikt Pillwein (Horní Rakousy) a Alois Primisser (Tyrolsko). Pokračovali v tradici starožitníků a zohledňovali ve svých dílech regionální archeologické dědictví, především římské kamenné památky, aniž by se však zasazovali o jejich zachování nebo podnítili jejich výzkumy.

V téže době založil Hormayr řadu *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (Archiv zeměpisu, historie, státního a válečného umění), jež obsahuje první ojedinělé

zprávy o nálezích historických památek ze všech částí monarchie.⁴ Hormayrův hlavní vědecký zájem spočíval ve středověkých a mladších dějinách, ale pozornost věnoval i římskému dědictví, jak dokládá pojednání z r. 1815 *Römische Monumente in Tirol* (Adel 1969, 212).

Přes obavy vrchnosti ze šíření „příliš mnoho znalostí mezi lidem“ se nedařilo bránit vzniku a šíření historických spolků, a to ani za pomoci represálií (Mikoletzky 1994, 12). V neněmecky mluvících zemích se tyto spolky staly v 1. pol. 19. stol. ohniskem jazykového nacionalismu. Zájem o archeologické dědictví byl však příliš malý, než aby mohly vznikat samostatné spolky zabývající se pravěkem či starověkem.⁵

Po potlačení revoluce v r. 1848, která zčásti usilovala o nezávislost neněmecky mluvících zemí na Rakousku, vedla neoabsolutistická politika k „revoluci shora“, která byla závislá na katolické církvi (Rumpler 1997, 324–357). Cílem bylo probuzení pocitu sounáležitosti s monarchií, pro niž se měly shromažďovat historicko-vědecké argumenty. Historicko-vědecké prameny i umělecká díla měly být hodnoceny celostátně na úrovni velkorakouské říše. Významně se na tomto programu podílel právník a historik Joseph Alexander von Helfert. Jeho základní teze zněla: *Národní dějiny proto nejsou dějinami nějaké rasové skupiny z mnohajazyčných a různobarevných kmenů lidského pokolení, ale dějinami obyvatelstva náležejícího k sobě teritoriálně a politicky, které spojuje stejná autorita a ochraňují ji stejné zákony* (Helfert 1853, 1–2).

Definice rozšířila pojem vlasti Josepha von Sonnenfels pro vícejazyčné země na celé impérium a dodala politickému pojmu národ historickou dimenzi. Pro Helferta, pozdějšího dlouhodobého prezidenta *Central-Commission für Baudenkmale* (Centrální komise pro stavební památky), znamenalo bádání o dějinách „léčivý prostředek proti politické utopii“ (Helfert 1853, 50–59).⁶ Společné dějiny symbolizují společné boje v dobách ohrožení všech národů v monarchii, jakými byly např. obranné boje Keltů, Germánů a Slovanů proti Římu nebo proti vpádu Mongolů, ale také společné křesťanské náboženství. Tento koncept se orientoval na vzor Římské říše, Francie, Velké Británie či Ruska a jejich přístupu k vlastním dějinám.

Po dlouhých marných snahách se v r. 1850 podařilo uskutečnit nejen založení c. k. Centrální komise pro stavební památky⁷, ale v r. 1854 vznikl i *Institut für Österreichische Geschichtsforschung* (Ústav pro rakouské historické bádání). Jako státní podtajemník na ministerstvu školství v letech 1848–1861 ovlivnil Helfert zřejmě i utváření nové výuky dějin na školách, jak lze vysledovat v jeho programovém spise z roku 1853. O významu kulturního dědictví pro celorakouské dějiny se jednoznačně vyjádřil R. von Eitelberger.⁸

⁴ Např. k prvním hrobovým nálezům na východním pohřebišti Mautern an der Donau: *O. K. 1825*. K tomuto výzkumu viz Pollak 1993, 13. Svazky obsahují příspěvky k nejrůznějším oblastem, od dějin šlechtických rodů po botanická, zeměpisná, zoologická, literární historická pojednání a cestovní zprávy.

⁵ Spolek pro starověk ve Vídni byl založen až r. 1853. Jeho proponenty byli nejvýznamnější archeologové své doby v personální unii se členy Mincovního a antického kabinetu i Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek.

⁶ K osobě J. A. von Helfert: Brückler – Nimeth 2001, 104–105.

⁷ K historii založení Frodl 1988, 49–83.

⁸ R. Eitelberger von Edelberg (1856): *Památky rakouského císařského státu jsou základním prvkem jeho bohatství, svědectvím o jeho velikosti a dějinných bojích, v jejichž průběhu vznikaly. Plně pro ně platí duchaplný výrok hraběte Montalemberta: „les longs souvenirs font les grandes nations“*. Vzpomínky, které se k památkám vážou, jsou

V r. 1873 byla Centrální komise reorganizována a byla v ní zřízena *I. Section für archäologische Denkmale* (I. Sekce pro archeologické památky). Těžiště její činnosti spočívalo v dědičných zemích a v Čechách, naproti tomu Maďarsko zůstalo samostatné a vydalo r. 1881 vlastní zákon o ochraně památek.

Se zpožděním, proti duchu doby a proti zaběhnutému jazykově národnímu smýšlení, s polovičatou finanční podporou a bez legislativní opory připravili členové Centrální komise programy směřující k budoucímu výzkumu a péči o kulturní dědictví, které však neprošly rámcovými podmínkami a jejich proměnami.⁹ Především požadavek na vznik zákona o památkové péči ztroskotal na odporu šlechty a církve; Centrální komise mohla na špatné památkové poměry sice poukazovat, ale nemohla proti nim zakročit. Na tom se mnoho nezměnilo ani po 160 letech. Dnešní rakouský památkový zákon pochází jen s nepatrnými úpravami z r. 1923. Jeho (z hlediska archeologické památkové péče) nejdůležitější ustanovení se opírají dokonce ještě o znění nouzových nařízení a konceptů z 19. století.

Zákonný rámec

V právní i archeologické literatuře se neustále objevují názory, že díky dekretům dvorní kanceláře ze let 1776, 1782 a 1812 měly v monarchii existovat již velmi brzy zákonné úpravy směřující k ochraně archeologických nálezů. Takové soudy však pramení z neznalosti dobové praxe (*Pollak v tisku*). Nezohledňují totiž právní nárok habsburských zemských knížat na třetinový podíl z každého nalezeného pokladu, který knížata důsledně požadovala od pozdního středověku. Ve 2. pol. 18. stol. bývaly nálezy z drahých kovů okamžitě roztavovány v mincovnách jednotlivých zemí a nálezci byli z výtěžku vyplaceni (náležela jim třetina hodnoty). Když kustodí císařského *Münz- und Antikenkabinett* (Mincovní a antický kabinet) ve Vídni poznali, že tím dochází ke ztrátám cenných rarit a exemplářů, měli být v budoucnu sice nálezci vyplaceni v jednotlivých zemích, samotné nálezy ale měly být ohodnoceny pouze ve Vídni, kam náležela třetina hodnoty. Tady měly být vybrány vzácné exempláře a teprve zbytek nálezů mohl být roztaven. Příklady ukazují, že výběr probíhal nadále nanejvýš selektivně, a dokonce i antické poklady putovaly zčásti do erárních tavicích pecí, aby se protihodnotou vyplatil zákonně stanovený podíl nálezci.

Dne 1. června 1811 byla v novém všeobecném občanském zákoníku vydána ustanovení o nálezovém právu na poklad ve výši třetinového podílu. V listopadu téhož roku byl učiněn nález tzv. helmy z Negau v dnešním Slovinsku. Pod dojmem této mimořádné, dosud neznámé kategorie pokladu bylo dekretem dvorské kanceláře z 5. března 1812 rozšířeno předkupní právo Mincovního kabinetu na veškeré archeologické nálezy, které by byly vhodné pro vystavení v jeho sbírkách. Přijímání do sbírek Mincovního kabinetu se však nadále uskutečňovalo pouze výběrově. Přírůstky z následujícího půlstoletí představují jen malý zlomek skutečného nálezového bohatství monarchie.

V r. 1846 bylo na základě zrušení třetinového podílu z nálezů nečekaně ustoupeno i od ohlašovací povinnosti. Nová situace vedla k nekontrolovanému hledání pokladů a laických

staré, sahají do dávných dějin a jsou nejnítěrněji spjaté s velikostí národů rakouského císařského státu, jež se rovná velikosti monarchie. K cílům výuky dějin na školách viz Urban 2012.

⁹ K diskusi viz Brückler 1991; Pollak 2011b.

vykopávek, a tím až k fiasku vznikající archeologické památkové péče. Cenou za tehdejší rozrůstání regionálních archeologických sbírek bylo narušení velkých částí dosud intaktní archeologické památkové krajiny, zvláště v terénu patrných památek a římských (antických) stavebních památek, a rozchvácení velké části nálezů do soukromých sbírek.¹⁰

Jediným skutečným předpisem na ochranu památek byl dvorní císařský dekret z 30. 7. 1838, podle nějž „*staré kameny s nápisy, které pro svou velikost nejsou vhodné k přemísťení, mají být zazděny do vnějších zdí nejbližšího kostela od naleziště a mají být svěřeny do péče faráře*“. Měly být kromě toho umístěny tak, „*aby na ně nezatékala voda, aby nápis zůstal čitelný. U každého takového nálezů je třeba zajistit opis nápisu se všemi důležitými poznámkami o místě nálezů a předat je zemskému guberniu*“. Žádný jednoznačný doklad o aplikaci tohoto předpisu neexistuje, neboť většina římských epigrafických památek umístěných na kostelech se nachází na románských stavbách (Pollak 2010). Podle časové koincidence je možné v tomto ohledu uvažovat o Seggaubergu (Štýrsko), o nepochybný případ se ovšem nejedná (Wrolli 2011).

Vznik vědeckých sbírek

V 18. stol. byly vyvinuty první moderní principy uspořádání sbírek, přičemž na rozdíl od starších kabinetů rarit a kuriozit byly poprvé odlišeny přírodní objekty od artefaktů. Muzeum jakožto „instituce kolektivního sebebopisu a sebevýkladu“ požaduje neomezené veřejné užívání a společné vlastnictví kulturních památek (Friedl 2009). Od přelomu 18. a 19. stol. byla muzea utvářena jako prostory pro společnost, která chce z minulosti odvodit svou současnou identitu (Assmann 1999, 46–47). Pro nezaměnitelnou „magii předmětů“ (Assmann 2007, 154–158) hrály archeologické nálezy významnou roli „němých svědků minulosti“ (Pollak 2010, 76–77).

V habsburské monarchii se od r. 1802 (Školní muzeum Těšín/Czieszyn) začala na periferii zakládat muzea s různými národně vlasteneckými cíli, samotné centrum monarchie však při tom nápadně zaostávalo (Raffler 2007, 127–128). Časná „vlastenecká“ muzea byla koncipována jako univerzální muzea s přírodovědnými i uměleckými sbírkami a představovala na rozdíl od císařských soukromých sbírek pokročilejší model (Raffler 2007, 167; Friedl 2009, 34). Jednalo se vesměs o soukromá nebo kolektivně, často místní šlechtou založené instituce se společným cílem prohlubovat obecné poznání. Např. Joanneum založené arcivévodou Johannem r. 1811 ve Štýrském Hradci je nejstarším muzeem na území dnešního Rakouska a bylo založeno s cílem poskytovat vědecké a hospodářské podněty zaostalému a chudému regionu.

Od 2. čtvrtiny 19. stol. začala muzea nesená historickými spolky ve zvýšené míře shromažďovat také regionální archeologické dědictví. Proto je mnoho „otců“ archeologického bádání a památkové péče v jednotlivých zemích, ale neexistuje žádný zakladatel archeologie habsburské monarchie.

¹⁰ Zákaz vývozu podle dvorního císařského dekretu z 28. prosince 1818, Z. 10182 se týkal „obrazů, soch, starožitností, sbírek mincí a mědirytin, vzácných rukopisů, kodexů a prvotisků, zkrátka takových uměleckých a literárních památek, které přispívaly k věhlasu a ozdobě státu“ a v žádném případě se nevztahoval na (z dnešního pohledu běžné) archeologické nálezy, a celkově tak téměř nebyl využit: *Frodl 1988, 31.*

Nároky historického a archeologického bádání a vytváření sbírek charakterizoval jeden ze zakladatelů Slezského muzea v Opavě v r. 1835: „... pátralo se v archivech po čistých pramenech z dějin otčiny a opětovně se z tisícileté poroby na světlo světa dostávaly důstojné pozůstatky po slezských praobyvatelích“.¹¹

Rozsahem a obsahem nejvýznamnější numismaticko-archeologická sbírka monarchie¹² – Mincovní a antický kabinet ve Vídni – vznikla přeměnou z umělecké pokladnice Habsburků (*Bredekmap* 2007, 35–39). Jelikož uchovával nálezy ze všech zemí monarchie, byl kabinet v duchu širokého chápání státu Habsburky kolem poloviny 19. stol. označen jako *Central-Museum* (Ústřední muzeum). Již v této době bylo Ústřední muzeum příčinou řevnivosti, kterou vytvářela konkurence nově vzniklých zemských muzeí. Na základě zavedení pravidla z roku 1846 o dělení nálezů na polovinu dle vlastnického práva a následně odpadnutím ohlašovací povinnosti ztratilo Ústřední muzeum rychle na významu ve prospěch rostoucích sbírek v jednotlivých zemích (*Pollak v tisku*). Od r. 1846 se v ústředním muzeu také systematicky shromažďovaly zprávy o nálezech ze všech zemí monarchie. Jejich publikace nacházely místo nejprve v *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* (Rakouské listy pro literaturu a umění), později v novém časopise *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* (Archiv pro zkoumání rakouských historických pramenů).¹³

Vývoj v jednotlivých částech monarchie

Obrovská říše zahrnovala vedle Dolního a Horního Rakouska se Salcburskem (od r. 1816) také centrální Rakousko (Štýrsko, před r. 1816 Korutany), Tyrolsko a Vorarlbersko, Království české a moravské, rakouské Slezsko, Království uherské s integrovanými královstvími Slavonii a Chorvatskem, Haličí a Volyní, Bukovinou, Královstvím Illyrským (od r. 1816 Korutany, Kraňsko, Jaderské pobřeží, Dalmácie) i královskou říší Lombardsko-benátskou.

Velice rozdílné archeologické dědictví v jednotlivých zemích a zároveň absenci celostátních pravidel vědeckého výzkumu a památkové péče zapříčinily velmi rozdílný vývoj v jednotlivých zemích. Dřívější památkáři sbírající nálezy, objevující v terénu památky a shromažďující o nich informace, se postupně stávali aktivními archeology a často významnými členy historických spolků.

Hlavní a rezidenční město Vídeň

Na rozdíl od západní Evropy a protestantských zemí bylo duchovní klima v centru rozsáhlé říše i v době osvěcenství jen málo otevřené vůči vědeckým novinkám. To zřetelně dokazuje i absence Akademie jako institucionálního centra dobové vědecké činnosti. Ani Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646–1716), ani Gottfried Friedrich Klopstock (1724–1803) neobstáli se svým úsilím o založení Akademie ve Vídni, které by bývalo odpovídalo statutu hlavního města a císařské rezidence (*Hammermayer* 1976, 6, pozn. 28 a 29; *Pollak* 2010). Zákulisí dokládají slova jednoho Klopstockova důvěrníka: „Protože se tomu nerozumí

¹¹ Citace dle *Raffler* 2007, 171.

¹² Obecně ke sbírkám: *Vocelka* 2010, 189–202.

¹³ První zpráva pochází z pera J. G. Seidla (*Seidl* 1846), později Friedricha von Kenner.

a protože se na krásné umění nahlíží jako na projev luxusu a nadbytku, ke kterému je možno se vrátet, když člověk nemá nic lepšího na práci...“ (Hurlebusch – Schneider 1977, 72). Ani další pokusy o založení Akademie mezi lety 1806–1817 se kvůli jejímu předpokládanému a obávanému liberalismu nesetkaly s pochopením (Mayer *et al.* 1965, 108).

S Františkem Štěpánem Lotrinským, chotěm Marie Terezie, od r. 1745 císařem Františkem I., projevuje poprvé člen habsburského rodu značné pochopení pro vědu. Sám sběratel mincí a přírodnin, povolal do Vídně významné učence, takže se zde mohly uchytit i myšlenky francouzského osvícenství. Těžiště jeho zájmu tvořily přírodniny, jejichž jádro představovala sbírka *Baillou* zakoupená v r. 1748, která byla následně velkolepě rozšířena za vynaložení enormních finančních prostředků (Hamann 1983; Riedl – Dorn 2000).

Přes podporu přírodních věd si Ignaz von Born 1773 stěžoval na duchovní klima: „Jak je pro nás ponižující, že dějiny přírody Rakouska, Čech, Moravy, Korutan, Kraňska, Chorvatska, Tyrol, Maďarska a Sedmihradka jsou zpracovány méně než dějiny Sibiře, Kamčatky, Grónska, Laponska, Islandu, Pensylvánie, Madagaskaru či východního Tahiti; ano, dokonce se ani v tak velkém prostoru našich zemí nepomyslelo na zřízení učené společnosti, aby shromáždila jednotlivá bádání přírodovědců. A to není dáno tím, že bychom snad neměli přírodovědce, kterým by se nedostávalo píle a šikovnosti.“¹⁴

Od r. 1764 byl k augustiniánské chodbě v Hofburgu připojen komplex devíti sálů veřejně přístupných dvakrát v týdnu, v nichž byly vystaveny císařské sbírky. V pěti z nich byly prezentovány sbírky mincí a medailí (Hamann 1983, 156–157). Základ tvořily mince ze sbírky císaře Karla VI. (1685–1740) a původně lotrinská sbírka Františka Štěpána, kterou katalogizoval a nově uspořádal Valentin Jameray-Duval (1695–1775; Zedinger 1999, 557–559; 2000a; 2008, 242–244).¹⁵ Kolekce antických mincí byla v posledních dvou desetiletích 18. stol. prokazatelně rozšířena pouze náhodnými nálezy, které přibýly díky zákonným nařízením vlastnického práva na nálezy. Císařský numismatický (později také starožitný) kabinet byl v této době jedinou institucí monarchie, kde bylo možné se vědecky zabývat starověkem.¹⁶

František Štěpán Lotrinský také prokázal zájem o vykopávky, např. vyslal dvorního matematika Antona Nagela (1717–1794; Zedinger 2000b) do Agunta (Východní Tyrolsko), aby tam zcela odkryl nalezené zbytky antických staveb a nechal je zaměřit (Huber 2009, 255, 491). Důležité bylo v té době samotné odkrývání památek, problém péče o ně zůstával zatím stranou. Roku 1768 byl s velkými počty přivítán a medailí vyznamenán Johann Joachim Winckelmann (1717–1768), zároveň ale nebylo vyvinuto žádné úsilí směřující k zahájení bádání o starověku či dějinách umění. Samotná Winkelmannova vídeňská cesta ostatně skončila jeho tragickou smrtí v Terstu (Schmoeckel 2008).

Charakteristické pro situaci v centru říše jsou poměry na stavbě novoměstského kanálu v r. 1799 ve Vídni samotné, který představoval první velký liniový stavební záměr v monarchii. Ztráta archeologické podstaty, která tím vznikla, nevyvolala žádný ohlas (Pollak *v tisku*). Až nález pokladu zlatých mincí ukázal, že byla zničena podstatná část římského města.

¹⁴ Citováno dle Teich 1976, 199.

¹⁵ Po smrti Františka Štěpána zahrnovala sbírka asi 50 000 mincí a medailí ze všech období.

¹⁶ Jeho dnešní pokračovatelé jsou Münzkabinett und Antikensammlung při Uměleckohistorickém muzeu.

Obr. 4. František Štěpán Lotrinský v kruhu učenců. Malba na schodišti Přírodovědného muzea ve Vídni. Foto M. Pollak.

Abb. 4. Franz Stephan im Kreis der Gelehrten. Gemälde im Stiegenaufgang des Naturhistorischen Museums Wien.

Byli to úředníci Mincovního a antického kabinetu ve Vídni, kteří dali podnět ke vzniku zákonů, jež měly zajišťovat přírůstky do numismatických a archeologických sbírek (*Pollak v tisku*). První jimi iniciované archeologické výzkumy jsou doložitelné od r. 1815, kdy kabinet vedli Franz de Paul Neumann (1798–1816) a Anton Steinbüchel von Rheinwall (1819–1840; *Bernhard-Walcher 2008*, 34–35; *Pollak 2011a*). Kabinet, který se sám považoval za ústřední muzeum monarchie, přibližuje i politika vytváření jeho sbírek, která se koncentrovala na špičkové objekty reprezentativního charakteru hodné císařské sbírky, přičemž průměrné nálezy zcela ignoroval.¹⁷ Z Mincovního kabinetu se od poloviny 19. stol. rekrutovali nejdůležitější proponenti archeologické památkové péče c. k. Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek založené v r. 1850.

Z dětí Marie Terezie a Františka Štěpána se traduje zájem o archeologii u arcivévodkyně Marianny i pozdějšího císaře Leopolda II. (1747–1792). Od r. 1776 třídil ve Vídni

¹⁷ Tyto předměty nebyly přijaty do sbírky, ale byly odpovídajícím způsobem zhodnoceny, ať již roztaveny, nebo předány do regionálního muzea.

sbírkou *K. u. K. Mineralienkabinett* (Císařský a královský kabinet minerálů) Ignaz von Born a vyučoval Mariannu přírodním vědám (*Reinalter 1991*, 20; *Vávra 2001*, 76; *Vocelka 2001*, 256–257). Ta později podporovala archeologický výzkum ve Virunu (Zollfeld, Korutany) (*Schlosser 1911*, 118–121; *Glaser 2010*). Naproti tomu následník Marie Terezie císař Josef II. neprojevil např. na svých cestách po Francii a Itálii ani jednou zájem o kulturně historické památky (*Gutkas 1989*, 165).

Jako jediný vládnoucí Habsburk se mecenášem archeologie stal Leopold II. během své vlády v Toskáne. Jeho vláda nad celou monarchií (1790–1792) však byla příliš krátká na to, aby se mohl výrazně zasadit o její podporu.

Po napoleonských válkách a během obnovení obrany proti německému nacionalismu a protestantismu se kulturní politika změnila v otevřené odmítání nových idejí. V r. 1821 to jasně vyjádřil císař František I. (1804–1835): „Z tzv. *géniů a učenců nic nevzejde; chtějí vždycky všechno vědět lépe a zdržují obchody nebo se jim nelíbí všednost. Zdravý lidský rozum a poslušná trpělivost, to je to pravé.*“¹⁸

Na druhou stranu již tehdy slavné archeologické lokality v prostoru při Středozemním moři patřily ke kulturnímu programu cest tohoto monarchy, který prokázal mimořádný zájem a informovanost. Největší zájem vzbudily Pompeje, k nimž se vztahuje následující pasáž prokazující, že František I. znal základní pravidla korektního průběhu archeologických vykopávek a byl si vědom nutnosti zákonných norem, které by bránily ničení a rozkrádání památek: „*Škoda, že v dřívějších dobách byly umožněny loupežné vykopávky a kopání bylo dovoleno každému, přičemž např. mramorové schody divadla směly být zčásti rozebrány. Za předposlední vlády Josefa Bonaparta docházelo k exkavaci za účasti 700 vojáků, byl vykopán amfiteátr a zdi, čímž lze zjistit, kolik by ještě bylo možné vykopat bez předměstí a venkovských stavení, a jak se na základě znalosti starých autorů zdá, může se ještě mnohé objevit.*

Právě probíhají vykopávky s 50 muži. Škoda však, že se objevy neuchovávají a přesněji nepopisují a nezaznamenávají se, kde a jak se v nich jednotlivé předměty našly. Cavaliere Arditii vede práce s několika podřízenými....

Pozemek, na němž se město nachází, patří králi... Král tedy bude upozorněn, kdykoliv se něco najde. Nález, které se objeví, dostanou se do muzea.“¹⁹

Císařská péče o stav památek v některých zemích se však i přes tyto znalosti nadále omezovala jen na oblast středomořského pobřeží a nejvýznamnější lokality, přičemž největší zájem byl o cenné starožitnosti. Oblíbený císařův architekt Pietro Nobile, který navrhoval klasicistní stavby ve Vídni, však dokázal Františka I. získat pro financování restaurátorských opatření v Pule. Mezi léty 1818 a 1849 Nobile vedl Akademii výtvarných umění ve Vídni, a právě tímto prostřednictvím přispěly myšlenky italských a francouzských památkářů k formování teorie pomalu se rozvíjející památkové péče (viz *Kubitschek 1909*). Spis publikovaný v r. 1823 Wilhelmem Dorowem (1790–1846) *Die Kunst Alterthümer aufzugraben und das Gefundene zu reinigen und zu erhalten* (Umění vykopávat starožitnosti, nalezené očistovat a zachovávat) byl sice doporučen Scheigerem i pro zacházení s archeologickými památkami (*Scheiger 1824*), avšak bez valného účinku.

¹⁸ Citace dle Mayer et al. 1965, 102.

¹⁹ Citace dle Kuster 2004, 278.

Dolní Rakousko

V této zemi se nachází Carnuntum, jež leží ze všech římských nalezišť mezinárodního významu nejbližší Vídni. O rozebírání této památky na stavební kámen se vědělo již od doby renesance (Pollak 2010, 62), avšak chyběly jak usilí o jeho prozkoumání, tak snaha zabránit jeho ničení (srov. Widter 1857, 137–138). Existenci dekretu z r. 1755 o zachování Pohanské brány (Heidentor), který je připisován Františku Štěpánovi Lotrinskému, se dodnes nepodařilo prokázat (Schmidl 1835, 417; Jobst 2001, 110).

Topograf Franz Xaver Schweickhardt von Sickingen (1794–1858) uvádí ve svém stěžejním díle *Darstellung des Erzherzogthums Österreich unter der Ens, durch umfassende Beschreibung aller Burgen, Schlösser, Herrschaften, Städte, Märkte, Dörfer, Rotten etc. etc., topographisch-statistisch-genealogisch-historisch bearbeitet und nach den bestehenden vier Kreis-Vierteln gereiht* (Představení arcivévodství rakouského pod Enží obsáhlým popisem všech hradů, zámků, panství, měst, městysů, vesnic, atd., zpracováno topograficky, statisticky, genealogicky, historicky a seřazeno podle čtyř existujících krajských čtvrtí; 1831–1841) tehdy známé terénní památky, jako např. Stillfried an der March (Pollak 2009a) nebo památky typu kříže z Kronbergu.²⁰ Tím navazuje na tradici historických reálií a topografických studií, která považovala archeologické dědictví za součást regionální historie. S velkým časovým odstupem vůči ostatním zemím byl založen v r. 1863 *Verein für Landeskunde von Niederösterreich* (Spolek pro zeměvědu Dolního Rakouska; Perger 1987). Ve druhém ročníku sborníku tohoto spolku se poprvé objevuje shrnutí stavu bádání o době římské napsané *Friedrichem von Kenner (1868/1869)*, který se angažoval ve všech tehdy významných institucích.

Horní Rakousko a Salcbursko

Přestože se v tehdejší arcivévodství Österreich ob der Enns nacházela dvě naleziště evropského významu – Hallstatt a Lauriacum/Enns, nebyla zde archeologickým památkám věnována téměř žádná pozornost. Historie objevu unikátní mozaikové podlahy v římském městě Lauriacum/Enns v r. 1765 (Schwanzar 1994, 174 a Taf. 2) potvrzuje dokonce i minimální zájem o starověk. Podlaha byla sice kresebně zachycena, ale nezbudila žádný zájem o bohatý památkový fond římského města. Ačkoliv pozůstatky antických staveb byly v terénu dobře patrné, proběhly první systematické vykopávky až téměř o sto let později – v r. 1851 v lázních legionářského tábora (Arneth 1856, 51).

Na obecný nezájem o archeologické nálezy si stěžuje lékař a botanik Joseph August Schultes (1773–1831) pocházející z Vídně a pedagogicky působící v Landshutu. Ve zprávě o cestování po Horním Rakousku z r. 1809 píše: „... Rakousko se odjakživa stará více o kostely a kláštery než o starověké památky, dějiny země i země samotná zůstávají stále v rukou kněžourů...“ (Pollak 2010, 78 s pozn. 421).

Z prvního desetiletí 19. stol. nejsou v Horním Rakousku známy žádné výzkumné aktivity. Výjimku tvoří regionální výzkumy zemského soudce Johanna Andrease Seethalera

²⁰ Svazek 8/3, 1834, 3. – V případě většího stříbrného kříže jmenovaného Schweickhardtem se jedná o části koňského postroje s kolkovaným ornamentem typu Untersiebenbrunn z doby stěhování národů, který byl sekundárně přetvořen v oltární kříž. Podle nálezových okolností a zmínky o železných kolečkách z ostruh pocházejí nálezy zřejmě z hrobu vyrabovaného již ve středověku a byly použity jako kříž na středověkém hradu, zaniklém v 15. století.

(1762–1844). Seethaler se ve svých historických studiích, jež vedl v krajích a okresech, které spravoval (Laufen an der Salzach, Haag am Hausruck a Mattighofen), zabýval i archeologickým dědictvím a ujímal se též vykopávek (*Sonntag 2000; Pollak 2004*, 666–667).²¹ Jeho poznatky zhodnotil Benedikt Pillwein (1779–1847) ve svých topografických studiích (*Pillwein 1824; 1827; 1828; 1830; 1833*).

Za otce hornorakouské archeologie je považován Joseph Gaisberger (1792–1871), který se mj. podílel v r. 1833 na založení dnešního hornorakouského muzejního spolku – *Verein des vaterländischen Museums für Österreich ob der Enns mit Inbegriff des Herzogthums Salzburg* (Spolek vlasteneckého muzea pro Rakousko nad Enzí včetně Vévodství salcburského; *Zibermayr 1933*; srov. *Heilingssetzer 2011*, 104–106). Pod jeho vedením se v Horním Rakousku uskutečnily v letech 1838–1840 první systematické archeologické výzkumy v římském viku kastelu Schlögen (*Gaisberger 1840*).

V jedné presidiální vyhlášce z r. 1841 vybízeli krajští starostové k archeologickým vykopávkám, aby podpořili sběratelskou činnost nového muzea v Linci (*Ubell 1933; Raffler 2007*, 259–261). Další dvě výzvy z r. 1846 – zřejmě následek změněných ustanovení o vlastnictví náhodných nálezů – se staly podnětem k systematickým vykopávkám na pohřebišti v Hallstattu, které vedl J. G. Ramsauer (*Pertlwieser 1995*, 15).

Salcbursko bylo od pozdního středověku do r. 1803 říšským arcibiskupstvím v rámci Německé říše. Během napoleonských válek byla tato země po určitou dobu pod správou Francouzů, r. 1810 byla připojena k Bavorsku a až v r. 1816 připadla k Rakousku. Země byla připojena jako kraj Salzach k Arcivévodství Österreich ob der Enns. Až v r. 1848 získalo Salcbursko vlastní zemskou správu. Archeologický výzkum se tedy vyvíjel pod různými vlivy: rané rozsáhlé vykopávky v římských vilách v Loigu a Glasenbachu se uskutečnily v době bavorské správy, přičemž byla postavena dokonce i ochranná stavba nad mozaikovými podlahami odkrytými v Loigu. Po převzetí Salcburska Habsburky byly mozaiky vyzdvíženy a převezeny do antických sbírek ve Vídni a rovněž posloužily k výzdobě císařského letohrádku v Laxenburgu (*Pollak 2011*).

Založení městského muzea v Salcburku v r. 1834 podnítila občanská iniciativa (*Raffler 2007*, 259–261; *Heilingssetzer 2011*, 105–106). Na salcburském příkladu lze demonstrovat soutěžení s Mincovním a antickým kabinetem o špičkové nálezy. Bronzová helma z průsmyku Lueg objevená r. 1838 byla zadána k posouzení již zmíněnému někdejšímu zemskému soudci Andreasu Seethalerovi. Ten chtěl, ze zákona a jak mu příslušelo z povinnosti tehdejšího císařského úředníka, aby byla helma odevzdána do císařského muzea. Zakladateli muzea Vincenci Mariu Süssovi se odevzdání nálezu podařilo zabránit, což je dodnes v Salcburku přijímáno s povděkem, aniž by bylo zohledněno právní pozadí této události (*Marx 2011*).

Korutany

Díky bohatému římskému dědictví patří Korutany k zemím s nejdlejší badatelskou tradicí (*Niegl 1980*, 55–58; *1994*), kde se od dob humanismu sbíraly římské kamenné památky. Zároveň je třeba uvést také mimořádně časný příklad archeologické památkové péče. Korutanský úředník Johann Dominikus Prunner (1654–1719) se celý svůj život věnoval

²¹ Seethaler zmiňuje výsledky ve svých historických pojednáních, příslušná dokumentace chybí.

antickému Virunu a byl první, kdo antické kamenné památky uchoval, a to ve vlastní, k tomu účelu založené kapli (*Dinstl 2005; Glaser 2008; 2009*). Jemu vděčíme i za zprávu, že nálezy mincí z Magdalensbergu byly roztaveny v mincovně v nedalekém St. Veit an der Glan, čímž byla pravděpodobně uplatněna vlastnická práva zemských pánů na poklady nalázané v zemi (*Prunner 1691, 31*).

Přes další výzkumy a shromažďování nálezů v ruinách Viruna, které prováděli angažovaní sběratelé a badatelé, včetně arcivévodkyně Marianny²², nezůstalo z nashromážděných nálezových fondů s výjimkou sbírky nápisů a soch lékaře Johanna Gottfrieda Kumpfa (1781–1862) téměř nic. Habsburská arcivévodkyně na tyto činnosti vynaložila obrovskou sumu 10 000 zlatých²³, aniž by se dostavil očekávaný úspěch – objev epigrafického dokladu názvu města (*Schlosser 1911, 118–121; Glaser 2010*).

Popisy z 19. stol. ukazují na tehdy excelentní zachovalost stav římských staveb v Zollfeldu, v nichž byly systematicky hledány antické starožitnosti. Očekávání bohatých a kvalitních nálezů ovšem zůstalo nenaplněno.²⁴

Výstižně a na svou dobu mimořádně prozíravě formuloval kníže Lichtenštejn v r. 1844 poznatek, že odkrývání vede k ničení staveb pro budoucnost, takže budovy, jejichž průzkum on financoval, musely být opět zahrnuty (*Glaser 2009, pozn. 36*).

Od r. 1811 vydávala *Gesellschaft von Vaterlandesfreunden* (Společnost přátel vlasti) časopis *Carinthia, ein Wochenblatt für Vaterlandskunde, Belehrung und Unterhaltung* (*Carinthia*, týdeník pro vlastivědu, poučení a zábavu), který se od svých počátků věnoval výhradně římskému dědictví.²⁵ Založení dějepisného spolku a jeho muzea v Klagenfurtu v r. 1844 dalo impuls ke shromažďování dalších nálezů, zároveň však vedlo k masivním zásahům do tehdy ještě skvěle zachovalého památkového fondu ve Virunu či na Magdalensbergu. Vykopávky vedené tímto spolkem, později soukromou společností, proběhly brzy nato v prostoru teprve později identifikovaného divadla.²⁶ Jelikož chyběly prostředky na regulérní vykopávky, vyzval dějepisný spolek např. majitele pozemků, aby za úplatu sami prováděli vykopávky v raně římských hrobkách na Magdalensbergu, což vedlo k rozsáhlému rabování tohoto jedinečného souboru památek (*Pollak v tisku*).

Do stejného časového období spadají také první vykopávky *Alterthumsfreunden* (Přátel starověku) v Teurnii (*von Gallenstein 1849, 124–125; 1850, 147–150*), zůstaly však po celou další generaci osamocené.

Štýrsko

Jako obvykle zde sahají počátky sbírky římských nápisů do období humanismu (*Handy 2003*). V průběhu 18. stol. byly poprvé objeveny římské ruiny a mohylová pohřebiště v oblasti Flavie Solvy. Není tedy divu, že i zdejší dějepisectví se vztahuje k římské antice,

²² Mezi lety 1820 a 1856 se konalo 12 výzkumných kampaní: *Glaser 2009, 76–78; 2010*.

²³ Výpočty indexových hodnot jsou k dispozici teprve od r. 1820, odhadem se muselo jednat o částku v přepočtu 150 000–200 000 €.

²⁴ Zajímavá je dokumentace M. Jabornegga v. Altenfels z r. 1838: *Glaser 2009, 78–79, Abb. 3*.

²⁵ Časopis později převzal Dějepisný spolek Korutan (*Geschichtsverein für Kärnten*). Články s archeologickým obsahem v něm nadále představují stěžejní část.

²⁶ *Glaser 2009, 79*.

přičemž Josef Karl Kindermann (1744–1801) nazývá své dvousvazkové dílo vydané v r. 1790 *Beiträge zur Vaterlandskunde für Österreichs Einwohner* (Příspěvky k nauce o vlasti pro obyvatele Rakouska). Obsahuje kompilaci tehdy známých římských nápisů (*Handy 2003*, 34). Tato tradice se udržela ve všech dalších vlastivědných pracích. Pro první polovinu 19. stol. je třeba vyzdvihnout především obsáhlé studie Albrechta von Mucharse (1786–1849), který se na základě antických písemných pramenů a tehdy ještě velmi málo známých archeologických nálezů pokusil charakterizovat pravěký a raně středověký vývoj země.²⁷

Joanneum založené v r. 1811 arcivévodou Johannem ve Štýrském Hradci bylo nejstarším muzeem na území dnešního Rakouska a stalo se příkladem pro později zakládaná muzea v Praze (1818/1822), Brně (1817) a Opavě (1814/1818; *Raffler 2007*, 127–128, 155–164, 183–188; *Friedl 2009*). K jeho sbírkám vytvářeným na encyklopedickému principu, které měly za cíl výchovu k „uchovávaní všeho obecně prospěšného“, patřily i archeologické nálezy všeho druhu. Složení původní sbírky ovšem ukazuje, že ve srovnání s přírodovědeckými a technickými obory jim byla připisovaná jen podřadná role.

Zcela zásadní se stala úloha Joannea pro rozvoj zemské identity, která měla být historicky i kulturně zdůvodněna. To vyplývá již ze zakládacího statutu z roku 1811, podle nějž mělo muzeum „*ctít minulost, být na úrovni současnosti a být zachováno pro budoucnost*“ (*Friedl 2009*, 35).

Již v roce založení se rozhořel konflikt s vídeňským Mincovním a antickým kabinetem o vlastnická práva na nález tzv. negauerské helmy (*Reinecke 1942; Wrolli 2011; Pollak v tisku*). Štýrské muzeum bylo v takovýchto jednáních ve srovnání s Mincovním a antickým kabinetem znevýhodněno, což bylo dáno zákonným nárokem zeměpána na nálezy. Ostatně ve štýrské archeologii se dodnes traduje (*Handy 2003*, 38–39), že i když se četné nálezy do muzea ve Štýrském Hradci dostaly, většina z nich přesto skončila v jiných, často neznámých soukromých sbírkách (*Handy 2003*, 40–42).

Roku 1843 se konečně ustanovil *Historischer Verein für Innerösterreich* (Historický spolek pro vnitřní Rakousko), jehož kompetence sahaly původně až do Korutan (do r. 1844) a Kraňska v dnešním Slovinsku.

Tyrolsko a Vorarlbersko

V osobě Antona Roschmanna (1694–1760) mělo Tyrolsko prvního a nejdůležitějšího průkopníka archeologické památkové péče v monarchii (*Huber 2009; 2010; Pollak 2010*, 79–80; *2011b*). Jako innsbrucký dvorní archivář a knihovník chtěl Roschmann na přání Marie Terezie položit základy dějin vlasti (*historiae patriae fundamenta*). Jeho rukopis z r. 1756 obsahuje poprvé v habsburských zemích myšlenky o základních úlohách archeologické památkové péče, které mají platnost dodnes. Zásadní je znalost místa a topografická studie založená na osobním pozorování, v nichž Roschmann zachytil jak naleziště, tak uchované i již zničené nebo ztracené nálezy (*Huber 2009*, 509–511). Vedle lítosti nad ztrátou a zničením památek vyvstávala představa, že dokumentace a popis představují alternativní formu uchování. Za největší ochranu nálezů považoval velké sbírky vznikající v jeho době, např. sbírku Scipiona Maffei (1675–1755) otevřenou v r. 1744 ve Veroně,

²⁷ Např. *Muchar 1821/1822* či *1826*; o životě a díle souhrnně *Niegl 1980*, 110–111.

Obr. 5. Kaple v Zollfeldu v Korutanech rekonstruovaná nákladem J. D. Prunnera. Podle H. Charlemont, *Römische Bildwerke aus Virunum*. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Kärnten und Krain*, Wien 1891, 56.

Abb. 5. Von J. D. Prunner gestiftete Kapelle auf dem Zollfeld in Kärnten. H. Charlemont, *Römische Bildwerke aus Virunum*. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Kärnten und Krain*, Wien 1891, 56.

s nímž ostatně udržoval intenzivní vědecké kontakty (Huber 2009, 500–502; 2010, 147). Veskrze pozitivně hodnotil Roschmann umístování kamenných památek v kostelech, s výjimkou římských milníků, které měly být dle jeho názoru ponechány jako viditelné znaky antických tras pokud možno na původním místě: „*Starému tyrolskému zeměpisu by bylo posloužilo lépe, kdyby byly ponechány na svém místě*“.²⁸ Roschmann jako první zaměřil svou pozornost na historickou kulturní krajinu střední Evropy, tak jak to odpovídá dnešnímu pojetí archeologického bádání a památkové péče. Nemohl však ještě v důsledku tehdejšího stavu poznání rozlišovat mezi římskými a pravěkými nálezy (Huber 2009, 509–511), ačkoliv se zabýval rozlišováním a hledáním etnik, která byla popisována v antických písemných pramenech (Huber 2009, 476–477). Roschmann byl kromě toho zodpovědný i za zemské knížecí (habsburské) sbírky na zámku Ambras (Auer 2010).

Význam jeho myšlenek nebyl současnými pochopen, a zůstaly tak až do 2. pol. 19. stol. bez účinku. Až tehdy se objevili jeho následovníci na vedoucích místech ve vídeňském Mincovním a antickém kabinetu i v k. k. *Zentralkommission für die Erforschung und*

²⁸ Citováno dle Auer 2010, 138.

Obr. 7. Győr, Maďarsko. Uliční cedule s vyobrazením Ference/Franze Széchenyiho. Foto M. Pollak. Abb. 7. Győr, Ungarn. Straßenschild mit Darstellung von Ferenc/Franz Széchenyi.

Obr. 6/Abb. 6. Anton Roschmann.

Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale (c. k. Centrální komise pro zkoumání a uchování uměleckých a historických památek).²⁹

Po porážce v bitvě u Slavkova napoleonskou armádou v r. 1805 muselo Rakousko postoupit Tyrolsko francouzskému spojenci – Bavorsku. Necitlivé bavorské státní zásahy – mezi jinými i plánované přenesení ambraských sbírek do Mnichova – podnítily tyrolské osvobozovací boje, do jejichž čela se postavil Andreas Hofer. V r. 1814 došlo k opětovnému sjednocení s habsburskými zeměmi. Založení tyrolského zemského muzea Ferdinanda arcivévodou Ferdinandem jako protektorem r. 1823 se uskutečnilo za podpory spolku, který sám sebe označoval za vlastenecký. Hlavním cílem muzea bylo zabývat se dějinami a starověkem (*Raffler 2007, 252–258*).

Čechy, Morava a Slezsko

V každém ohledu vědecky nejnovativnější součástí monarchie představovaly Čechy. *K Böhmische Gelehrte Privatgesellschaft* (Česká soukromá učená společnost)³⁰ Ignaze von Born patřil i slavista Josef Dobrovský (1753–1829), který podstatně přispěl ke vzniku bádání o pravěku a časné době dějinné v celé habsburské monarchii (*Salač 2006, 222*). Ve stejném okruhu, který byl zprvu územně i jazykově neutrální, se pohyboval také dějepisec a numismatik Mikuláš Adaukt Voigt i František Martin Pelcl, tehdy působící jako domácí učitel, který se později proslavil jako významný historik a který se již tehdy přiklá-

²⁹ K „Personalní unii vědců“ (Personalunion von Wissenschaftern) v různých institucích a v památkové péči viz *Pollak 2009; 2011b*.

³⁰ Přesné datum založení není známo, společnost se od r. 1790/1791 nazývala *Königliche Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften*: *Reinalter 1991, 18; Rumpler 1997, 179–180; Haubelt 2001, 116*.

ně k tomu, aby pod pojmem *Böhmen* byli chápáni výhradně Češi (Rumpler 1997, 179–180; Haubelt 2001, 114–115; Salač 2006; Rumpler 1997, 179–180). V tomto okruhu vznikly první osvícenské studie o dějinách české kultury a úvahy o založení muzea (Raffler 2007, 191). Skupinové vědomí těchto českých patriotů, míněno zprvu spíše prostorově, se v průběhu dalšího vývoje přeneslo ke společnému jazyku (Rumpler 1997, 180).

Sám titul *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Naturgeschichte, Mathematik und vaterländischen Geschichte* (Rozpravy privátní společnosti v Čechách k přijetí přírodních dějin, matematiky a dějin vlasti) vydávaných od r. 1775, obsahuje jednu z nejstarších zmínek pojmu *Vaterland*, jehož význam se kryl s definicí stanovenou Josephem von Sonnenfels.

Výrazem vystupňovaného zájmu o minulost po napoleonských válkách bylo založení Českého vlasteneckého muzea v Praze roku 1818 podle vzoru štyrského Joanea. Ve 20. letech 19. stol. byla instituce přetvořena na národní muzeum (Rumpler 1997, 181, 185; Salač 2006; Raffler 2007, 189–246). Jeho sbírky měly zohledňovat vše, čemu dala vznik „*příroda a lidská píle*“.³¹

Muzejní časopis *Monatsschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* (Časopis společnosti vlastenského Museum w Čechách) vydávaný v češtině i němčině se od r. 1827 nesl v duchu českého patriotismu. Třicátá léta 19. století přinesla první zásadní vypořádání se „slovanským starověkem“ i „pohanskými obětišti, hroby a starožitnostmi“. Stav bádání se zhruba tisícem známých archeologických nalezišť k r. 1870 byl v rámci habsburské monarchie na nezvykle dobré úrovni, jak dokládá práce Karla Sklenáře (2011). Přesto trvalo až do 80. let 19. stol., než se archeologické a numismatické sbírky staly samostatnými odděleními.

Moravské zemské muzeum v Brně bylo založeno již v r. 1817, avšak původně nemělo žádné historicko-archeologické oddělení (Raffler 2007, 247–251).

Poté, co v r. 1742 větší část Slezska připadla Prusku, zůstalo Rakousku jen vévodství opavské a těšínské. Přitom právě v Těšíně došlo k založení vůbec prvního muzea v monarchii, a to již v r. 1802; školní muzeum vystavovalo mj. i sbírky k regionálním dějinám. O jeho vznik se zasloužil L. J. Scherschnik z okruhu Ignaze von Born (Raffler 2007, 247–251). Roku 1814 následovalo muzeum v Opavě jako příklad zemsky orientovaného muzea (Raffler 2007, 170–171). Ve Slezském muzeu v Opavě je možné od počátku doložit intenzivní zájem o archeologické nálezy z regionu (Raffler 2007, 171), navazující na předchozí neobvykle časně počátky archeologických zjištění (Mencel 2010).

Halič a Volyň

Provincie Halič a Volyň s hlavním městem Lvovem (Lemberg), čtvrtým největším městem v tehdejší Rakousku, byla od r. 1772 součástí habsburské monarchie. Jedná se o region, v němž lze zájem o pravěké a raně středověké památky doložit již v 15. stol. (Wolff 2010, 71–75). Až od poloviny 19. stol. byly však zdejší památky prezentovány díky zprávám v *Mitteilungen der Zentralkommission* (Zprávy Centrální komise) i rakouské odborné veřejnosti. Zvláštní povědomí kulturního dědictví dokazuje haličské gubernální nařízení z r. 1802, které zakázalo ničení zřícenin a zámků (Brückler 1991, 161).

³¹ Citace dle Raffler 2007, 194.

Království uherské s Chorvatskem, Sedmihradskem, Slovenskem a Burgenlandskem

Království uherské sestávalo z jednotlivých velkých regionů a komitátů, které dnes zčásti spadají do několika sousedních států. Uhersko mělo ze všech zemí monarchie největší autonomii a zároveň v něm žil největší počet různých etnik. Bylo uznáno jako samostatné království s vlastním sněmem, kterému Habsburkové vládli jako dědiční králové. Díky tomu, že se podstatné části království nacházely na územích někdejších římských provincií Dácie a Panonie, patřilo Uhersko k archeologicky nejvýznamnějším oblastem monarchie.

Římské nápisy shromažďoval v Dácii Martin Opitz již v letech 1622/1623, z nich oltář boha Silvana ze Zlatné (*Bollbuck 2010*) dnes zdobí vstup do slavnostního sálu Rakouské národní knihovny ve Vídni. Sbírání antických mincí se zde věnoval Ignaz von Born, který záhy obrátil svou pozornost k historii hornictví v Sedmihradsku (*Mutschlechner 1991; Reinalter 1991*, 14). Na studijní cestě, kterou tomuto tématu věnoval, se zajímal i o stopy po pravěkém a římském hornictví. V dopisech zmiňuje pozůstatky důlních děl v Sasce (Felsöbanya/Baia) a Neumoldově (Caraș-Severin/Vest), římské nápisy v Dácii³² a doklady historického rýžování zlata v okolí Temešváru (*von Born 1774*, 32–33, 42, 80, 106, 115). Na tuto první evidenci montánních archeologických objektů navázaly až ve 2. pol. 19. stol. dodnes významné studie k tomuto tématu.³³

Dnešní muzeum v Sibiu, jedno z nejstarších v monarchii, vděčí za své založení osvícenému císařskému gubernátorovi (1777–1787) Samuelu von Brukenthalovi (1721–1803), který svou rozsáhlou soukromou sbírku, v níž se nacházely i mince a starožitnosti, přenechal Národní univerzitě v Sedmihradsku (*Schuller 1969; Raffler 2007*, 174–176). Jeho studie vedly v r. 1782 k nařízení, že nálezy mincí musejí být odevzdávány vídeňskému Mincovnímu a antickému kabinetu (*Pollak v tisku*).

Maďarský nacionalismus byl založen na historickém mýtu Říše svatoštěpánské koruny a na staletém odboji proti Turkům (*Rumpler 1997*, 169). Mýtus se utvářel vedle Budapešti především v komitátních městech antického původu *Sopianae* (Pecs; *Kárpáti et al. 2004*, 269), *Scarbantia* (Sopron; *Gömöri 2004*, 81–82) a *Savaria* (Szombathely; *Scherrer 2004*, 55). Předmětem tehdejších studií byly i dobře zachované části panonského úseku římského limitu, jehož systematické zkoumání začalo ovšem až po revoluci v r. 1848 (*Visy 1988*, 9–14). Studie se omezovaly jen na evidenci a popis nálezů.

Počátky péče o stavební památky jsou spojeny se jménem Istvana Schoennisera (1738–1815), který v latině, tehdy úředním i mluveným jazyce vzdělanců, sepsal řadu studií o antických městech v Uhrách a sám vedl archeologické výzkumy. Na jeho popud vznikla v r. 1778 v Budapešti nad římskými vojenskými lázněmi v Aquincuu první památkově-ochranná stavba v habsburské monarchii (*Visy 1988*, 13; *Kaba 1991*, 81–82). Tento počín podporovala sama Marie Terezie.

Národní muzeum v Budapešti bylo od svého založení národním symbolem maďarské nezávislosti (*Raffler 2007*, 262–309). Jeho základ tvořila sbírka hraběte Ference Széchenyi-

³² K jejich staršímu soupisu, jehož autorem byl Martin Opitz, viz výše.

³³ K dnešnímu stavu bádání o historické těžbě v regionu *Slotta – Wollmann – Dordea 2010*. V jednotlivých článcích se opakují odkazy na první obsáhlou studii Michaela Acknera, evangelického faráře v Hammersdorfu (Güsterița/Szenterzsébet, RO; *Ackner 1856*).

ho (1754–1820), která byla r. 1802 veřejně zpřístupněna jako dar „vlasti“. V r. 1807 došlo k přejmenování na Národní muzeum. Za zmínku stojí, že k Széchenyiovým poradcům patřil i Istvan Schoennisner. Jednoho z nejvýznamnějších podporovatelů muzea představoval také arcivévoda a paladín Joseph Anton, který se staral o získávání mincí a starověkých nálezů. Széchenyiův syn István (1791–1860) podpořil úctyhodným obnosem 60 000 guldenů (€ 960 000) založení Maďarské akademie věd, která měla za úkol podporovat národního ducha a národní jazyk (Rumpler 1997, 173–174).

Maďarsko r. 1881 vydalo jako jediná z habsburských zemí Zákon o památkové péči, což představovalo zcela průkopnický počín (Visy 1988, 14; Brückler 1991, 162–163).

V Chorvatsku, které bylo od r. 1102 státoprávně spojeno s Maďarskem, se naproti tomu plány na založení národního muzea a národní knihovny v Záhřebu nepodařilo uskutečnit (Rumpler 1997, 188, 189).

Království Lombardsko-benátské

Jako výsledek válek o španělské dědictví patřily Miláno a Parma v letech 1714–1796, resp. 1735–1796, k Rakousku. Po napoleonských válkách pak tvořily v letech 1814–1861 Království lombardsko-benátské, které mělo v rámci monarchie zvláštní ústavně právní postavení.

Milánská akademie, údajně založená r. 1688, získala plná práva od císaře Karla VI. v r. 1716 a od Marie Terezie v r. 1744 (Wibiral 1984). V nich bylo mj. stanoveno, že žádný kameník, kopáč, vápeník, zedník ani malíř nesmí zničit nebo upravit antické sochy, aniž by byly předem prostudovány Akademií. Milánské nařízení, nejstarší v monarchii, které se týkalo i archeologických nálezů, bezpochyby vycházelo z příkladného papežského zákonodárství 16. stol., byť to se týkalo výhradně uměleckých děl, a nikoliv antických staveb nebo archeologických nálezů obecně (srov. Wolf 2003; Pollak 2010).

Toskánsko

Po smrti posledního z rodu Medičejů v roce 1737 připadla Florencie a Toskánsko prostřednictvím Františka Štěpána Lotrinského Habsburkům, jimž zůstaly s přestávkou za napoleonských válek až do r. 1859. Ve velkovévodství budily již od renesance velký zájem etruské památky a nálezy, takže již v 18. stol. existovaly jejich obsáhlé sbírky (Camporeale 2003, 22–47).

Během osvícenství se na základě myšlenek obsažených ve spise *Scienza nuova* (1725) Giambattisty Vica rozvinuly jednotlivé vědní disciplíny a došlo k novému uspořádání vědy. V něm zaujala mimořádnou roli věda o dějinách a vedla díky Pietru Leopoldovi, pozdějšímu císaři Leopoldu II., v Toskánsku k neobvyklým reformám, jaké se neuskutečnily v žádné jiné části monarchie (Wandruszka 1963/1965; von Müller 2011).

Díky tomuto synovi Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského se Toskánsko stalo centrem osvícenství a reforem, což ovšem narazilo na rozhodný odpor katolické reakce. Reformátoři si byli vědomi důležitosti historických kořenů společnosti, které měly při správném využití být ku prospěchu všech lidí. Připomínka etruské tradice přitom hrála významnou roli.

Roku 1770 položil Pietro Leopoldo novou organizací a novým zaměřením florentských sbírek po vzoru Britského muzea v Londýně základy moderního muzejnictví v monarchii

Obr. 8/Abb. 8. Aquileia.
Foto M. Pollak.

(Mikosch 2011). Následovala nejen transformace starých pokladů a uměleckých sbírek v moderní muzeum, ale také důsledné otevření sbírek veřejnosti.

Slavné florentské medičejské sbírky byly uvedeny do funkčních souvislostí, katalogizovány a obohaceny o významné fondy jako např. sbírku Galluzzi ve městě Volterra³⁴ a antické sochy z vily Medičejů v Římě (Wandruszka 1965, 59–63; Peham 1987, 159–160). Sbírkou mincí uspořádal v r. 1773 Joseph Hilarius Eckhel, ředitel vídeňského Mincovního a antického kabinetu v souladu s principy založenými ve Vídni.

Království illyrské (Kraňsko, pobřeží Dalmácie)

Pro Království illyrské, sestávající z Korutan, části Štýrska, Kraňska a pobřeží Dalmácie, útvar vzniklý uměle v r. 1816 po napoleonských válkách, nelze vysledovat žádné rozsáhlé kulturně politické aktivity. Vývoj v severní Adrii přesto vykazuje pozoruhodnou dynamiku, vycházející z existence dochovaných zbytků římských staveb. Napoleonská mezihra zde totiž poskytla první impulzy k památkové péči, které jsou pevně spojeny se jménem Pietra Nobila.

Nejvýznamnější naleziště v tomto prostoru představovala nepochybně Aquileia (Pollak 2011a). První privátní muzeum v Aquileii vzniklo již díky kanovníkovi, sběrateli a dějepisci Giandomenicovi Bertolimu (1676–1763). V době obsazení území Francouzi se poprvé uvažovalo o založení státního muzea, o což se zasazoval malíř Leopoldo Zuccolo (okolo 1760–1833). Od roku 1815 byl za archeologické záležitosti zodpovědný c. k. vodohospodářský inspektor Hieronymus Moschettini (1755–1832), který byl pověřen vysoušením tamních bažin. Udržoval přitom úzké kontakty s vídeňským Mincovním a antickým kabinetem, kterému dodával cenné nálezy, za což v roce 1821 získal dokonce císařské vyznamenání. Poslední nálezy získané Moschettinim se dostaly do vídeňského muzea v r. 1828. K založení archeologického muzea v Aquileii došlo ale až o několik desetiletí později (Pollak 2011a, 13).

³⁴ K situaci ve Volteře v 18. stol. viz *Camporeale* 2003, 471–473.

Nejstarší muzeum specializované na archeologii a historii bylo založeno v Cividale (*Zorzi 1899; Troi 2000*). O jeho založení se v roce 1817 zasloužil kanovník hrabě Michele della Torre Valsassina (1757–1844) z italské větve rodu Thurn und Taxis. Roku 1816 byl pověřen císařem Františkem I., aby vedl vykopávky v antickém Fóru Iuliu (Cividale del Friuli). Výzkum probíhal v letech 1817 až 1826. Nálezy přišly do nově založeného muzea v řádové škole Padri Somaschi na předměstí San Pietro a v r. 1899 pak do Palazzo Nordis v centru města.

První teorie o zacházení s antickými stavebními památkami vznikly na územích při Jaderském moři (*Pollak 2011b*). Jedná se o zvláštní případ archeologické památkové péče, protože jeho základy nespočívaly na vědeckých poznatcích archeologů, ale architektů a později i historiků umění, kteří čerpali podněty v Itálii a Francii. Vývoj probíhal paralelně se stavební památkovou péčí. Francie a Itálie na základě vlastního archeologického dědictví z klasické antiky tehdy určovaly praxi i teorii. Vzorem bylo papežské zákonodárství v Římě. Debata o konzervaci a prezentaci památek proto začala v době francouzské okupace mezi lety 1809 a 1813.

První a po desítky let jediné státně podporované konzervátorské práce v habsburské monarchii probíhaly v letech 1816/1817 v Pule. V dubnu 1816 navštívil císař František I. za doprovodu Pietra Nobila, tehdejšího stavebního ředitele v Terstu a Istrii, Horní Adrii (*Pollak 2011*, s další lit.). Nobile se později jako oblíbený císařský architekt také podílel na klasicistní výzdobě rezidenčního města. Císařovu cestu po čerstvě znovuzískaném pobřežním území je třeba chápat i z politického aspektu a z pohledu podpory tamní regionální kultury.

Pietro Nobile (1776–1854) se narodil ve švýcarském Tessinu a vyrostl v Terstu. Studoval v Římě a ve Vídni. V Itálii si své vzdělání dále rozšířil studiem památek klasické antiky, architektury a teorie renesanční architektury. V Římě se v letech 1801–1806 učil navíc u Giuseppa Valadiera a Antonia Canovy. Tito zastánci zákonného ukotvení památkové péče mu vstúpili mimořádný cit pro antiku. Byl poslán do Terstu a brzy po jeho obsazení Francouzi byl jmenován „Direttore delle Pubbliche Fabbricche“ v illyrských provinciích, kde mohl studovat antické stavby a stav jejich zachovalosti. Při tom pořídil přes 200 dnes bohužel většinou ztracených kreseb těchto pozůstatků. Katalog památek, které vyžadovaly konzervátorskou péči, měl být předložen místodržícímu Illyrika, hraběti Bertrandovi. Když František I. v dubnu 1816 dlel v již opět habsburské Pule, přesvědčil ho Nobile o nutnosti dalších ochranných opatření.

Shrnutí

Mýtus o společných dějinách a kultuře, který se objevil v 19. stol. a který měl vytvářet počátek státního národa, byl pro tehdejší národy monarchie závazný. Při pohledu na mnohotvárnost etnických skupin v jednotlivých zemích monarchie je však zřejmé, že humanistický, demokratický a pokrokový koncept národního státu, který často vedl k odlišnému hodnocení kulturního dědictví jednotlivých zemí, nemohl být ideálním modelem pro uspořádání habsburské říše (*Pollak 2010*, 86–87). Vlastenectví zastupovalo v jednotlivých zemích a částech říše specifickou regionální kulturu, a nemohlo tak vytvořit smysluplný jednotný pojem pro celou monarchii.

Obr. 9. Pula, Chorvat-
sko, Augustův chrám.
Foto M. Pollak.
Abb. 9. Pola, Kroatien,
Augustustempel.

Jelikož císařský dvůr sám na rozdíl od ostatních evropských panovnických dvorů nepodporoval archeologii a už vůbec ne památkovou péči, nerozvíjela se ani žádná podpora těchto oborů. Kvůli odporu šlechty a církve musely právní předpisy na ochranu památek počkat až do rozpadu monarchie (*Pollak v tisku*). Proto nebyly rozvíjeny – na rozdíl od jinak centralizačních snah – nikdy jednotné normy pro archeologické nálezy, naleziště a výkopy, ačkoliv již František I. si jejich potřeby byl vědom.

Pro 2. pol. 18. stol. a 1. pol. 19. stol. je mimořádně nápadná dichotomie periferie a centra. Byly to právě regiony a jednotlivé části monarchie, z nichž vzešly impulzy pro rozvoj archeologické památkové péče. Velké centrální německy mluvící a agrárně založené země jako Dolní a Horní Rakousy i hlavní a rezidenční město Vídeň podnikly první kroky k archeologickým výzkumům a památkové péči s velkým časovým zpožděním teprve v polovině 19. stol., zatímco v ostatních regionech již dávno výzkumy a sběr památek probíhaly. Studium sítě zúčastněných vědců a muzeí by bylo lákavým a pro dějiny bádání všech rakouských následnických států přínosným úkolem, protože zvláště ve vědách o starověku působily významné osobnosti s integrujícími přístupy a nadto s vysokou mobilitou (srov. *Raffler 2007*, 311–329). Za všechny uvedme jména: Anton Roschmann, Ignaz von Born, Joseph Hilarius Eckhel, Pietro Nobile či Friedrich von Kenner.

Centrální komise pro stavební památky, založená roku 1850, reorganizovaná v roce 1873 a rozšířená o *Sektion I. für Objecte der prähistorischen Zeit und der antiken Kunst* (Sekce pro objekty prehistorického období a antického umění), se od poloviny 19. stol. vehementně zasazovala o zachování archeologického dědictví a považovala též za svou povinnost působit na zakládání lokálních a zemských historických a archeologických spolků.³⁵ Její činnost vedla k intenzivní a plodné debatě o archeologickém dědictví, byla však úspěšná jen částečně, protože zůstala omezena po dobu své existence na poradenskou funkci a měla k dispozici jen skromný rozpočet. Jelikož teorie a modely řešení byly v tomto prostředí vytvářeny dříve než v jiných částech střední Evropy, mohly při určité

³⁵ Viz *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 1, 1856, 32.

dávce politického štěstí vzniknout pro památkovou péči vynikající výchozí podmínky (srov. *Brückler 1991*). Toho však z důvodu selhání habsburských panovníků a politických a církevních elit říše nebylo využito.

Zároveň se nikdy nevyvinulo povědomí společného rakouského archeologického dědictví, proto chybí i dnešní památkové péči v Rakousku celospolečenská podpora, bez níž úspěšná památková péče není možná.

Překlad *Helena Salačová*

Prameny a literatura

- Ackner, M. 1856:* Decennial-Aufzeichnung der archäologischen Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1844 bis 1855. Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1, 85–87, 93–103, 126–132, 153–158.
- Adel, K. 1969:* Joseph Freiherr von Hormayr und die vaterländische Romantik in Österreich. Auswahl aus dem Werk, eingeleitet und herausgegeben von Kurt Adel. Wien.
- Amburger, E. – Cieřla, M. – Sziklay, L. Hrsg. 1976:* Wissenschaftspolitik in Mittel- und Osteuropa. Wissenschaftliche Gesellschaften, Akademien und Hochschulen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa III. Berlin.
- Andrikopoulos-Strack, J.-N. – Bloemers, J. H. F. 2004:* Bodendenkmalpflege in Nordrhein-Westfalen. Ein Rückblick auf 25 Jahre. Kölner Jahrbuch 37, 921–930.
- Arneth, J. 1856:* Über das im Jahre 1851 entdeckte Hypokaustum und die Inschrift der Gens Barbia zu Enns. Jahrbuch der Central-Commission für Baudenkmale 1, 51–73.
- Assmann, A. 1999:* Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München.
— 2007: Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung. München.
- Auer, A. 2010:* Anton Roschmann und die Sammlungen auf Schloss Ambras. Ein Beitrag zur Museologie des 18. Jahrhunderts. In: *Müller – Schaffenrath Hrsg. 2010*, 133–142.
- Bernhard-Walcher, A. 2008:* Gemmen aus Aquileia in der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums in Wien. In: *Fulvia Ciliberto und Annalisa Giovannini eds., Preziosi ritorni, gemme Aquileisi dai musei di Vienna e Trieste, Aquileia*, 32–63.
- Bollbuck, H. 2010:* Imitation, Allegorie, Kritik – Antikenfunde bei Martin Oppitz. In: *Hakelberg – Wiwjorra Hrsg. 2010*, 311–341.
- von Born, I. 1774:* Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn, an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber geschrieben. Frankfurt – Leipzig.
- Bredenkamp, H. 2007:* Antikensehnsucht und Maschinenglauben. Die Geschichte der Kunstammer und die Zukunft der Kunstgeschichte. Berlin, 3. Auflage.
- Brückler, T. 1991:* Vom Konsilium zum Imperium. Die Vorgeschichte der österreichischen Denkmalschutzgesetzgebung. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 45, 160–173.
- Brückler, T. – Nimeth, U. 2001:* Personenlexikon zur Österreichischen Denkmalpflege (1850–1990). Wien.
- Camporeale, G. 2003:* Die Etrusker, Geschichte und Kultur. Düsseldorf – Zürich.
- Czoernig, K. J. 1827:* Beiträge zur Landeskunde Böhmens. Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 18, Nr. 74, 409.
- Dinstl, I. 2005:* Johann Dominikus Prunner von Sonnenfeld. Beamter und Altertumsforscher aus Leidenschaft. In: *F. Beutler – W. Hameter Hrsg., „Eine ganz normale Inschrift“.... und Ähnliches zum Geburtstag von Ekkehard Weber, Festschrift zum 30. April 2005. Althistorisch-epigraphische Studien 5*, Wien, 665–669.
- Dorow, W. 1823:* Die Kunst Alterthümer aufzugraben und das Gefundene zu reinigen und zu erhalten. Hamm.
- Eitelberger von Edelberg, R. 1856:* Die Aufgabe der Alterthumskunde in Österreich. Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1, 1856, 1–3.
- Friedl, G. 2009:* Joanneum 1811/2011. In: *Wirnsberger Hrsg. 2009*, 28–44.

- Frodl, W. 1988:* Idee und Verwirklichung. Das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich. Studien zu Denkmalschutz und Denkmalpflege XIII. Wien.
- Gaisberger, J. 1840:* Bericht über die Ausgrabung römischer Alterthümer zu Schlögen und die Lage des alten Joviacum – vorgelesen in der 5 ten Generalversammlung der Mitglieder des Francisco-Carolinum zu Linz. In: *Vierter Bericht über das Museum Francisco-Carolinum, Linz*, 11–35.
- von Gallenstein, A. 1849:* Antike Funde aus den Ruinen von Teurnia (St. Peter im Holze, nächst Spittal in Oberkärnten). *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 1, 124–125.
- 1850: Einige Worte über in den Sammlungen des kärntn. Geschicht-Vereines befindliche Alterthümer, und deren möglicherweise keltischen Ursprung. *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 2, 147–150.
- Glaser, F. 2008:* Die Antoniuskapelle des Johannes Dominicus Prunner. In: F. Glaser Hrsg., *Die Strahlen von St. Egid. Festschrift der Stadthauptpfarre in Klagenfurt, Klagenfurt* 2008, 97–117.
- 2009: Frühwissenschaftliche Archäologie (1750–1850) in Kärnten. *Forschungen und Funde in den Jahrzehnten vor und nach Napoleon, Rudolfinum*. In: *Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten* 2008, Klagenfurt, 75–88.
- 2010: Erzherzogin Maria Anna 1738–1789. In: *300 Jahre Krankenhaus und Konvent der Elisabethinen in Klagenfurt 1710–2010, Klagenfurt*, 61–85.
- Gömöri, J. 2004:* Scarbantia. In: Šašel Kos – Scherrer Hrsg. 2004, 81–92.
- Gutkas, K. 1989:* Kaiser Joseph II. Eine Biographie. Wien – Darmstadt.
- Hakelberg, D. 2010:* Seltenheiten zwischen Natur und Kunst. Archäologische Funde im Naturalienkabinett des Johann Christian Kundmann (1684–1751). In: *Müller – Schaffenrath Hrsg. 2010*, 197–214.
- Hakelberg, D. – Wiwjorra, I. 2010:* Vorwelten und Vorzeiten und die ‚Archäologie‘ in der Frühen Neuzeit. In: *Hakelberg – Wiwjorra Hrsg. 2010*, 15–40.
- Hakelberg, D. – Wiwjorra, I. Hrsg. 2010:* Vorwelten und Vorzeiten. Archäologie als Spiegel historischen Bewußtseins in der Frühen Neuzeit. *Wolfenbütteler Forschungen* 124. Wiesbaden.
- Hamann, G. 1983:* Zur Wissenschaftspflege des aufgeklärten Absolutismus: Naturforschung, Sammlungswesen und Landesaufnahme. In: E. Zöllner Hrsg., *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Schriften des Instituts für Österreichkunde* 42, Wien, 151–177
- Hammermayer, L. 1976:* Akademiebewegung und Wissenschaftsorganisation. In: *Amburger – Cieśla – Sziklay Hrsg. 1976*, 1–84.
- Handy, M. 2003:* Zur Erforschungsgeschichte von Flavia Solva. In: E. Krenn – U. Schachinger Hrsg., *Neue Forschungen aus Flavia Solva. Archäologische Gesellschaft Steiermark Beiheft* 3, Graz, 25–64.
- Haubelt, J. 2001:* Born und Böhmen. In: H. Reinalter Hrsg., *Die Aufklärung in Österreich. Ignaz von Born und seine Zeit. Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850“* 4, Frankfurt – Bern – New York – Paris, 99–116.
- Heilingsetzer, G. 2011:* Salzburg, Oberösterreich und die Landeskunde. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 151, 93–110.
- Helfert, J. A. 1853:* Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Oesterreich. Prag.
- Hessen 2003:* 100 Jahre Denkmalschutzgesetz in Hessen. Geschichte, Bedeutung, Wirkung. – Symposium 100 Jahre Denkmalschutzgesetz im Jagdschloss Kranichstein, Darmstadt-Kranichstein am 19. August 2000. Arbeitshefte des Landesamtes für Denkmalpflege Hessen 5. Stuttgart.
- Hetzer, G. – Stephan, M. Hrsg. 2008:* Entdeckungreise Vergangenheit – Die Anfänge der Denkmalpflege in Bayern. Ausstellungskatalog der Staatlichen Archive Bayerns Nr. 50. München.
- Huber, M. 2009:* Anton Roschmanns Inscriptiones. Text, Übersetzung, Kommentar. Innsbruck.
- 2010: In unum corpus colligamus! Dokumentation, Interpretation und Präsentation archäologischer Funde in Anton Roschmanns Inscriptiones. In: *Müller – Schaffenrath Hrsg. 2010*, 143–148.
- Hurlebusch, R.-M. – Schneider, K. L. 1977:* Die Gelehrten und die Großen. Klopstocks „Wiener Plan“. In: F. Hartmann – R. Vierhaus, *Der Akademiegedanke im 17. und 18. Jahrhundert. Wolfenbütteler Forschungen* 3, Bremen – Wolfenbüttel, 63–96.
- Jokilehto, J. 1999:* A History of Architectural Conservation. Oxford.
- Kaba, M. 1991:* Thermae maiores Legionis I. Adiutricis. *Monumenta Historica Budapestinensia* VII. Budapest.
- Kárpáti, G. et al. 2004:* Sopianae. In: Šašel Kos – Scherrer Hrsg. 2004, 269–294.
- Karstens, S. 2011:* Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817). Wien – Köln – Weimar.

- von Kenner, F. 1868/1869: Die Römerorte in Nieder-Oesterreich. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 2, 119–214.
- Kubitschek, W. 1909: Ein Fund römischer Goldmünzen in Wien. Jahrbuch für Altertumskunde 3, 90–95.
- Kuster, T. 2004: Das italienische Reisetagebuch Kaiser Franz I. von Österreich aus dem Jahre 1819. Eine kommentierte Edition. Ms. disertační práce, Geisteswissenschaftliche Universität der Leopold-Franzens Universität Innsbruck.
- Marx, E. 2011: Wie der Helm von Pass Lueg in das Salzburger Museum kam. In: A. Lippert, Die zweischaligen ostalpinen Kammhelme und verwandte Helmformen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit. Archäologie in Salzburg 6, Salzburg, 149–155.
- Mayer, F. M. – Kaindl, R. F. – Pirchegger, H. – Klein, A. A. 1965: Geschichte und Kulturleben Österreichs von 1792 bis zum Staatsvertrag von 1955. Wien (5. vyd.).
- Mencel, M. 2010: Neutralisierung und historische Aneignung. Sammlungen schlesischer Altertumsforscher um 1700. In: Hakelberg – Wiwjorra Hrsg. 2010, 229–237.
- Mikolietzky, L. 1994: Die Bedeutung der Geschichtsvereine für die österreichische Geschichtsforschung – Ein Anschnitt. Carinthia I 184, 11–23.
- Mikosch, G. 2011: Die Anfänge des modernen Museums. Von der Auflösung der Kunst- und Wunderkammern zur rationalen Segmentierung der öffentlichen Sammlungen im Kontext der josephinisch-leopoldinischen Reformen in Österreich und in der Toskana. In: Wirnsberger Hrsg. 2009, 14–27.
- Muchar, A. 1821–1822: Das altceltische Norikum oder Urgeschichte von Oesterreich, Steyermark, Salzburg, Kärnthen und Krain. Steyermärkische Zeitschrift I–IV.
- 1826: Versuch einer Geschichte der slavischen Völkerschaften an der Donau, um die erste Einwanderung und Festsetzung der Slaven in der Steyermark, in Kärnten und Krain zu bestimmen und zu erweisen. Steyermärkische Zeitschrift IX.
- Mutschlechner, G. 1991: Ignaz von Born als Geologe, Mineraloge und Montanist. In: H. Reinalter Hrsg., Die Aufklärung in Österreich. Ignaz von Born und seine Zeit. Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850“ 4, Frankfurt – Bern – New York – Paris, 117–145.
- von Müller, A. 2011: Scienza Nuova. Aufklärung und Disziplinierung der Wissenschaften im Konzept der josephinisch-leopoldinischen Reformen. In: Wirnsberger Hrsg. 2009, 8–13.
- Müller, F. M. – Schaffenrath, F. Hrsg. 2010: Anton Roschmann (1694–1760). Aspekte zu Leben und Wirken des Tiroler Polyhistor. Innsbruck.
- Niedersachsen 2010: 2. Uelzener Gespräche, 30 Jahre Niedersächsisches Denkmalschutzgesetz. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 79, 223–268.
- Niegl, M. A. 1980: Die archäologische Erforschung der Römerzeit in Österreich. Eine wissenschaftsgeschichtliche Untersuchung, Österreichische Akademie der Wissenschaften. phil.-hist. Kl. Denkschrift 141. Wien.
- 1994: Archäologie. Carinthia I 184, 121–154.
- O. K. 1825: Die Katakomben von Mautern. Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 16. Jahrgang, 29–31.
- Peham, H. 1987: Leopold II. Herrscher mit weiser Hand. Graz – Wien – Köln 1987.
- Perger, R. 1987: Die Gründung des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich – Folge eines Konflikts?. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 53, 117–172.
- Pertlwieser, M. 1995: Johann Georg Ramsauer (1795–1874). In: Der Spurensucher. Katalog des oö. Landesmuseums NF 93, Linz, 9–30.
- Pillwein, B. 1824: Beschreibung der Provinzial-Hauptstadt Linz und ihrer nächsten Umgebung, mit der ältesten Geschichte und mit einem Umriss des Erzherzogthums Oesterreich ob der Enns als Einleitung. Steyr.
- 1827: Geschichte, Geographie und Statistik des Erzherzogthums Oesterreich ob der Enns und des Herzogthums Salzburg. Band 1: Der Mühlkreis. Linz.
- 1828: Geschichte, Geographie und Statistik des Erzherzogthums Oesterreich ob der Enns und des Herzogthums Salzburg. Band 2: Der Traunkreis. Linz.
- 1830: Geschichte, Geographie und Statistik des Erzherzogthums Oesterreich ob der Enns und des Herzogthums Salzburg. Band 3: Der Hausruckkreis. Linz.
- 1833: Geschichte, Geographie und Statistik des Erzherzogthums Oesterreich ob der Enns und des Herzogthums Salzburg. Band 4: Der Innkreis. Linz.

- Pollak, M.* 1993: Spätantike Grabfunde aus Favianis/Mautern. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 28. Wien.
- 2004: Funde des 9. und 10. Jahrhunderts vom Burgstall Pfaffstätt, VB Braunau am Inn, Oberösterreich. Fundberichte aus Österreich 43, 661–693.
- 2009a: Frühgeschichtliche Siedlungen an der unteren March, Niederösterreich. – Kontinuität einer Kulturlandschaft. In: Kontinuität und Diskontinuität. Přehled výzkumů 50, Brno, 153–179.
- 2009b: Hallstätter Funde in den Mappen der Central-Commission. In: Festschrift für F. E. Barth. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 139, Wien, 71–79.
- 2010: Vom Erinnerungsort zur Denkmalpflege. Kulturgüter als Medien des kulturellen Gedächtnisses. Studien zu Denkmalschutz und Denkmalpflege XXI. Wien.
- 2011a: Die k.k. Zentralkommission und der Beginn der archäologischen Denkmalpflege in Aquileia. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LXV, 5–27
- 2011b: Zur Theoriebildung der archäologischen Denkmalpflege in Österreich. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LXV, 227–239.
- *v iisku*: Schatzrecht: Die Rechtsstellung von Schätzen. Fundberichte aus Österreichs 50.
- Pruner, J. D.* 1691: Splendor antiquae urbis Salae. Klagenfurt.
- Raffler, M.* 2007: Museum – Spiegel der Nation? Zugänge zur Historischen Museologie am Beispiel der Genese von Landes- und Nationalmuseen in der Habsburgermonarchie. Wien.
- Reinalter, H.* 1991: Ignaz von Born – Persönlichkeit und Wirkung. In: H. Reinalter Hrsg., Die Aufklärung in Österreich. Ignaz von Born und seine Zeit. Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850“ 4, Frankfurt – Bern – New York – Paris, 11–32.
- 2011: Joseph II. Reformen auf dem Kaiserthron. München.
- Reinecke, P.* 1942: Der Negauer Helmfund. 32. Bericht der Römisch-Germanischer Kommission 32, 117–198.
- Riedl-Dorn, Ch.* 2000: Chjeavir de Baillou und das Naturalienkabinett. In: R. Zedinger Hrsg., Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. Katalog der Ausstellung Schallaburg 2000, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 429, St. Pölten, 111–124.
- Rumpler, H.* 1997: Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. In: H. Wolfgram Hrsg., Österreichische Geschichte 1804–1914. Wien.
- Salač, V.* 2006: Abriss der Geschichte der Universitätsarchäologie in Tschechien bis zum Zweiten Weltkrieg. In: J. Callmer – M. Meyer – R. Struwe – C. Theune Hrsg., Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890–1930) im europäischen Vergleich. Internationale Tagung an der Humboldt-Universität zu Berlin vom 13.–16. März 2003. Berliner archäologische Forschungen 2, Rahden/Westf., 221–236
- Seidl, J. G.* 1846: Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie I, 1840–1845. Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, III. Jahrgang, 137–142.
- Scheiger, J. E.* 1824: Über Ausbesserung und Herstellung alter Baudenkmale. In: Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 15. Jh., Wien, 521–524, 530–532.
- Scherer, P.* 2004: Savaria. In: Šašel Kos – Scherrer Hrsg. 2004, 53–80.
- Schlosser, A.* 1911: Erzherzog Johanns wissenschaftliche Tätigkeit für Kärnten vor 100 Jahren. Carinthia I 101, 92–136.
- Schmidl, A.* 1835: Wien's Umgebungen auf zwanzig Stunden im Umkreise. Nach eigenen Wanderungen geschildert, Band 2. Wien.
- Schmoeckel, M.* 2008: Mathias, Fiat Iustitia! Thema und Variationen über einen Mord in Triest. In: M. Luminati – U. Falk – M. Schmoeckel Hrsg., Mit den Augen der Rechtsgeschichte: Rechtsfälle – selbstkritisch kommentiert, Berlin, 331–366.
- Schuller, G. A.* 1969: Samuel von Brukenthal. München.
- Schwanzar, Chr.* 1994: Die Kleinfunde der Basilika St. Laurenz, Enns-Lorch, Oberösterreich. In: Das Christentum im bairischen Raum von den Anfängen bis ins 11. Jh. Passauer historische Forschungen 8, Köln, 171–191.
- Sklenář, K.* 2011: Ur- und frühgeschichtliche Funde in Böhmen bis 1870. Quellenbasis der romantischen Phase der böhmischen Archäologie. Fontes archaeologici Pragenses 36. Prag.
- Slotta, R. – Wollmann, V. – Dordea, I.* 2010: Silber und Salz in Siebenbürgen. Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau-Museum Bochum 173. Bochum.
- von Sonnenfels, J.* 1771: Über die Liebe des Vaterlandes. Wien.

- Sonntag, F.* 2000: Ein (fast) fast vergessener Heimatforscher. Johann Andreas Seethaler (1762–1844), Landrichter in Laufen a. d. S., Haag a. H. und Mattighofen. Das Bundwerk 15, 48–54.
- Stolz, O.* 1935: Eine Anregung der österreichischen Regierung zur Pflege der Landesgeschichte vom J. 1760. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung LI, 135–138.
- Šašel Kos, M. – Scherrer, P.* Hrsg. 2004: Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Situla 42. Ljubljana.
- Teich, M.* 1976: Ignaz von Born als Organisator wissenschaftlicher Bestrebungen in der Habsburger Monarchie. In: *E. Amburger – M. Cieřla – L. Sziklay* Hrsg. 1976, 195–205.
- Troi, M.* 2000: Breve storia del Museo archeologico di Cividale del Friuli, attraverso l'attività dei suoi direttori. Forum Iulii XXIV, 73–83.
- Ubel, H.* 1933: Geschichte der kunst- und kulturhistorischen Sammlungen des oberösterreichischen Landesmuseums. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 85, 181–344.
- Urban, O. H.* 2012: Urgeschichte im Schulunterricht. Archäologie Österreichs 22/2, 17–28.
- Vávra, J.* 2001: Ignaz von Born als Schriftsteller der Aufklärung. In: H. Reinalter Hrsg., Die Aufklärung in Österreich. Ignaz von Born und seine Zeit. Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850“ 4, Frankfurt – Bern – New York – Paris, 69–92.
- Visy, Z.* 1988: Der pannonische Limes in Ungarn. Stuttgart.
- Vocelka, K.* 2001: Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat. In: H. Wolfram Hrsg., Österreichische Geschichte 1699–1815. Wien.
- 2010: Die Familien Habsburg und Habsburg-Lothringen. Politik – Kultur – Mentalität. Wien – Köln – Weimar.
- Wandruszka, A.* 1963/1965: Leopold II. Erzherzog von Österreich, Großherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser. Band 1 – 1747–1780, Band 2 – 1780–1792. Wien – München.
- Wangermann, E.* 2007: Radikales Denken in der österreichischen Aufklärung. In: B. Bader-Zaar – M. Grandner – E. Saurer Hrsg., Auf dem Weg in die Moderne. Radikales Denken, Aufklärung und Konservatismus. Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit 5, 13–21.
- Wibiral, N.* 1984: Prolegomena zum Denkmalschutz im alten Österreich. In: Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag. Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 14, Linz, 435–448.
- Widter, A.* 1857: Correspondenzen: Wien. Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 2, 137–138.
- Wirnsberger, K.* Hrsg. 2009: Erzherzog Johann – Visionär der Habsburger. Symposium am 15. Mai 2009, Universalmuseum Joanneum, Jagdmuseum Schloss Stainz. Graz.
- Wolf, L.* 2003: Kirche und Denkmalschutz. Die päpstliche Gesetzgebung zum Schutz der Kulturgüter bis zum Untergang des Kirchenstaates im Jahr 1870. Kirchenrechtliche Bibliothek 7. Münster.
- Wolff, C.* 2010: Die Beschreibung ur- und frühgeschichtlicher Funde in handschriftlichen und gedruckten Quellen des 15. und 16. Jahrhunderts. In: *Hakelberg – Wiwjorra* Hrsg. 2010, 67–89.
- Wrolli, G.* 2011: Der Alte Turm im Schloss Seggau zu Leibnitz. Historische Untersuchungen zum ältesten Bauteil der Burgenanlage Leibnitz in der Steiermark. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 55, 143–147.
- Zedinger, R.* 1999: Lothringen – Toskana – Mitteleuropa. Kulturtransfer als Folge eines Ländertausches. In: B. Mazohl-Wallig – M. Meriggio Hrsg., Österreichisches Italien – italienisches Österreich. Interkulturelle Gemeinsamkeiten und nationale Differenzen vom 18. Jahrhundert bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Zentraleuropa-Studien 5, Wien, 549–565.
- 2000a: Das kaiserliche Münzkabinett. In: R. Zedinger Hrsg., Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. Katalog der Ausstellung Schallaburg 2000, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 429, St. Pölten, 124–132.
- 2000b: Josef Anton Nagel (1717–1794). In: R. Zedinger Hrsg., Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. Katalog der Ausstellung Schallaburg 2000, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 429, St. Pölten, 184–186.
- 2008: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765), Monarch, Manager, Mäzen. Wien.
- Zibermayr, I.* 1933: Die Gründung des oberösterreichischen Musealvereines im Bilde der Geschichte des landeskundlichen Sammelwesens. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 85, 69–180.
- Zorzi, A.* 1899: Notizie guida e bibliografia dei R. R. Museo archeologico, archivio e biblioteca già capitolari ed antico archivio comunale di Cividale del Friuli. Cividale del Friuli.

Frühe archäologische Denkmalpflege in der Habsburgermonarchie im Spannungsfeld von Aufklärung und Politik

Der im 19. Jh. entdeckte und am Beginn der Nationalstaatlichkeit stehende Mythos einer gemeinsamen Geschichte und Kultur wurde für die Einzelvölker der Monarchie verbindlich. Das Vaterländische stand für Länder und Teilreiche und ihre spezifische regionale Kultur, aber niemals für alle habsburgischen Länder. Zum Unterschied von anderen europäischen Staaten wurden Altertumswissenschaften und Denkmalpflege von den Regenten nicht gefördert. Der Widerstand von Adel und Kirche machten denkmalrechtliche Regelungen bis über das Ende der Monarchie hinaus unmöglich, so dass in Gegensatz zu den sonstigen Zentralisierungsbemühungen keine einheitlichen Normen für das Fund- und Grabungswesen galten.

Besonders auffallend ist die Dichotomie zwischen Peripherie und Zentrum: Regionen und Teilreiche, darunter Böhmen, entwickelten die ersten und wichtigsten Impulse für die Entwicklung von Museologie und archäologischer Denkmalpflege, während die großen deutschsprachigen Länder sowie das politische Zentrum Wien den Schritt zu archäologischer Forschung und Denkmalpflege erst um die Mitte des 19. Jhs. mit großer zeitlicher Verzögerung vollzogen.

Die 1850 eingerichtete Central-Commission für Baudenkmale, 1873 reorganisiert und um eine Sektion I. für „Objecte der prähistorischen Zeit und der antiken Kunst“ erweitert, trat ab der Mitte des 19. Jhs. vehement für die Erhaltung des archäologischen Erbes ein. Sie war aber nur bedingt erfolgreich, da sie auf nur beratende Funktion beschränkt blieb und ein zudem bescheidenes Budget verfügte.

Da Theorien und Lösungsmodelle in den habsburgischen Ländern früher als anderswo in Mitteleuropa entwickelt wurden, hätten für die archäologische Denkmalpflege in Österreich bei etwas politischem Glück hervorragende Ausgangsbedingungen bestanden. Diese wurden aus politischen Gründen nicht gefördert. In Österreich selbst fehlt dem Denkmalschutzgedanken daher bis heute jener gesellschaftliche Rückhalt, der für erfolgreiche Denkmalpflege grundlegend notwendig ist.

MATERIALIA

Industrie staropaleolitického typu z Brna-Líšeň K otázkám reprezentativnosti souborů starého paleolitu

Martin Oliva

Z okolí Brna-Líšeň je známo už několik staropaleolitických lokalit, zejména Stránská skála z cromerského interglaciálu. Výběrově sbíraná eolizovaná industrie z trati Čtvrtě sestává z jader, valounových sekáčů a úštěpových nástrojů. Suroviny tvoří křemen a křemenec z místních předkvartérních štěrků. Možnost početného, vesměs dominantního zastoupení pseudoartefaktů v industriích sbíraných na štěrkových terasách a v suťovištích brání jejich statistickému vyhodnocování a současně varuje před budováním zbytečně rozsáhlých kolekcí. O nízkém stupni intencionality našich souborů staropaleolitického typu svědčí i nedostatek surovinové variability a importů. Nejistá kritéria arteficiality náležejí se odrážejí v nedostatku komunikace a vzájemného uznání mezi jednotlivými badateli a pracovišti.

Brno-Líšeň – starý paleolit – valounové industrie – terasy – pseudoartefakty

Lower Palaeolithic-type industry from Brno-Líšeň, Southern Moravia. On the representativeness of Lower Palaeolithic assemblages. *Of the several Lower Palaeolithic sites known from the Brno-Líšeň area, one of the most prominent is Stránská skála from the Cromerian Interglacial. The selectively collected industry, weathered by wind, from the Čtvrtě site includes cores, pebble tools and retouched flakes made of quartz and quartzite from local pre-Quaternary gravel. The possibility of a large, mainly dominant number of pseudo-artefacts among the tools collected on the gravel terraces prevents their statistical evaluation and simultaneously discourages the gathering of excessively large collections. Also testifying to the low degree of intentionality of the Lower Palaeolithic-type assemblages is the lack of material variability and imports. The uncertain criterion of find artificiality is reflected in the low level of communication and mutual recognition among individual researchers.*

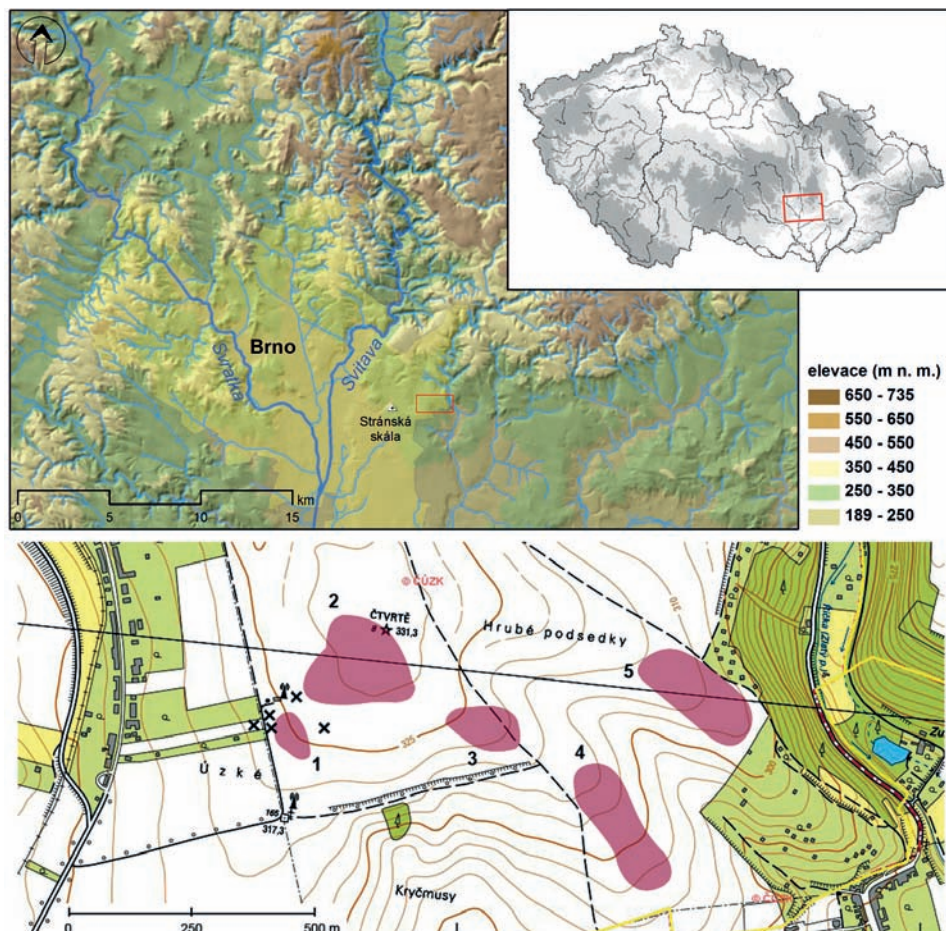
Brno-Líšeň – Lower Palaeolithic – pebble industries – gravels – pseudoartefacts

Úvod

Okolí Líšeň patří ke klasickým územím paleolitického osídlení na Moravě a jeho průzkumu se věnuje již nejméně čtvrtá badatelská generace. Byl to patrně velatický sedlák Tomáš Ondráček, kdo na návrší Čtvrtě objevil bohaté povrchové naleziště rohovcových artefaktů z počátku mladého paleolitu, vysbírávané později zejména jeho syny Přemyslem a Rostislavem (Valoch 1962; Oliva 1981; Svoboda 1987). V posledních letech se tu podařilo prozkoumat i útržek kulturní vrstvy in situ, datovaný do aurignacienu (Škrdlá et al. 2010). Daleko závažnější poznatky přinesl výzkum stanic bohunicenu a aurignacienu na temeni blízké Stránské skály, odkud pochází jurský rohovec, tvořící většinu zde používaných surovin (Valoch – Neruda – Nerudová 2000; Svoboda – Bar Yosef eds. 2003). Na úbočí Stránské skály se nacházejí též stopy osídlení ze starého paleolitu (Valoch 1987; 2003), provázené bohatou mladobíhářskou faunou a datované do cromerského interglaciálu (Musil ed. 1995). O něco mladší artefakty poskytly zaniklé cihelny na Malé Klajdovce a v Růženině dvoře v prostoru nyníjšího sídliště Brno-Vinohrady (Valoch 1977). Do starého paleolitu se hlásí i nevelká kolekce přesvědčivých valounových nástrojů a jader, kterou v posledních letech získal sběratel Petr Melem z Brna.

Poloha lokality

Lokalita Čtvrtě leží na velmi mírném JJZ svahu od kóty 331,3 v nadm. v. okolo 325 m východně od polní cesty mezi pruhy zahrádek v trati Úzké a rozsáhlým polem na vlastních Čtvrtích (obr. 1–2).

Obr. 1. Poloha lokality na výřezu z mapy okolí Brna-Lišně (<http://kontaminace.cenia.cz>). 1 staropaleolitická lokalita Líšeň – Čtvrtě JZ; 2 Líšeň I (Čtvrtě střed, bohunicien); 3 Líšeň Ia (Čtvrtě JV, bohunicien a aurignacien); 4 Líšeň VII (dříve Podolí I); 5 Líšeň VIII (dříve Podolí II).

Fig. 1. Situation du site sur l'extrait de la carte des environs de Brno-Lišně (<http://kontaminace.cenia.cz>). 1 Líšeň – Čtvrtě Sud-Ouest (Pal. inf.); 2 Líšeň I – Čtvrtě centre, Bohunicien); 3 Líšeň Ia (Čtvrtě Sud-Est, Bohunicien et Aurignacien); 4 Líšeň VII (auparavant Podolí I); 5 Líšeň VIII (auparavant Podolí II).

Tři artefakty (*obr. 6*) ležely poblíž této cesty, další (*obr. 7*) východně od horního stožáru vysílače a ostatní na svahu pod ním, asi 40–60 m od cesty v místech, kde ji lemuje alej stromů. Maximální rozptýl artefaktů činí asi 200 metrů, ovšem mimo hlavní koncentraci ležely jen méně výrazné předměty. Mladopaleolitické rohovcové artefakty, související s rozsáhlou stanicí bohunicieniu jihozápadně od zmíněné kóty, sem zasahují již jen ojediněle. Z blíže nespécifikovaných míst v trati Úzké severozápadně odtud má také pocházet menší soubor mladopaleolitické patinované industrie (*Oliva 1985*).

Přimo na místě se nacházejí bohaté polohy zaoblených štěrků. Petr Melem zde začal sbírat roku 2006, a protože bral jen ty nejnapadnější kusy, činila jeho kořist průměrně jen 1 kus na jednu návštěvu.

Obr. 2. Pohled na naleziště směrem ke Stránské skále. Foto P. Melem.

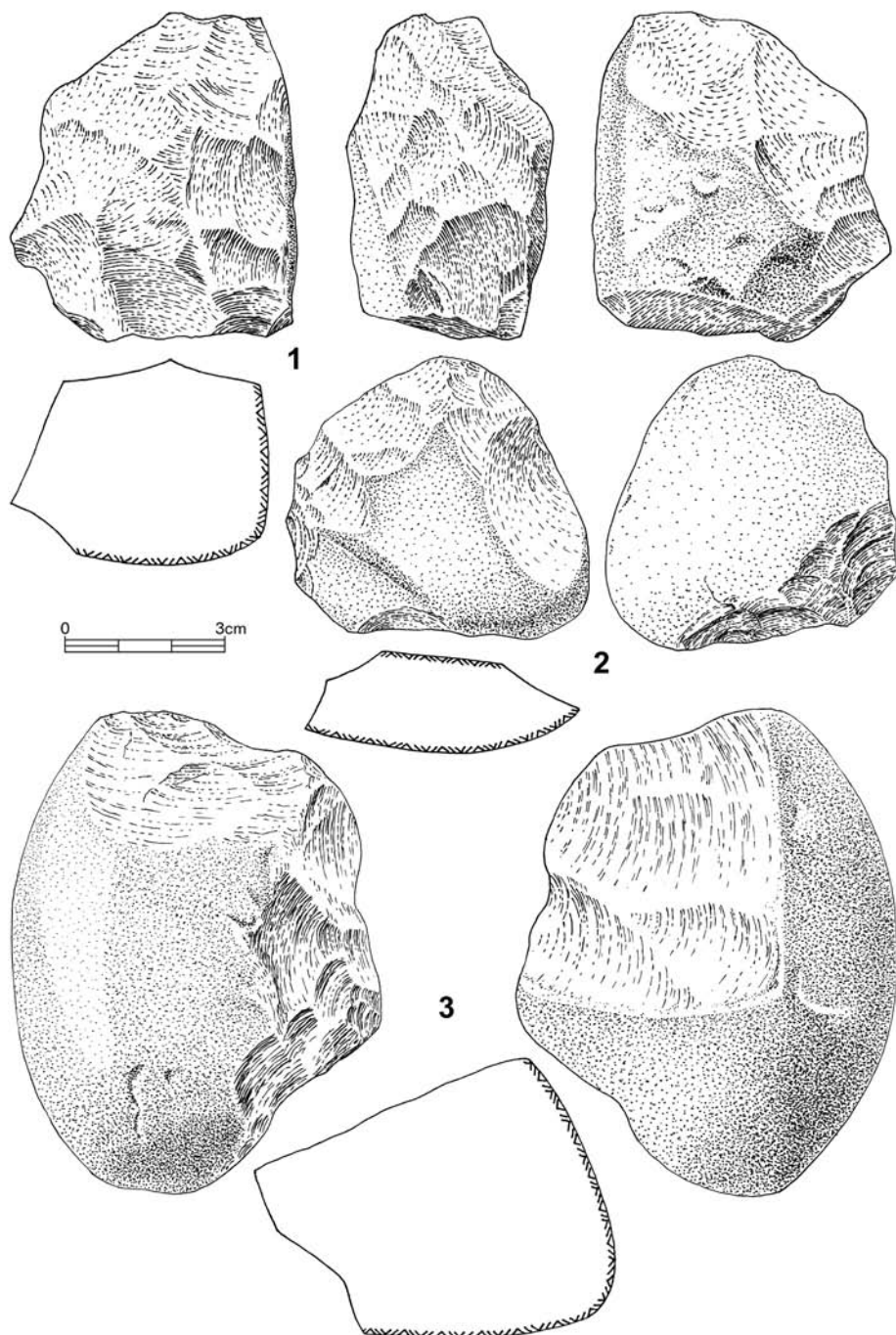
Fig. 2. Vue du site 1 en direction de Stránská skála.

Popis nálezů

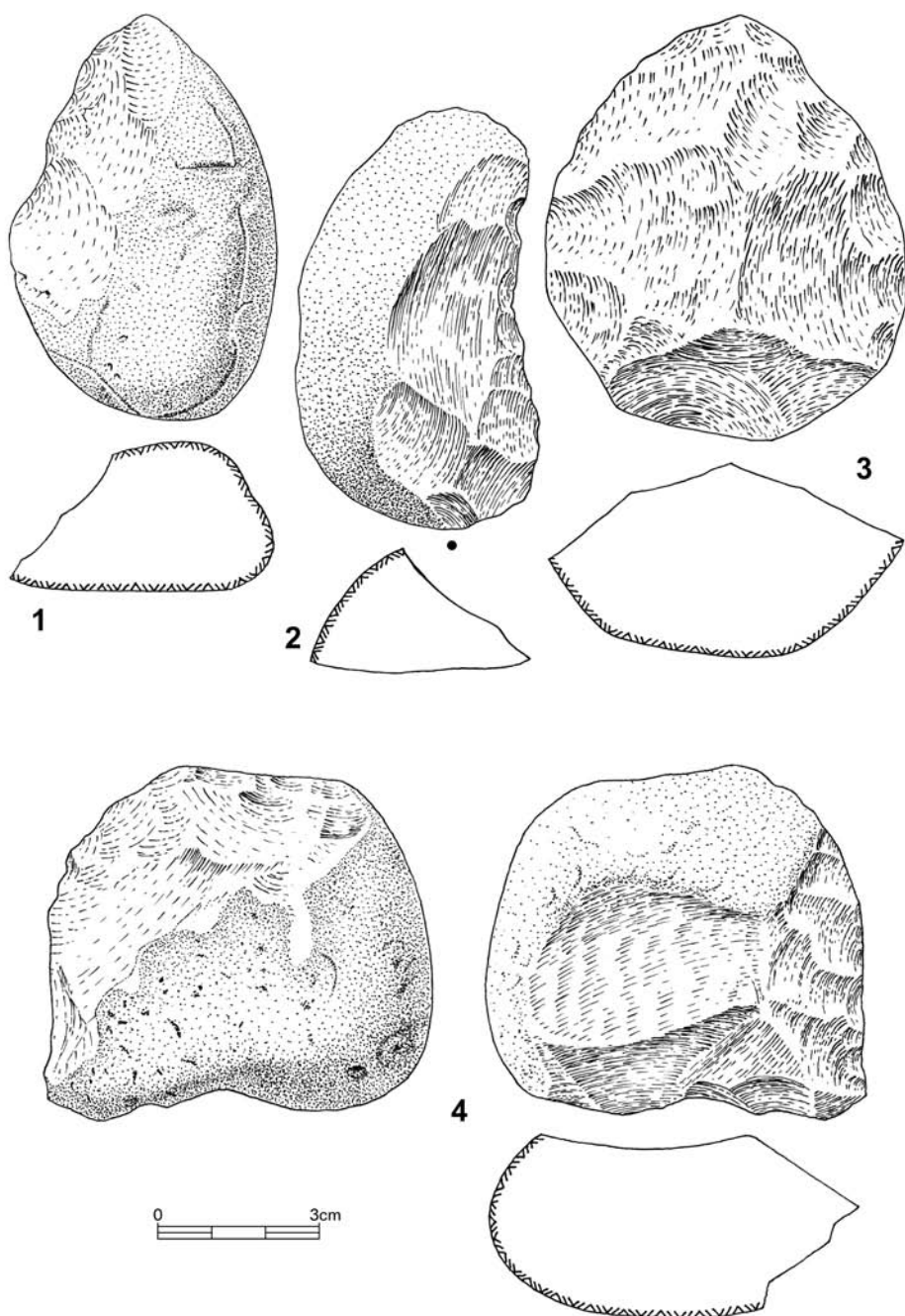
1. diskovité jádro s ponechaným bokem, dorsálně sbíjené dostředně po celé ploše, ventrálně jen u okrajů. Mírný ohlaz; hnědošedý křemenec (*obr. 3: 1*).
2. Ploché jednostranné diskovité jádro, které je možno klasifikovat i jako protobifas, neboť z něj byly odraženy jen nepříliš užitečné úštěpky. Účelem tedy spíše byl samotný jádrový kus. Mírný ohlaz, světlý jemnozrný křemene (*obr. 3: 2*).
3. Jádro až dvoulicí sekáč, vytvořený z jedné strany stupňovitě zalámanými, z druhé strany plochými negativy. Okrový hrubší křemene, zřetelný ohlaz (*obr. 3: 3*).
4. Ploché dvoulicí sekáč s poměrně přímou hranou, vytvořenou z jedné strany zalámanými negativy, z druhé strany splývavými údery stejně jako předchozí artefakt. Kus ovšem mohl sloužit i jako jádro. Světle okrový křemene, zřetelný ohlaz (*obr. 4: 4*).
5. Jednostranné diskovité jádro s celoplošnou, vyváženě centripetální redukcí se splývavými negativy. Světlý křemene, slabší ohlaz (*obr. 4: 3*).
6. Přímé drasadlo na valounu, vytvořené plochými splývavými údery a okrajovou retuší. Valoun světle hnědého křemene, zřetelný ohlaz. (*obr. 4: 1*).
7. Nůž/drasadlo ze semikortikálního úštěpu s velmi nezřetelnou okrajovou retuší. Valoun světle hnědého křemene, zřetelný ohlaz (*obr. 4: 2*).
8. Okrouhlý dvoulicí sekáč s mírně klikatkovou hranou, pořízenou okrajovým obíjením po větší části obvodu. Křemene typu slunák světle okrové barvy, slabý ohlaz (*obr. 5*).

Méně přesvědčivé artefakty:

9. Valoun okrového křemene s jedním plochým úderem, snad jednolící sekáč. Silný ohlaz (*obr. 6a*).
10. Valoun narůžovělého hrubého křemene, na němž dva sousedící údery vytvářejí hrot, tedy snad hrotitý sekáč. Ventrálně 1 kratší plochý negativ, poněkud silněji ohlazený (*obr. 6b*).
11. Valoun žlutě-okrového křemene – slunáku, na kterém je rovněž dvěma hlubokými negativy vytvořen hrot, resp. hrotitý sekáč. Pravý negativ byl ještě zvýrazněn drobnějšími odštěpky. Celý kus je stejnoměrně postižen silným ohlazením, takže už není rozdíl mezi štípaným a valounovým povrchem (*obr. 6c*).
12. Fragment zelenkavě-okrového jemného křemene s několika negativy, jež vytvářejí spíše náhodnou podobu pěstního klínu. Negativy jsou totiž velmi nestejně ohlazené. Úder vpravo nahoře je nejmladší, nikoli však čerstvý (*obr. 7*).

Obr. 3. Jádro, protobiface a sekáč z Brna-Lišně. Kresba obr. 3, 4 Tamara Janků.
 Fig. 3 Nucleus, protobifaces et galet aménagé de Brno-Lišeň.

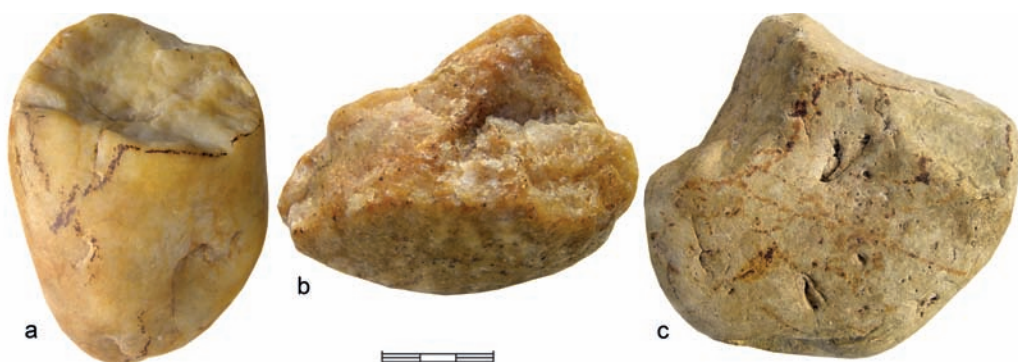

Obr. 4. Archaická industrie z Brna-Lišně.
Fig. 4. Industrie archaïque de Brno-Lišeň.

Obr. 5. Brno-Líšeň, okrouhlý křemencový sekáč. Foto obr. 5–7 Oldřich Kroupa.

Fig. 5. Brno-Líšeň, galet de quartzite taillé.

Obr. 6. Brno-Líšeň. a – jednolící sekáč (?) z křemene; b – hrotitý sekáč (?) z křemene; c – hrotitý jednolící sekáč (?) z křemence.

Fig. 6. Brno-Líšeň. a – galet aménagé à un enlèvement de quartz; b – galet aménagé pointu de quartz; c – galet aménagé pointu de quartzite.

Obr. 7. Brno-Líšeň, fragment křemence s několika údery.

Fig. 7. Brno-Líšeň, fragment de quartzite taillé.

Diskuse

Šterky zaoblených křemenů a křemenců, z nichž nálezy pocházejí, je možno spojovat s vývojem nejstarší říční sítě, vytvářené po ústupu moře na konci badenu (Zeman 1982, 57). Minimální stáří této tzv. líšeňské terasy je stanoveno paleomagnetickým měřením v jejím nadloží (288 m n. m.), spadajícím do Gaussovy epochy kladné polarity okolo 2 a půl miliónu let (Kočí 1982). Z toho je zřejmé, že vyvozovat stáří artefaktů ze stáří podložních šterků či z výšky terasových stupňů je ošidné. Vychází se zpravidla z představy, že lidé žili na nejbližší terase nad řekou, což ale zpochybňuje už celá řada staropaleolitických industrií z návrší a svahů nad tehdejší říční úrovní (Mlázice, Pravlov I, Dolní Kounice XVII), z nichž některé jsou i stratifikované (Brno – Dominikánské náměstí a nádvoří FF MU). Stáří podložní terasy představuje vůči industriím vždy jen *terminus post quem*.

Jak je z výrazné převahy nesporně opracovaných kusů zřejmé, byla kolekce budována striktně výběrově. V případě stratifikovaných nebo pozdějších industrií se zřetelnou hranicí mezi artefakty a naturfakty (včetně domnělých či skutečných „manuportů“, cf. Valoch 2011, 14–16) by tak výběrový přístup soubor znehodnocoval, zde je však vcelku na místě. Ve staropaleolitických industriích z povrchových sběrů, zejména na šterkových polohách jako v pojednávané lokalitě, nelze totiž stanovit žádnou hranici intencionality – některé kusy jsou sice jasnými artefakty, ale u těch méně výrazných už nevíme, zda je do hodnocené kolekce zařadit nebo ne. Takto získané soubory proto nelze zpracovávat statistickými metodami, lze na nich pouze předvést, jak složité artefakty byli jejich tvůrci schopni vyrobit a jaké už nikoli. Z hlediska klasifikace i manipulace s materiálem je potom prospěšné, když kolekci tvoří jen výběr nejpřesvědčivějších kusů. V opačném případě si deponitáře zahltime mnohatunovým balastem různě natuknutých valounů z terasových šterků, jak je tomu např. v případě Effenbergerovy kolekce v mikulovském muzeu. Takové obří fondy převažujících pseudoartefaktů pak zájemce o studium spíše odradí než přitáhnou, což nakonec může vést k jejich odmítnutí jako celku. To se přihodilo u statisícových souborů z různých středočeských lokalit, o nichž sice vyšla řada výpravných monografií a dlouhých článků, ale přesto není zřejmé, zda vůbec nějaké artefakty obsahují (Fridrich 1991; Fridrichová-Sýkorová 2008; Sýkorová 2003; Sýkorová – Fridrich 2005; Levínský 2010a; 2010b; kriticky Valoch 2011, 11n.). Jestliže jsou v nich skutečně zastoupeny i ojedinělé artefakty, což pokládám za pravděpodobné (stejně jako v případě Mušova I: Valoch *ed.* 2009), pak vykazují mnohem méně stop po úderech i nižší komplexitu jejich uspořádání než zřejmé pseudoartefakty z Krumlovského lesa (kolekce v MZM – Anthroposu a na PřF MU v Brně). Ty, kdyby se publikovaly v obvyklém (tj. subjektivním) výběru, se standardně zvýrazněnými znaky arteficiality na kresbách, by musely být zařazeny již mezi vyspělejší, tj. oldowanské industrie se standardizovanými retušovanými typy, nikoli tedy mezi iniciální industrie preoldowanu (sensu *de Lumley* 2010, 65). Tato jihomoravská pseudoindustrie, získaná z miocenních písků s redeponovanými jurskými rohovci, dokonce ani nevykazuje převahu tzv. valounových nástrojů, vzácnost jader a quasiabsenci úštěpů, jak je tomu u tzv. valounových industrií, nasbíraných na šterkových terasách (a to i ve stratifikovaných a údajně prostorově vymezených polohách jako v lokalitě Beroun – dálnice: Fridrich 1991). Představa o existenci valounových industrií s převahou valounů s jedním či dvěma údery vzniká nepochybně tím, že drobná složka úštěpů, odpadu a drobnotvarých nástrojů byla postdepozitními procesy potlačena a makrolitická valounová složka je naopak nadreprezentována zahrnutím četných, vesměs patrně dominantních pseudoartefaktů. Stratifikované staropaleolitické industrie z prostředí, kde nedocházelo k větší přirozené selekci artefaktů ani k zásadnější kontaminaci s místními natlučenými terasovými šterky, vykazují natlučených valounů mnohem méně ve prospěch úštěpů, malých nástrojů a současně i větší surovinové pestrosti (Brno – Dominikánské náměstí: Oliva 2005, 11–13, a současný výzkum P. Nerudy na nádvoří FF MU v Brně). K těmto přirozeně protříděným souborům nepochybně náleží i artefakty pojednávané v tomto článku.

Otázku složení našich valounových industrií ovšem komplikuje existence souborů, vycházejících rovněž z valounového modu suroviny, navíc téže kvality (převážně křemen a křemenc), nasbíraných rovněž na štercích, např. v jižní Francii (*Collina-Girard* 1975; *Tavoso* 1978). Ty totiž vykazují daleko komplexnější formy nástrojů a jader než je tomu ve střední Evropě, o čemž jsem se mohl přesvědčit namátkovou prohlídkou řady zásuvek v deponitáři u A. Tavosa v Marseille. Pokud nebudeme středo-

evropské anteneandertálce podezírat z menší inteligence či zručnosti než jejich západoevropské současníky, bude vysvětlení patrně spočívat v pravděpodobnosti statisticky vyššího výskytu kvalitních výrobků v lokalitách, v nichž se díky nepřehlednému množství přesvědčivých artefaktů nemusely sbírat sporné a nevýrazné kusy. Vydatnost těchto nalezišť také implikuje intenzivnější štípačskou činnost, a tím nevyhnutelně i jistou soutěživost mezi štípači a kvalitativní rozvoj výroby. Výběrovost sběru způsobila, že obraz industrie z Líšně, se zastoupenými jádry a úštěpy, je skutečností mnohem bližší než masové sběry ze šterků, a ovšem též kolekce z míst, oplývajících množstvím sutí právě té suroviny, z níž se vyráběly nástroje. To se týká hlavně souborů ze Stránské skály v Brně, Bečova I-B nebo z Přezletic u Prahy, z hlediska arteficiality patrně příliš rozsáhlých.

O tom ostatně svědčí i zanedbatelný podíl přinesených surovin. Nelze popřít, že ve starém paleolitu pochází většina industrie vždy z místních zdrojů, a také v našem souboru je vše vyrobeno z místních valounů; artefakty z rohoveců blízké Stránské skály tu zcela chybí, i když menší valouny této suroviny se vyskytují i v místních štercích. To však může být ovlivněno i výchozí představou sběratele, který se zaměřil na „valounovou industrii“ a rohoveců si nevšiml (i když nápadnější tvary by mu jistě neunikly). Závažnější je otázka, proč ve starém paleolitu ze Stránské skály naopak chybí hrubé valounové nástroje, jejichž funkce byla nadto rohovecovými úštěpy nenahraditelná. Nevyskytuje se tu nic, co by bylo srovnatelné s artefakty z Líšně. Valounová surovina byla k dispozici i v Přezleticích, protože jezero, na jehož břehu zdejší lidé žili, občas komunikovalo s tokem Labe. Mezi artefakty tu má být 40 kusů (6 %) z křemene a 6 ks z křemence (diskuse in *Jelínek ed.1986*, 81–82; podobně *Fridrich 1989*), přičemž křemen pochází stejným dílem z žil v místním buližníku a z valounů asi z teras Labe. Jeho využití je technicky shodné s místním lyditem, což má jednoznačně dokládat intencionalitu celé industrie. Dle mého názoru to však nasvědčuje pravému opaku: byly-li k dispozici valouny křemene, proč se z nich nevyrobil ani jediný valounový sekáč – v jiných lokalitách dominantní typ – který by stál za vyobrazení? Za uveřejnění zřejmě nestojí ani industrie z bazálních staropaleolitických vrstev v Bečově I-B, sestávající také jen z jedině, totiž místní křemencové suroviny (k tomu *Valoch ed. 2009*, 55). Je zvláštní, že v naší části střední Evropy nepozorujeme podobnou vazbu určitých typů nástrojů na určitý typ suroviny (jistá variabilita se snad jeví pouze v Račiněvsi: *Fridrich 2002*), jak je tomu v západní Evropě a hlavně na Předním východě a v Africe. Rozdíly mezi surovinami, z nichž se vyrábějí sekáče, bifasy, sféroidy a úštěpové nástroje bývají velmi výrazné (*Villa 1994*, 55 s citacemi). S požadovanými vlastnostmi nástrojů souvisejí tyto surovinové preference jen zčásti (nožovitě ostří je snad lepší ze silicitů), spíše mají co do činění s výrobní stránkou samotných artefaktů a s tradičními představami, jak má ten který nástroj vypadat; v izraelském starém paleolitu je vztah suroviny a formy nástroje typický jen pro nejstarší období, později se vše vyrábí z pazourku (flint, *Goren 1981*, 198).

Závěr

Ať již je surovinová rozrůzněnost staropaleolitických industrií technologického či zcela subjektivního („kulturního“) původu, pomáhá nám v souborech kamenných předmětů rozpoznat pečť lidského myšlení a jednání. V nestratifikovaných souborech z teras a morén ze střední Evropy takovou rozmanitost postrádáme, a přemýšlivému archeologu proto musejí připadat jaksi „hloupé“. Podobný dojem ostatně nabyl i geolog *A. Přichystal (2009, 93)*, když mezi natlučenými valouny z mušovské šterkovny nezjistil žádný import ani záměrný výběr kvalitnějších místních hornin.

Nedávné události ukázaly, jak zásadně je badání o starém paleolitu ovlivněno příslušností autorů k té které škole, vědecké lobby či dokonce rodinné tradici. Osobní a pracovní vztahy hrají sice jistou roli v celé vědě, ale v samotné archeologii nepochybně nejvíce tam, kde pracujeme s nejméně jistými dokumenty. Jen v oboru starého paleolitu je možné, aby desítky let přetrvávaly chimérické kulturní taxony, jako jsou např. přezleticien a valounové industrie (starší heidelbergien a mladší bohémien), nebo aby se po léta hromadily a publikovaly zjevné pseudoindustrie a za souhlasu celých komisí se na jejich podkladě obhajovaly granty a vědecké tituly. Mezinárodní složení těchto komisí a jisté publikace ve vysoce impaktovaných zahraničních časopisech (např. *Foltyn et al. 2010*) ovšem ukazují, že to zdaleka není jen problém našich zemí.

Literatura

- Collina-Girard, J. 1975:* Les industries archaïques sur galets des terrasses quaternaires de la Plaine de Rousillon (P.O., France). Travaux du Laboratoire du Paléontologie Humaine et de Préhistoire 1. Marseille.
- Foltyn, E. – Foltyn, E. M. – Jochemczyk, L. – Nawrocki, J. – Nita, M. – Waga, J. M. – Wójcik, A. 2010:* The oldest human traces north of the Carpathians (Kończyce Wielke 4, Poland). *Journal of Archaeological Science* 37, 1886–1897.
- Fridrich, J. 1989:* Přezletice: a Lower Palaeolithic site in Central Bohemia (excavations 1969–1985). *Fontes Archaeologici Pragenses* 18. Praha: Národní muzeum.
- 1991: The oldest Palaeolithic stone industry from the Beroun highway complex. *Anthropozoikum* 20, 11–128.
- 2002: Nové doklady staropaleolitického osídlení v inundaci středpleistocenní Vltavy v Račiněvsi. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 9–79.
- Fridrichová-Sýkorová, I. 2008:* Počátky staropaleolitických drobnotvarých industrií v Čechách. Hořešovičky, okres Kladno. *Archeologické studijní materiály* 16. Praha.
- Goren, N. 1981:* The Lower Palaeolithic in Israel and adjacent countries. In: *Préhistoire du Levant*, Paris: CNRS, 193–205.
- Jelínek, J. ed. 1986:* Střecha nad hlavou. Pracovní setkání o nejstarší architektuře. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Kočí, A. 1982:* Paleomagnetický výzkum sedimentů brněnské kotliny. *Studia geographica* 80, 153–170.
- Levínský, O. 2010a:* Slaný II – lokalita s drobnotvarou industrií z období starého paleolitu. *Archeologie ve středních Čechách* 14, 537–584.
- 2010b: Okruh drobnotvarých industrií na území Čech z období holsteinského interglaciálního komplexu. *Archeologie ve středních Čechách* 14, 585–596.
- de Lumley, H. 2010:* La Grande Histoire des premiers hommes européens. Paris: Odile Jacob.
- Musil, R. ed. 1995:* Stránská skála Hill excavations of open-air sediments 1964–1972. *Anthropos* N. S. 18. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Oliva, M. 1981:* Die Bohunicien-Station bei Podolí (Bez.: Brno – Land) und ihre Stellung im beginnenden Jungpaläolithikum. *Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea – sci. soc.* 66, 7–45.
- 1985: Příspěvek k lokalizaci paleolitických nálezů z okolí Brna-Lišně. In: *Přehled výzkumů 1983*, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 19–21 a 2 tab.
- 2005: Civilizace moravského paleolitu a mezolitu. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Přichystal, A. 2009:* Petrografický výzkum valounových souborů z Mušova. In: *Valoch ed. 2009*, 89–101.
- Svoboda, J. 1987:* Stránská skála. Bohunický typ v brněnské kotlině. Studie archeologického ústavu ČSAV v Brně XIV/1. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Svoboda, J. – Bar-Yosef, O. eds. 2003:* Stránská skála. Origins of the Upper Paleolithic in the Brno Basin, Czech Republic. Cambridge: Harvard University Press.
- Sýkorová, I. 2003:* Kladno-Kročehlavy – sídliště staropaleolitického člověka. *Památky archeologické* 94, 5–48.
- Sýkorová, I. – Fridrich, J. 2005:* Velké Přitočno. Sídliště staropaleolitického člověka ve středních Čechách. Praha.
- Škrdla, P. – Tostevin, G. – Matějec, P. – Nývlt, D. – Hladilová, Š. – Kovanda, J. – Mlejnek, O. – Nejman, L. 2010:* Brno (k. ú. Lišeň, okr. Brno-město) „Čtvrť“. Aurignacien. Sídliště. Systematický výzkum In: *Přehled výzkumů 51*, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 269–274.
- Tavoso, A. 1978:* Le Paléolithique inférieur et moyen du Haute-Languedoc. *Etudes quaternaires* 5. Paris.
- Valoch, K. 1962:* Archaická industrie mladšího paleolitu v okolí Brna. *Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea – sci. soc.* 47, 5–34.
- 1977: Neue alt- und mittelpaläolithische Funde aus der Umgebung von Brno. *Anthropozoikum* A 11, 93–113.
- 1987: The Early Palaeolithic Site Stránská skála I near Brno (Czechoslovakia). *Anthropologie* XXV/2, 125–142.
- 2003: Výzkum staropaleolitické lokality Stránská skála I v Brně-Slatině. *Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea – sci. soc.* 88, 3–65.
- 2011: Industrie nejstaršího paleolitu v Evropě. *Archeologické rozhledy* 63, 3–22.
- Valoch, K. ed. 2009:* Mušov I (okr. Břeclav). Geologická a archeologická lokalita na jižní Moravě. *Anthropos* N.S. 22. Brno: Moravské zemské muzeum.

- Valoch, K. – Nerudová, Z. – Neruda, P. 2000: Stránská skála III – Ateliers des Bohunicien. Památky archeologické 95, 5–113.
- Villa, P. 1994: Europe. Lower and Middle Pleistocene archaeology. In: S. J. De Laet ed., History of Humanity, Vol. I., London: Routledge, 44–61.
- Zeman, A. 1982: Fluvialní a fluvioakustrinní sedimenty brněnské kotliny. Studia geographica 80, 55–84.

Industrie du type Paléolithique ancien de Brno-Líšeň, Moravie du sud A propos du caractère représentatif des collections du Paléolithique ancien

Plusieurs sites du Paléolithique ancien sont connus des environs de Brno-Líšeň. L'industrie de Stránská Skála datée de l'interglaciaire de Cromer (Valoch 1987; 2003) est accompagnée d'une riche faune biharienne (Musil ed. 1995). Des artefacts un peu plus récents proviennent des anciennes briquetteries à Malá Klajdovka et à Růženin dvůr (Valoch 1977). La modeste collection des outils sur galets et nucléi assez convaincants rassemblée dans ces dernières années par M. Petr Melem de Brno (pour le site voir fig. 1 et 2) appartient par son caractère également au Paléolithique ancien.

Parmi les matières premières seuls le quartz et quartzite sont représentés, parmi les artefacts on trouve des galets aménagés (fig. 4: 4–5 ; fig. 6), des nucléi (fig. 3: 1–2 ; 4: 3) et des objets pouvant être répertoriés dans les deux catégories (fig. 3: 3). En plus ont été découverts plusieurs outils sur éclat (fig. 4: 1–2). L'industrie entière est faiblement ou moyennement éolisée, seul un artefact incertain (fig. 7) est éolisé fortement.

Les graviers de quartz et quartzites arrondis ayant livré les artefacts sont en rapport avec l'évolution du réseau fluvial primitif constitué après le retrait de la mer à la fin de Baden (Zeman 1982, 57). A la base des mesures paléomagnétiques dans son surjacent (288 m d'altitude) qui tombent dans l'époque Gauss de polarité positive, l'âge minimal de cette « terrasse de Líšeň » est estimé à 2,5 millions d'années. D'habitude on suppose que les hommes vivaient sur la terrasse la plus proche de la rivière ce qui est cependant mis en question par de nombreuses industries du Paléolithique ancien provenant des collines et pentes au dessus du niveau fluvial de l'époque (Mlázice, Pravlov I, Dolní Kounice XVII) dont certaines sont stratifiées (Brno – Dominikánské náměstí et la cour de la Faculté des Lettres de l'Université Masaryk). L'âge de la terrasse sous-jacente ne représente par rapport aux industries que le *terminus post quem*.

La prédominance considérable des pièces aménagées fait entrevoir que la collection a été rassemblée de manière strictement sélective. Dans le cas des industries stratifiées ou plus tardives avec une frontière claire entre les artefacts et les naturfacts l'approche sélective dévaloriserait la collection; ici elle est cependant appropriée. Les collections du type Paléolithique inférieur provenant des collectes de surface, notamment dans les graviers, contiennent toujours beaucoup de pseudoartefacts et de ce fait elles ne peuvent pas être traitées par des méthodes statistiques. Elles peuvent seulement démontrer quels artefacts compliqués les hommes de cette époque-là furent capables de fabriquer et lesquels furent déjà hors de leurs possibilités. Du point de vue de la classification ainsi que de la manipulation avec le matériau il est alors utile si la collection n'est constituée que par les pièces choisies les plus convaincantes. Des ensembles gigantesques aux pseudoartefacts prédominants découragent plutôt les candidats à l'étude ce qui peut avoir pour conséquence leur refus total. Ceci est advenu dans le cas des ensembles comptant des centaines de milliers de pièces provenant de différents sites de la Bohême centrale qui ont fait objet de plusieurs monographies bien riches et d'articles bien éloquentes; néanmoins il n'est pas clair s'ils contiennent de vrais artefacts (Fridrich 1991; Fridrichová Sýkorová 2008; Sýkorová 2003; Sýkorová – Fridrich 2005; Levínský 2010a; 2010b; de manière critique Valoch 2011, 11sq.). Si des artefacts isolés y sont vraiment représentés ce que je tiens pour vraisemblable (comme dans le cas de Mušov I: Valoch ed. 2009), ils présentent bien moins de traces de façonnage et un agencement moins complexe que chez les pseudoartefacts évidents de Krumlovský les (collection au Musée de Moravie – Institut Anthropos). Si ceux-ci étaient publiés dans une sélection habituelle

(c'est-à-dire subjective) avec des preuves d'artificialité soulignées traditionnellement sur les dessins, ils devraient être rangés parmi les industries plus évoluées, c'est-à-dire celles du type d'Oldowayen aux nucléus plus complexes et les outils retouchés, non pas parmi les industries initiales du Pré-Oldowayen (sensu de *Lumley 2010*, 65). Cette pseudoindustrie de la Moravie du Sud obtenue des sables miocènes aux silexites jurassiques rédéposées ne présente même pas la prédominance des ainsi dits galets aménagés, des nucléi rares et la quasi-absence des éclats comme il en est pour les industries sur galets collectées sur les terrasses de gravier (et ceci même dans les couches stratifiées et endroits prétendument délimités comme sur le site de Beroun – autoroute: *Fridrich 1991*). L'idée de l'existence des industries sur galets à la prédominance des galets portant un ou deux coupes négatives naît sans doute du fait que la composante des petits éclats, déchets et petits outils fut reléguée par les processus de postdéposition et la composante macrolithique des galets fut par contre surreprésentée en incluant des pseudoartefacts nombreux dominants. Les industries du Paléolithique ancien stratifiées provenant des milieux sans une sélection naturelle plus importante des artefacts et sans une forte contamination par les graviers cassés des terrasses présentent bien moins de galets débités au profit des éclats, petits outils et du spectre de matières premières plus large (Brno – Dominikánské náměstí: *Oliva 2005*, 11–13).

La question de la composition de nos industries sur galets est cependant rendue compliquée par l'existence des ensembles également sur galets, de plus de la même qualité (quartz et quartzite prédominants) collectées elles aussi dans les graviers, p. ex. dans le Sud de la France (*Collina-Girard 1975; Tavano 1978*). A savoir, ils présentent des formes beaucoup plus complexes des outils et nucléi que ceux de l'Europe centrale. Si nous ne voulons pas suggérer une moindre intelligence ou dextérité des anténéandertaliens centreeuropéens par rapport à leurs contemporains de l'Europe occidentale, l'explication consistera probablement en la probabilité statistique de la présence plus élevée des produits de qualité sur les sites où les pièces contestables et peu prononcées ne devaient pas être collectées grâce à la quantité énorme des artefacts convaincants. La richesse de ces sites implique également une activité de taille plus intense et par là un esprit de compétition inévitable entre les tailleurs résultant dans la qualité augmentante de la production. La collecte sélective eut pour suite que l'image de l'industrie de Líšeň aux nucléi et éclats est bien plus proche de la réalité que les collectes en masse dans les graviers et les collections provenant des endroits riches aux déblais de la matière première dont on fabriquait les outils. Ceci est valable notamment pour les ensembles de Stránská Skála, Bečov I-B ou Přeletice près de Prague, probablement trop vastes du point de vue de l'artificialité.

Il en témoigne d'ailleurs aussi la proportion négligeable des matières premières apportées. Dans le Paléolithique ancien, la plupart des industries provient incontestablement des sources locales et il en est de même pour notre ensemble dans lequel tout est fabriqué à partir des galets locaux; les artefacts en silexite de Stránská Skála bien proche (2 km) font totalement défaut. Ce fait peut cependant être causé par l'idée initiale du collecteur qui s'est orienté sur « l'industrie sur galets » et ne prêtait aucune attention aux silexites (même si des pièces prononcées ne lui échapperait sans doute pas). La question plus importante, c'est l'absence, dans le Paléolithique de Stránská Skála, des outils primitifs sur galets dont la fonction fut en plus irremplaçable par les éclats de silexite. On n'y trouve rien qui serait comparable aux artefacts de Líšeň. La matière première – des galets – fut disponible aussi à Přeletice car le lac au bord duquel les hommes vivaient était relié à l'Elbe de temps en temps. Parmi les artefacts de ce site on compte 40 pièces (6 %) de quartz et 6 pièces de quartzite (discussion in *Jelínek ed. 1986*, 81–82; similairement *Fridrich 1989*), le quartz provenant dans la même proportion des filons dans la lydite locale et des terrasses de l'Elbe. Son utilisation est, du point de vue technologique, identique avec la lydite locale ce qui devrait prouver clairement le caractère intentionnel de l'industrie toute entière. Mais à mon avis ce fait témoigne du contraire: si les galets de quartz étaient disponibles pourquoi aucun d'entre eux ne servit de support à un chopper – type dominant sur d'autres sites – qui vaudrait la représentation? L'industrie provenant des couches basales du Paléolithique ancien à Bečov I-B ne vaut probablement pas, elle non plus, d'être publiée; elle est constituée également par une seule matière première locale – le quartzite. Il est étrange que dans

notre partie de l'Europe centrale on n'observe pas une liaison de certains types d'outils avec un type donné de matière première comme il en est en Europe occidentale et surtout dans le Proche Orient et en Afrique. Les différences entre les matières premières servant de support aux choppers, bifaces, sphéroïdes et outils sur éclats sont d'habitude bien prononcées (*Villa 1994*, 55 avec des citations). La préférence d'une matière première ne s'explique par les qualités requises des outils que partiellement (pour un éclat tranchant les silexites sont probablement mieux appropriées), plutôt elle dépend de la fabrication des outils donnés et de l'idée traditionnelle de l'apparence des outils concrets. Dans le Paléolithique ancien de l'Israël, la relation entre la matière première et la forme de l'outil est typique seulement pour la période la plus ancienne, ensuite tout est fabriqué du silex (*Goren 1981*, 198). Soit la diversité des matières premières des industries du Paléolithique ancien causée par les raisons technologiques ou tout à fait subjectives (« culturelles »), elle contribue à la distinction de la pensée humaine et des mobiles des activités derrière les ensembles des objets lithiques. Dans les ensembles non stratifiés provenant des terrasses et moraines de l'Europe centrale une telle variété n'existe pas; un archéologue plus pensif doit donc les trouver « ennuyeuses ». Le géologue A. *Přichystal* (2009, 93) était du même avis quant il ne pouvait constater aucune matière première importée et aucune sélection intentionnelle de matières premières locales de meilleure qualité parmi les galets aménagés de la gravière de Mušov.

Les événements récents dans l'archéologie tchèque ont démontré combien des recherches sur le Paléolithique ancien sont influencées par l'appartenance des auteurs à telle ou telle école ou *lobby* scientifique. Il est vrai que les relations personnelles et professionnelles jouent un certain rôle dans la science en général mais dans l'archéologie elles sont plus prononcées là où on travaille avec des documents équivoques. Seulement dans le domaine du Paléolithique ancien il est possible que des taxons culturels chimériques tels le Přezletien, Heidelbergien et Bohémien, subsistent des dizaines d'années ou que des pseudo-industries évidentes soient collectées et publiées pendant des années et des subventions et titres scientifiques soient obtenus à leur base avec l'accord les commissions entières. La composition internationale de ces commissions et certaines publications dans des revues étrangères à facteur d'impact considérable (p. ex. *Foltyn et al. 2010*) démontrent cependant que ceci n'est pas un problème exclusif de notre pays.

Sídlištní nálezy kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvsi, okr. Mělník

Petr Limburský

Plošný výzkum v pískovně nedaleko obce Vlíněves, okr. Mělník, který probíhal v letech 1999–2008, zachytil vedle množství nálezů z různých období zemědělského pravěku též nálezy z doby kultury se zvoncovitými poháry. Nálezy byly dokumentované v sídlištním kontextu, diskutovány jsou jejich nálezové souvislosti a rozmístění na ploše výzkumu. Srovnání nevelkého množství podobných nálezových situací může naznačovat, že nízké zastoupení zahloubených sídlištních objektů v českých lokalitách je spíše důsledkem jejich původní funkce a využití v rámci sídelního areálu než redukcí v průběhu archeologizace a případných zásahů do terénu včetně archeologického výzkumu.

Čechy – eneolit – kultura se zvoncovitými poháry – sídliště

Bell Beaker culture settlement finds in Vlíněves, Central Bohemia. Area excavation in the sand-pit near the Vlíněves municipality, Mělník distr., accomplished in the years 1999–2008, yielded – apart from a number of finds from different periods of the agricultural prehistory – also finds of the Bell Beaker culture. Finds of this culture, recorded in settlement context, are presented and their find context and spatial distribution within the excavated area discussed. Comparison of the few similar find situations may suggest that the low incidence of sunken settlement features at Czech sites is due to their original purpose and use within the settlement area rather than their reduction during archaeologization or potential terrain interventions including archaeological excavation.

Bohemia – Eneolithic – Bell Beaker culture – settlement

Úvod

Nízké početní zastoupení sídlišť kultury se zvoncovitými poháry (KZP) v Čechách patří k trvale uváděným skutečnostem většiny tematických prací (naposledy např. Turek 2008, 152). Odmyslíme-li nálezy z povrchových sběrů, u nichž je sídlištní kontext sporný, nepřesahují v průběhu posledních desetiletí uváděné soupisy sídlištních situací a zahloubených objektů KZP v součtu tři desítky lokalit (srov. Zápotocký 1960; Hájek 1968; Turek 1993; Pavlů 2000; Besse 2003). Uvedená situace výrazně kontrastuje se situací na Moravě, pro kterou se uvádí více než 200 poloh se sídlištními nálezy KZP či takto datovanými intruzemi v mladších objektech (Ondráček – Dvořák – Matějíčková 2005, 8).

V letech 1999–2008 probíhal rozsáhlý plošný archeologický výzkum poblíž Posadovického dvora u Vlíněvsi, okr. Mělník. Kromě množství jiných nálezů bylo výzkumem odkryto v Čechách dosud největší pohřebiště KZP, které čítalo 34 hrobů (Limburský 2012). Posléze byl dokumentován ještě jeden samostatný hrob této kultury a několik sídlištních objektů. Značná rozloha plošně zkoumané lokality umožňuje diskutovat vlastnosti daného sídelního areálu. Předkládaný příspěvek prezentuje sídlištní nálezy KZP ve Vlíněvsi a diskutuje jejich širší nálezové souvislosti.

Kultura se zvoncovitými poháry na soutoku Vltavy a Labe

Oblast Mělnicka patří k nálezově bohatému regionu KZP v Čechách. V Mělnické kotlině lze vysledovat tři výraznější kumulace nálezů kultury se zvoncovitými poháry. Prvou z nich je okolí Neratovic, podél Labe mezi Libiší, Kostelcem nad Labem a Tišicemi. Z tohoto regionu jsou známy především nálezy hrobů z několika poloh a pískoven v Tišicích či nálezy sídlištního charakteru z nedalekých Kozel (Sklenář 1982, 378–389; Zápotocký 1960; Turek – Foster 2000). Na protějším břehu Labe patří mezi nejvýznamnější pohřebiště KZP v Neratovicích (Sklenář 1982, 304–315). Druhou výraznější kumulaci nálezů lze vysledovat v okolí Vepřku a Nové Vsi na levém břehu Vltavy. Odtud pocházejí téměř výhradně nálezy ze starších výzkumů, a to hned z několika poloh (Sklenář 1982, 318–321; 403–410). Třetí oblast, ve které pozorujeme výraznější seskupení nálezů KZP, především

díky novějším výzkumům, lze nalézt několik kilometrů od soutoku Vltavy a Labe mezi Mělníkem, Vlíněvsi a Dolními Beřkovicemi.

V okolí lokality na labského levobřeží při soutoku s Vltavou jsou uváděny nálezy z katastru Cítova, odkud pocházejí blíže nelokalizovaný džbánec a pravděpodobně i měděná dýčka; jejich společný původ z jednoho hrobového celku je ale nejistý (srov. *Hájek 1968*, 14; *Sklenář 1982*, 36). Na sousedním katastru Dolních Beřkovic bylo při výzkumu na stavbě budoucí dýchárny zjištěno v posledních letech blíže neurčené množství hrobů (Archiv ARÚ č. j. 8713/01). Ve Vlíněvsi byl při stavbě v blízkosti fary v minulém století odkryt jeden hrob KZP (*Hájek 1968*, 134) a v letech 2005 a 2006 výše zmíněné pohřebiště v pískovně u Posadovic sestávající z 34 hrobů a jeden samostatný hrob.

Z protilehlého pravého břehu Labe pocházejí nálezy hrobů KZP ze tří poloh. Bez bližších okolností jsou zmiňovány nálezy z Mělníka – pod vinicí Na svini a z Mělníka – Mlazic ve vinici Na ráji. Další keramika je hlášena z Mělníka – Mlazic, vinice Klamovky, kde byly v r. 1939 při rigolování vinice nalezeny zlomky zdobeného poháru (*Sklenář 1982*, 241–257).

Z výše uvedeného se zdá, že se hroby KZP koncentrují v určitých místech v blízkém okolí obou břehů Labe. Obdobně jako u nálezů z okolí Vlíněvsi je však otázkou, do jaké míry je současná mapa osídlení závislá na současném stavu poznání.

Okolnosti výzkumu

Určitou představu o bohatosti a zároveň složitosti terénní situace v okolí Posadovic u Vlíněvsi poskytla stavba vodovodu v r. 1998 v trase Vlíněves – Posadovice – silnice na Cítov. Ve výkopu, který v nejdůležitějších partiích v odstupu přibližně 20 m sledoval průběh silnice Vlíněves – Brozánky, bylo zjištěno více než 140 narušených objektů. Touto sondou byl potvrzen význam lokality, jejíž potenciál již ukázaly výzkumy v soukromých pískovnách na konci 30. a počátku 40. let 20. stol. (pískovny V. Srpa a V. Pšeničky).

V r. 1999 začala těžba v pískovně u Posadovického dvora, která trvala až do r. 2008. Další drobné zjišťovací sondy, především ve spojení s plánovanou výstavbou, byly položeny v letech 2009 a 2011. Sěžejní výsledky však přinesl právě výzkum pískovny, při kterém bylo odkryto více než 70 ha souvislé plochy, přičemž pravěké osídlení bylo zjištěno a zkoumáno na ploše přesahující nejméně 25 ha (*obr. 1*). V pískovně se podařilo zdokumentovat zajímavé terénní situace pokrývající s přestávkami časové období od časného eneolitu až po dobu stěhování národů. K zachování terénních situací největší měrou přispělo, že středověké sídliště vzniklo přibližně 1 km po proudu Labe.

Počtem nálezů a dokumentovaných situací jsou v lokalitě nejvíce zastoupeny prameny spadající do období starší doby bronzové a závěru starší doby železné a počátku doby laténské. Byl zachycen sídelní areál únětické kultury, včetně několika pohřebišť čítajících úhrnem několik stovek hrobů. Z přelomu starší a mladší doby železné byly zkoumány hrazené areály, jejichž vzájemný vztah teprve čeká na detailnější vyhodnocení. Z tohoto období byl zachycen též odpovídající pohřební areál. Nálezy ostatních období (časný eneolit, badenská kultura, řivnáčská kultura, KŠK, laténské období, doba stěhování národů) jsou v lokalitě zastoupeny v menší míře. Vybraná témata jsou v současné době předmětem cíleného odborného zájmu (srov. *Limburský et al. 2010; Limburský 2011; 2012; v tisku; Dobeš et al. 2011*).

Metodika výzkumu a popis nálezové situace

Parametry výzkumu byly přizpůsobeny rozsahu zkoumané plochy. Mocnost ornice skrývané mechanizací na podloží se obvykle pohybovala v rozmezí 30–45 cm. V případě, že hlinité vrstvy a neporušené podorničí sahalo do větších hloubek od původního terénu, probíhala skrývka opakovaně po provedení ruční sondáže.

Objekty byly vybírány ručně po mechanických vrstvách, u větších objektů či příkopů byla výplň doplňkově vybírána po vrstvách přirozených. Kontrolní bloky a profily větších objektů byly odstraňovány s delším časovým odstupem z důvodu oddělení výplně různé ulehlosti a lepší identifikace barevně nekонтраstních narušení výplně.

Obr. 1. Vlněves, okr. Mělník. Mapový výřez okolí lokality s vyznačením plochy výzkumu.

Fig. 1. Vlněves, Mělník distr. Map section of the site's environs with the excavation area highlighted.)

Pro popis použity následující zkratky: Dmax – maximální délka objektu podél nejdelší osy objektu; Dk – maximální šířka objektu měřeno podél osy kolmé na osu s maximální délkou; Hmax – maximální hloubka objektu od úrovně skrývky. Při reprezentativním zastoupení keramického materiálu KZP ve výplni objektu jsou nálezy uváděny dle předpokládaných kategorií tvarů nádob. Vybrané materiálové a technologické vlastnosti keramiky uvádí *tab. 1*.

Objekt 196

Nepravidelná jáma na úrovni skrývky přibližně oválného půdorysu s výraznějším zahloubením severozáp. části. Stěny se konvexně svažují k maximální hloubce, která je excentricky umístěna blíže k severnímu okraji. Výplň jámy homogenní, při dně patrné porušení činností drobné fauny. Podloží sprašové. Rozměry: Dmax 3,4 m; Dk 3,15 m; Hmax 0,53 m.

Nálezy:

- větší fragment hrkla hrnce s jazykovitým promačkávaným pupkem pod okrajem. Mat.: *tab. 1: 196: a*; Ø hrkla 13 cm (*obr. 4: 7*).
- 7 ks menších a materiálově odlišných atypických fragmentů z těl menších nádob.

Objekt 494

Menší jamka na úrovni skrývky pravidelného kruhového půdorysu, při středu výrazněji zahloubená do podloží. Výplň homogenní bez patrných porušení. Podloží písčité-sprašové. Rozměry Dmax 0,53 m; Hmax 0,11 m.

Nálezy:

- zlomek okraje hlubší mísy s rozšířeným a vodorovně seříznutým okrajem. Mat.: *tab. 1: 494: a*; Ø okraje ca 23 cm (*obr. 4: 10*).
- 2 ks atypických zlomků keramiky

Objekt 888

Mělká na úrovni skrývky lehce oválná jamka čoučkovitě zahloubená do podloží. Podloží sprašové. Dmax 0,7 m; Dh 0,6 m; Hmax 0,08 m.

Nálezy:

- fragment mělčí mísy s výrazně dovnitř rozšířeným okrajem vodorovně seříznutým. Mat.: *tab. 1: 196: a*; Ø okraje ca 22 cm.
- 1 ks atypického zlomku keramiky odlišující se keramickým těstem a výpalem.

Objekt 3425

Větší jáma kotlovitého tvaru na úrovni skrývky téměř kruhového půdorysu. K severových. okraji k jámě připojen výrazný od úrovně skrývky 0,35 m snížený stupeň oválného tvaru s rovným dnem, který vytváří s kotlovitou jámou soujámí. Sled vrstev ukazuje na postupnou destrukci stěn objektu a současně zaplňování celého soujámí. Podloží šterkopisčité, při povrchu hlinito-šterkové. Rozměry: Jáma Dmax 2,15 m; Hmax 0,88 m; Zahloubený stupeň Dmax 1,05 m; Dk 2,05 m; Hmax 0,42 m.

Nálezy:

- fragment mísy s dovnitř rozšířeným okrajem rovně seříznutým. Mat.: *tab. 1: 3425: a*; Ø okraje ca 28 cm (*obr. 4: 15*).
- fragment hlubší mísy s mírně rozšířeným okrajem vodorovně seříznutým. Mat.: *tab. 1: 3425: b*; Ø okraje ca 27 cm.
- 462 fragmentů keramiky materiálově či úpravou povrchu odlišných od výše popisovaných, většina vykazuje charakter úpravy povrchu doby bronzové (zdrsnění, prstování), 16 fragmentů horních částí nádob lze řadit ke kultuře únětické.

Objekt 3724

Jáma hrůskovitého tvaru na úrovni skrývky kruhového půdorysu, stěny mírně konvexně zabíhají pod okraj objektu, čockovité dno. Vrstvení výplně ukazuje na postupnou destrukci stěn objektu a následně zaplnění hlinitými vrstvami. Výplň bez patrných porušení. Podloží ve svrchních partiích sprašové přechází ve šterkopisek. Rozměry: Dmax 2,3 m; Hmax 1,55 m.

Nálezy:

- část okraje menší mísy či hrnce s jazykovitým pupkem přisazeným k okraji. Mat.: *tab. 1: 3724: a*; Ø okraje ca 17 cm (*obr. 4: 16*).
- 152 ks fragmentů keramiky z nichž 8 atypických na základě úpravy povrchu a materiálu vykazují podobnost k výše popsanému okraji. Ostatní materiál je odlišný a lze jej řadit do únětické kultury, 15 fragmentů nese stopy po druhotném přepálení.

Objekt 4855

Sídlištní jáma na úrovni skrývky kruhového půdorysu, stěny mírně konvexní, dno rovné. Výplň objektu bez zjevných porušení, silně promíšena archeologickým materiálem s vysokým obsahem mazanice. Podloží hlinité sedimenty a spraš. Rozměry: Dmax 1,3 m; Hmax 0,24 m (*obr. 5: 2*).

Nálezy:

Hrnce:

- část hrdla většího hrnce se čtyřmi symetricky postavenými jazykovitými pupky pod okrajem. Mat.: *tab. 1: 4855: a*; Ø okraje 16 cm (*obr. 2: 12*).
- fragment více rozevřeného hrdla s jazykovitým pupkem pod okrajem. Mat.: *tab. 1: 4855: b*; Ø okraje 19 cm.
- část hrdla s rozezklaným jazykovitým pupkem pod okrajem. Mat.: *tab. 1: 4855: c*; Ø okraje ca 17 cm (*obr. 2: 10*).

Džbány:

- fragment dolního kořene ucha džbánu, ucho páskové. Mat.: *tab. 1: 4855: d*; *obr. 2: 11*.

Hrnce/konvice/džbány:

- část vejčité nádoby s vyšším prohnutým hrdlem. Mat.: *tab. 1: 4855: e*; Ø okraje 9 cm; Ø max. výduti 14 cm (*obr. 3: 1*).

Amfory:

- dvě ucha amfor pocházející ze dvou jedinců. Ucha masivní, pásková, nasazená na tělo nad maximální výduti. Mat.: *tab. 1: 4855: f*; *obr. 2: 6*.

Mísy:

- fragment pohrdlí hlubší mísy s esovitě profilovaným okrajem. Mat.: *tab. 1: 4855: g*; Ø okraje ca 27 cm.

Okraje nádob:

- tři fragmenty hrdla pravděpodobně různých nádob se zesíleným okrajem. Okraj z vnější strany promačkávaný hlubokými nehtovými vrypy. Mat.: *tab. 1: 4855: h*; Ø okraje 15 cm (*obr. 2: 1*); 20 cm (*obr. 2: 2*); 16 cm (*obr. 2: 7*).

	barva povrchu (i-vnitřní; O-vnější)		povrch			materiál	
	1	2	1	2	3	1	2
a 196						x	
a 494						x	
a 888						x	
a 3425						x	
b 3425						x	
a 3724						x	
a 4855						x	
b 4855						x	
c 4855						x	
d 4855						x	
e 4855						x	
f 4855						x	
g 4855						x	
h 4855						x	
i 4855						x	
j 4855						x	
k 4855						x	
l 4855						x	
a 5244						x	
a 5532						x	
b 5532						x	
c 5532						x	
d 5532						x	
e 5532						x	
f 5532						x	
g 5532						x	
h 5532						x	
i 5532						x	
j 5532						x	
a 5578						x	
a 7045						x	
a 7325						x	
a 7410						x	
a 7610						x	
a 8112						x	
a 8481						x	
b 8481						x	
c 8481						x	
a 9539						x	
a 9903						x	
a 9969						x	
a 10415						x	

Tab. 1. Popis vybraných materiálových a technologických vlastností keramiky KZP v sídlištním kontextu na lokalitě ve Vlníněvsí; materiál: 1 – jemně plavený; 2 – plavený s příměsí menších křemenných zrn; 3 – plavený s příměsí křemenných zrn; povrch: 1 – hlazený; 2 – původně hlazený, nyní silně korodovaný; barva: 1 – světle okrová s přechodem do tmavých odstínů; 2 – okrová; 3 – okrová s přechodem do tmavých odstínů; 4 – okrově hnědá; 5 – okrově hnědá přecházející do světle šedé; 6 – cihlově červená; 7 – světle hnědá; 8 – světle hnědá s přechody k světle šedým odstínům; 9 – světle hnědá s přechody k tmavě šedé; 10 – světle hnědo-okrová; 11 – hnědá; 12 – tmavě hnědo-šedá; 13 – světle šedá; 14 – šedá; 15 – tmavě šedá.

– část hrdla a těla pravděpodobně džbánku s kulovitým tělem a vyhnutým okrajem. Mat.: *tab. 1: 4855: i*; Ø okraje ca 11 cm (*obr. 2: 4*).

– část nádoby s nálevkovitě vyhnutým hrdlem a rovným okrajem. Mat.: *tab. 1: 4855: j*; Ø okraje ca 14 cm (*obr. 2: 5*).

Těla nádob:

– 7 fragmentů užitkové keramiky, vnější povrch jemně zdrsňený.

– 2 fragmenty těl nádob s povrchem upraveným náhodnými mělkými rýhami tenčím svazkem stébel. Povrch podkladu rýh vyhlazený. Mat.: *tab. 1: 4855: k*; *obr. 2: 2*.

– 1 větší fragment těla nádoby, pravděpodobně amfory s šikmo umístěným plastickým páskem. Povrch střepeu jemně vyhlazen, v okolí plastické pásky je patrně záměrně zdrsňení povrchu. Mat.: *tab. 1: 4855: l*; *obr. 2: 9*.

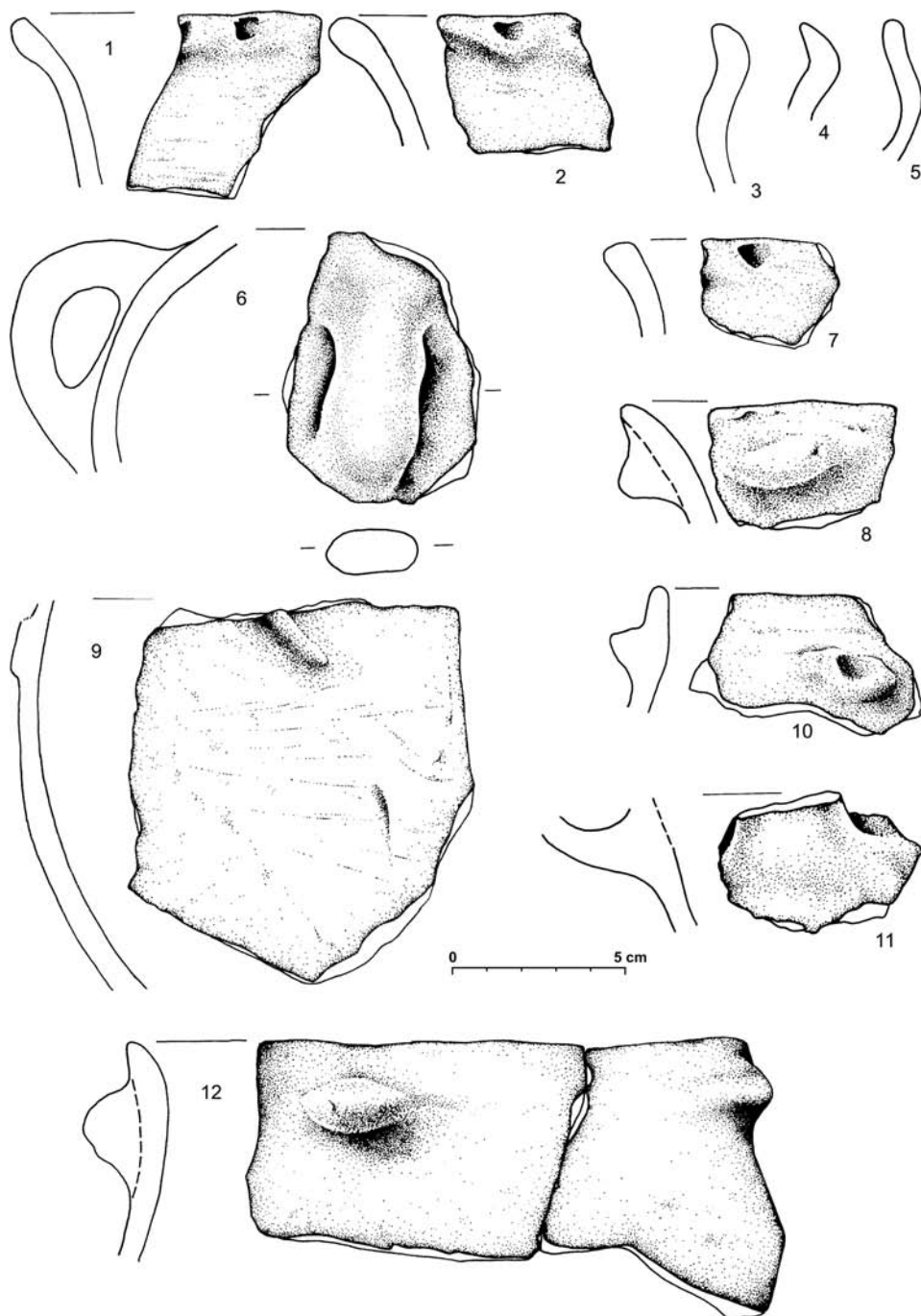
Dna:

– 8 fragmentů den z 6 různých jedinců. V jednom případě patrně lehké odsazení. Ø den: 10 cm; 6 cm; 9 cm; 7 cm; ostatní neměřitelné.

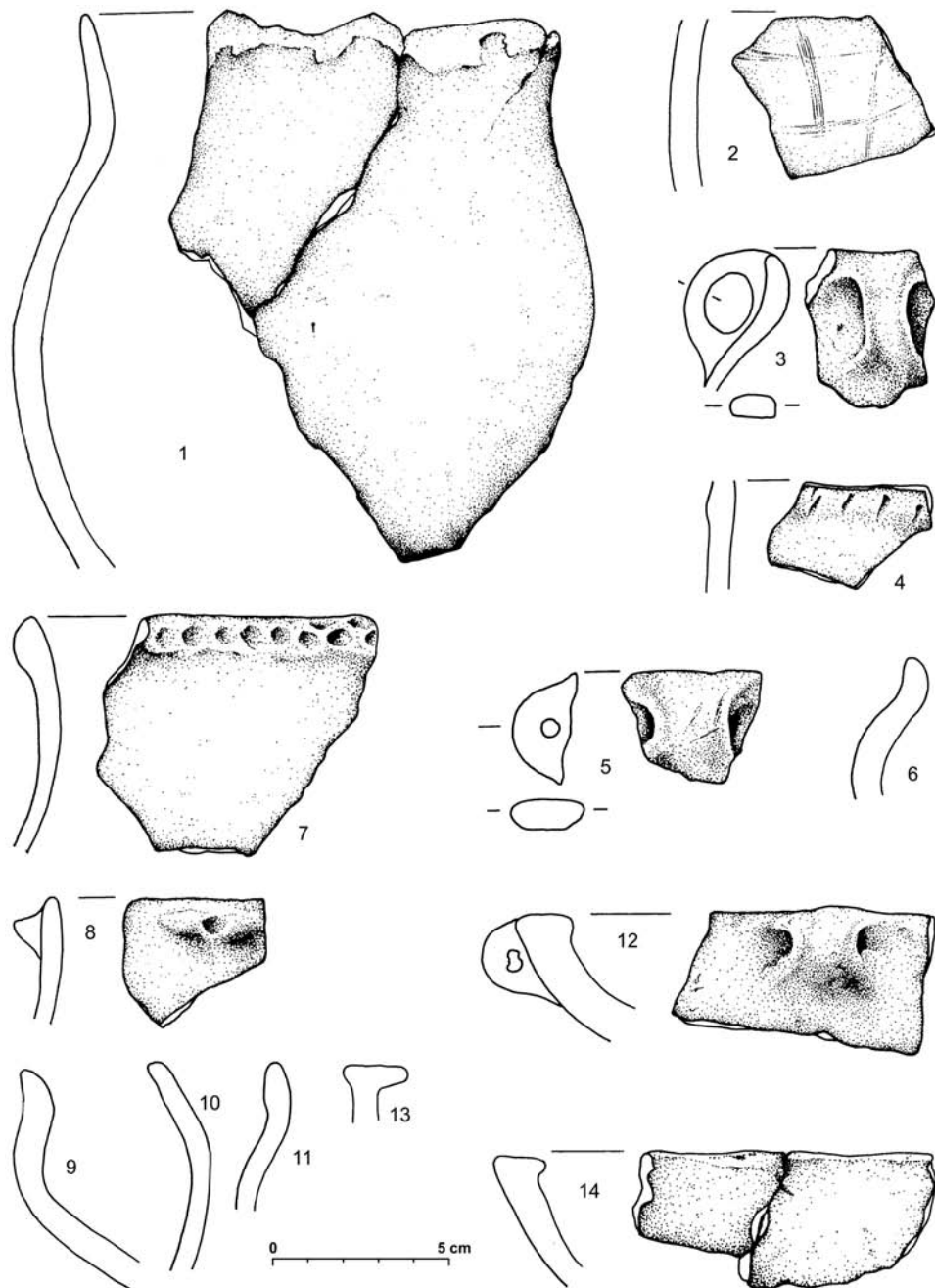
– 189 atypických zlomků těl nádob, technologií výroby, materiálem a úpravou povrchu nevykazující žádné odlišnosti od ostatní keramiky pocházející z tohoto objektu. V materiálu nebyly rozpoznány případné intruze.

Mazanice:

1,47 kg mazanícových kusů různé velikosti, největší o hmotnosti 0,43 kg. Na třech kusech patrně válcovité otisky konstrukčních prvků. Průměry měřitelných otisků: 0,8; 2,2 cm. Jeden z mazanícových kusů pochází z výplně prostoru mezi dvěma válcovými stavebními prvky o průměrech větších než 10 cm.

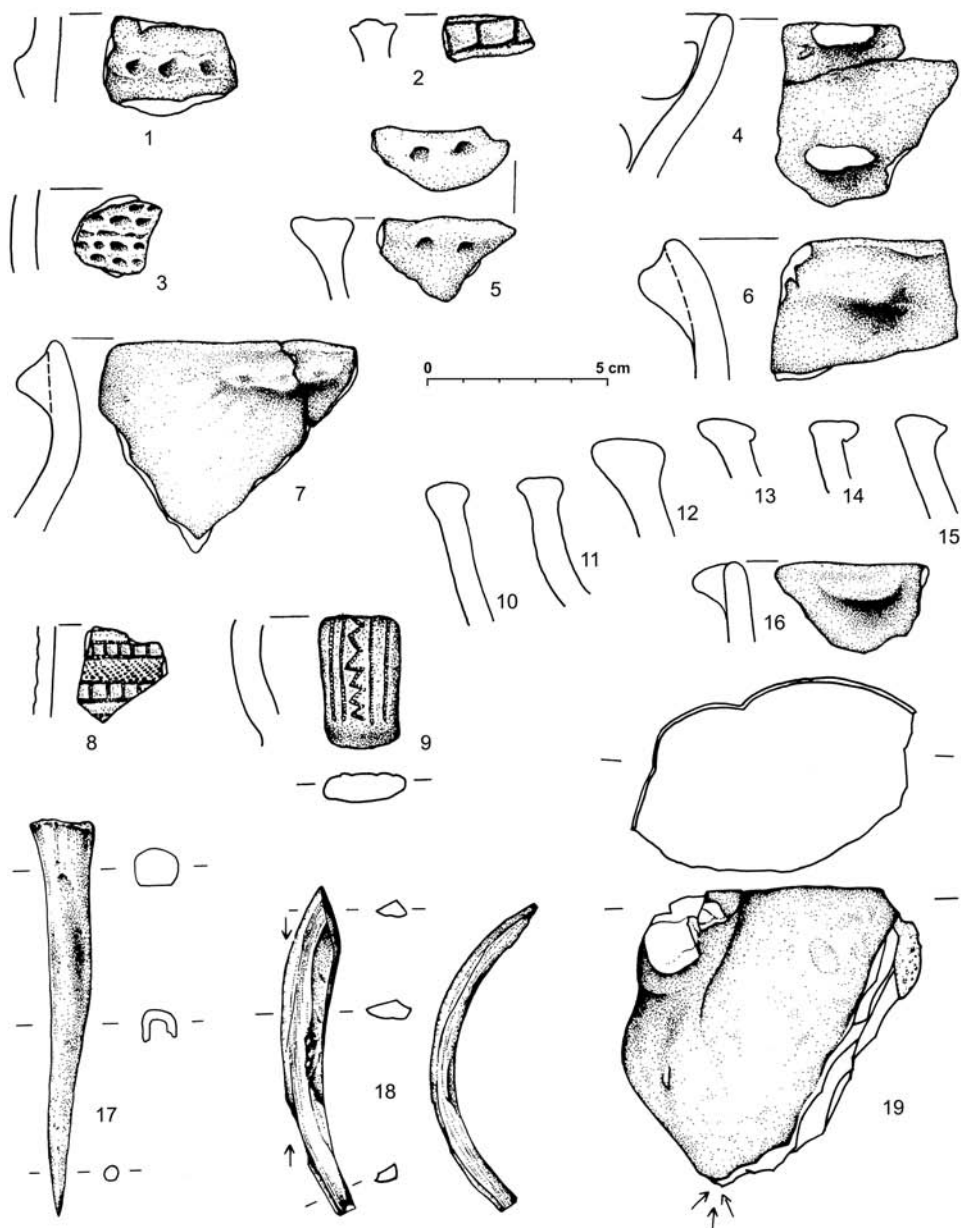

Obr. 2. Vlíněves, okr. Mělník. Keramika z obj. 4855. Kresba obr. 2–4 L. Formánková.
 Fig. 2. Vlíněves, Mělník distr. Pottery from feature no. 4855.

Obr. 3. Vlněves, okr. Mělník. Keramika z objektů KZP (1–12) a intruze v objektech z jiných období (13–14). 1–2: obj. 4855; 3–12: obj. 5532; 13: obj. 5244; 14: obj. 7045.

Fig. 3. Vlněves, Mělník distr. Pottery from Bell Beaker features (1–12) and intrusions in features from other periods (13–14). 1–2: feature 4855; 3–12: feature 5532; 13: feature 5244; 14: feature 7045.

Obr. 4. Vlíněves, okr. Mělník. Nekeramické nálezy z objektů KZP (17–18: Ko; 19: Ka) a intruze keramiky v objektech z jiných období (1–16). 1–3: obj. 8481; 4: obj. 8112; 5: obj. 9903; 6: obj. 9539; 7: obj. 196; 8: obj. 7325; 9: obj. 7610; 10: obj. 494; 11: obj. 10415; 12: obj. 5578; 13: obj. 7410; 14: obj. 9969; 15: obj. 3425; 16: obj. 3724; 17: obj. 5532; 18: obj. 4855; 19: obj. 5532.

Fig. 4. Vlíněves, Mělník distr. Non-pottery finds from Bell Beaker features (17–18: bone; 19: stone) and pottery intrusions in features from other periods (1–16). 1–3: feature 8481; 4: feature 8112; 5: feature 9903; 6: feature 9539; 7: feature 196; 8: feature 7325; 9: feature 7610; 10: feature 494; 11: feature 10415; 12: feature 5578; 13: feature 7410; 14: feature 9969; 15: feature 3425; 16: feature 3724; 17: feature 5532; 18: feature 4855; 19: feature 5532.

Kostěná industrie:

Odštěp levé korunky špičáku dospělého jedince prasete domácího, pravděpodobně samce (*obr. 4: 18*). Na vnitřní straně v dentinu makroskopicky patrné s pracovní hranou rovnoběžné pracovní stopy. Nástroj se nacházel ve výplni u dna objektu.

Objekt 5244

Mělký přímý žlábek probíhající ve směru S–J. Žlábek má dvě přerušení v délce 7,4 m a 10,7 m. Přerušení nejsou důsledkem hloubky provedené skrývky. Rozměry: Délka žlábků včetně přerušení 129 m, průměrná šířka 62 cm; průměrná hloubka od úrovně skrývky 29 cm.

Nálezy:

- fragment mísy s výrazně lištovitě dovnitř rozšířeným okrajem vodorovně seříznutým a z horní strany pečlivě vyhlazeným. Mat.: *tab. 1: 5244: a*; Ø okraje ca 24 cm (*obr. 3: 13*).
- 43 ks fragmentů těl atypické keramiky ve žlábků v okolí 4 metrů nálezu výše uvedeného zlomku mísy, některé zlomky úpravou svého povrchu se hlásí do doby bronzové, 1 okraj lze řadit do starší doby železné.

Objekt 5532

Hlubší jáma na úrovni skrývky oválného až obdélného půdorysu, stěny v horní polovině hloubky konvexní, ve spodní polovině kolmé. Dno rovné. Objekt ve své středové části porušen vkopem pro zavlažovací potrubí. Na dně objektu byla ve výplni patrná 2–5 cm silná uhlíkatá vrstva. Vrstvení výplně ukazuje na mírnou destrukci stěn objektu a následně zaplnění hlinitou výplní. Podloží hlinité sedimenty a spraš. Rozměry: Dmax 3,1 m; Dk 1,7 m; Hmax 0,96 m (*obr. 5: 1; 6*).

Nálezy:**Džbánky:**

- fragment horní části menšího džbánu s uchem vyběhlejším z okraje. Ucho páskové. Mat.: *tab. 1: 5532: a*; Ø okraje 4 cm (*obr. 3: 3*).

Mísy:

- fragmenty pravděpodobně dvou hlubších mis s esovitě profilovaným okrajem. Mat.: *tab. 1: 5532: b*; Ø okraje 23 cm; 18 cm (*obr. 3: 6, 9*).
- část mísy s rozšířeným rovně seříznutým okrajem s malým vodorovným ouškem přisedajícím k okraji. Mat.: *tab. 1: 5532: c*; Ø okraje 22 cm (*obr. 3: 12*).

Amfory/mísy:

- dvě menší ouška původně přilepená na tělo nádoby. Mat.: *tab. 1: 5532: d*; *obr. 3: 5*.

Hrnce:

- část hrdla nádoby se zesíleným z vnější strany prolamovaným okrajem. Mat.: *tab. 1: 5532: e*; Ø okraje 16 cm (*obr. 3: 7*).
- část nádoby s nálevkovitě vyhlým hrdlem a rovným okrajem. Mat.: *tab. 1: 5532: f*; Ø okraje 15 cm (*obr. 3: 10*).
- hrdlo nádoby s lehce zesíleným mírně rozvěveným okrajem. Mat.: *tab. 1: 5532: g*; Ø okraje 13 cm (*obr. 3: 11*).
- část nádoby s rovným okrajem a rozeklaným jazykovitým výběžkem umístěným pod okraj. Mat.: *tab. 1: 5532: h*; Ø při okraji 15 cm (*obr. 3: 8*).

Těla nádob:

- fragment těla nádoby s nevýraznou vodorovnou přesekávanou lištou. Mat.: *tab. 1: 5532: i*; *obr. 3: 4*.

Dna:

- 4 ks fragmentů dna. Mat.: *tab. 1: 5532: j*; Ø dna 10 cm; ostatní neměřitelné.
- 143 atypických fragmentů těl nádob. Technologií výroby, materiálem a úpravou povrchu nevykazující žádné odlišnosti od ostatní keramiky pocházející z tohoto objektu. V souboru nebyly rozpoznány případné intruze.

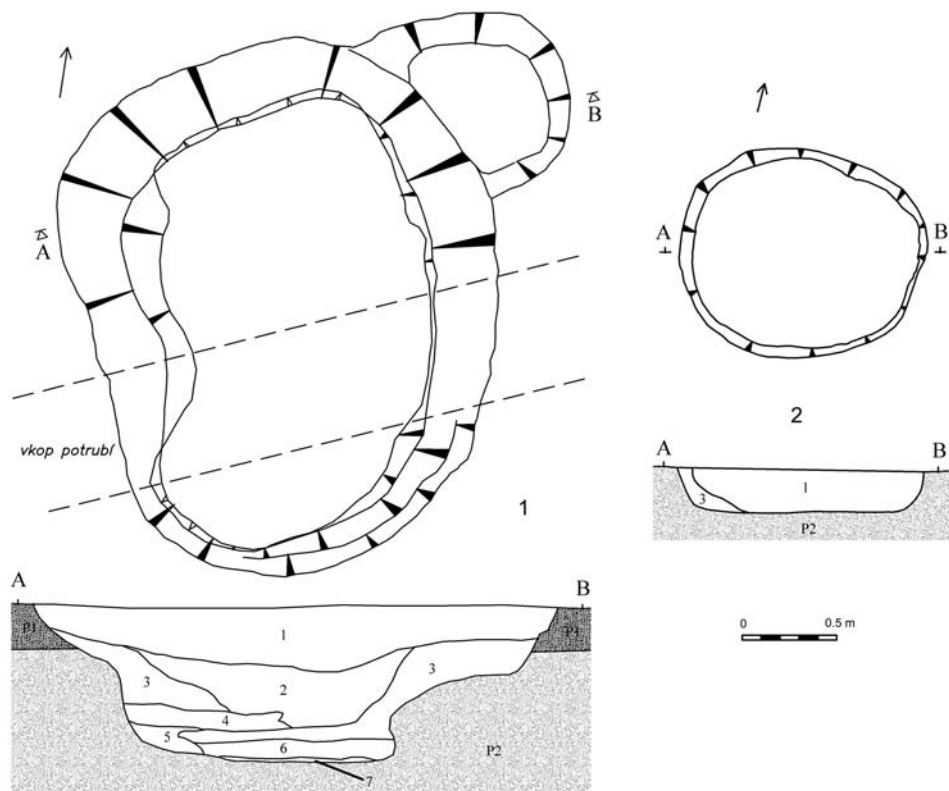
Mazanice:

- 2,46 kg mazanicových kusů různé velikosti, největší o hmotnosti 0,81 kg. Na 10 kusech patrné fragmenty válcovitých otisků původní organické armatury. Průměry měřitelných otisků: 0,9;1,2; 1,6; 1,3; 2,4; 2,6; 2,6; 2,7; 2,8; 3,1 cm. Nálezy mazanice vykazovaly nejvyšší koncentrace ve vrstvách 3 a 4 (*obr. 5: 1*).

Kostěná a kamenná industrie:

- kostěný hrot vyrobený z nártní kosti subadultního jedince ovce/kozy. Fragment proximální diafýzy byl po seříznutí sbroušen do hrotu kruhového průřezu, oleštění patrné do vzdálenosti 2,6 cm od špičky. Max. délka 10,8 cm; max. průměr 1,8 cm; max. průměr oleštěné části hrotu 0,4 cm (*obr. 4: 17*).

Kamenný otloukač o hmotnosti 0,54 kg původem z odštěpu křemencového valounu. V užší části patrné pracovní stopy (*obr. 4: 19*).

Obr. 5. Vlíněves, okr. Mělník. 1: obj. 5532; 2: obj. 4855. Popis vrstev: 1 tmavohnědá s příměsí drobných uhlíků a mazanice, hlinitá, ulehlá; 2 tmavě šedohnědá s nižším zastoupením uhlíků a mazanice, hlinitá, ulehlá; 3 hnědo-okrová, místy více hnědě probarvená, hlinitá, ulehlá; 4 hnědá s příměsí uhlíků a značným výskytem mazanice; 5 okrově hnědá, hlinitopísčité, mírně ulehlá; 6 šedohnědá, místy popelovitá s přítomností uhlíků, hlinitá, ulehlá; 7 tmavě šedá s vysokým podílem uhlíků různé velikosti, hlinitá, ulehlá; P1 hnědé, hlinitopísčité podloží, okrově písčitosprašové podloží.

Fig. 5. Vlíněves, Mělník distr. 1: feature 5532; 2: feature 4855.

Objekt 5578

Mělice zahlušená jáma do podorničí, okraje objektu nezřetelné. Objekt na úrovni skrývky oválného tvaru. V jihozáp. sektoru patrné 35 cm hluboké zahlušení v rovném dně objektu. Výplň hlinitá, kompaktní bez patrných známek porušení. Podloží sprašové. Rozměry: Dmax 3,3 m; Dk 2,5 m; Hmax 0,3 m.

Nálezy:

- část hlubší mísy s masivním rozšířeným a vodorovně seřiznutým okrajem. Mat.: tab. 1: 5578: a; Ø okraje 28 cm (obr. 4: 12).
- 31 fragmentů těl různých nádob. Materiálově a úpravou povrchu patrné odlišnosti, některé z fragmentů mají úpravu povrchu prstováním, které lze obecně klást do doby bronzové.

Objekt 7045

Objekt pravidelného obdélného půdorysu, stěny mírně sešikmené, dno rovné. Stěny i dno objektu vykazují stopy rovnoměrného působení žáru. Na několika místech nad dnem byla patrná do dvou centimetrů mocná vrstva se silným zastoupením uhlíků. Výplň celého objektu velmi nehomogenní s výrazným zastoupením drobných hrudek mazanice. Objekt lze pravděpodobně spojit s pyrotechnologickou činností. Podloží sprašové. Rozměry: délka 2,15 m; šířka 1,65 m; Hmax 0,22 m.

Nálezy:

- dva kusy částí jedné mělčí mísy s dovnitř zataženým a mírně šikmo seříznutým okrajem. Mat.: *tab. 1: 7045: a*;
Ø při okraji 27 cm (*obr. 3: 14*).
- 20 ks atypických zlomků těl nádob

Objekt 7325

Pravděpodobný objekt s nezřetelnými okraji zahluobený do podorničí. Tvar oválný s delší osou ve směru S–J. Dno pravděpodobně ploché. Výplň homogenní bez patrných porušení. Podloží hlinité – podorničí. Rozměry: Dmax 2,6 m; Dk 1,7 m; Hmax 0,28 m.

Nálezy:

- fragment hrdla zdobeného poháru. Celkový výzdobný motiv nelze rekonstruovat. Průběžný pás vyplňovaný šikmým hřebenovým kolkem o sedmi zubech je lemován dvěma pásy přerušovanými svislým hřebenovým kolkem (3 zuby). Mat.: *tab. 1: 7325: a*; *obr. 4: 8*.
- 31 ks atypických keramických těl nádob vykazující technologické odlišnosti od výše uvedeného fragmentu.

Objekt 7410

Nepravidelné soujámí, hliník. Výplň homogenní se silným porušením v důsledku působení drobné fauny. Podloží jemná spraš. Rozměry: Dmax 10,2 m; Dk 9,6 m; Hmax 0,85 m.

Nálezy:

- část mělčí mísy s vně i dovnitř rozšířeným rovně seříznutým okrajem. Mat.: *tab. 1: 7410: a*; *obr. 4: 13*.
- 190 ks fragmentů částí nádob materiálově a provedením odlišných od výše uvedeného okraje. Tento soubor lze na základě početného zastoupení charakteristických znaků datovat do závěru starší doby železné až počátku doby laténské.

Objekt 7610

Mělký přímý žlábek probíhající ve směru V–Z. Okraje žlábků byly díky zahluobením do podorničí špatně čitelné. Rozměry: Délka žlábků včetně přerušení 4,7 m, průměrná šířka 0,38 m; průměrná hloubka od úrovně skrývky 16 cm.

Nálezy:

- fragment z vnější části zdobeného páskového ucha pocházející patrně z většího džbánu či konvice. Výzdobu tvoří souběžné linie ve dvojici po stranách ucha, které jsou vyplněny vpichy. Pás mezi dvojicemi linií je vyplněn klikatkou s otisky hřebenového kolků. Mat.: *tab. 1: 7610: a*; *obr. 4: 9*.
- 18 ks atypických fragmentů nádob bez patrných shodných znaků s popisovaným fragmentem ucha, jeden zlomek tuhovaný. Soubor atypických zlomků lze rámcově s přesahy datovat do mladších období doby bronzové či starší doby železné.

Objekt 8112

Sloupová jamka na úrovni skrývky kruhového půdorysu, dno rovné. Ve výplni vyšší obsah valounů při povrchu. Podloží písčito-hlinité. Rozměry Dmax 0,8 m; Hmax 0,21 m.

Nálezy:

- fragment hrdla džbánu s páskovým uchem vyběhávajícím z okraje. Mat.: *tab. 1: 8112: a*; Ø okraje ca 10 cm (*obr. 4: 4*).
- 7 ks atypických zlomků nádob odlišujících se materiálem i úpravou povrchu.

Objekt 8481

Jáma nepravidelného obdélného půdorysu, stěny kolmé, dno rovné. Výplň jámy tvořila jednotná, popelovito-hlinitá vrstva se silným zastoupením velkých kusů mazanice, pravděpodobně destrukce pece či vypálených kusů mazanice nadzemních konstrukcí. Zásyp jámy s nejvyšší pravděpodobností vznikl jednorázově. Rozměry: délka 1,9 m; šířka 1,2 m; Hmax 0,6 m.

Nálezy:

- část těla nádoby s plastickou prolamovanou páskou. Mat.: *tab. 1: 8481: a*; *obr. 4: 1*.
- zlomek mísy s rozšířeným, rovně seříznutým zdobeným okrajem. Horní strana okraje je zdobena dvěma souběžnými liniemi vyplněnými vpichy. Pás mezi liniemi je dělen příčným hřebenovým kolkem. Mat.: *tab. 1: 8481: b*; *obr. 4: 2*.
- zlomek těla nádoby, pravděpodobně poháru, zdobený hlubokými, šikmo vedenými vrypy tupým nástrojem. Mat.: *tab. 1: 8481: c*; *obr. 4: 3*.

- 211 ks fragmentů částí nádob materiálové a provedením odlišných od výše uvedených. Tento soubor lze na základě početného zastoupení charakteristických znaků datovat do závěru starší doby železné až počátku doby laténské.

Objekt 9539

Jáma na úrovni skrývky a při dně kruhového půdorysu, stěny konkávně zabíhají pod okraj, dno rovné. Výplň homogenní hlinitá s patrnými částmi destruovaných stěn jámy. Výplň bez patrných porušení. Podloží sprašové. Rozměry: Dmax na úrovni skrývky 1,4 m; Dmax při dně 1,95 m; Hmax 0,75 m.

Nálezy:

- zlomek hrdla hrnce s oválným hrotitým pupkem pod okrajem. Mat.: *tab. 1: 9539: a*; Ø okraje 22 cm (*obr. 4: 6*).
- 32 ks zlomků atypické keramiky vykazující odlišné znaky v technologii a úpravě povrchu od uvedeného hrdla nádoby.

Objekt 9903

Pohřeb mladšího období únětické kultury. Jáma hrobu přibližně obdélného tvaru, orientace J–S. Výplň kompaktní, svrchní partie výplně hrobové jámy byly v jižní části porušeny hliníkem datovaným do závěru starší doby železné. Podloží sprašové. Rozměry hrobu: délka: 2,1 m; šířka 1,1 m; Hmax 1,2 m.

Nálezy:

- fragment mělké mísy s rovným okrajem a jazykovitým s dvěma svisle vedenými otvory provrtaným pupkem vyběhajícím z okraje. Mat.: *tab. 1: 9903: a*; *obr. 4: 5*.
- 133 ks fragmentů keramiky odlišných od výše popsaného okraje, některé ze zlomků se svým provedením a úpravou obecně hlásí do doby bronzové, většina do závěru starší doby železné.

Objekt 9969

Část příkopu procházejícího na zkoumané ploše ve směru S–J, datovaného na závěr starší doby železné. Příčný řez příkopem ve tvaru V, do poloviny hloubky výrazněji rozevřený, při dně zaoblený. Výplň příkopu sestávala ze sledu splachových vrstev, na několika místech při dně příkopu byly patrné i destrukce stěn. Na zkoumané ploše byla zjištěna dvě přerušování příkopu s příslušujícími kúlovými konstrukcemi. Rozměry: průměrná šířka: 2,15 m; průměrná hloubka: 0,95 m.

Nálezy:

- zlomek hlubší mísy s dovnitř rozšířeným vodorovně seříznutým okrajem. Mat.: *tab. 1: 9969: a*; Ø okraje 26 cm (*obr. 4: 14*).
- 76 ks zlomků keramiky v příkopu v okolí 3 m od místa nálezu uvedeného okraje nádoby. Typické zlomky se hlásí do závěru starší doby železné.

Objekt 10415

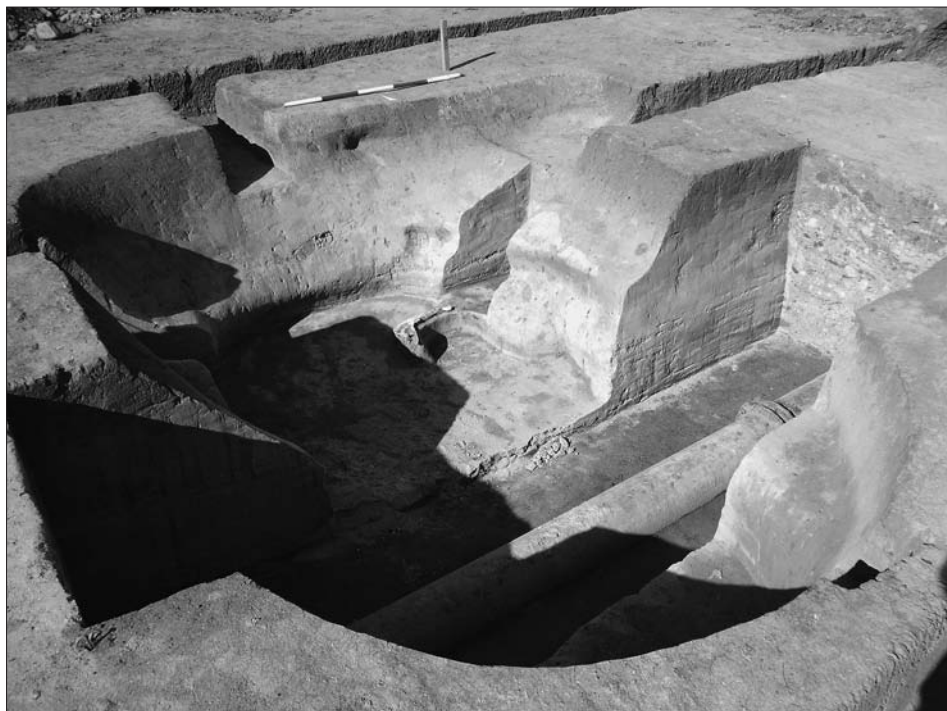
Část příkopu datovaného do časného eneolitu, který obepínal nejvyšší místo mírné terénní vlny nad polohou „U černého kříže“. Stěny příkopu se nálevkovitě sbíhaly k hrotitému dnu. Ve zkoumané části příkopu (v délce 130 m) byly zjištěny dva vstupy do vnitřního prostoru ohrazeného příkopem. Z vrstvení výplně je zřejmé, že nejspodnější partie příkopu zanikly destrukcí stěn, následně byl příkop postupně zaplňován splachovými nebo nepřilíživými zásypovými vrstvami. Rozměry: průměrná šířka 2,8 m; průměrná hloubka 1,9 m.

Nálezy:

- zlomek hlubší mísy s mírně rozšířeným a vodorovně seříznutým okrajem. Mat.: *tab. 1: 10415: a*; Ø okraje 24 cm (*obr. 4: 11*).
- 22 zlomků keramiky v příkopu v okolí 3 m od místa nálezu uvedeného zlomku mísy. 1 ks dna lze řadit ke kultuře badenské, 1 ks keramiky vykazuje eneolitický charakter a 1 zlomek úpravou povrchu se hlásí do doby bronzové.

Vyhodnocení

Sídlištní materiál přiřaditelný KZP získaný při výzkumu ve Vlíněvsi pochází z 19 zahloubených objektů (*obr. 7*). Pouze obsah dvou objektů (obj. 4855 a 5532) vytváří početnější soubor nálezů, v ostatních případech lze nálezy zvoncovitých pohárů hodnotit jako intruze do objektů odlišného stáří. U obj. 888 nelze vzhledem k malému množství nálezů kvalifikovaně rozhodnout, zda dokumentované nálezy objektu datují. Specifická problematika s určením kulturní příslušnosti některých nálezů přiřaditelných ke KZP je též spojena s datováním mis s rozšířeným a rovně seříznutým okrajem.

Obr. 6. Vlíněves, okr. Mělník. Terénní snímek obj. 5532. Foto P. Limburský.
Fig. 6. Vlíněves, Mělník distr. Field photo of feature 5532.

Mezi nejčastěji zastoupené tvary nádob KZP patří hrnce. Jediný dokumentovaný profil nádoby představuje hrnce s oválným tělem a plynule nasazeným mírně se rozevírajícím hrdlem (obr. 3: 1). Uvedenou profilaci nacházíme vedle nálezů KZP i v širším horizontu mladoeneolitických kultur v Čechách (srov. např. *Turek 1993*, fig. XXXI: 2, 3; *Buchvaldek – Koutecký 1970*, Abb. 18: 3; 113: 2; *Zápotocký 2008*, tab. 16: 7). Z doprovodného zlomkového materiálu v objektech datovaných do KZP (obj. 4855 a 5532) lze usuzovat, že získané soubory neobsahují nějaká výrazněji profilovaná těla hrnců. Výzdoba okrajů hrnců či opatření okraje či hrdla plastickými prvky je poměrně častá, zastoupení zcela nezdobených jedinců je nízké (obr. 2: 5; 3: 1, 10, 11). Zesílené okraje hrnců jsou opatřeny především hlubšími nehtovými vrypy či prolamováním těsně pod okrajem v linii řady mělkých důlků. Tento typ výzdoby a jeho umístění lze považovat za typický prvek sídlištní keramiky KZP nacházející se i v moravských nálezech (srov. Praha-Hostivař: *Mašek 1976*, obr. 3: 1–2; 8: 19; Liptice: *Turek 1993*, fig. XXI: 1, 6; XXIX: 1; XXXI: 2; Rajhrad: *Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005*, Taf. 40: 4, 5). Z plastických prvků, které jsou ve většině případů aplikovány na hrdlo či přisedají přímo k okraji, se v souboru z Vlíněvsi vyskytují pupky (jazykovité, hrotité), někdy prolamované. Hrnce s pupky na hrdle, příp. na okraji, se vyskytují v širším časovém horizontu, než aby mohly sloužit jako typický znak pro KZP; v tomto období nicméně lze vysledovat určitou tendenci k umísťování těchto plastických prvků na horní třetinu hrdla blíže k okraji (srov. např. *Turek 1993*, fig. XLV: 14, 11; XLVI: 6; *Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005*, např. Taf. 12).

Nálezy amfor v kontextu pohřbů patří spíše k výjimečným, naopak v sídlištních souborech je jejich výskyt častější (*Hájek 1968*, 18; *Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005*, 12). Ve Vlíněvsi lze k amforám přiřadit pouze nálezy dvou uch z objektu 4855 a lze předpokládat další zlomky v atypickém

materiálu tohoto souboru. Ze zachovaných částí těl je možné usuzovat, že amfora měla výrazněji profilované tělo.

V sídlištních nálezech ve Vlíněvsi jsou oproti pohřbům velmi málo zastoupeny džbány a džbánky; zastoupení neodpovídá zjišťovaným poměrům výskytu tohoto keramického typu na Moravě (*Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005*, 12). Ve Vlíněvsi pocházejí nálezy džbánek ze dvou objektů a jednou bylo zjištěno zdobené ucho džbánku jako intruze (obj. 7610). Lze se domnívat, že důvodem nízké frekvence je především špatná rozpoznatelnost tohoto keramického typu ve střepovém materiálu.

Naopak k dobře rozpoznatelným typům nádob, a to i v malých zlomcích, patří nálezy zdobených pohárů. Procentuální zastoupení zdobených zlomků, které se pohybuje v souboru nálezů KZP ve Vlíněvsi okolo 6 %, je poněkud vyšší než J. Turkem uváděná hodnota 3 % pro Čechy. I tak je patrný rozdíl oproti zastoupení zdobených fragmentů v sídlištním materiálu na Moravě, kde je uváděn poměr až 20 % (*Turek 2006*, 352). Fragment poháru zjištěného jako intruze v obj. 7325 ve Vlíněvsi neumožňuje stanovit celkový výzdobný motiv. Technologická podobnost provedení výzdoby s pohárem s metopovou výzdobou z pohřebiště v této lokalitě však může indikovat blízkost obou nálezů (srov. *Limburský 2012*, tab. 1).

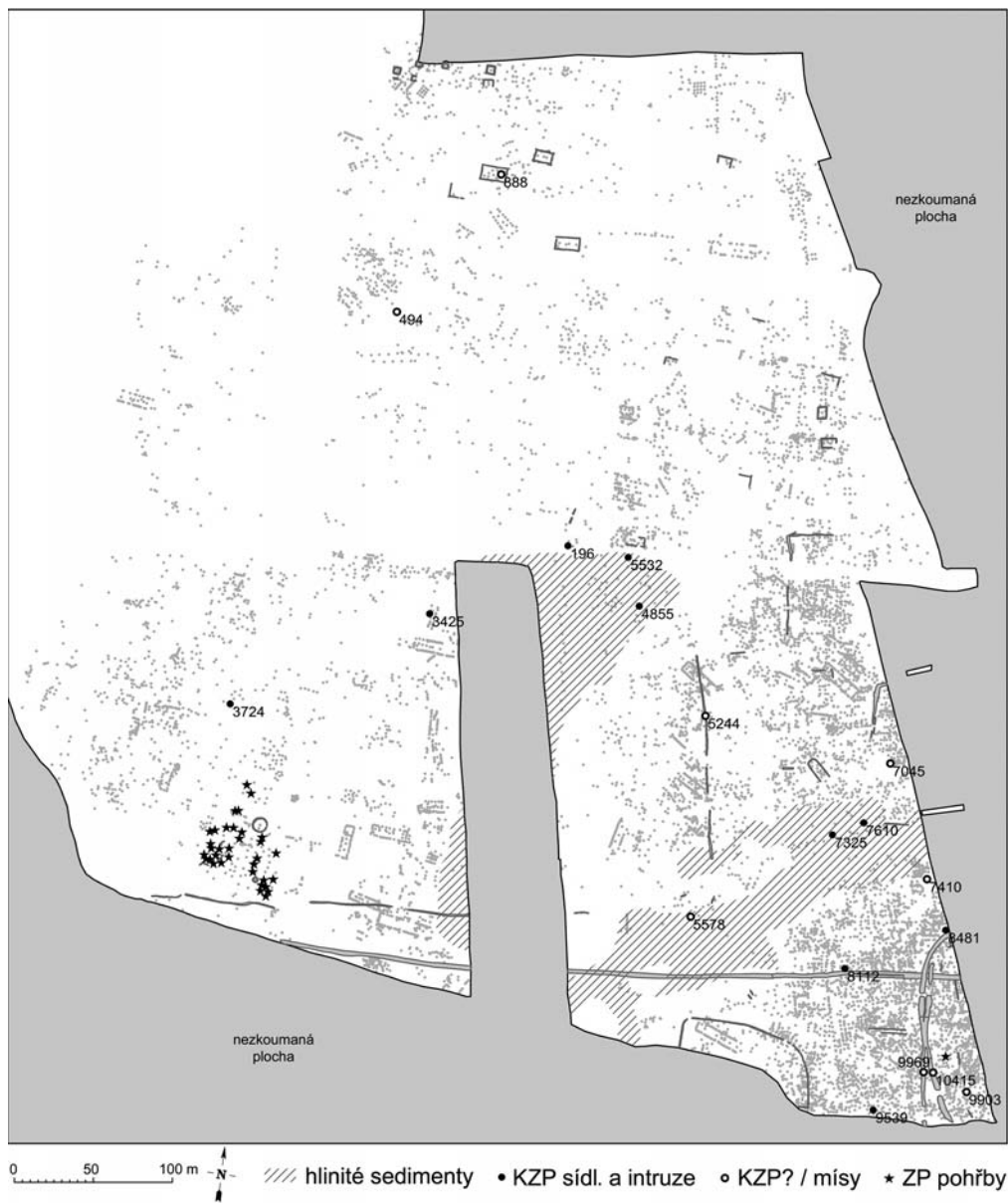
K dalším výzdobným či funkčním prvkům keramiky souboru z Vlíněvsi patří plošně pokrytí povrchu vrypy šikmo vedeným tupým nástrojem (obj. 8481; *obr. 4: 3*) či plastická páska, podél které byl záměrně zdrsněn povrch (*obr. 2: 9*). Těla užitkové keramiky byla jemně zdrsněna či opatřena náhodnými rýhami menším svazkem stébel (*obr. 3: 2*). Tuto úpravu povrchu užitkové keramiky lze sledovat i v jiných lokalitách (*Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005*, Taf. 13: 382; 75: 38).

Mísy kultury se zvoncovitými poháry patří k dobře rozpoznatelným a výrazně zastoupeným keramickým typům na pohřebištích. Na sídlištních se též vyskytují ve velkém počtu. Za jeden z charakteristických znaků je považován rozšířený a rovně či šikmo seříznutý okraj, někdy označovaný jako „T“ okraj (*Turek 2006*, 349). I přes výrazné zastoupení tohoto typu okraje v různých variantách u KZP jej lze nalézt též v širším časovém horizontu mladého eneolitu a počátku starší doby bronzové (srov. např. *Vencel et al. 2011*, obr. 3: 13; *Zápotocký – Zápotocká 2008*, obr. 68: okraje č. 4, 6–8; *Peška 2009*, 110–111). Z uvedeného důvodu v případě, kdy nálezy zlomků tohoto typu mísy neprovází další analyzovatelný materiál, je vyjma zcela typických případů jednoznačně přiřazen ke KZP problematické. Rozmístění nálezů okrajů mis s rozšířeným a seříznutým okrajem v lokalitě znázorňuje *obr. 7*.

Prostorové rozmístění zkoumaných objektů s přítomností keramiky KZP vykazuje v lokalitě poměrně velký plošný rozptyl. Intruze keramiky KZP v objektech, které považujeme za doklady sídelních aktivit nositelů KZP, se koncentrují v jihovýchodní části zkoumané plochy. Ta patřila díky své mírně vyvýšené poloze v průběhu celého pravěku k nejatraktivnějším částem zkoumané plochy. Z toho vyplývá i hustota pravěkých objektů různého stáří a jejich vzájemné superpozice. Není jisté, zda pozorovaná hustota nálezů z doby KZP v těchto místech je skutečně důsledkem intenzivnějších sídelních aktivit nositelů této kultury v dané poloze, nebo zda se spíše jedná o výsledek opakovaných zásahů do terénu v pozdějších dobách, které zvyšovaly pravděpodobnost uchování zlomků keramiky KZP jako intruze.

S ohledem na další objekty s nálezy keramiky KZP se zdá, že větší pravděpodobnost zjištění sídlištních nálezů je v místech hlubšího podorničí, kde skrývka nedosáhla až na podloží, ale na úroveň orbou netknutých hlinitých sedimentů (*obr. 7*). Lze tak dovozovat, že drtivá většina všech aktivit nositelů KZP ve Vlíněvsi probíhala na povrchu původního terénu s minimální potřebou budování zahloubených jam. Pro zjištění sídlištních aktivit by poté mělo rozhodující roli případné překrytí původního terénu např. splachy nebo následné osídlení, které může doklady osídlení této kultury uchovat, byť ve formě intruzí do mladších objektů. Obdobné zjištění, rozhodné pro zachování sídlištních nálezů této kultury, je uváděno i z lokality Králův Dvůr – Za třemi kříži, okr. Beroun (*Stolz – Stolzová 2002*, 166). Usuzovat tak na intenzitu či variabilitu sídlištních aktivit na základě hustoty jednotlivých nálezů KZP v lokalitě je patrně nedůvodné.

V celé rozsáhlé dokumentované ploše byly zjištěny pouze dva zahloubené objekty, které lze na základě obsaženého materiálu datovat jako nálezy celky do období KZP (obj. 4855; 5532). Tyto objekty tvarově nevybočují ze známého spektra zahloubených objektů KZP v Čechách. Válcovitý

Obr. 7. Vlníněves, okr. Mělník. Rozmístění nálezů KZP na zkoumané ploše.

Fig. 7. Vlníněves, Mělník distr. Distribution of Bell Beaker finds in the excavated area.

tvár obj. 4855 odpovídá rozměrově např. jámě z Prahy-Kobylis, která byla též válcovitého tvaru o průměru 130 cm a hloubce 75 cm (Hájek 1932, 40). Obdobně uvádí F. Dvořák nále zjedinele zásobní jámy u Nebovid na Kolínsku, tam o průměru 140 cm a hloubce 68 cm, s obsahem keramiky KZP a malého množství zvřecích kostí (Dvořák 1931, 41).

Analogie obdélného obj. 5532 včetně zjištění uhlíků na jeho dně popisuje L. Hájek v Praze-Lyso-lajích. Odtud pochází nález přibližně obdélné jámy o rozměrech 225 × 180 × 28 cm s rovným dnem a kolmými stěnami, v jejíž východní polovině se nacházela kruhová jamka o průměru 60 cm, vyplněná černým popelem, kostmi a mazanicí. Objekt podobného charakteru pochází z Jenštejna, kde byla prozkoumána obdélná jáma se zaoblenými kouty o rozměrech 4,5 × 4 m a hloubce 1 m s tím, že 0,5 m činil současný půdní horizont a ornice. Ve spodních vrstvách objektu se nacházela silně popelovitá vrstva a v jižní části pak „ohnišť“ s průměrem přibližně 1 m. Výplň obsahovala početnou kolekci keramiky, kostí a kamenné industrie (Hájek 1939, 119–122). Podobné tvarové rysy s obj. 5532 z Vlíněvsi, avšak bez uhlíkaté vrstvy, vykazuje jáma 15/82 z Liptic, okr. Teplice (Turek 1993, fig. XXVII), nebo též pouze z části dokumentovaný objekt z Prahy-Hostivaře (Mašek 1976, obr. 2).

Oba zahloubené objekty KZP ve Vlíněvsi jsou umístěny osamoceně přibližně ve vzdálenosti 300 m od pohřebiště. Jeden osamocený hrob této kultury mimo toto pohřebiště se nacházel v areálu sídliště v jihových. části zkoumané plochy. Uložení pohřbu v sídlištním kontextu bylo pozorováno v Lipticích, obj. 4/82. Zde byl pohřeb uložen pravděpodobně přímo do sídlištního objektu (Turek 1993, 101).

Plošná skrývka a rozsah zkoumané plochy v okolí umožňuje předpokládat, že další zahloubené objekty KZP se v okolí několika set metrů nevyskytují. Podobná situace výskytu osamoceně zahloubené jámy byla pozorována ve Vikleticích, kde byla prozkoumána oválná jáma s rovným dnem o rozměrech 155 × 145 × 70 cm (Buchvaldek – Koutecký 1970, 52, Abb. 94). Pouze dva zahloubené objekty na rozsáhlé ploše jsou uváděny z výzkumu autogarží v Lovosicích. Třetí jáma KZP se pak v této lokalitě nacházela ve velké vzdálenosti od nich (Hájek 1968, 60–62).

Naopak v Lipticích bylo na ploše přibližně 150 × 150 m zjištěno více než 23 zahloubených objektů. Objekty však měly zcela odlišný charakter, ve většině případů se jednalo o různé zahloubené jámy, pravděpodobně hliníky (Turek 1993, 98–113).

Prostorové vlastnosti sídlištních situací v dalších českých lokalitách nelze za současného stavu poznání vyhodnotit též s ohledem na omezený rozsah dokumentovaných výzkumů. Skutečnost, že hustota objektů v Lipticích představuje spíše výjimečnou situaci, mohou indikovat moravská sídliště KZP, na nichž též převládají osamocené objekty, příp. jsou od sebe jednotlivé objekty značně vzdáleny. I zde můžeme ale nalézt výjimky s velkou hustotou zahloubených objektů, jak ukazuje nálezová situace např. ve Střelcích či Hlubokých Mašůvkách (Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005, 9). Současný stav poznání ukazuje, že malý počet sídlištních situací, které v současné době evidujeme v Čechách, je do značné míry důsledkem absence vhodných podmínek pro dochování archeologických situací na jedné straně a obecně malým zastoupením zahloubených objektů na sídlištních kultury se zvoncovitými poháry na straně druhé.

Nebudeme-li uvažovat hliníky, některé zahloubené objekty vykazují formální podobnosti, které by mohly svědčit pro shodné funkční určení. Jedná se především o zhruba obdélné zahloubené objekty se stopami po ohništi nebo s uhlíky při rovném dně. Snad se jednalo o objekty, které měly naplňovat výrobní nebo i rituální potřeby celé komunity. Zajištění obživy či potřeb jednotlivců nebylo na tyto zahloubené objekty pravděpodobně přímo vázáno tak, že nebylo vhodné ani nezbytné počet těchto objektů v sídelním prostoru zvyšovat. Zároveň ale situace ve Vlíněvsi ukazuje, že sídelní aktivity této kultury jsou rozprostřeny na poměrně velké ploše.

Doložit způsob konstrukce obydlí v lokalitě nelze. Na základě zjištění např. z nedalekých Kozel u Neratovic či ze zahraničí lze předpokládat u některých zahloubených objektů kůlovou konstrukci (Zápotočský 1960; srov. Turek 2006, 346), čemuž odpovídají otisky v mazanicích z Vlíněvsi a její nejvyšší koncentrace nikoliv při dně, ale až v zánikových vrstvách obj. 5532. Bližší identifikace konstrukčních prvků staveb při současném způsobu provádění výzkumů za pomoci strojní skrývky je ale prakticky nemožná.

Dva sídlištní objekty kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvsi poskytly též relativně malé soubory zvířecích kostí. Mezi nejvíce zastoupené patří kosti krávy domácí, s přibližně třetinovou frekvencí jsou poté zastoupeny nálezy prasete, méně ovce/kozy, ojedinele byly zjištěny části skeletu hryzce vodního a želvy bahenní (det. L. Kovačiková). Druhé spektrum této kolekce odpovídá dosud uváděným představám o druhovém zastoupení chovaných zvířat i v jiných lokalitách (srov. Turek 2006, 348; Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005, 15).

Závěr

Při výzkumu v letech 1999–2008 byly v lokalitě ve Vlíněvsi zjištěny dva sídlištní objekty KZP a její pravděpodobné intruze v 8–17 mladších objektech. Distribuce dokladů osídlení KZP na zkoumané ploše ukazuje na nemalý rozsah celého sídelního areálu, jehož velikost ve Vlíněvsi přesahuje 10 ha. Většina sídelních aktivit této kultury ve Vlíněvsi probíhala bez potřeby budování zahloubených objektů. Evidence sídlištních pozůstatků této kultury je v lokalitě silně závislá na dochování kulturní vrstvy (např. překrytím splachy atp.) či výskytem nálezů KZP ve výplních zahloubených objektů z jiných období.

Jediné dva zahloubené objekty KZP se nacházely přibližně ve vzdálenosti 300 m od pohřebiště. Fragmentárnost sídlištní keramiky sice neumožňuje bližší chronologicko-typologické úvahy o synchronizaci s pohřebištěm, zjištěný materiál však neodporuje představě o vzájemném provázání pohřebního a sídlištního areálu v lokalitě.

Zahloubené objekty i jejich širší prostorový kontext vykazují formální analogie s obdobnými objekty i v dalších lokalitách. S určitou pravděpodobností se jedná o objekty, které lze spojovat s potřebami celé komunity, a to buď výrobního, nebo i rituálního charakteru. Zjištěná situace ve Vlíněvsi svojí rozlohou a velikostí pohřebiště nekorresponduje s představou uspořádání sídlišť jako sítě malých usedlostí (srov. *Turek 2008*, 152).

Osteologický materiál, který byl z objektů kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvsi získán, ukazuje vyšší zastoupení dobytka oproti praseti a kategorii ovce/koza.

Literatura

- Besse, M. 2003: L'Europe du 3e millénaire avant notre ère: les céramiques communes au Campaniforme. Lausanne.*
- Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970: Viletice. Ein schnurkeramisches Gräberfeld. Praehistorica 3. Praha.*
- Dobeš, M. – Limburský, P. – Kyselý, P. – Novák, J. – Šálková, T. 2011: Příspěvek k prostorovému uspořádání obytných areálů z konce středního eneolitu. Řivnáčské osídlení ve Vlíněvsi. Archeologické rozhledy 63, 1–50.*
- Dvořák, F. 1931: Nálezy zvoncové keramiky na Kolínsku a Českobrodsku. Památky archeologické 37, 36–45.*
- Hájek, L. 1932: Příspěvek k chronologickému zařazení a vývoji šňůrové keramiky. Památky archeologické 38, 40–42.*
- 1939: Kulturní jámy s keramikou zvoncovitých pohárů. Památky archeologické 41, 119–122.
- 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. Archeologické studijní materiály 5. Praha.
- Limburský, P. 2011: Proměny pravěké krajiny. Živá archeologie 11, 22–25.*
- 2012: Pohřebiště kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvsi. K problematice a chronologii konce eneolitu a počátku doby bronzové. *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 13. Praha.
- Limburský, P. v tisku: To the problem of long timber buildings in the area of the Únětice culture. New finds from the site at Vlíněves in Mělník region.*
- Limburský, P. – Likovský, J. – Velemínský, P. – Fleková, K. 2010: Kostrové pohřebiště vinařické skupiny ve Vlíněvsi, okres Mělník. Stěhování národů – populační skupina a vykrádání hrobů. Památky archeologické 101, 111–168.*
- Mašek, N. 1976: Sídlištní objekt kultury zvoncovitých pohárů v Hostivaři – Praha 10. Archeologické rozhledy 28, 18–30.*
- Ondráček, J. – Dvořák, P. – Matějčíková, A. 2005: Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. Pravěk – suppl. 15. Brno.*
- Pavlu, I. 2000: První sídliště kultury zvoncovitých pohárů na Čáslavsku. In: P. Čech – M. Dobeš edd., Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 195–199.*
- Peška, J. 2009: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc.*
- Sklenář, K. 1966: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky. Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplément 2. Praha.*
- 1973: Okresní muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky II. Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplément 10. Praha.

- Sklenář, K. 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Archeologický místopis okresu Mělník v pravěku a rané době dějinné. Mělník.
- 1985: Okresní muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky III. Zprávy Československé společnosti archeologické 29. Praha.
 - 1989: Okresní muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky IV. Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplément 36. Praha.
 - 1994: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Archeologický místopis okresu Mělník v pravěku a rané době dějinné. 1. Řada oprav a doplňků. Mělník.
 - 1998: Pravěk na soutoku. Mělník.
- Stolz, D. – Stolzová, D. 2002: Nové sídliště kultury zvoncovitých pohárů a další pravěké nálezy na území Králova Dvora. Archeologie ve středních Čechách 6, 163–177.
- Turek, J. 1993: Osídlení z období zvoncovitých pohárů v povodí řeky Bíliny v severozápadních Čechách. Ms. diplom. práce FF UK, Praha.
- 2006: Období zvoncovitých pohárů v Evropě. Archeologie ve středních Čechách 10, 275–368.
 - 2008: Kultura zvoncovitých pohárů. In: E. Neustupný ed., Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit, Praha, 147–169.
- Turek, J. – Foster, P. J. 2000: Výzkum polykulturního naleziště v Tišicích (okr. Mělník). In: Archeologické výzkumy v Čechách 1999. Zprávy České společnosti archeologické – suppl. 42, Praha, 6–7.
- Vencl, S. – Dobeš, M. – Zadák, J. – Řídík, J. 2011: K osídlení kultury řivnáčské na východním okraji Prahy. Archeologické rozhledy 63, 90–135.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. 2008: Kutná Hora – Denemark. Hradiště řivnáčské kultury (ca 3000–2800 př. Kr.). Památky archeologické – suppl. 18. Praha.

Bell Beaker culture settlement finds in Vlíněves, Central Bohemia

Excavation at the Vlíněves site, Mělník distr., in the years 1999–2008 detected two settlement features of the Bell Beaker culture and other probable intrusions of this culture in 8 to 17 later features. Distribution of Bell Beaker settlement evidence at the excavated area indicates a relatively large extent of the whole settlement area, the size of which exceeds 10 ha. Most settlement activities of this culture at Vlíněves were carried out without the need to build sunken features. Evidence of settlement traces at the site strongly depends on the cultural layer preservation (e.g. when covered by sheet wash and the like) or the incidence of Bell Beaker finds in the infill of sunken features from other periods.

The only two sunken Bell Beaker features (Nos. 4855 and 5532) were situated approx. 300 m far from the burial ground. Fragmentariness of the settlement pottery does not allow more detailed chronologic-typological consideration of its synchronization with the burial ground, but the discovered material does not exclude the idea of mutual interconnection of the burial and settlement areas.

The sunken features and their wider spatial context show formal analogies with other similar features at other sites (Praha-Kobylisy; Nebovidy, Kolín distr.; Praha-Lysolaje; Jenštejn, Praha-East distr.; Praha-Hostivař). With certain probability these represent features that can be related to the needs of the whole community, be it of production or even ceremonial nature. The situation detected in Vlíněves, namely its extent and size of the burial ground, does not correspond with the idea of settlements arranged in a network of small homesteads (cf. Turek 2008, 152).

Osteological material obtained from the Bell Beaker features at Vlíněves shows higher representation of cattle compared to pig and the sheep/goat category.

English by *Sylvie Květinová*

Vlíněves – pískovna: rozbor osteologického materiálu

Lenka Kovačiková

Archeologický výzkum ve Vlíněvsi poskytl dva objekty kultury se zvoncovitými poháry s obsahem osteologického materiálu. Výsledky archeozoologické analýzy jsou prezentovány a diskutovány se závěry získanými z dosud málo početně zastoupených lokalit z tohoto období v Čechách.

Čechy – kultura se zvoncovitými poháry – osteologické nálezy

Vlíněves – sand-pit: Osteological material analysis. *The archaeological excavation at Vlíněves detected two features of the Bell Beaker culture containing osteological material. The results of the archaeozoological analysis are presented and discussed in the light of findings from the few sites from this period known in Bohemia.*

Bohemia – Bell Beaker culture – osteological findings

Předmětem archeozoologického rozboru bylo 182 zvířecích kostí a zubů ze dvou objektů (4855 a 5532). V souboru převažovaly zbytky domácích zvířat (*tab. 1; 2*), především skotu (*Bos taurus*) – 26 fragmentů (tj. 14,3 % z celkového množství kostí). Méně početné jsou ostatky prasat (*Sus domesticus*) – 12 (tj. 6,6 %) nebo ovcí a koz (*Ovis aries/Capra hircus*) – 5 (tj. 2,7 %). Kostí malých hospodářských přežvýkavců se nepodařilo odlišit, vyjma rohu z obj. 4855, který patřil ještě nedospělé koze. Divokých druhů bylo v analyzovaném souboru méně. Mezi nález významnější povahy patřil necelý plastron želvy bahenní (*Emys orbicularis*) z obj. 4855. Z této části želviho krunýře se dochovaly rohovitě štítky bližší hlavě (*gularia, humeralia a pectoralia*). Ve stejném objektu byla objevena také dolní čelist hryzce vodního (*Arvicola terrestris*) s uvolněným řezákem. V případě tohoto nálezu z hloubky 0–20 cm se mohlo jednat o recentního hlodavce. Ze skupiny bezobratlých živočichů zůstal zachován pouze fragment schránky blíž neurčeného mlže (*Bivalvia*) nalezený v tomtéž objektu. Druhové určení se nezdařilo u 135 nálezů (tj. 74,2 %), protože zlomky kostí byly většinou malé a nezachovaly se na nich nezbytné determinační znaky. Výskyt celých kostí bez známek poškození zůstal omezen na patní a zápěstní kosti skotu nebo rohy kozy a skotu. Rozměry některých z nich jsou uvedeny v *tab. 3*.

Objekt	Druh/kategorie	Anatomie	S.k.	Vel.	Počet	Rel.věk
4855	hryzec vodní (<i>Arvicola terrestris</i>)	Mandibula + dens	s	20	2	A
	koza (<i>Capra hircus</i>)	Processus cornualis	s	1	1	as
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Costa	d	3	1	nj
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Humerus	d	2	1	sa
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Metacarpus 3	s	3	1	sa
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Metatarsus 5	d	2	1	aa
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Pelvis + acetabulum	d	2	1	S
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Phalanx II		2	1	sa
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Phalanx II		5	1	sa
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Radius	d	5	1	sa
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Scapula	d	2	2	sa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Calcaneus	d	1	1	A
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Calcaneus	s	1	1	A
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Carpale ulnaris	d	20	1	nj
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Cranium		5	2	
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Humerus		5	2	S
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Humerus	s	5	1	sa
skot (<i>Bos taurus</i>)	Processus cornualis	s	2	3	A	

4855	skot (<i>Bos taurus</i>)	Radius	d	3	1	A
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Tibia	d	5	1	S
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Tibia	s	3	1	sa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Ulna	d	2	1	sa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Vertebra caudalis		2	1	sa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Vertebra lumbalis		5	1	aa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Vertebra lumbalis		5	3	sa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Vertebra lumbalis		4	1	sa
	želva bahenní (<i>Emys orbicularis</i>)	Plastron		4	1	sa
	střední savec	Costa		5	2	as
	střední savec	Costa		5	4	nj
	střední savec	Cranium		5	2	nj
	střední savec	Dens		5	1	
	střední savec	Neurčeno		5	3	nj
	velký savec	Costa		5	1	aa
	velký savec	Costa		5	1	nj
	velký savec	Costa		5	2	sa
	velký savec	Neurčeno		5	3	na
	velký savec	Vertebra		5	2	nj
	malý přežvýkavec	Costa		5	1	na
neurčený savec	Neurčeno		5	77		
neurčený mlž (<i>Bivalvia</i>)	Schránka		5	1		
5532	ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	Costa		2	1	nj
	ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	Femur	d	5	1	S
	ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	Femur	d	8	1	sa
	ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	Metatarsus		5	1	nj
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Parietale		5	1	nj
	prase dom. (<i>Sus domesticus</i>)	Tibia	s	2	1	vj
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Carpale 4	d	1	1	A
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Costa		2	1	aa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Costa		5	1	aa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Mandibula	d	5	1	sa
	skot (<i>Bos taurus</i>)	Temporale	s	5	1	sa
	střední savec	Costa		5	4	na
	střední savec	Costa		5	1	sa
	střední savec	Cranium		5	1	nj
	střední savec	Humerus		5	1	na
	střední savec	Humerus	d	4	1	na
	střední savec	Neurčeno		5	1	nj
	velký savec	Costa		4	2	aa
	velký savec	Metatarsus		5	1	nj
	velký savec	Neurčeno		5	4	nj
	velký savec	Scapula		5	1	aa
	malý přežvýkavec	Costa		3	1	js
	neurčený savec	Neurčeno		5	17	

Tab. 1. Zhodnocení zjištěných druhů v objektech kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvesi. Vysvětlivky k tabulce: S.k. (strana): d-pravá, s-levá; Vel. (velikost): 1 – celá; 2 – více než půl; 3 – půl; 4 – méně než půl; 5 – fragment; 6 – malý fragment; 20 – celá kost s poškozením; 0 – celá kost bez epifyzy; 8 – nepřirostlá epifyza; Rel. věk (relativní věk zvířete): aa – asi adultní, A – adultní, na – neadultní, S – subadultní, as – asi subadultní, J – juvenilní, js – juvenilní/subadultní, nj – nejuvenilní, vj – velmi juvenilní.

Tab. 1. Evaluation of the species detected in the Bell Beaker features in Vlíněves. Explanatory notes: S.k. – side: d-right, s-left; Vel. – size: 1 – complete; 2 – more than half; 3 – half; 4 – less than half; 5 – fragment; 6 – small fragment; 20 – complete damaged bone; 0 – complete bone without epiphysis; 8 – non-accreted epiphysis; Rel. věk – comparative age of the animal: aa – apparently adult, A – adult, na – non-adult, S – sub-adult, J – juvenile, js – juvenile/subadult, nj – non-juvenile, vj – very juvenile.

Druh/kategorie	Počet kostí (NISP/N)		Nejmenší počet jedinců (MNI)	
	Obj. 4855	Obj. 5532	Obj. 4855	Obj. 5532
Skot (<i>Bos taurus</i>)	21	5	2	1
Prase domácí (<i>Sus domesticus</i>)	10	2	2	1
Koza (<i>Capra hircus</i>)	1	–	1	–
Ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	–	4	1	–
Hryzec vodní (<i>Arvicola terrestris</i>)	2	–	1	–
Želva bahenní (<i>Emys orbicularis</i>)	1	–	1	–
Malý přežvýkavec	1	1	–	–
Velký savec	9	8	–	–
Střední savec	12	9	–	–
Neurčený savec	77	18	–	–
Neurčený mlž	1	–	–	–
Celkem	135	46	7	3

Tab. 2. Počet neurčených (N) nebo určených kostí, zubů a jejich fragmentů (NISP) a nejmenší počet jedinců determinovaných živočichů (MNI) v obj. 4855 a 5532 ve Vlíněvesi.

Tab. 2. Number of undetermined (N) or determined bones, teeth and their fragments (NISP) and the minimum number of individuals of the determined animals (MNI) in features no. 4855 and 5532 in Vlíněves.

Druh	Anatomie	Rozměr
Skot	patní kost (<i>calcaneus</i>)	maximální délka kosti (Gl): 129 mm, maximální šířka kosti (GB): 45,9 mm
Skot	patní kost (<i>calcaneus</i>)	maximální délka kosti (Gl): 134 mm, maximální šířka kosti (GB): 39,1 mm
Skot	roh (<i>processus cornualis</i>)	obvod báze rohu: 169 mm

Tab. 3. Rozměry některých kostí v souboru měřené podle kritérií *von den Driesch* (1976).

Tab. 3. Dimensions of some bones from the assemblage measured following the criteria of *von den Driesch* (1976).

V přehledu anatomie hospodářských druhů se objevovaly nejen zlomky lebek a axiálního skeletu, ale i končetin. Velmi omezený výskyt zubů v souboru znemožnil prokazování úmrtního věku zvířat podle dentice. Proto bylo věkové určení provedeno na základě posouzení stavu epifýz některých kostí končetin (*Silver 1969*). U skotu byl evidován nejméně jeden jedinec mladší 4 let. Věk prasat obvykle nepřesáhl 1 rok. Ovce a kozy se dožívaly nejvýše 3 let. Navzdory tomu, že bylo získáno jen několik údajů o věku zvířat, lze říci, že v souboru převažovaly zbytky tělesně nedospělých jedinců.

Na některých kostech, např. na bederním obratli skotu (obj. 4855), na žeburu blíže neurčeného savce střední velikosti (obj. 5532) nebo na čelní kosti kozy (obj. 4855), byly objeveny drobné zářezy. Tyto zásahy lze spojovat se získáváním masa, případně surovin (např. rohoviny). Zčásti opálené nebo spálené kosti byly zachyceny výhradně v obj. 4855. V celkové kvantifikaci souboru se jednalo o 12 kostí (6,6 % ze všech analyzovaných nálezů). Takto modifikované fragmenty kostí byly smíchány s osteologickým materiálem bez jakýchkoliv stop opálení, což by naznačovalo odpadní charakter souboru. Součástí zpracovávaných souborů byly i dva kostěné artefakty (štípaný špičák prasete a kostěný hrot zhotovený z nártní kosti ovce nebo kozy).

Při vzájemném srovnání souborů z obou objektů (obj. 4855 a 5532) byla zjištěna přibližně srovnatelná určitelnost osteologického materiálu (ca 24 %). Druhové spektrum bylo v obj. 4855 poněkud rozmanitější, což mohlo být ovlivněno větším množstvím analyzovaného materiálu v tomto objektu. Vzájemné zastoupení kostěných zbytků skotu a prasat bylo v obou objektech srovnatelné. Odlišnosti vykazovalo zastoupení nálezů ovce/kozy, resp. kozy, vůči praseti. Avšak vzhledem k nízkým četnostem kostí a zubů v souborech není tento závěr nepochybný. V případě opakovaného zjištění ve více

lokalitách by bylo možné situaci interpretovat např. jako rozdílnou intenzitu chovu či odlišnou periodicitu porážky uvedených druhů ve srovnání se skotem a prasaty.

Ze sídlištních osteologických souborů jiných kultur z Vlněvsí byly dosud studovány nálezy kultury řivnáčské (Dobeš *et al.* 2011, 403–407). Pro ně je typická větší variabilita jak v množství analyzovaného materiálu v objektech, tak v určitelnosti i v druhovém zastoupení. Bezpochyby se zde projevuje především větší různost v typech archeologických objektů řivnáčské kultury. Při srovnání se soubory zvoncovitých pohárů je tak vhodnější hovořit spíše o ne zcela průkazných odlišnostech, příp. o různých trendech.

V souborech obou kultur opět dominovaly nálezy skotu oproti nálezům ovcí/koz a prasat. V řivnáčském materiálu byly v několika případech zachyceny zbytky psa (*Canis familiaris*). Oproti souborům kultury zvoncovitých pohárů byly častěji evidovány nálezy ovcí/koz než prasat. Výskyt zbytků prasat byl nižší. Lze pouze spekulovat, zda odlišné zastoupení zbytků hospodářských zvířat v obou kulturách bylo způsobeno jiným způsobem hospodaření, či početně větším zastoupením sídlištních objektů řivnáčské kultury.

Srovnatelné osteologické soubory původem ze sídlištního kontextu kultury se zvoncovitými poháry z Čech byly zachyceny při archeologickém výzkumu v Praze-Hostivaři (1 objekt), v Radovesicích, okr. Teplice (1 objekt), a bývalých Liptic, okr. Teplice (22 objektů). Souhrnné zpracování souboru z Radovesic bylo nutné ze srovnání vyloučit, a to z důvodu nerozlišení nálezů původem ze sídlištních objektů a hrobů (Peške 1976; Beech 1993a; 1993b). Určitelnost souboru z Vlněvsí byla ve srovnání s uvedenými lokalitami nízká. Toto zjištění však do značné míry záviselo na výsledcích archeozoologické analýzy zvířecích kostí a zubů z Liptic, kde všechny objekty obsahovaly ve výplních malé množství osteologického materiálu. Ve všech lokalitách byl potvrzen vyšší výskyt kostěných zbytků skotu, přičemž v Praze-Hostivaři výrazně dominoval (89 %). Poměr výskytu kostí ovcí/koz a prasat v Praze-Hostivaři a Radovesicích byl srovnatelný, přičemž v Hostivaři bylo početní zastoupení kostí těchto druhů spíše okrajové. V obou lokalitách byly v osteologickém materiálu potvrzeny kosti jelena lesního (*Cervus elaphus*), ve Vlněvsí nikoli. V Radovesicích nemusí výskyt parohového kopáče jelena indikovat výhradně lov, neboť se může jednat o využití shozu parohů. Přítomnost kostěných zbytků dalších druhů např. zajíce polního, psa, želvy bahenní, hryzce vodního na některých sídlištních zvoncovitých poháry nelze vzájemně srovnávat, neboť se může jednat o místní specifika.

Z výše uvedeného srovnání osteologických souborů původem ze sídlištního kontextu kultury se zvoncovitými poháry v Čechách je patrná značná torzovitost současných znalostí. Početně lépe reprezentované sídlištní nálezy na Moravě však podávají srovnatelný obraz druhového zastoupení. V souboru z Holubic, kde byla prokázána vyšší taxonomická určitelnost zvířecích kostí oproti českým nálezům (srov. Peške 1985, 429), byl skot (co se nálezů týče) shodně nejvýznamnějším hospodářským zvířetem, v menší míře doprovázený nálezy ovcí/koz a prasat. Množství nálezů ovcí/koz a prasat se přibližně shodovalo. Ojedinele se vyskytující kosterní a jiné pozůstatky dalších živočichů (např. psa, koně, jelena, srnce, zajíce, křečka či dalších hlodavců, obojživelníků, ryb a měkkýšů) zjištěné v moravských osteologických souborech při interpretaci pouze dokreslují celkový obraz fauny bez možnosti hlubších interpretací (Ondráček – Dvořák – Matějčková 2005, 15).

Vysoké zastoupení kostí skotu zjištěné ve Vlněvsí bylo shodně potvrzeno i v jiných lokalitách v Čechách. Mezi nálezy registrované ve větší míře patřily také kosti ovcí/koz a prasat. Ojedinele byly evidovány zbytky hryzce vodního a želvy bahenní. K zajímavým otázkám navazujícího výzkumu bude bezpochyby patřit objasnění zjištěného rozdílu v množství nálezů prasat ve prospěch ovcí/koz u řivnáčské kultury a kultury se zvoncovitými poháry. Bližší osvětlení této situace s přihlédnutím k vlivu místně specifických podmínek přírodního prostředí, v současné době, s ohledem na absenci areálů s nálezy z obou těchto kultur, zatím nelze.

Literatura

- Beech, M. 1993a*: A report on animal bones from the Bell Beaker settlement at Liptice, N. W. Bohemia, Czech Republic. In: J. Turek, Osídlení z období zvoncovitých pohárů v povodí řeky Bíliny v severozápadních Čechách. Ms. diplom. práce FF UK Praha, 191–198.
- *1993b*: A report on animal bones from the Bell Beaker settlement at Radovesice, Teplice district, N. W. Bohemia, Czech Republic. In: J. Turek, Osídlení z období zvoncovitých pohárů v povodí řeky Bíliny v severozápadních Čechách. Ms. diplom. práce FF UK Praha, 180–189.
- Dobeš, M. – Limburský, P. – Kyselý, R. – Novák, J. – Šálková, T. 2011*: Příspěvek k prostorovému uspořádání obytných areálů z konce středního eneolitu. Řivnáčské osídlení ve Vlněvsi. *Archeologické rozhledy* 63, 375–424.
- von den Driesch, A. 1976*: A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. Peabody Museum Bulletin 1. Harvard University.
- Limburský, P. 2013*: Sídlíštní nálezy kultury se zvoncovitými poháry ve Vlněvsi, okr. Mělník. *Archeologické rozhledy* 65, 175–192.
- Ondráček, J. – Dvořák, P. – Matějčková, A. 2005*: Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. *Pravěk – Supplementum* 15. Brno: Ústav archeologické památkové péče.
- Peške, L. 1976*: Osteologické nálezy v sídelním objektu kultury zvoncovitých pohárů z Prahy Hostivaře. *Archeologické rozhledy* 28, 30–31.
- *1985*: Osteologické nálezy kultury zvoncovitých pohárů z Holubic a poznámky k zápřahu skotu v eneolitu. *Archeologické rozhledy* 37, 428–440.
- Silver, I. A. 1969*: The Ageing of Domestic Animals. In: D. Brothwell – E. S. Higgs eds., *Science in Archaeology*, London: Thames and Hudson, 283–302.

LENKA KOVAČIKOVÁ, Přírodovědecká fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie a katedra zoologie, Branišovská 31, CZ-370 05 České Budějovice
lenka.kovacikova@gmail.com

Andalusi sherds from Prague

Petr Charvát – Ladislav Hrdlička – Claire Delery

Two fragments of lustre-glaze tableware excavated at the Týn merchant inn in the Staré-Město quarter of Prague, the archaeological deposition context of which may be dated into the turn of the 13th and 14th century, represent products of Andalusi pottery workshops of 12th and early 13th centuries. The route by which this tableware service came to Prague is difficult to trace. It seems most logical to link the introduction of this luxury pottery with the wave of Andalusi products, especially precious textiles, supplying the highest circles of Bohemian society roughly between 1250 and 1320. This commercial operation might have followed up the trade ventures of Andalusi-oriented entrepreneurs furnishing customers of western Europe along the Atlantic coast with luxury items originating in Andalusi production plants. An alternative to this idea is represented by the possibility that the vessels came to Prague in the baggage of some of its Jewish residents.

Middle Ages – Prague – commerce – Spain – Almohad empire

Andaluské střepy z Prahy. Dva zlomky přepychové stolní keramiky s lustrou glazurou, nalezené při výzkumu Týnského dvora v Praze v archeologickém kontextu uloženém nejspíše na přelomu 13. a 14. stol., představují výrobky andaluských dílen almohádského období Iberského poloostrova a byly zhotoveny nejspíše ve 12. či raném 13. století. Rekonstruovat cestu tohoto přepychového stolního servisu z Andalusie do Prahy není jednoduché. Nejlogičtější řešení tu představuje myšlenka transportu v důsledku almohádského obchodu se zeměmi západní Evropy podél jejího atlantického pobřeží až do oblasti Severního a Baltského moře. Druhou a stejně dobře představitelnou alternativu představuje přivezení souboru luxusního stolního zboží některým z židovských obyvatel středověké Prahy.

středověk – Praha – obchod – Španělsko – almohádské impérium

The finds, their Prague context and description

Some time in 2001 or early 2002, the late Ladislav Hrdlička, whose untimely death is to be profoundly regretted, entrusted to the first of the present authors the task of analysis and interpretation of two sherds markedly differing from common medieval pottery of Prague which he had found in his excavations of the Týn merchant-inn precinct in Prague.¹ This contribution focuses on these pottery fragments, representing an addition to the hitherto very small number of vestiges of Islamic pottery in east-central Europe.

Both sherds, constituting the contents of bag No. 868/79, turned up in layer 229 according to section 26 (= layer 26 in section 30, see *Hrdlička 2005a*, 90 Plan 13 for the situation of sections) in the northern part of trench IV of the excavation in the Týn merchant inn of Prague at building plot No. 1065 in 1979 (*Beneš 1999*; *Hrdlička 1990*, I/2, 70, 173; III, Plans 60, 73, 77, 90; IV/2, Plates 713–715; *Hrdlička 2005a*, 162–198, in general 89–198; *Hrdlička 2005b*, 136 sub No. 586 with ref.). Layer 229/26, a thin, grey-brown, incoherent stratum of coarse sand with small quartz pebbles and *opuka* limestone (*Hrdlička 2005a*, 189, sub No. 437), came into contact with (might have been abutting a stake in) post-hole 226, and thus likely to post-date it in time. Together with feature 47, post-holes 226 and 227 it may represent a component of wooden civil architecture covering the inner area of Týn at the level of the „Gothic pavement“ of the turn of 13th and 14th century (*Hrdlička 1990*, III, Plans 77 and 90).

¹ It is to be greatly regretted that Mr. Ladislav Hrdlička passed away before he could to see these research results published. As, however, he had not only found the sherds in his excavation, but he charged the first of the present authors with a mission to interpret them, we deem it just and proper to include him posthumously among the authors of this contribution.

The accompanying pottery (Hrdlička 2005a, 169, fig. 42) indicates a deposition date of our sherds sometime during the advanced 13th or, at the very latest, incipient 14th century.

The Týn merchant inn represents a Prague site most intimately connected with international trade activities (on the area and its archaeological exploration see Hrdlička 2005a, 7–16, and Černá – Podliska 2008, 252–253). First occupied most probably at the close of eleventh century or beginning of twelfth (Hrdlička 2005a, 8, 13 fn. 5) it experienced its *floruit* period in the 13th century and subsequent ages. All merchants visiting the markets of medieval Prague were under obligation to store their goods in the Týn precinct, and to offer them for sale there. A ditch enclosed its original area in the course of the early 13th century; at the close of the same century, when the area needed for the trade activities did not suffice, the enclosure received an extension in the eastward direction and from now on, a stone wall, built instead of the disused ditch, encircled the Týn precinct. In that time, but probably later, the area also received a supplement to the wheeling and dealing of its incumbents in the form of a „Gothic“ stone pavement, on which coins struck under king Wenceslas II (1283–1305) turned up (Hrdlička 2005a, 5).

The sherds represent one a fragment of a lower part of a small pedestaled jug (1), the other a body fragment of a similar – or even the same – pottery vessel decorated by plastic ribs on the outside (2). Are these vestiges of an ornamental pattern or of an inscription?

The maximum dimensions of the first fragment are 47.5 and 28.2 mm, the outer diameter of its pedestal amounts to 38 mm. The thickness of its wall equals to 9.8 mm while the bottom reaches the thickness of 4.0 mm. The colour of this fragment can be characterized as oscillating between white, light ochre and pinkish colours, and its material, of pottery character (not faience), fits the classification „fine“ (no visible clusters or condensation nuclei in the ceramic paste), tending to come off in flakes. The inside of this sherds bears a tin glaze of honey- to yellowish colour displaying *craquelure* in regular polygonal fields. Outside, the lowermost part of the body shows a white lead glaze. The highest surviving part of the vessel exterior boasts a horizontal zone of shiny, metallic lustre glaze of pink to deep red colour. The firing of this fragment falls within the category „medium“ (the sherds emits a sound but does not „ring“ when stuck) and its hardness into the category of „high“ (a steel point leaves hardly perceptible traces on it). As to technology, no safe judgments can be pronounced because of the fragment's small size and careful surface treatment, but to all appearances, the vessel might have been wheel-thrown.

The other, body fragment, the maximum dimensions of which amount to 40.5 and 26.0 mm and its thickness to 5.0 mm, also shows a colour oscillating between white, light ochre and pinkish, with the pinkish hue being more prominent. Its pottery (not faience) material also falls within the „fine“ category. Its inner part shows a lead glaze of honey- to yellowish colour displaying *craquelure* in regular polygonal fields, and its outer surface a white design in reserve on the deep red lustre. The firing and hardness of the body fragment can be designated as „medium“; the sherd emits a sound but does not „ring“ when stuck and a point of metal leaves visible traces on it. Again, the technology of its production cannot be assessed safely because of its small size and careful surface finish, but the parts protruding from the outer surface are matched by cavities on the inside. The vessel could thus have been mould-pressed, but no firm judgments can be proposed (for a description in Czech see Charvát 2003, 493–494).

What other imported finds from the Týn merchant inn?

The Týn area yielded other finds coming from faraway lands but the evidence which they offer is far from clear. A Byzantine copper coin, *foliis*, struck some time between 970 and 1030 and found in an archaeological context dating to the second half of 12th century, belongs to these (Militký 2006, 131). One of the excavations situated close to the Týn enclosure (house on plot No. 1064/I at Týnská ulička) has brought forth a tiny fragment of foreign glass bearing painted decoration in gold and enamel, of Byzantine (or Near Eastern?) origin, and probably of 12th-century date; now Černá – Podliska 2008, 240–241, fig. 7: A on p. 244 and pp. 245 and 251).

Does this indicate Byzantine connections for the resident (also Jewish) merchant elites?

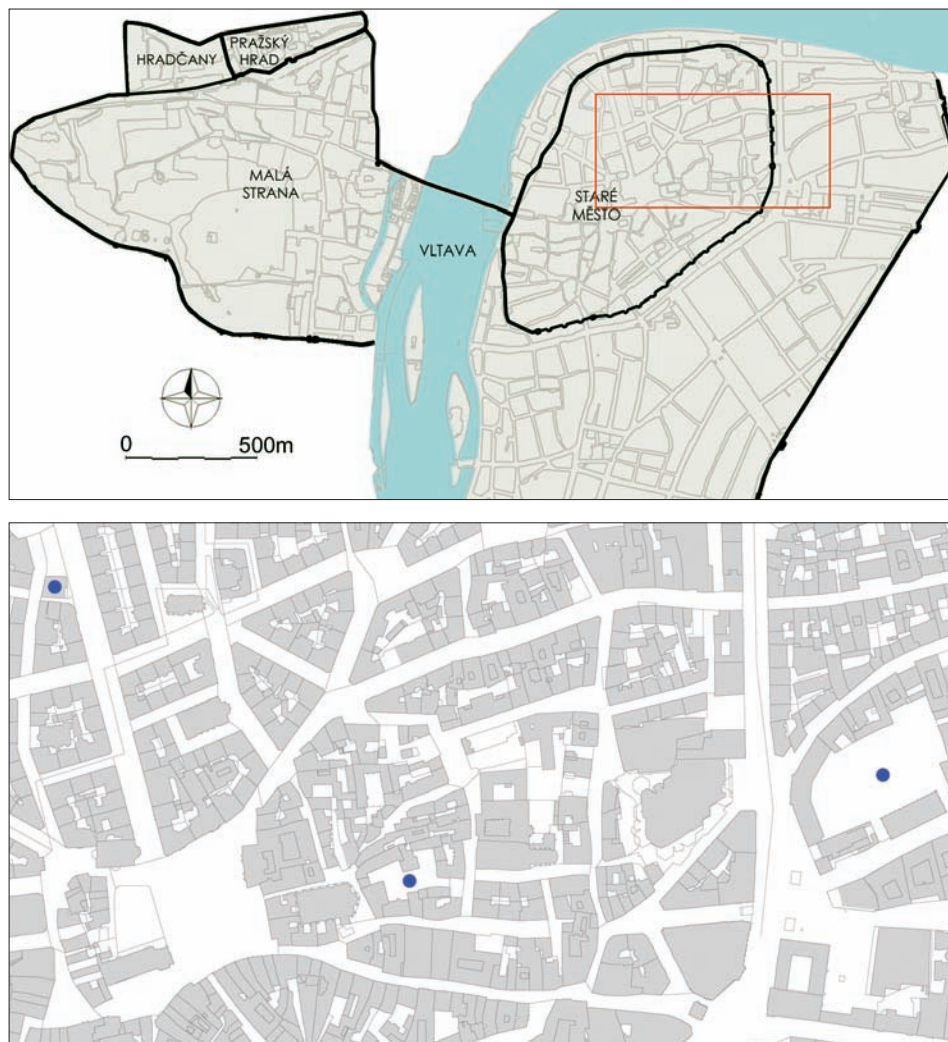

Fig. 1. Above: The northern part of the urban agglomeration of Prague in the Middle Ages. The area within the Old Town is indicated by the rectangular oblong. Below: the area of the Old Town of Prague with sites mentioned in the text plotted on (from left to right: the Old-New Synagogue, the Týn merchant inn, the Náměstí-Republiky area). Plan, based on a matrix supplied by J. Čiháková, drawn by Kateřina Vytejčková. Obr. 1. Nahoře: Severní část městské aglomerace středověké Prahy. Dole: plán relevantní části Starého Města pražského s označením míst uvedených v textu (zleva doprava: Staronová synagoga, Týnský dvůr, náměstí Republiky). Kresba: Kateřina Vytejčková na základě podkladů dodaných Jarmilou Čihákovou.

The Andalusí connection

Two fragments of pottery decorated by means of metallic lustre glaze came to light during excavations in a commercial area of Prague. They come from closed pottery shapes, doubtlessly from a small jar or a small jug. The metallic lustre displays a red colour and at least one of the fragments has been pressed in a mold.

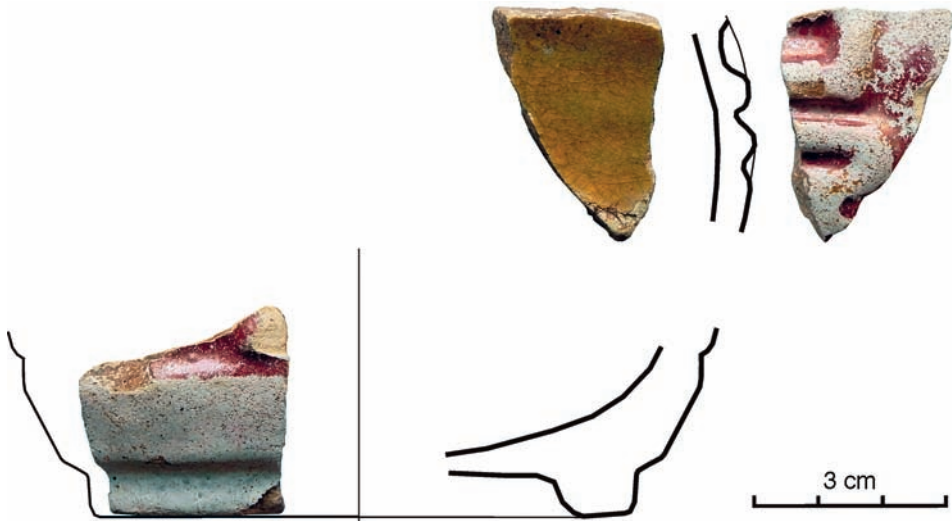

Fig. 2. Praha, Týn merchant inn, plot No. 1065, layer No. 229. Below left: Fragment No. 868/79 (1), obverse and section. Above right: Fragment No. 868/79 (2), obverse, section and reverse. Drawing and photos by Karel Nováček.

Obr. 2. Praha-Týnský dvůr, parcela č. 1065, vrstva 229, dva importované keramické zlomky. Vlevo dole zl. 868/79 (1), lícní strana a profil. Vpravo nahoře zl. 868/79 (2), lícní strana, profil a rubní strana. Kresby a foto Karel Nováček.

The items belong to a production category of limited extent. Pottery creations of this kind came from masters of al-Andalus active between the middle of 12th to the beginning of 13th century, when the Iberian peninsula was dominated by the Almohad empire. Workshops turning out this kind of tableware include those of the port city of Almería in the southeastern part of al-Andalus (*Muñoz Martín – Flores Escabosa 2005; Muñoz Martín – Flores Escabosa 2007*), and, without any doubt, also those of the port of Jerez de la Frontera (*Martín Patino – Garrote Martín – Fernández Gabaldón 1987–1988*), which blossomed into a most important city during the Almohad age because of the burgeoning of maritime traffic linking the "two capitals" of the empire, Marrakesh and Sevilla.

Most of the juglets bearing mould-pressed metallic-lustre decoration have been discovered at al-Andalus, frequently in port cities situated along its coastal regions: Alcacer do Sal, Mértola, Cadix, Málaga, Sevilla, Jerez de la Frontera, Almería (*Cavaleiro Paixão – Faria – Carvalho 2001; Gómez Martínez 2001, 126, cat. No. 34; Gómez Martínez 1997; Cavilla Sánchez Moreno 2005; Gómez Moreno 1940; Fernández Gabaldón 1986; 1987; Flores Escabosa – Muñoz Martín – Lirola Delgado 1999*), but, in a few cases, also in the mainland, at Córdoba and Granada (*Martín Caviro 1991, 71, Nos. 47 and 48*). A sprinkling of items of this kind came to the day at Morocco and isolated examples turned up as far as the Egyptian sites of Cairo and Alexandria (*Rosser-Owen 2010, p. 43, cat. No. 28; Dectot – Makariou – Miroudot 2008, 79, cat. No. 53; Mehrez 1959, 399–401; Martín 1929, lám. 12; Baghat 1922*).

By their rather extensive diffusion area, finds of this exquisite lustreware fall within the dynamics of both mainland- and maritime commercial enterprise within the Almohad empire, and, in a more general fashion, within such ventures of the coeval Mediterranean area. The same age witnessed the imports of other Spanish products into Cairo, such as pottery bearing the *cuerda seca* decoration.

The presence of such items at Prague is thus also likely to be understood in the context of international trade. Much as in other cases of imported-ware finds distant from the production area and situated within the European mainland, they represent isolated finds.

Which way from al-Andalus to Bohemia?

In the original publication (*Charvát 2003*), one of us pondered long upon a possible Italian, specifically Venetian, mediation in the bringing of these tableware items from the shores of the Mediterranean to the distant central European country. This author believes now that another possibility, at least as viable as that of the Venetian link, may be presented focusing upon the evidence of Almohad trade with western Europe along its Atlantic shores as far as the Northern and Baltic seas, as indicated in one of his earlier works (*Charvát 1998*, 25–26). It seems that after its initial *floruit* period, the Almohad empire encountered obstacles which its managers chose to remedy by wholesale exports of luxury goods to consumers within twelfth-to-thirteenth-century Christian Europe, only too eager to demonstrate their (in many cases newly acquired) status by conspicuous display and consumption of exotic dress, fashion articles and foods (see now *Fromherz 2009*, esp. 47–52). The route of this trade is marked by material vestiges of Almohad wealth left behind in lands of western and northern Europe.

In a stained-glass image from the Chartres cathedral of northern France, the Magi bring, among other gifts to the newborn Jesus, coins struck by Almoravid rulers shortly before 1147 (*Stenon 1998*, 136–138). Golden Almohad coins, re-worked into precious ornaments, have turned up in the Netherlands and northern Germany (*Koers – Lanting – Molema 1990*; *Lanting – Molema 1993–1994*; *Schulze-Dörrlamm 1992*, 437, No. 9), from the area of which we also know of textiles from al-Andalus (*Jaacks 1993*).

This connection may have been of great interest to Bohemia of the early 13th century, which had by then maintained traditional commercial links to the Baltic area for some two centuries already (see especially *Tomková 1996*, and more recently *Novák 2010*). Some notable facts reveal that this connection lived, and was well, throughout the (at least earlier) thirteenth century. First and foremost, in the year 1205 king Přemysl Otakar I of Bohemia deemed it worthwhile to marry his daughter Margaret, who subsequently became queen Dagmar, to Waldemar II Sejr, ruler of Denmark (*Cawley – FMG 2006–2011*). Queen Dagmar died as early as 1212 or 1213 and her remains found the last refuge in St. Bendt church of Ringsted, where a Byzantine-style cross was found during an examination of her remains (*Pavlík 1993*, 18–20).² Only later in the 13th century did the focus of Bohemian contacts with the long-distance trade networks shift by 180° to Italy (see *Charvát 2003*, and, most recently, *Charvát 2008*).

A substantial amount of evidence gathered during recent years especially thanks to the research of Ms. Milena Bravermanová shows that the volume of textile imports from al-Andalus into Bohemia in the advanced 13th and early 14th century was far from negligible. Luxury textiles of Andalusí origin turned up in the tombs of Bohemian king Přemysl Otakar II (1253–1278), Austrian duke Rudolph (died 1300) and Bohemian king Rudolph (died 1307, *Bravermanová 2002*), situated in the cathedral of St. Guy at the Prague Castle. Other garments of such materials appeared in tombs of at least some bishops of Prague, laid to rest in the same shrine, the most prestigious funerary site of medieval Bohemia. Such items constituted parts of sepulchral attires of bishops Nicholas (died 1258, *Bravermanová 2004*, 604–610, and *Bravermanová 2007*) and Tobias of Bechyně (died 1296, *Bravermanová 2004*, 603). Finds of Andalusí or possibly Andalusí woven matter from saintly tombs present more difficulties to chronological classification, as the most prestigious objects and structures within St. Guy cathedral underwent repeated refurbishments and repairs in different periods of time. Some textiles of probably medieval origin, imported from the Iberian peninsula, came to light among fragments from the tomb of St. Wenceslas, the patron saint of Bohemia (*Bravermanová 2010a*, 156 fn. 41 and 158–159; *2010b*, 192–194).

² Another indication is offered by the *Oriente iam sole I*, a Bohemian Christian legend of the second half of 13th century describing the life and deeds of Saint Wenceslas, a martyred duke of Bohemia († 935). Here king Erik IV Plovpenning of Denmark (1241–1250), seeking penance for his deeds from Jesus Christ, received from Him in a dream an instruction to establish and build a monastery dedicated to St. Wenceslas. This the king duly accomplished, having founded a St. Wenceslas's church at Reval (present-day Tallinn, Estonia) and endowed a community of Cistercian nuns there in 1249 (*Nastalska-Wišnicka 2010*, 168–169, 327–328).

All this points to the conclusion that importation of luxury wares of Andalusian origins into medieval Bohemia falls in between, by and large, 1250 and 1320, and indicates the chronological range most probable for the introduction of these items of lustre-glaze tableware into some of the prominent households of Prague.

Any alternatives for the Atlantic route?

The above cited observations seem to point logically to a conclusion that the lustre-glazed fragments from the Týn merchant inn actually came into the country in consequence of international-trade activities linked to the ways of diffusion of Almohad-empire luxury goods. Let us, however, not be blind to other possibilities of transport of such precious and ostentatious display wares through other channels, and by other carriers and carried agencies. One of the alternatives that springs to our mind almost automatically is the introduction of fine tableware by wealthy and independent merchants of Jewish origin; a recent review of Muslim-Slav commerce in which Jewish entrepreneurs figure prominently has been provided by *Ahmad Nazmi (1998)*. Can we marshal any arguments for this trajectory?

Written records describing the stormy events at Prague linked with the passage of the first crusader armies in 1096 make it plain that at that time, Prague (BRGA) was not only known to the Jewish communities of Europe, but that it denoted by then the settlement focus in the area of the later Staré-Město (Old Town) along the entire right bank of the Vltava river, from the residence of Bohemian dukes at Vyšehrad as far as the bridge, replaced later by the Judith- and Charles bridges (*Haverkamp 2005*, 39–41, 260–261, 466, 482). It thus seems that after the year 1000, this area did, in fact, host the major Jewish settlement, subsequent to the earliest Jewish establishment on the left bank of Vltava under the ramparts of the Prague Castle (at present-day Malá-Strana, or, the Lesser Quarter), which might once have extended its hospitality to the Andalusian traveller and diplomat Ibrāhīm ibn Ya'qūb (on the medieval Jewish community of Prague see most recently *Doležalová 2007*).

Current archaeological information gives the time around 1100 as the very first occupation period of the Týn merchant inn (*Hrdlička 2005a*, 8, 13 fn. 5). The same age, at the turn of the 11th and 12th centuries, saw the beginnings of Judaist-oriented settlement in the Josefov quarter of the Old-Town area, the traditional Jewish ghetto of Prague (*Dragoun 2003*).

Also, the Týn merchant inn lies at a walking distance from *náměstí Republiky*, a major Prague square in which the recent archaeological excavations documented elite residences of late 12th and early 13th century. Among other finds, these excavations have yielded an eleventh-to-thirteenth-century ring of gold with a Roman cameo depicting the goddess of victory, and bearing an inscription in Hebrew characters giving a personal name, Moshe bar Shelomo (*Zavřel – Žegklitz 2007; Kašpar – Žegklitz 2009*).

The chronological range of initial contacts between central Europe and al-Andalus after 1000 A.D. is hinted at by a set of eleventh-century Andalusian ivory carvings mounted on the binding of codex CLM 23 630 (Bayerische Staatsbibliothek in München), originally perhaps belonging to the Salzburg archbishopric (*Plaschka – Drabek 1991*, 548–549).

From all this it follows that the right-bank area of the Vltava river, including quarters close to the Týn merchant inn, had been hosting a Jewish population at least from the turn of the 11th and 12th centuries. This population included wealthy and influential citizens who could well afford luxury tableware brought to the Bohemian capital from Andalusian workshops.

Conclusions

Two fragments of lustre-glaze tableware excavated at the Týn merchant inn in the Staré-Město quarter of Prague, the archaeological deposition context of which may be dated into the turn of the 13th and 14th century, represent products of Andalusian pottery workshops of Almohad age, falling to 12th and early 13th centuries. The route by which this tableware service came to Prague is difficult to trace. It seems most logical to link the introduction of this luxury pottery with the wave of Andalusian

products, especially precious textiles, supplying the highest circles of Bohemian society roughly between 1250 and 1320. This commercial operation might have followed up the trade ventures of Andalusi-oriented entrepreneurs furnishing customers of western Europe along the Atlantic coast with luxury items originating in Andalusi production plants. An alternative to this idea is represented by the possibility that the vessels came to Prague in the baggage of some of its Jewish residents. The Jewish community of medieval Prague, residing in the Staré-Město area at least from about 1100, definitely included citizens wealthy and influential enough to give expression to their status by dining on exquisite tableware never seen before in Prague.

Bibliography

- Baghat, A. 1922:* La céramique égyptienne de l'époque musulmane. Bâle.
- Beneš, J. 1999:* Osteologický posudek z lokality: Praha 1 – Staré Město, Týnský dvůr ppč. 1065, výzkum AÚ a MMP v r. 1978–79. Ms. depon. in Archiv of the Institute of Archaeology Praha čj. 4154/99.
- Bravermanová, M. 2002:* Tkaniny z tumbry Přemysla Otakara II. *Archaeologia historica* 27, 649–668.
- 2004: Hroby pražských biskupů v katedrále sv. Víta na pražském Hradě. *Archaeologia historica* 29, 599–613.
- 2007: Pohřební výbava pražského biskupa Mikuláše. *Archaeologia historica* 32, 477–489.
- 2010a: Osudy hrobu svatého Václava – Die Schicksale des Sankt Wenzelsgrabes. In: P. Kubín ed., *Svatý Václav – Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, Praha, 149–166.
- 2010b: Die Gräber der böhmischen Heiligen auf der Prager Burg. In: E. Doležalová et al. edd., *Die Heiligen und Ihr Kult im Mittelalter. Colloquia Mediaevalia Pragensia* 11, Praha, 181–202.
- Cavaleiro Paixão, A. – Faria, J. C. – Carvalho, R. 2001:* Contributo para o estudo da ocupação muçulmana no Castelo de Alcácer do Sal : o convento de Aracoelli. *Arqueologia Medieval: Revista do Campo Arqueológico de Mértola* 7, 197–210.
- Cavilla Sánchez Moreno, F. 2005:* La cerámica almohade de la isla de Cádiz (Yazirat Qâdis). Cádiz.
- Cawley, Ch. – FMG 2006–2011:* Medieval lands, accessible from the address <http://fmg.ac/Projects/MedLands/BOHEMIA.htm#PremyslOtakarIIdied1230>, cited September 3rd, 2011.
- Charvát, P. 1998:* Dálkové styky českých zemí a Hedvábná cesta v raném středověku (do roku 1300). In: Ľ. Obuchová – P. Charvát edd., *Hedvábná cesta. Soubor studií pracovní skupiny „Orientalia Bohemica – České země a Orient do roku 1500“*, Praha, 11–38.
- 2003: Katalánci v Praze? K novým nálezům keramických importů z Týnského dvora. *Archaeologia historica* 28, 493–501.
- 2008: Přemysl Otakar II. a poslední křížová výprava. In: P. Sommer – Vl. Liščák edd., *Odorik z Pordenone: Z Benátek do Peking a zpět – Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století – Odoric of Pordenone: From Venice to Peking and back. Meetings on the roads of the Old World in the 13th–14th centuries. Colloquia Mediaevalia Pragensia* 10, Praha, 125–135.
- Černá, E. – Podliska, J. 2008:* Sklo – indikátor obchodních a kulturních kontaktů středověkých Čech. In: P. Sommer – Vl. Liščák edd., *Odorik z Pordenone: Z Benátek do Peking a zpět – Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století – Odoric of Pordenone: From Venice to Peking and back. Meetings on the roads of the Old World in the 13th–14th centuries. Colloquia Mediaevalia Pragensia* 10, Praha, 237–256.
- Dectot, X. – Makariou, S. – Miroudot, D. eds. 2008:* Reflets d'or: D'Orient en Occident la céramique lustrée IXe–XVe siècle. Exposition Musée de Cluny 2008. Paris.
- Doležalová, E. 2007:* Pražská židovská obec ve středověku a její mezinárodní kontakty. In: E. Doležalová – R. Šimůnek – D. Dvořáčková – A. Pořízka edd., *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha, 349–357.
- Dragoun, Z. 2003:* Záchraný výzkum ve Staronové syngoze v Praze a posouzení jeho výsledků z hlediska etnického určení zdejšího osídlení. *Archaeologia historica* 28, 255–266.
- Fernández Gabaldón, S. 1986:* Aproximación al estudio de un lote de cerámicas de vedrio blanco en Jerez de la Frontera. Calle de la Encarnación. In: *Actas del primer Congreso de Arqueología Medieval Española (Huesca 1985)*. Vol. 4, Zaragoza, 343–362.
- 1987: El yacimiento de la Encarnación (Jerez de la Frontera): bases para la sistematización de la cerámica almohade en el S. O. peninsular. *Al-qantara: Revista de estudios árabes* 8, fasc. 1–2, 449–474.

- Flores Escabosa, I. – Muñoz Martín, M. – Lirola Delgado, J. 1999: Las producciones de un alfar islámico en Almería. *Arqueología y territorio medieval* 6, 207–240.
- Fromherz, A. 2009: North Africa and the Twelfth-Century Renaissance: Christian Europe and the Andalusí Islamic Empire. *Islam and Christian-Muslim Relations* 20, 43–59.
- Gómez Martínez, S. 1997: Loiza dorada de Mértola. *Arqueologia Medieval* 5, 137–162.
- 2001: Cerámica. In: Museu de Mértola. *Arte Islâmica, Mértola*, 126.
- Gómez Moreno, M. 1940: La loza dorada primitiva de Málaga. *Al-Andalus* V 2, 383–398.
- Haverkamp, E. 2005: Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen während des Ersten Kreuzzuges. *Monumenta Germaniae Historica. Hebräische Texte aus dem mittelalterlichen Deutschland Bd. 1. Hannover*.
- Hrdlička, L. 1990: Praha 1 – Staré Město, Týnský dvůr ppč. 1065. NZ o archeologickém výzkumu AÚ a MMPv I. 1978–1979, díl I/2–IV, 1990. Ms. depon. in Archiv of the Institute of Archaeology Praha čj. 3586/90.
- 1998: Praha 1 – Staré Město, Týnský dvůr ppč. 1065. NZ o archeologickém výzkumu AÚ a MMPv I. 1978–1979, díl I/1, 1998. Ms. depon in Archiv of the Institute of Archaeology Praha, čj. 198/98.
- 2005a: Týnský dvůr a středověká Praha – Archeologický výzkum 1976–1986. Praha.
- 2005b: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území městské památkové rezervace – Prague – detailed map of archaeological reference points on the territory of Prague ancient monuments reservation. Praha.
- Jaacks, G. 1993: Kostümgeschichtliche Untersuchungen an den Gewebefunden aus den Grabungen Hundestrasse, Schranken und Königstrasse zu Lübeck. *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 23, 283–293.
- Kášpar, V. – Žegklitz, J. 2009: O prstenu žida Mojžiše, syna Šalamounova. In: P. Juřina a kol., *Náměstí republiky – výzkum století*, Praha, 52–53.
- Koers, J. P. – Lanting, J. N. – Molema, J. 1990: De muntfibula van een almohadische dobla uit Scheemda: Vondstomstandigheden, parallelen en historische context. *Palaeohistoria* 32, 331–338.
- Lanting, J. N. – Molema, J. 1993–1994: Nogmaals gouden muntfibula's uit de 12E-13E eeuw. *Palaeohistoria* 35/36, 323–328.
- Martín, F. R. 1929: Il lustro sul vetro in la ceramica in Egitto da Adriano a Saladino. Faenza.
- Martín Patino, M. T. – Garrote Martín, I. – Fernández Gabaldón, S. 1987–1988: Resultado de los análisis químicos y mineralógicos de las cerámicas Andalusias del yacimiento de la Encarnación (Jerez de la Frontera). *Estudios de Historia y de arqueología medievales VII–VIII*, 197–208.
- Martínez Cavero, J. 1991: Cerámica hispanomusulmana: Andalucía y Mudéjar. Madrid.
- Mehrez, G. 1959: Recientes hallazgos de cerámica andaluza en Alejandría. *Al-Andalus* 24, 399–401.
- Milítký, J. 2006: Nový pohled na zlatou byzantskou minci z Libice nad Cidlinou – Příspěvek k problematice nálezů byzantských mincí 9.–11. století v českých zemích. *Numismatický sborník* 21, 125–136.
- Muñoz Martín, M. del Mercedes – Flores Escabosa, I. 2005: La cerámica islámica de Almería. In: *La Alcazaba. Fragmentos para una historia de Almería, Almería*, 203–218.
- 2007: La cerámica medieval en los intercambios comerciales mediterráneos. In: *Monografías Conjunto Monumental de la Alcazaba. I. Almería, puerta del Mediterráneo (SS. X–XII)*, Almería, 53–98.
- Nastalska-Wisnicka, J. 2010: Rex martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą hagiograficzną świętego Wacława (X–XIV w.). Lublin.
- Nazmi, A. 1998: Commercial Relations between Arabs and Slavs (9th–11th centuries). Warszawa (reference courtesy Professor Harry Norris, Cambridge).
- Novák, V. 2010: The Kelč Hoard revised: Fragments of Islamic Silver Coins. Prague.
- Pavlík, J. V. 1993: Zu vergangenem und gegenwärtigen dänisch-tschechischen Wechselbeziehungen. *Slavica Othiniensia* 13, 17–61.
- Plaschka, R. – Drabek A. 1991: Österreich im Hochmittelalter (907 bis 1246). Wien.
- Rosser-Owen, M. 2010: Islamic arts from Spain. London.
- Schulze-Dörrlamm, M. 1992: Vitrine 8 – Schmuck. In: *Das Reich der Salier 1024–1025, Katalog zur Ausstellung des Landes Rheinland-Pfalz, Sigmaringen*, 433–444.
- Stenon, K. 1998: Images de l'autre – La différence: du mythe au préjugé. Paris.
- Tomková, K. 1996: Bohemian coins in the tenth-to-twelfth-century silver hoards. In: P. Charvát – J. Prosecký edd., *Ibrahim ibn Ya'qub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A.D., Proceedings of the International Colloquy, 25–29 April 1994, Praha*, 78–92.
- Zavřel, J. – Žegklitz, J. 2007: Zlatý prsten s gemou. *Kámen* 3/2007, 7–11.

Andaluské střepy z Prahy

Dva zlomky přepychové stolní keramiky s lustrovou glazurou, nalezené při výzkumu Týnského dvora v Praze v archeologickém kontextu uloženém nejspíše na přelomu 13. a 14. stol., představují výrobky andaluských dílen almohádského období Iberského poloostrova a byly zhotoveny nejspíše ve 12. či raném 13. století. Jde o ukázky velmi luxusního stolního zboží, které se objevovalo v pobřežních městech Andalusie s výraznou vazbou na mezinárodní obchod. Pražský výskyt těchto zlomků představuje po lokalitách v Portugalsku (Mértola), Maroku a Egyptě (Alexandrie, Káhira) čtvrtý doložený případ jejich přítomnosti mimo hranice almohádských držav muslimského Španělska.

Rekonstruovat cestu tohoto přepychového stolního servisu z Andalusie do Prahy není jednoduché. Nejlogičtější řešení tu představuje myšlenka transportu v důsledku almohádského obchodu se zeměmi západní Evropy podél jejího atlantického pobřeží až do oblasti Severního a Baltského moře. České země udržovaly s Pobaltím velmi živé kontakty po celý raný středověk, a tamní dovážená zboží se tak mohla postupně dostat až do Prahy. Připomeňme jen, že se pohybuje v období, kdy Přemysl Otakar I. provdal svou dceru Markétu, pozdější „dobrou královnu Dagmar“, za dánského krále Valdemara II. Sejra (Vítěze). Právě sem náleží též údaj pozdní svatováclavské legendy *Oriente iam sole I* o zázračném zjevení Krista kajícímu dánskému panovníkovi Eriku IV. Plovpenningovi, v němž Vykupitel nařídil vládcí v odplatu za své hříchy založit klášter ke cti sv. Václava. Podpurný argument pro tuto domněnku představují doklady o poměrně výrazném zásobení přepychovými textiliemi andaluského a španělského původu v prostředí nejvyšších společenských špiček české vládnoucí vrstvy zhruba od poloviny 13. do počátku 14. století. Díky rozborům Mileny Bravermanové je dnes známe z pohřbů jak královských (Přemysl Otakar II., vévoda Rudolf Habsburský, král Rudolf I.), tak biskupských (Mikuláš, Tobiáš z Bechyně) a rovněž z tumb svatováclavské.

Druhou a stejně dobře představitelnou alternativu představuje přivezení souboru luxusního stolního zboží některým z židovských obyvatel středověké Prahy. Příslušníci pražské židovské diaspory obývali nejpozději od přelomu 11. a 12. stol. též území Starého Města včetně dnešního Josefova. Nedávno nalezený zlatý prsten s hebrejským nápisem z výzkumu na náměstí Republiky dokládá bohatství a vážnost židovských obyvatel středověké Prahy, z nichž některý si mohl opatřit nevidaně přepychový stolní servis až z oblasti almohádského impéria.

PETR CHARVÁT, Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
charvat@arup.cas.cz

CLAIRE DELERY, Département des Arts Islamiques, Musée du Louvre, F-75058 Paris; Claire.Delery@louvre.fr

NOVÉ PUBLIKACE

Karel Kibic ml. – Vojtěch Vaněk: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Vyd. Společnost přátel starožitností v nakl. Unicornis, Praha 2012. 367 str.

V názvu knížky užitý pojem Kutnohorsko uměle pokrývá dnešní správní obvod daného města, který představuje asi dvě třetiny rozlohy okresu. Třebaže to je území značně nesourodé stran přírodních podmínek, a tudíž i sídelněhistorického vývoje, jeho podstatnou část můžeme chápat jako reprezentativní výsek členité krajiny severně od řeky Sázavy. Menší díl, vlastní Kutnohorsko, pak spadá do plochého a úrodného Polabí. Tyto dvě oblasti se ve středověku pochopitelně vzájemně dosti lišily charakterem majetkové držby i církevní správy, navíc širší Posázaví je v tomto ohledu velice složitým předmětem studia, což úzce souvisí s etapovitým průběhem zdejší kolonizace. Bez poznání těchto souvislostí však zůstane výzkum venkovské sakrální architektury takřikajíc v půli cesty. A právě absencí solidního nástinu sídelněhistorického vývoje trpí předchozí knížka o kostelech sousedního Čáslavska (*Kibic ml. 2010*). Tento nedostatek vynikne ve srovnání s přítomnou prací, kterou historik V. Vaněk opatřil stručnými, leč výstižnými kapitolami postavenými na důkladné rešerši dokumentů světské i církevní administrativy. Zvláště pahorkatá část sledovaného území byla ve středověku značně majetkově roztržštěná, převažovaly zde drobné statky nižší šlechty, jejichž rodokmeny a vzájemné příbuzenské vazby jsou v zrcadle dostupných pramenů málo přehledné. Třebaže u převážné většiny kostelů nelze identifikovat konkrétního fundátora, V. Vaňkovi se podařilo alespoň v základním rámci jak nastínit vývojové trendy utváření farní sítě, tak představit šlechtu jakožto klíčovou skupinu stavebníků a dobrodinců.

Devět desetin rozsahu knížky tvoří podrobně zpracovaný katalog 34 památek, u nichž lze rozlišit jednu či více středověkých stavebních fází. Mnohé z nich si dodnes do značné míry uchovaly románskou či gotickou podobu, jiné při pozdějších úpravách získaly novou tvář. Všechna hesla obsahují podrobné popisy, na nichž se podíleli oba autoři, a reprezentativní obrazovou dokumentaci, kterou v posledních deseti letech systematicky pořizoval K. Kibic. Díky jeho neobyčejné péli máme k dispozici kvalitní půdorysné plány všech zkoumaných kostelů, které předtím nebyly ve své většině zaměřeny ani schematicky. Mnohá hesla jsou navíc doprovázena svislými řezy, nákresey fasád a profilů kamenických článků. Díky pochopení nakladatele a řady sponzorů mohly být desítky fotografií publikovány v barevné podobě. Hodnotu soupisu zvyšuje i operativní dokumentace, kterou K. Kibic u několika staveb zhotovil během nedávných oprav fasád, což významně upřesnilo představu o jejich středověkém stavebním vývoji.

V zájmové oblasti Kutnohorska se nachází řada cenných románských památek, z nichž dvě vynikají svým vzezřením nad jiné – kostely v Jakubu a Záboří. V poslední době si ale začínáme uvědomovat, že toto tradiční hodnocení je zvláště v případě druhé uvedené lokality do značné míry nadsazené. Až do počátku 21. stol. převládal názor, že stávající loď zábořského kostela vznikla ještě v přemyslovské době, kdy sloužila jako předsíní románského kostela. Za současného stavu poznání ale není pochyb, že se jedná o renesanční přístavbu s dosti důmyslně, nicméně druhotně využitými architektonickými prvky románského stáří. O jejich původu se můžeme jen dohadovat. K. Kibic s V. Vaňkem (bez argumentů) považují za pravděpodobné, že tyto po výtvarné stránce vysoce kvalitní kusy pocházejí z někdejší lodi románského kostela, v raném novověku přeměněné na presbytář. Jenže i tento prostor prošel výraznou renesanční úpravou, s níž někteří badatelé spojují jeho současné trojlodní uspořádání. Naproti tomu v recenzované knížce se setkáme s názorem, že stávající vertikální i horizontální členění interiéru bývalé lodi v zásadě odpovídá prvotnímu stavu. To by z ní v podstatě činilo unikát v rámci českých zemí: jednalo by se o dvoupodlažní kapli, jejíž analogie bychom museli hledat v krajích jádra Říše, a ovšem v dosti odlišném kulturním i sociálním prostředí. Raději tedy doznejme, že v interiéru „současného presbytáře se do dnešní doby nedochovalo nic prokazatelně a skutečně románského“ (*Zižka 2007*, 40). Celkem čtyři válcové sloupy, které nesou klenbu dnešního přizemí,

sice vykazují znaky románského tvarosloví, ovšem dva z nich jsou nejspíš dílem renesančních kameníků, dva pak nejse schopni posoudit vůbec, neboť se jedná o novodobé rekonstrukce (neznámo jak věrné). Záborský kostel je ojedinělý i svým vnějším vzezřením: nad středem půdorysu původní lodi vyrůstá hranolová věž. I ta se na první dojem jeví jako součást románského kostela, protože byla opatřena dvěma galeriemi sdružených oken s půlkruhovými záklenky. Vnější i vnitřní líce jejího zdiva jsou z větší části tvořeny pravidelně tesanými, do rádků kladenými kvádry, a proto ji *K. Kibic (2007)* ještě nedávno také řadil k románské etapě. V přítomné knize se ale přiklonil k jiné, mnohem pravděpodobnější interpretační variantě, totiž že i centrální věž byla vztyčena až v rámci renesanční přestavby. Nasvědčují tomu její konstrukční vazby (způsob řešení nosného sloupového skeletu v podkroví), různorodý charakter zdiva (kvádrový obklad je místy střídán souvislými úseky lomového zdiva) a také existence dvou galerií trojdílných oken (u skutečně románské věže bychoem ve spodní galerii očekávali okna dvojdílná). Na tyto skutečnosti upozornil už *J. Žižka (2007)*, jenž rozvinul důmyslné postřehy *M. Radové-Štikové (2003)*, která jako první zformulovala představu o výrazné renesanční (historizující) přestavbě zábořského kostela. Pod tíhou jejich vážných argumentů přiřadíme k románské etapě toliko obvodové zdivo někdejší lodi. Otázky vzbuzuje i stavební vývoj nedalekého, neméně známého kostela v Jakubu. I on prošel výraznou renesanční přestavbou, s níž někteří badatelé hypoteticky spojují i podobu dnešních sloupů empory (*Žižka 2007, 39*). Autoři přítomné knížky si tuto možnost nepřipouštějí a řadí celou emporu k nejstarší stavební fázi.

Další dva pozoruhodné románské kostely se nacházejí v prostoru malínského hradiště. Úvahy o stáří jejich prvotních stavebních etap dodnes nepřekračují rovinu spekulací. Nic na tom nemění ani aktuální průzkum malínského kostela sv. Štěpána, který přinesl dendrodatum: v nejvyšším patře románské věže se dochovaly trámy, z nichž jeden byl zhotoven ze dřeva těženého v zimě 1265/1266. Autoři hypoteticky předpokládají, že dané patro patří k nějaké mladší románské fázi, tím spíš ale mrzí jejich nedůslednost v popisu. Jednak není zřejmé, proč uvažují o dodatečném zvýšení věže ještě v rámci románského slohu. A druhak nevysvětlují, zda trámy byly použity současně s vybudováním patra, jež se otevírá galerií sdružených románských oken, resp. nezaobírají se otázkou, zda jsou trámy otištěny v maltě románského zdiva, anebo do něho byly posléze zapuštěny. I pokud by platila první možnost, nebylo by takové zjištění překvapivé; podobně pozdní doklady románského tvarosloví v poslední době přibývají.

Díky Kibicovu plošnému průzkumu dnes máme po ruce dostatečné množství srovnávacího materiálu, který jako celek vylučuje z katalogu románské architektury mnohé objekty, donedávna v odborné literatuře úspěšně klasifikované (datované) na základě dílčích, z celkových souvislostí vytržených znaků. Převážná většina běžných venkovských kostelů Kutnohorská (i sousedních regionů) patří mezi prosté (drobné) raně gotické stavby. U některých z nich nacházíme i přes relativně pozdní původ charakteristická „románská“ okénka, vyznačující se oboustranně nálevkovitě rozevřenými špaletami a půlkruhovými záklenky, a/nebo v půdorysu okrouhlý závěr – apsidu. Pro datování těchto staveb jsou ale určující tesané články raně gotického rázu, podle všeho přináležející k nejstarší stavební fázi, nebo celková hmotová skladba (absence věže, pravouhlý závěr). Teprve dnes si začínáme plně uvědomovat, že směr románských a gotických prvků představuje jeden z charakteristických rysů (nejen) venkovské církevní architektury v průběhu celé 2. pol. 13. století. Samotné nálezy „románských“ oken tak sotva můžeme pokládat za doklad románské fáze daného objektu. Takového omylu se nejspíš dopustil *P. Kroupa (1994)*, když na základě objevu dvojice oken románského tvaru (dokonce i s tesanými ostěními) usoudil, že kostel v Malejovicích je v jádru románská stavba, nadto založená už v 2. pol. 12. století. Naproti tomu autoři recenzované knížky jeho výstavbu kladou na základě širšího srovnávacího studia střízlivěji až k přelomu 13. a 14. století. Nasvědčuje tomu pravouhlý půdorys presbytáře i lomové obvodové zdivo. Analogické stavby se souběžně užitými románskými a raně gotickými prvky se vyskytují po celých Čechách, jen některými badateli jsou ale interpretovány v patřičném kontextu (např. na Písecku: *Adámek – Sommer 2001*). Stejný jev zmátl i mnohé badatele o hradech. Příkladem *par excellence* je obytná věž jádra hradu Rabí na Sušicku, která v soupisových pracích mylně figuruje jako ojedinělý doklad profánní románské architektury v českých zemích, a tím pádem je vykládána jako zakladatelský počín šlechtického rodu původem z Bavorska – hrabat

z Bogenu (např. *Durdík 1999*, 464–465). Jenže jedinou (chatrnou) oporou tohoto předpokladu jsou prostá (běžná) štěrbinová okénka románského rázu (patříčně kriticky *Razím 2001*).

K revizi dosavadních názorů vybízejí i současné poznatky o kostele na katastru obce Hodkov v jižní části Kutnohorska. Stojí stranou vesnického jádra, ovšem v blízkosti tvrziště. Na louce u kostela byl objeven poklad denárů z 1. pol. 12. století. Na základě těchto skutečností J. Klápště před časem zformuloval logicky znějící hypotézu o časové následnosti typologicky odlišných sídel zdejšího šlechtického rodu: drobný románský kostel indikuje starší vývojovou fázi – dvorec, kdežto dochované tvrziště reprezentuje fázi mladší, vrcholně středověkou. Usoudil, že kostel „bezpochyby náleží k pozdně románské architektuře nejspíše 1. poloviny 13. stol.“ (*Klápště 1999*, 793), a tento svůj předpoklad podpořil působivou fotografií, která zachycuje podkovovitou apsidu s osovým okénkem s půlkruhovým záklenkem. Jenže v jižním průčelí lodi se dochoval zdobný raně gotický portál z pokročilé 2. pol. 13. století. Není důvod předpokládat, že by byl ve zdivu osazen dodatečně. Kvůli souvislým omítkám tuto možnost samozřejmě nelze vyloučit, jeví se však jako velice málo pravděpodobná. Autoři recenzované knížky nepředpojatě uvažují, že stavba sama se svými skromnými hmotovými proporcemi řadí po bok nesporně raně gotických objektů. A co je důležité: v okolí se dochovaly další tři analogické kostely s apsidami, které se vyznačují paralelním užitím po formální stránce románských a gotických prvků. Nadto v daném regionu nacházíme podobně skromné stavby s pravouhlými presbytáři, do nichž proniká světlo také okénky románského tvarosloví. Máme-li tedy přehled o regionální stavební kultuře, na první pohled modelová sídelně-topografická situace na katastru Hodkova se nám značně rozostří: takřka s jistotou lze tvrdit, že drobný (kamenný) kostel vznikl až v pokročilé 2. pol. 13. stol., a proto není důvod spatřovat v něm indicii nějakého dvorce, který by předcházel tvrzi typu motte.

U nesporně románských kostelů, nepravidelně roztroušených podél řeky Sázavy a v pahorkaté oblasti severně od ní, shledáváme charakteristické rysy památek daného druhu (jsou-li ovšem dochovány v patřičné míře). Nechybí jim předstupující západní osové věže a s nimi komunikačně spojené empory. Oproti tomu běžné raně gotické kostely se vyznačují absencí věže. Výjimky samozřejmě existují. V první řadě lze jmenovat pozoruhodný kostel v drobné vsi Vysoká, jehož věž ale předstupuje před severním bokem lodi. I tato stavba z 2. pol. 13. stol. je výrazně ovlivněna románskou architektonickou tradicí: boční kape/sakristie má apsidovitý závěr a ve věži se uplatňuje galerie sdružených, ač značně rustikálně pojednaných oken. Specifickou skupinu pak představují kostely na panství sedleckých cisterciáků. Ty jsou výjimečné robustními chórovými věžemi. O jejich účelu můžeme spekulovat jen v obecné rovině: snad sloužily jako útočiště, případně vyjadřovaly společenské ambice konkrétních lokátorů příslušných vesnic. Navenek jsou si dosti podobné, v detailech, zvláště komunikačním řešení, se však vzájemně odlišují.

Z utříděného souboru památek se svým složitějším stavebním vývojem vymykají kostely poddanských městeček Posázaví. Autoři u nich rozlišili dvě či tři gotické fáze, v Uhlířských Janovicích a Zbraslavicích se navíc torzálně dochovalo zdivo románských lodí. Od lucemburské doby přibývají u těchto lokalit písemné prameny, které dovolují postihnout širší sociální souvislosti. Proces udělování tržních a správních privilegií tu jde ruku v ruce s přestavbami zdejších svatyní. Zvětšují se půdorysy lodí, vznikají nové presbytáře, věže a boční prostory – kape/sakristie. Zvláště u zbraslavického kostela se dobře propojuje svědectví pramenů písemných s jeho stavební proměnou: několik listin ze 2. pol. 14. stol. zpravuje o fundátorských činech šlechticů usazených ve Zbraslavicích, jejich erby pak dodnes spatřujeme na čestných místech ve stávajícím presbytáři (na srovnání nad oltářem a na sanktuáři), jehož výstavbu lze zařadit do téže doby. Ke škodě věci autoři rezignovali na zevrubnější zhodnocení těchto pozoruhodných zjištění. To ostatně charakterizuje knížku jako celek. Obsahuje sice fundovaný úvod z pera historika, ale chybí v ní alespoň pokus o hledání průřezových témat s bádáním o stavební podobě kostelů. A přitom se sousedním Čáslavskem čítá katalog prozkoumaných památek 52 položek, což už představuje solidní východisko pro kladení otázek po širších sociokulturních souvislostech.

Obě knížky o kostelech na Kutnohorsku nám znovu ukazují, jak moc zůstáváme dlužni základnímu výzkumu stavebních památek. Vždyť stále chybí to úplně nejzákladnější – kvalitní soupisové

práce. Proto se opakovaně dopouštíme zbytečných omylů, když vycházíme z obecných předpokladů, které v regionálním měřítku mají jen podmíněnou platnost. Ač se raně gotické kostely Kutnohorska jeví jako vnitřně poměrně homogenní skupina, už v rámci středních Čech se lze setkat s mnohem pestřejšími vývojovými liniemi. A kontrastní srovnání pak nabízejí jihozápadní Čechy s výraznou skupinou románsko-gotických kostelů, jejichž základním znakem je robustní koutová věž spojená s tribunou (Kuthan 1975). Jsou stejně staré jako drobné kostely na Kutnohorsku, pro něž je naopak příznačná absence věže. Přes všechn nerovnoměrný vývoj lze sledovat ostrý předěl ve stavební kultuře po polovině 13. stol.: podélné románské kostely jako stavební typ postupně mizí z rejstříku užívaných dispozičních forem na území celých Čech.

Jan Kypča

Literatura

- Adámek, J. – Sommer, J. 2001: Středověký kostel sv. Jakuba Většího v Čížové u Písku ve světle průzkumů v letech 1997–2000. Průzkumy památek VIII/1, 89–103.
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Klápště, J. 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. Archeologické rozhledy 51, 774–808.
- Kibic, K. ml. 2007: Průzkum věže kostela v Zábohí nad Labem při opravě. Průzkumy památek XIV/1, 71–78. — 2010: Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Praha 2010.
- Kroupa, P. 1994: Odkrytí neznámého románského kostela v Malejovicích na Kutnohorsku. Muzejní a vlastivědná práce 32/Časopis Společnosti přátel starožitností 102, 45–49.
- Kuthan J. 1975: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. Praha.
- Radová-Štiková, M. 2003: Portál v Zábohí nad Labem. Průzkumy památek X/1, 47–52.
- Razím, V. 2001: Hrad Rabí románský?. Průzkumy památek VIII/2, 157–161.
- Žižka, J. 2007: O kostele sv. Prokopa v Zábohí nad Labem. Průzkumy památek XIV/1, 35–42.

Iris Nießen: Die Wolfgrube im Naturpark Steinwald: Archäologie – Jagdgeschichte – Waldnutzung. Verlag der Buchhandlung Eckhard Bodner, Pressath 2012. 106 str. s 50 obr. a 14 tab.

Pokud bychom chtěli dát průchod obvyklým stereotypům, těžko bychom našli dokonalejší předobraz nezázivně až nestravitelné literatury, než by byla v jádru materiálová práce vzniklá v německém univerzitním prostředí. Publikáční prvotina mladé jihoněmecké medievistky Iris Ophelie Nießen však nastíněně klišé dokonale boří a naopak ukazuje, jak mnoho závisí konečná podoba studie na způsobu tematizace a volbě paradigmatu, což může zdánlivě banální skupinu archeologických památek přetavit v jádro nevelké, přesto však kompaktní, inspirující a svým způsobem osvěžující fresky. Ta zachycuje odvěké protivenství vlka a člověka jako dvou entit stojících na vrcholu pyramidy středověké a raně novověké kulturní krajiny. Hmotným odrazem tohoto boje jsou tzv. vlčí jámy¹, pasivní prostředky k eliminaci psovitých šelem.

Archeologické poznávání tohoto druhu objektů spadá do programu výzkumu obdobných vedlejších areálů středověkých a novověkých sídel, který v současné době rozvíjí na Otto-Friedrich-Universität Bamberg Hans Losert²; který byl také vedoucím bakalářské práce, jež poskytla základ prezentované publikaci. Studium podobných lokalit má nepochybně nemalý potenciál i v rámci českých zemí, zvláště pokud uvážíme, že to jsou především pomístní jména, která tyto památky indikují, a že jen státní mapové dílo (tj. odhlédneme-li od všech historických mapování) eviduje 74 zeměpisných jmen vlčí jámalvlčí jámy.³

¹ Tento pojem má v rámci českého i německého badatelského prostředí ustálený, byť pochopitelně pouze přenesený význam v rámci terminologie fortifikačních prvků (srov. Durdík 2000, 602).

² Srov. např. studii věnovanou výzkumu režijního včelína bavorských vévodů z poč. 15. stol.: Losert – Werther 2010.

Vedle archeologických zjištění a toponomastiky využívá I. Nießen ve své práci prameny písemné, konkrétně novověké traktáty věnované lesnímu hospodaření, ale i archivní materiál, který částečně jako přílohu své práce zpřístupňuje čtenářům formou edice z pera H. Starka (95–99). Nezastupitelnou úlohu pak sehrávají kartografické a ikonografické prameny, a to nikoliv pouze jako ilustrační materiál, nýbrž zejména jako myšlenkový katalyzátor a hybatel celkové narace, která směřuje – v rámci možností formy kvalifikační práce – v syntetizujících partiích ke kulturněhistorické eseji. Tento model je třeba pokládat za zřetelně životaschopnější a obrazně i doslova živější než obvyklá uchopení celkem oblíbeného tématu kohabítace člověka a zvířete v kvalifikačních pracích na českých univerzitách. Bazírování na osteologickém materiálu z převážně odpadních archeologických kontextů s sebou totiž nutně přináší zploštění historického obrazu v principu jen na sledování využití a nakládání s těly mrtvých zvířat.

Oproti nekonformnímu tématu i jeho pojetí zůstává struktura práce v klasických intencích. První velký tematický celek představuje prezentace přírodních podmínek a základní topografie mikroregionu v okolí vlčí jámy poblíž městečka Waldershof, Ldkr. Tirschenreuth, v pahorkatině Hoher Steinwald na SV Horní Falce. Lapací zařízení se nachází poblíž křižovatky dvou lesních stezek v nadm. výšce 890 m, 1,5 km západně od ruiny hradu Weißenstein, a bylo vysekáno do hrubozrnného žulového podloží. V následující stati se autorka zabývá popisem povrchového reliktu a dochovanými přímými historickými⁴ a kartografickými prameny, mezi kterými figuruje rozsudek sporu mezi Oswaldem von Sockerdorf a Hansem Nothaftem z r. 1497/1498, v níž je uveden přesný popis lokalizace zkoumané „Willdgrube“, která je zaznamenána – zřejmě již jako nefunkční – i na lesní mapě statku Friedenfels z roku 1867. První oddíl práce potom uzavírá kapitola věnovaná terénnímu archeologickému výzkumu, který probíhal od r. 2009 do r. 2011. Výsledkem bylo odkrytí 3,5 m hluboké jámy o čtvercovém půdorysu s délkou hrany ca 2,4 m, uprostřed jejíhož dna se nacházela 14 cm hluboká kúlová jamka opět čtvercového průřezu. Do ní byl zřejmě vsazen hráněný kůl o rozměrech 24 × 24 cm, který sloužil jako opora překrytí jámy, případně na něm mohla být – dle četných ikonografických dokladů, které autorka uvádí dále v textu – upevněna návnada.

Následující část publikace se věnuje interpretaci nálezové situace. Nejprve jsou diskutovány stratigrafie a chronologie. Vznik jámy je možno datovat podle výše uvedeného data *ante quem* 1497/1498, přičemž doba jejího fungování jako lapací jámy je ohraničena jen velmi nejasně; zásadní světlo do situace nevneslo ani 17 keramických fragmentů glazované misky. Tu autorka datuje obecně do 16.–18. století. Zda je opravdu možno tento nález přímočaře interpretovat jako nádobu pro umístění návnady, musí zůstat v rovině autorčiných spekulací, podobně jako úvaha o užívání jámy k primárnímu účelu až do počátku 19. stol., kdy byla vlčí populace v Bavorsku vyhubena. Pochybovat naopak nelze o „druhém životě“ objektu, který byl – po částečném zanešení – využíván jako tzv. jámový milíř. Tomuto druhu objektů je věnována 4. kapitola práce (33–40).

V té I. Nießen nejprve představuje raně novověké příručky a archeologickou a etnografickou literaturu, která se zabývá tématem exploatace lesa, technologií výroby dřevěného uhlí a jejího významu pro metalurgii železa a barevných kovů, která je pro severní oblasti Horní Falce typická. Podstatné je sledování rozdílů mezi vstupy a produkty kruhových a jámových milířů, kdy druhý ze jmenovaných typů zpracovával méně kvalitní měkké dřevo (bříza, kaštan) za vynaložení menšího úsilí, přičemž výsledný produkt byl k dispozici za řádově kratší dobu. Cílem bylo získat drobné, tvrdé, ale křehké uhlí, které poskytovalo krátkodobou, ale vyšší výhřevnost, což jej předurčovalo zejména k využití v kovářských dílnách. Bez zajímavosti není ani komparace s raně středověkou technologií popisovanou G. Oettelem (1988), který uvnitř vsádky jámového milíře dokládá přítomnost výhřevných/drtících kamenů, které se podařilo zdokumentovat i ve výplni steinwaldské vlčí jámy.

³ Z archeologického hlediska věnovala tomuto fenoménu pozornost pouze O. Pospíchalová (1969) v rámci interpretace povrchových tvarů v lokalitě Libavské Údolí – Kolová, okr. Sokolov.

⁴ Ty byly zpracovány D. Müllerem (1995).

Po odbočce k otázce produkce dřevěného uhlí se autorka vrací zpět k ústřednímu tématu v 5. kapitole, která představuje nejpозорuhodnější pasáž celé studie. Nejprve upozorňuje na fakt, že v kontextu archeologického bádání je zvolené téma marginální a že povrchové reliktu svou podstatou nedovolují přímočarou interpretaci, poněvadž – jsou-li rozeznány – mohou být považovány za pozůstatky těžby, milíře či vojenské aktivity. Tento fakt si jednoznačně vynucuje pracovat již od počátku s širokým spektrem pramenů. Následuje přehled dosavadní badatelské činnosti, přičemž je hned na úvod konstatováno, že v německém prostředí doposud nevznikla žádná shrnující práce k problematice loveckých památek. Autorka uvádí výčet dílčích studií; jedná se v zásadě o úvodní komentář ke katalogu lokalit na území Německa (88–95), který čítá 72 položek ze 48 lokalit z Bavorska, Bádenska-Württemberska, Saska, Durynska, Porýní-Falce a Meklenburska.

Katalog slouží jako podklad pro kapitolu (50–63) o konstrukcích jednotlivých lapacích jam. Nejprve si autorka všímá půdorysu a konstatuje, že podoba jámy není nijak podmíněna geografickou polohou. Nápadná je pouze kumulace 15 pravoúhlých, nadprůměrně velikých (strany o 7 m) jam z okolí Bamberku. Stěny jsou buď svíslé, nebo se jáma směrem dolů zužuje. Dále je sledována vnitřní konstrukce jámy – dřevěné bednění, vyzdívka, vysekání do skály, případně kombinace jednotlivých technik, přičemž autorka sleduje jejich četnost a způsob dochování; mezi tvarem jámy a vnitřní konstrukcí opět nelze vysledovat spojitost. Následně se autorka zabývá konstrukcí překrytí jámy (mj. doklady podpůrného trámu) a zejména ikonograficky dokládá různá technická řešení (užití železa okolo jámy s návnadou, zahrocené kůly na dně jámy aj.). Pozornost je konečně věnována i užitým návnadám. Zatímco písemné prameny hovoří hlavně o přestárlých koních či jejich mršínách, ikonografie ukazuje v roli návnady spíše drobnější hospodářské zvířectvo. Archeologicky byla zjištěna návnada pouze v lokalitě Ehningen, Ldkr. Böblingen, a to v podobě vepře a předních končetin koně.

Následuje stať věnovaná porovnání užití (a efektivit) vlčích jam v kontextu ostatních loveckých metod (63–70). Dlouhý výčet písemných a opět ikonografických pramenů je zahájen nařízením Karla Velikého z tzv. *capitulare de villis et curtis* (okolo r. 800), na kterém autorka dokazuje, že lapací jámy byly již od raného středověku jen jednou z možností eliminací vlků. Vedle jiných pasivních zařízení (tzv. vlčí zahrádky, železa, háky aj.) jde především o aktivní lov. Jeho organizace byla vesměs zeměpanskou záležitostí.⁵ Jindřich III. Navarrský r. 1583 ustanovil jako všeobecnou povinnost účast ozbrojeného zástupce každé usedlosti při honu na vlky alespoň třikrát do roka a r. 1603 jej nařídil opakovat dokonce každé tři měsíce, francouzská šlechta pak měla v oblibě vlčí hon na koních se psy, který měl zjevně ceremoniální funkci. V lidovém prostředí bylo oproti tomu rozšířeno užívání otrávených nástrah.

Závěrečná stať, nazvaná „Vlčí mýtus – vztah mezi vlkem a člověkem v proměnách času“, přináší kulturněhistorickou a antropologickou retrospektivu tohoto fenoménu. Východiskem je do značné míry studie *Gertrud Scherf* (2001) o „kulturních dějinách vlka“ v oblasti Bavorska, jejíž závěry a postřehy Iris Nießen rozvíjí a doplňuje zejména na základě archeologie (bajuvarské pohřebiště Kleinlangheim v Dolních Francích, oppidum Manching). Nejprve je pro srovnání vypsáno několik národů/kultur a příslušná mytologická funkce vlka (pramáti Turků, bůh říše mrtvých v Egyptě, úloha vlčice v pověsti o Romulovi a Removi). Dále je popsána dvojakost přijímání vlka (bratr severoamerických Indiánů, ale nepřítel současných izraelských pastevců) a jednoznačně negativní chápání vlka křesťanstvím, kdy autorka doslova hovoří o jeho zdábelštvování. Přesto i ze středověké a raně novověké Evropy pocházejí příklady pozitivních pohledů na vlka (vlčí tlapa jako talisman ve stájích na Sicílii, vlk jako heraldická figura). Exkurz pokračuje přes období třicetileté války až k proslulé gévaudánské bestii. Ambivalenci vztahu člověka a vlka koneckonců dokládá celá řada zejm. germánských jmen.

Závěr práce (74–75) pak ještě jednou shrnuje nejdůležitější poznatky, následuje soupis nálezů výzkumu vlčí jámy ve Steinwaldu (77–87), již zmíněný katalog lokalit na území dnešního Německa a rovněž již zmíněná drobná edice. Následují soupisy literatury a vyobrazení.

⁵ Toto tvrzení se však alespoň do jisté míry vztahuje i na zřizování lapacích jam, což dokládá odpor k této činnosti jako součásti robotních povinností ze strany některých poddaných v selské rebelii v r. 1680 – viz *Čechura 2001*.

Nepřilíši rozsáhlá, ovšem kvalitně technicky zpracovaná publikace není vedena ctižádostí zásadním způsobem posouvat horizonty současné medievistiky. Přesto představuje její integrální součást a poukazuje na skutečnost, že existují i velká „malá“ témata, např. právě dějiny vybíjení evropské vlčí populace, které si co do dramatickosti, barvitosti, a konečně ani metodické pestrosti s těmi „velkými“ tématy v nejmenším nezadají.

Daniel Štochl – Jan Hasil

Literatura

- Čechura, J. 2001: Selské rebelie roku 1680. Praha.
- Durdík, T. 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Losert, H. – Werther, L. 2010: Relikte einer spätmittelalterlichen Zeidlererei in der Oberpfalz. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie XXVIII, 215–235.
- Müller, D. 1995: „die Wolff mit der wolfs Grube zu fahen, jst überauß gemein und leichlich zu machen“: Wolfsgruben – Denkmäler historischer Jagdausübung. Denkmalpflege in Bad Württemberg 24. Stuttgart.
- Oettel, G. 1988: Die Stellung der Pechsiederei und Grubenköhlerei in der Entwicklung der Produktivkräfte auf der Grundlage archäologischer Quellen und ihre Beziehung zur Herausbildung und Entwicklung feudaler Produktionsverhältnisse im Südosten der DDR. Ethnographisch-archäologische Zeitschrift XXIX. Berlin.
- Pospíchalová, O. 1969: Libavské Údolí – Kolová, okr. Sokolov. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č. j. 4640/1969.
- Scherf, G. 2001: Wolfsspuren in Bayern: Kulturgeschichte eines sagenhaften Tieres. Amberg.

Artur Błażejowski (red.): Ceramika warszawo-wa w środkowoeuropejskim Barbaricum. Wrocław 2008. ISBN 978-83-921090-5-1. 312 str. s obr.

Podle redaktorova úvodu obsahuje svazek jednak rozšířené příspěvky, přednesené na konferenci konané r. 2004 na univerzitě ve Wroclawi, jednak další práce, připravené pro tento tematický sborník, jenž je věnován dílensky vyráběné keramice doby římské a doby stěhování národů v evropském barbariku. Většina článků je zaměřena na naleziště kultur przeworské, wielbarské a luboszycké, některé však zkoumají předmětnou problematiku v oblastech dále na západ a na jihovýchod, nebo v celkovém pohledu na velká výrobní centra.

R. Madyda-Legutko, E. Pohorska-Kleja a J. Rodzińska-Nowak (str. 9–23) seznamují s objevem dvoukomorové hrncířské pece v Sanoku při horním Sanu v podhůří polských Karpat. Dolní komora kruhového tvaru se zčásti zachovanými stěnami měla \varnothing 1,3 m, fragmentárně dochovaný rošt byl silný 15 cm s otvory o \varnothing 5 cm. Celý objekt včetně topného kanálu a předpecní jámy, kde byla vrstva dřevěného uhlí z dubu, dosahoval d. 4 m a bylo z něj získáno ca 1000 zlomků nádob zhotovených na kruhu (a jen 18 netypických fragmentů z ruční výroby). U širokých vodorovných výlevků na některých mísách

poukazují autorky mj. na keramiku ze Šebastovců–Barci a z Błażic na východním Slovensku. Vcelku vykazuje keramický soubor, pocházející nejspíše z mladší fáze starší a počátku mladší doby římské, znaky vlastní jak kultuře przeworské, tak dácké kultuře (např. otíratelný povrch). Objev prokázal místní výrobu keramiky točené na kruhu, známé na horním Sanu již dříve, a přispěl k úvaze o podílu dáckého prostředí při uplatnění hrncířského kruhu v przeworské kultuře.

R. Prochowicz (37–46) předkládá závažnou hypotézu o dílenské výrobě v ruce robené keramiky ve wielbarské a asi i przeworské kultuře. V lokalitě Kamieńczyk–Błoń při dolním Západním Bugu byla odkryta soustava 184 většinou obdélníkových zahloubených žárovišť s rozpukanými kameny na dně a zvrstvená kumulace asi 20 000 keramických zlomků, pocházejících ze 300–400 nádob. Žároviště měla sloužit k vypalování nádob, postavených na kamelech v jakési pecní konstrukci z kusů kulatin (připojena kresebná rekonstrukce), kumulace fragmentů by představovala zmetky. Podobná seskupení žárovišť v przeworské kultuře se dosud považovala za udrny, sušárny, milíře nebo blíže neurčené výrobní objekty. Shoda je v tom, že nové objevy zvláště při výstavbě dálnic ukazují, že u osad przeworské a wielbarské kultury je třeba počítat se zvláštními výrob-

ními areály. Uvedený soubor je datován do stupně B2/C1, kdy v Mazovsku začalo osídlení wielbarské kultury, a do následujícího stupně C1.

M. Natuniewicz-Sekula (47–66) se zabývá (včetně mineralogické a strukturální analýzy) na kruhu točenými nádobami ze 7 žárových hrobů na birituálním pohřebišti wielbarské kultury ve Weklicích u Elblagu. Podle většiny dřívějších názorů představovala na kruhu točená keramika ve wielbarské kultuře importy z období mladší doby římské. Autorka však považuje uvedené nádoby, jež označuje jako typ Weklice doložený více nálezy východně od dolní Visly až po řeku Pasłęku, za výrobek dílny, pracující ve stupni B2/C1 někde u Elblagu nebo při ústí Visly, kde je ve starší době římské zřetelný dynamický rozvoj. Místní výrobu této keramiky připouští až do konce doby římské.

M. Hegewisch (67–103) podává přehled o počátcích vytáčené keramiky v západní části Germánie podle typů a skupin, u nichž však nelze vždy odlišit místní provenienci od importů. Tzv. hannoverský typ (teriny různých variant a hrncovité nádoby i s úzkým ústím) je datován v rozmezí 4.–6. stol., braunschweigský typ, rozšířený též u Osnabrücku a na středním toku Leine (zvláště mísy na nožce, členěné vývalky a žlábků, nebo se zalomenou výdutí) je kladen do 3. s přesahem do 4. století. V sev. Nizozemsku a v sev. Německu je rozšířena tzv. black-wheel-made-pottery, velmi podobná v ruce robeným nálevkovitým mísám (typy B a C jak je stanovil van Es) a datovaná podle nich do 3. století. V těchto oblastech je známo též „zboží rázu keramiky terra nigra“, kladené do 2.–3. stol., u něhož se uvažuje římskoprovinciální původ mezi Antverpami a Gentem. Místní výroba vytáčené keramiky je doložena ve vých. Vestfálsku. Výrazné jsou tam dvoj- a troj- nálevkovité mísy (4. stol.), hrnce s širokým ústím a mísy, tvarově blízké v ruce robeným nádobám labskogermánského okruhu. Tvarově rozmanité doklady vytáčené keramiky pocházejí ze středního Polabí a Posálí i z Durynska, zvláště z knížecích hrobů (např. soubor z Leuny), avšak i z četných jiných nálezů. V těchto oblastech nelze germánskou výrobu keramiky na kruhu prokázat, v Durynsku možná její vznik potlačovaly dílny v Haarhausenu, kde zřejmě působili provinciální řemeslníci. Rozšíření keramiky na kruhu je jinak patrné na území mezi středním tokem Labe a Odrou, kde je výrazný mj. typ Zwethau (podle nálezů v okr. Torgau-Oschatz), reprezentovaný terinami s trojicemi uch. Jde zřejmě o místní provenienci z období C2–C3. *M. Hegewisch* zjišťuje, že nejstarší vytáčená keramika z germánského barbarika pochází z rané fáze C1, pro svou nižší kvalitu a jednoduché tvary je však

obtížně rozpoznatelná. Hrnčířský kruh byl užíván dříve ve východních než v západních oblastech Německa, snad díky kontaktům s východogermánským prostředím. V dosud kontroverzní otázce geneze nádob terra nigra typu Chenet 342 / Pirling 273 (zdobené mísy na nožce nejspíše snad z 1. půle 4. stol.) zastává autor vývojovou linii od v ruce robených nádob typu Uslar II přes na kruhu vytáčenou šedou germánskou keramiku typu Holzhausen – Oldendorf. S usídlováním Germánů západně od Rýna koncem doby římské se stírala kulturní hranice mezi impériem a barbarikem, takže je obtížné určit dílny typu Chenet 342 / Pirling 273, autor se však domnívá, že germánská hrncířská postupně ovládli římské výrobní techniky a asi i vzhledem ke svému pojetí geneze typu považuje za oprávněný pojem „germánská nigra“. Germánská provenienci se ostatně uznává u lahví typu terra nigra ze stupňů C3 (– D1) s těžištěm rozšíření v jihozápadním Německu. Vcelku vykazuje na kruhu točená keramika na sledovaném území značné odlišnosti podle regionů, jejichž hranice výroba a zřejmě ani distribuce nepřesahovaly.

A. Błażejowski (105–109) seznamuje s mikroskopickým zkoumáním vzorků vytáčené keramiky a pro srovnání i vzorků terry sigillaty ze dvou pohřebišť przeworské kultury z údolí Baryczy, pravého přítoku Odry. Pohřebiště pocházejí ze stupňů B2b až C1, resp. až C2. U takových nálezů relativně staršího období bývá nejistota při určení vytáčené keramiky, jež se mnohdy považuje za středověké či novověké intruze. Řešení může přinést využití laboratorních metod, již nyní se jeví pravděpodobným provinciální původ zlomků.

J. Trąbska, B. Trybalska a K. Bytnar (111–120) předkládají výsledky mineralogického a petrografického studia keramiky ze sídlišť przeworské kultury v Jarosławu v jihových. Polsku. Zkoumány byly vzorky nádob robených v ruce, vytáčených a ke komparaci také nově zhotovené keramiky v rámci experimentálních dílen konaných v Medyni Głogowské.

E. Schultze, S. Bujskich a B. Magomedov (121–130) zkoumali šedou vytáčenou keramiku z prvních čtyř staletí po Kr. při ústí Již. Bugu v sev. Přičernomoří. Na základě 49 nálezových komplexů ze 7 opevněných sídlišť v zázemí Olbie prokazují dvě časově návazné skupiny („spektra“) těchto nádob, jednu tradice řecko-římské z období 1. až pol. 3. stol. a druhou, spjatou s černjachovskou kulturou, od 2. pol. 3. do počátku 5. století. Komplexy byly datovány i pomocí jiných nálezů, jako amfor a terry sigillaty. Hradiště, patřící od konce 1. stol. př. Kr. k hospodářskému a obrannému systému Olbie, byla

po zničení za tzv. gótských válek v polovině 3. stol. osídlena lidem černjachovské kultury.

J. Schuster (131–143) věnoval svůj příspěvek nálezům vytáčené keramiky mezi Labem a Odrou, tedy v jedné z oblastí, jejichž problematiku výše nastínil M. Hegewisch. Autor konstatuje, že na daném území jde o vázovité tvary či teriny, mísy, pohárky a lahvovité nádoby. Nejčastější teriny bere za základ své typologie této keramiky a třídí je do 11 skupin. Hrnčířské pece nebyly na tomto území dosud objeveny, častý výskyt stejných tvarů a hustota nálezů (zvláště v regionu Teltowa jižně od Berlína) svědčí však podle autora pro místní výrobu.

G. Domański (145–163) podává přehled o vytáčené keramice v luboszycké kultuře, v jejíž III. fázi (C2 a zčásti C3) jsou její nálezy velmi početné. Jsou to hlavně teriny a poháry, vesměs s hladkým povrchem. Výzdobu tvoří obvykle kanelura nebo pás s lineárním ornamentem v horní části nádoby. Domański zastává názor, že všechna tato keramika se zformovala v prostředí luboszycké kultury a byla tam vyráběna. Této kultuře připisuje také některé skupiny, které uvádí (viz výše) *J. Schuster* (Speichrow, Zwethau-Riedebeck). Analogie a vlivy shledává autor hlavně na Moravě a v Polabí, odmítá však souvislosti s przeworskou kulturou.

W. Lecki (165–174) seznamuje s objevem (r. 2002) hrnčířské pece v Piotrowicích ve Slezsku. Byla pravděpodobně dvoukomorová s roštem podepřeným středním sloupkem, je datována do stupně C1. Fragments z nižších vrstev výplně objektu, spjatých s jeho užíváním, odpovídají skupině I šedé vytáčené keramiky podle *S. Pazdy*, rozšířené v Dolním Slezsku v mladší době římské a v počátcích stěhování národů. Vyniká podobnost některých tvarů nádobám zvláště z Kostelce na Hané.

H. Dobrzańska (175–203) se zabývá problematikou míst považovaných za velká výrobní centra vytáčené keramiky, se zaměřením na lokalitu Zofipole u Krakova. Uvádí, že v barbariku mezi Rýnem a Donem je dosud známo ca 200 hrnčířských dílen celkem asi s 300 pecemi. Nejčastěji byla zachycena jen jedna pec, již vzácnější jsou sestavy 2–3 nebo více pecí. Výjimečných je 10 nalezišť s 10 a více pecemi, zčásti na území przeworské kultury – Malopolsko: Igołomia (14 pecí), Kraków-Pleszów (31 pecí), Zofipole (57 pecí); stř. Polsko: Chabielice, vojv. Lodž (10 pecí); vých. Slovensko: Blažice (27 pecí); Maďarsko vých. od Dunaje: Üllő (54 pece), Beregsurány (52 pece); Zakarpat. Ukrajina: Lužianka (14 pecí); severozáp. Rumunsko: Lazuri (10 pecí), Medieșul Aurit (10 pecí). Nové nálezy ze severozáp. Rumunska poukazují na koexistenci lidu przeworské kultury a tzv. svobodných Dáků –

na sídlištích se objevuje v ruce robená keramika obou kultur a také vytáčená keramika s hladkým povrchem tradice keltsko – dácké, i drsného povrchu jako vliv provinciální, vypalovaná však také redukčně do šedé barvy. Zofipole je jedním z řetězce sídlišť v údolí Visly východně od Krakova (v sousedství Igołomia a Tropiszów), situovaných podél hranice říční nivy a vyšších teras. Mělo jít o postupně se posouvající nevelké osady s několika usedlostmi, kde obytná část byla oddělena od části výrobní. Jejich rozkvět trval od 2. pol. 2. stol. do 3. čtvrtiny 4. stol., hrnčířská výroba v Zofipole začala počátkem 3. století. Autorka odmítá častý názor, že na místech s větším počtem pecí probíhala masová produkce. Životnost pecí byla omezena zvláště propálením roštu, který u zahloubených objektů nebylo možno vyměnit nebo opravit. V Zofipole počítá Dobrzańska ve stupni C3 při předpokládané životnosti pece 4 roky se současnou funkcí 3 pecí, pro celé trvání dílen (C1a–C3) v průměru jen 1–2 pecí.

O. Šedo (205–223) podává přehled o výzkumu sídliště (r. 2001) ve Vávrovicích na Opavsku, kde k důležitým objektům patřily 2 polozemnice, nadzemní stavba se zaoblenou kratší stěnou, 3 hrnčířské pece a hliníky. Článek je zaměřen na stav studia keramiky, v níž naprosto převažovala na kruhu vyráběná, jejíž období jsou shledávány v rozsahu stupňů C2 až D. Vzhledem k doložené místní výrobě vytáčené keramiky přikládá autor důležitost srovnání s Malopolskem, kde koncem 4. stol. keramické dílny končí v důsledku krize, která tam postihla osídlení przeworské kultury. Je potěšitelné, že byly takto učiněny důležité kroky k zamýšlenému vyhodnocení památek doby římské na Opavsku (známé je pohřebiště ve Vávrovicích, zkoumané ve 20. letech 20. stol.), při němž má být též ověřena dosud zastávaná příslušnost jejich částí k dobrodzieńské skupině pozdní przeworské kultury.

H. Machajewski a *R. Pietrzak* (225–251) se zabývají keramikou, zhotovenou v ruce i na kruhu, z mladší doby římské a počátku doby stěhování národů ve Velkopolsku. Základem jim jsou nálezy ze sídliště v Poznani – Novém Městě (výzkum v l. 1999–2001), představujícího spolu s dalšími nově poznányými sídlišti podstatnou změnu nálezové situace, když až do konce 20. stol. byla przeworská kultura ve Velkopolsku známa téměř jen podle pohřebišť. V ruce robená keramika zde představovala 85,2 % fragmentů, světle šedá vytáčená 9,1 %, rozlišena byla také keramika obtáčená, přičemž šlo hlavně o zlomky zásobnic (5,4 %). Podle údajů z jiných sídlišť przeworské kultury nejsou takovéto relace výjimečné, projevují se však velké regionální rozdíly. Vznik sídliště v Poznani-Novém Městě

souvisí s rozšířením przeworské kultury do oblasti střední Varty po zániku tamějšího osídlení wielbarské kultury ve stupni C2, sídliště trvalo do konce stupně D nebo přelomu D/E, tedy snad až do počátku 2. půle 5. stol., kdy též przeworská kultura v tomto regionu končí.

S. Pazda a E. Tomczak (253–266) předkládají detailní publikaci hrnčířské pece ze sídliště v lokalitě Dobrzeń Mały, vojv. Opole. Pec, považovaná původně za kuchyňskou, byla asi dvoukomorová s roštem, jehož stopy se však nezachovaly, objekt je časově určen v rozpětí C2/3 – D. Pozoruhodné je pravděpodobné funkční spojení s jednou z polozemnic, na jejíž vchod navazovala předpeční jáma a v níž byla kopulovitá hliněná pícka (výhřev při sušení nádob před vypálením?). Nalezené zlomky vytáčené keramiky mají pocházet převážně z výroby v místě.

S. Pazda (267–286) vychází ve své úvaze o dílensky vyráběné keramice mladší doby římské ve Slezsku z poznatků o místech této produkce, která vyznačují hlavně hrnčířské pece, jichž je dnes známo 12 z 10 lokalit. Jsou mezi nimi všechny 4 varianty podle J. Henniga, tedy dvoukomorové s roštem podprýpným sloupkem nebo dělicí stěnou, bez podpěry roštu a jednoduše kopulovitě. Výrobu vytáčené keramiky v těchto pecích rozděluje Pazda do 3 etap – první ve stupni C2 spojuje s putujícími hrnčíři, ve druhé (C3 – raný stupeň D) mělo dojít ke stabilizaci produkce, třetí v pozdějším stupni D (1. půle 5. stol.) vyznačují rozrušené výrobky v době vylištění oblasti po odchodu Vandalů. Při srovnání s Malopolskem, kde výroba sledované keramiky měla asi největší objem, byly její počátky ve Slezsku poněkud pozdější, produkce se nesoustřeďovala do regionů a v jednotlivých lokalitách se neobjevují více než 2 pece. S. Pazda neshledává doklady genetické návaznosti slezského hrnčířství na Malopolsko, ale domnívá se, že obě oblasti spíše čerpaly podněty z těchže území provincií, resp. oblastí silného působení jejich kultury.

M. Bohr (287–292) se zabývá někdy užívaným pojmem „Gruppe von Boege“. Jeho podkladem je článek Wenera Boegeho v *Altschlesien* 7/1937, v němž se tento autor snažil vytvořit typologickou řadu „vandalské keramiky doby stěhování národů“, přičemž nejmladší doklady datoval až do 6. stol., což by znamenalo posun horní hranice przeworské kultury. Např. K. Godłowski odmítl později takové datování a některým znakům přikládal nikoli chronologický, ale regionální význam. Bohr nepovažuje keramiku publikovanou Boegem za skupinu, připomíná však trvalý problém pozdní przeworské keramiky, jejíž datování je ztíženo častou absencí doprovodných kovových předmětů. – V závěreč-

ném článku sborníku seznamuje D. Laciak (293–300) s moderními metodami analýzy keramiky a její konzervaci v širokém smyslu restaurace, renovace a rekonstrukce.

Sborník věnovaný závažné problematice spatřuje s podstatnou složkou archeologických nálezů zbytečně utrpěl nižší jazykovou úroveň některých překladů a nedostatečnou korekturou textu. Chyby někdy i ztěžují porozumění obsahu – např. str. 89 uprostřed o rozšíření typu Chenet 342 nebo chybné označení obrázků v článku J. Schustera.

L. Košnar

Torbjörn Brorsson: The Pottery from the Early Medieval Trading Site and Cemetery at Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg. Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer 1 / Forschungen zu Groß Strömkendorf III. Römisch-germanische Kommission des deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. – Reichert Verlag, Wiesbaden 2010. 121 str., 26 tab.

Astrid Tummuscheit: Die Baubefunde des frühmittelalterlichen Seehandelsplatzes von Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg. Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer 2 / Forschungen zu Groß Strömkendorf IV. Römisch-germanische Kommission des deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. – Reichert Verlag, Wiesbaden 2011. 347 str., 78 tab., 7 příloh.

V poslední době se výrazně zvýšil zájem archeologů o oblast zvanou *Germania Slavica*. Není sice snadné rozpoznat, zda skokové zmožení konferencí a literatury jde ruku v ruce s kvalitativním (metodickým) posunem bádání o západních Slovanech, je však jisté, že přibývají hodnotné monografie, které zpřístupňují výsledky terénních výzkumů klíčových lokalit nebo na širokém teritoriu mapují určité druhy hmotných pramenů. Jenže možnosti jejich vydávání rychle ubývají s tím, jak v důsledku neustálých „organizačních změn“ zanikají či jsou paralyzována mnohá památková i univerzitní pracoviště. Mezi dokončením rukopisu (zpravidla disertační práce) a výrobou knihy proto nezřídka uplyne i deset let. Na oba uvedené trendy reaguje nový ediční projekt zaštitěný frankfurtskou RGK. Jeho cílem je vydávání monografických i kolektivních prací o archeologii západních Slovanů, a to napříč velkou částí Evropy. Dva úvodní svazky jsou podstatnou splátkou dluhu, který si hybatelé projektu předsevzali vyrovnat do r. 2015. Po tu dobu naplánovali vydávání dílčích studií, které v souhrnu přinesou ucelené zhodnocení rozsáhlého terénního výzkumu meklenburské loka-

lity Groß Strömkendorf, významné raně středověkého střediska obchodu v západním Pobaltí. Řada monografií *Forschungen zu Groß Strömkendorf* se zrodila v r. 2004 na půdě zemského úřadu pro archeologickou památkovou péči v Meklenbursku – Předním Pomořansku. Ten byl dva roky poté stížen tzv. restrukturalizací. Proto jsou dnes další svazky vydávány ve vzdáleném Frankfurtu nad Mohanem. T. Brorsson se dočkal otištění své disertační práce po pěti letech, A. Tummuscheit po skoro deseti letech. Oba texty tím však neutrpěly, jelikož výsledky kritické práce s prameny nestárnou a novější literaturu autoři dodatečně zapracovali.

V 80. letech 20. stol. byl poblíž nynější vesnice Groß Strömkendorf (u města Wismar) objeven rozlehlý sídelní a pohřební areál, který fungoval po poměrně krátkou dobu od 8. do samého začátku 9. století. Rozkládal se podél mořské zátoky na více než 20 ha, což lze určit na základě povrchové a letecké prospekce. Na ni v letech 1995–1999 navázal plošný odkryv o výměře ca 4 ha. Lokalita se nachází v oblasti, v níž se v raném středověku stýkaly a částečně prostupovaly tři kulturní okruhy – slovanský, saský a dánský. Zároveň se zde sbíhaly důležité obchodní trasy. Vzhledem k rozloze a topografické situaci byl areál již krátce po objevení ztotožněn s konkrétním střediskem obchodu, franskými letopisci nazývaným *emporium reric*. Závěr, který vzbudil širokou diskusi s řadou protichůdných názorů, dnes většina znalců raně středověkých dějin Pobaltí považuje za oprávněný (i vzhledem k rozloze a jednoznačných dokladů). Základní otázka výzkumu lokality Groß Strömkendorf zní: V jakých druzích archeologických pramenů (a pootažmo do jaké míry) se zračí kulturní rozmanitost raně středověkého západního Pobaltí?

T. Brorsson na základě podrobného typologického a kvantitativního rozboru došel k závěru, že běžná užitková keramika představuje ve své většině lokální produkci (hrnce sukowského a menkendorfského typu), přičemž 10 % z celkového množství připadá na nádoby dovezené z více či méně vzdálených míst. Podle charakteristických znaků vytřídil keramiku z dolního Porýní, pobřeží Severního moře, dnešního Dánska a východního Pobaltí. Jen několik málo nádob, konkrétně konvice tatingského typu, lze považovat za luxusní předměty. Zjištěný podíl dovezeného zboží autor považuje za dost výrazný, aby bylo možné lokalitu považovat za důležité obchodní středisko. Zároveň však upozorňuje, že tato úvaha má jednu slabinu: jelikož výzkum vesnického osídlení v raně středověkém Meklenbursku je teprve na samém počátku, nelze dnes posoudit, nakolik je daný poměr dovezeného vůči lokálnímu zboží výji-

mečný, nebo běžný. Několik desítek střepů bylo podrobeno různým přírodovědným analýzám, které přinesly jen málo opravdu podstatných výsledků. Zaujme, že běžné hrnce sukowského typu byly vypalovány za poměrně vysokých teplot 800–1000 °C, což prakticky odpovídá kvalitě výpalu v hrnčířských pecích ve vrcholném středověku.

A. Tummuscheit systematicky probírá veškeré odkryté pozůstatky staveb, které lze v zásadě rozdělit do dvou skupin. Jednak to jsou částečně zahloubené čtvercové stavby hospodářského a obytného rázu – zemnice, jednak studny. První skupina čítá přibližně sto objektů, druhá osm desítek. Víceméně nahodile rozmístěné (málo čtené) sloupové jámy jen výjimečně vytvářejí pravidelné půdorysné útvary, a to výlučně krátké přímé úseky ohrazení. Autorka se logicky soustředila na zemnice, které rozdělila do několika skupin podle plošné velikosti, charakteru nosné sloupové konstrukce a polohy topeniště. Na základě důkladného srovnávacího studia stavební kultury severní Evropy zjistila, že v lokalitě převažuje typ příbytků, jehož těžiště výskytu se nachází v dnešním východním Dánsku a jižním Švédsku. Jen ojediněle jsou zastoupeny zemnice s analogiemi v saském prostředí (resp. na pobřeží Severního moře) či v oblastech osídlených Slovy. Jednotlivé objekty roztrídila do tří základních sídelních fází, z nichž první dvě se vzájemně výrazně liší uspořádáním zástavby. První fáze spadá přibližně do 2. třetiny 8. století. Už od počátku se osídlení rozprostřelo na celé ploše lokality, ovšem dosti rozptýleně. Podle četných dendrodat získaných ze zbytků výdřev studní lze určit, že výrazný zlom v organizaci osídlení nastal kolem r. 760. Tehdy vzniklo několik sídelních jader se šachovnicově uspořádanými, paralelními řadami usedlostí. Autorka se domnívá, že tato změna byla způsobena příchodem početné skupiny obyvatel z dánského území. Tyto úvahy jsou opět podmíněné, což tentokrát odvisí od charakteru (ne)dochovaných pozůstatků zástavby: není zřejmé, v jakém počtu (resp. zda vůbec) v lokalitě stály nadzemní stavby. Autorka v dané souvislosti hypoteticky uvažuje o srubech, které spojuje se slovanským kulturním okruhem. Zánik lokality Groß Strömkendorf lze podle dendrodat položit k přelomu 1. a 2. desetiletí 9. století. Tomu v zásadě odpovídají i zprávy franských letopisců: *emporium reric* bylo osudově zpusotošeno během dánského tažení proti Obodritům v letech 808–809. Obě referovaní monografie přinášejí řadu indicií pro ztotožnění obou lokalit. Konkrétnější závěry ale bude možné vyslovit až po vydání zbývajících dvou svazků příslušné řady. Klíčové bude souborné zhodnocení pohřebního areálu.

Jan Kypča

Miroslava Gregerová a kolektiv: Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska. Masarykova univerzita, Brno 2010. ISBN 978-80-210-5168-3. 311 str.

Kolektiv autorů složený z geologů Miroslavy Gregerové, Renaty Čopjakové, Veroniky Beránkové, Petra Bíbra, Dany Hanulákové, Blanky Holubové-Závodné, Lucie Kristové, Zuzany Kuljovské, Radka Škody, Dalibora Všianského a archeologů Martina Hložka, Vladimíra Goše, Jiřího Macháčka, Mariana Mazucha a Rudolfa Procházky podle prohlášení v předmluvě chtěl v této knize zpřístupnit pro širší čtenářskou obec co nejsrozumitelnější formou základní údaje o horninovém, minerálním a chemickém složení a mikrostrukturách archeologické keramiky.

Kniha sestává ze dvou částí, první ryze přírodovědné, druhé archeologicko-petrografické. V úvodu jsou shrnuty dějiny petrografické archeologie, jejímž jednotlivým odvětvím se věnovali převážně zahraniční autoři. Kapitola *Historická keramografie* se věnuje procesu výroby keramiky. V pojednání o surovinách klasifikuje základní složky keramické hmoty terminologií převzatou ze stavebnictví, část o technologii s popisy přípravy těsta a postupů výroby je relativně krátká a pro ty z archeologů, kteří se keramikou zabývají, v ní není nic nového, zato engobám a glazurám jsou věnovány rozsáhlé pasáže. Náznornými schémata a tabulkami je doprovázena část pojednávající o hrnčičských pecích, chemickými rovnicemi ta o výpalu keramiky. Objevují se zde pojmy, které jsou zjevně pro geology tak samozřejmé, že nepovažují za nutné je vysvětlovat, avšak pro archeologa jsou důsledky vyplývající z některých konstatování nejasné, např.: „Muskovit během výpalu žlutne a snižuje se jeho dvojlom ... a při teplotě nad 700 °C vzniká minerál leucit.“ (str. 32). Kapitola *Petroarcheologie keramiky* je ještě mnohem náročnější. Stručně představuje jednotlivé metody studia keramiky, od prostého pozorování nábrusu pod mikroskopem po atomové spektroskopie. Hlavních metod je celkem 17 a pro archeologa, pokud se s nimi ještě nesešel v praxi při analýzách „své“ keramiky, jsou těžko představitelné. V další části se zabývá mikropetrografií, po seznámení se základními kategoriemi jako je zrnitost, pórovitost, pigmentace a usměrňenost následuje výčet druhů minerálů, vyskytujících se v plastické složce keramické hmoty i v ostřivu, včetně jejich chemických, fyzikálních a optických vlastností. Opět, mnohé z běžně užívaných pojmů by potřebovaly vysvětlivku pro ne-geology.

Kapitola *Archeologická keramika vybraných lokalit Moravy a Slezska* nejprve podává stručný přehled dosavadní spolupráce mezi Ústavem archeo-

logie a muzeologie FF MU a Ústavem geologických věd PřF MU na poli analýz keramiky od paleolitu po novověk. Následuje – z hlediska archeologa stěžejní – část knihy s rozborů jednotlivých souborů keramiky podle druhů, případně i lokalit a období. Nejprve je rozebírána velkomoravská písčité keramika z Pohanska a Mikulčic, tedy keramika tzv. mikulčického výrobního okruhu. Analýzou byly v keramice z obou lokalit rozlišeny tři technologické skupiny, bylo potvrzeno, že hrnčíři v obou lokalitách používali stejnou technologii, dobře zvládali přípravu hrnčičského těsta, používali říční nánosy, do nichž nemuseli přidávat žádné ostřivo. Výpal probíhal v redukčních podmínkách, teplota v peci kolísala mezi 700–800 °C. Hnědočervené skvrny na nádobách vznikly krátkodobým působením oxidačního plamene v závislosti na poloze nádoby v peci – vpředu a vespod mohly být vypáleny oxidačně, vzadu a nahoře redukčně. Ve hmotě byla zpravidla přítomna biomasa v podobě pilin, stébel trávy, větviček a plev. Zjištění, že hrnčíři v 9. stol. brali hlínu z říčních náplav, do níž nemuseli dodávat ostřivo, je v souladu se zjištěním na keramice z Uherského Hradiště (nepublikované výsledky petrografických analýz v rámci grantu MK PSK 00POOP10). Rozsáhlé grafy a tabulky jsou součástí každé části knihy.

Obširně byla analyzována grafitová keramika. Nejprve jsou uvedeny vzorky pocházející z různých lokalit a staletí: z 9. stol. ze Znojma – hradiště sv. Hipolyta, z 10. stol. z Chotěbuzi–Podobory a Hradce nad Moravicí, z 11.–12. stol. ze Znojma-hradu, z Vysočan – Palliardiho hradiska a Kramolína-Hradiska, ze 12.–13. stol. z Opavy, ze 13. stol. z Moravských Budějovic, Třebíče, Naloučan, ze 13.–14. stol. z Podivína-Nikidorfu a ze 14. stol. z Lelekovic a Heršpic-Konůvek. Výsledky zobrazené v grafech a tabulkách jsou však komentovány jen z petrografického hlediska, chybí archeologické vyhodnocení. Navazuje část s analýzami keramiky ze tří lokalit z jihozápadní Moravy, z Vysočan – Palliardiho hradiska, Nových Syrovic a Kramolína – Hradiska. Byla vyhodnocována veškerá keramika, nejen grafitová. Výsledky umožnily rozdělit keramiku do čtyř skupin: skupina A obsahuje keramiku s grafitem záměrně přidaným, B s grafitem nezáměrně přídávaným, tj. obsaženým v hornině ostřiva, C s grafitovou substancí a D je písčité a slídková keramika bez příměsi grafitu. Pod pojmem grafitová substance je míněn uhlík, který se dostal převážně do pojiva, nikoliv ostřiva, a to jako saze nebo spálenina organických látek, např. biomasy, tuku, krve. Na základě rozborů byly provedeny experimenty s mícháním surovinových směsí a jejich následným vypalováním a přepalováním. Bylo zjištěno pravdě-

podobné složení směsi (s přidávkem loje) a bylo potvrzeno makroskopické zjištění, že technologie výroby grafitové keramiky ve starší fázi mladohradištního období se lišila od mladší fáze: v období 950–1050 byl používán jemně drčený grafit, 1050–1200 hrubší zrna. Ve střední době hradištní byla zjištěna pouze grafitová substance, nikoliv grafit jako takový. Důležité, ač pesimistické, je zjištění, že nelze určit provenienci grafitové suroviny. Rovněž mikulčická grafitová keramika byla podrobena analýzám. Archeologicky určených 7 skupin od středohradištní až po středověkou keramiku bylo na základě zjištěné technologie rozděleno do čtyř skupin, z nichž tři jsou z grafitové hmoty a jedna slídová. Skupina I byla vypalována v oxidační atmosféře, skupiny II a III v redukční. Bylo zjištěno, že podíl oxidačně páleného zboží se časem zvyšuje, v mladohradištním období už převažovala skupina I. Zajímavé je, že grafitová keramika byla vypalována v rozmezí teplot od pouhých 400 do 700 °C, ojediněle až 850 °C. Poslední zkoumanou skupinou grafitové keramiky je soubor z Přerova, obsahující i tyglíky. Ani zde se nepodařilo zjistit původ grafitové suroviny.

Po velkomoravské a grafitové keramice tvoří třetí zkoumanou skupinu brněnská keramika 12.–13. století. Byla rozříděna archeologem podle fyzikálních vlastností a poté bylo rozřídění ověřováno mikropetrografickými analýzami. Analýzy prokázaly přítomnost několika importovaných kusů. Byla použita metodika umožňující rozlišit podíly anorganického, organického a karbonátového uhlíku v ostřivu i pojivu a bylo zjištěno, že v ostřivu převažuje anorganický grafit, zatímco v pojivu organický. Důvodem přidávání grafitu bylo pravděpodobně zvýšení tepelné odolnosti, snížení prūlinčitosti a tříštivosti nádob. Bylo potvrzeno, že část tzv. engob na keramice je pouhým oxidačním přežahem jinak redukčně vypálené nádoby; pravá engoba je čistě jílová, bez ostřiva. Stejně tak však mohla zášlehem redukční atmosféry ztmavnout oxidačně vypálená nádoba. Ke ztmavnutí povrchu střepu také docházelo nánosem sazí nebo organických hmot (tuk, mléko). A opět jedno pesimistické konstatování – nepodařilo se spolehlivě rozlišovat stopy rozdílných metod tváření – obtáčení a vytáčení.

Čtvrtou analyzovanou skupinou byla slídová keramika brněnská, tišnovská a jednotlivě i z jiných lokalit. U ní byly teploty výpalu vyšší, od 700 do 800 °C, ojediněle i 900 °C. Slída byla přidávána proto, že umožnila ztenčení stěny, takže nádoba byla o něco lehčí, zlepšila odolnost nádoby vůči vyšším teplotám i vodě a v neposlední řadě byla hezčí. Ani u slídy se nepodařilo s jistotou určit její původ, u Brna i Tišnova jsou uvedeny vždy dvě možné lo-

kalit. Pátou skupinou je loštická keramika. Experimentálním ověřováním surovin a jejich výpalu bylo zjištěno, že na rozdíl od dřívějších předpokladů se loštická keramika vyráběla z místní jílovité hlíny, nikoliv z místní spraše, za přidání malého množství grafitu; puchýře způsobuje přítomnost almandinu. Teplota výpalu nemohla přesáhnout 1250 °C. Poslední skupinou byla habánská keramika z lokalit Vacenovice a Strachotín. Při jejich analýzách šlo hlavně o zjištění surovin pro glazury a barviv pro dekorace.

Publikace je doplněna 80 stranami převážně fotografických příloh zachycujících mikrostruktury pojiiva i ostřiva, v menší míře dokumentujících experimentální výpaly loštické keramiky, a několika barevnými grafy. Na (nesouvislé) řadě vybraných skupin keramiky od 9. do 17. stol. ukazuje možnosti, které petrografie může mít pro archeologické bádání, ale i její omezení, protože často nemůže zjistit právě to, co bychom věděli nejráději. Uvítala bych důkladnější archeologické interpretace přírodovědných zjištění, zároveň je však třeba konstatovat, že se archeologové teprve učí se získanými daty pracovat. Tato kniha shrnuje první kroky na cestě využívání objektivních metod při zkoumání subjektivních výtvorů dávných hrnčičů.

Drahomíra Frolíková-Kaliszová

Jerzy Maik: Włókiennictwo kultury wielbarskiej – Textile production in the Wielbark culture. *Łódź 2012.* ISBN 978-83-89499-93-6. 227 str. se 152 obr.

Nejnovější monografie Jerzyho Maika je výsledkem jeho dlouholetého odborného bádání o textilnictví a archeologických nálezích textilií z doby římské na území Polska. Publikace je rozdělena do 4 hlavních kapitol, doplněných o úvodní a závěrečnou stať. Textová část je vhodně doprovázena velkým množstvím schematických vyobrazení a černobílých fotografií, které dokumentují jednotlivé textilní techniky, vazby a zejména textilní nálezy. Součástí studie je i velmi obsáhlé anglické resumé a rozsáhlý soupis polské i evropské literatury zaměřené na archeologický textil.

V úvodu je vytyčen obsahový, chronologický i teritoriální rámec práce, je zde stručně shrnuto dosavadní polské i evropské bádání o textilnictví v prvních stoletích n. l., rovněž je předveden obecný přehled archeologických pramenů, které jsou pro textilní výzkum v dané oblasti k dispozici. Jedná se především o nálezy drobných fragmentů textilií dochovaných výhradně v korozních vrstvách kovových předmětů z kostrových hrobů a nálezy

přeslenů a tkalcovských závaží ze sídlištních objektů a vrstev. Samostatně dochované textilie bez přítomnosti a vlivu korozních produktů se ve zpracovaných nálezových souborech nevyskytovaly. Součástí úvodu je užitečný slovníček odborných textilních pojmů.

První kapitola (*Materiały*) je věnována konkrétním nálezům textilií a textilního nářadí, které se staly východiskem autorovy práce. Prezentovány jsou zde všechny lokality s textilními nálezy, které byly během odborného zpracování rozděleny do skupin podle použité textilní suroviny (len, vlna, hedvábí, konopí) a užitých textilních technik (tkaní, sprang, tkaní na destičkách, provazy). Největší pozornost je věnována vlněným textiliím, rozřazeným do 24 typů podle třech kritérií hodnotících typ tkalcovské vazby, zákrut nití v osnově i útku a přítomnosti nebo absenci valchování. Jednotlivé nálezy textilií jsou v této kapitole prezentovány po jednotlivých oblastech výskytu wielbarské kultury, abecedně po jednotlivých lokalitách a seřazené podle použité textilní suroviny, což bohužel v celkovém kontextu působí trochu nepřehledně a chvíli trvá, než se čtenář zorientuje. Druhou část první kapitoly tvoří stručná charakteristika nálezů dokládajících textilní výrobu, jako jsou přesleny, včetně a závaží, diskutovány jsou zde i další typy nálezů, jejichž příslušnost k výrobě textilu není jasná. Přesleny jsou hojnými nálezy v sídlištních i pohřebních objektech wielbarské kultury, dokládají soustavnou potřebu sprádaní nití. Nálezy závaží jsou zastoupeny mnohem méně často, pouze ve formě jednotlivých nálezů, v žádné lokalitě nebyla zaznamenána kumulace závaží, která by naznačovala původní umístění tkalcovského stavu.

Ve druhé kapitole (*Miejszcowa produkcja włókiennicza*) je popsán proces výroby textilie – od získání textilních vláken, sprádaní, tkaní na různých typech tkalcovských stavů, barvení, po finální úpravu povrchu hotové textilie – založený na poznatcích získaných z detailního průzkumu více než 600 wielbarských textilií. Největší prostor je opět věnován jemným vlněným vláknům a velmi kvalitním textiliím, které představují naprostou většinu nálezového souboru textilií. Tato skutečnost ovšem neodráží původní materiálovou skladbu textilních produktů, pouze je důsledkem faktu, že vlněná vlákna oproti jiným textilním materiálům déle odolávají rozkladu. Velmi cenné jsou zde poznatky o použitých barvivech, jejichž pozůstatky byly z dochovaných vláken extrahovány a chemicky analyzovány.

Ve třetí kapitole (*Przemiany we włościennictwie kultury Wielbarskiej*) autor sleduje a porovnává výskyt jednotlivých specifikovaných typů tkanin v závislosti na dataci a území výskytu v rámci wielbarské

kultury. Na základě tohoto vyhodnocení pak konstatuje vysokou kvalitu textilního řemesla, s velkou variabilitou v použitých vazbách a kombinacích zákrutů nití, jejichž záměrné použití dotvářelo estetický i funkční charakter tkaniny. Variabilita výrobků je zároveň odrazem dobré organizace výroby i zvládnutí jednotlivých specializovaných postupů.

Poslední, čtvrtá kapitola (*Tkaniny importowane w kulturze Wielbarskiej*) je věnována tkaninám vysoké jakosti se složitějšími tkalcovskými vazbami, které pravděpodobně nejsou produktem místního textilnictví, ale svými parametry (hustota, jemnost, typ vlákna) se blíží výrobkům popsaným a původem předpokládaným v jiných částech Evropy. Jak autor ale správně upozorňuje, jejich rozpoznání a vyčlenění v souboru archeologických textilií je velmi obtížné, protože obecný charakter textilní výroby byl na širokém teritoriu severní Evropy velmi podobný, navíc podobné závěry předpokládají dostupnost obdobných srovnávacích souborů. Stanovení provenience drobných fragmentů vlněných tkanin je tak velmi problematické.

Ve velmi stručném shrnutí jsou rekapitulovány nejdůležitější závěry jednotlivých kapitol a formulovány zatím nezodpovězené otázky týkající se především použití místní a importované vlněné suroviny, které tak navozují další směr autorova budoucího bádání. Zdůrazněna je zde důležitost mezioborové spolupráce, například s chemiky, textilními technologiemi i počítačovými experty, která v případě wielbarských textilií umožní poznání jejich původní barevnosti a digitální vizualizace jejich původního vzhledu dovolila nahlédnout do rozmanitosti a vospělosti tehdejší textilní produkce.

Závěrečnou část publikace tvoří katalogově uspořádané tabulky přinášející přehledně zpracované výsledky textilně-technologického rozboru všech pojednávaných nálezů textilií.

Referovaná publikace představuje spolu s další nedávnou polskou publikací věnovanou neolitickému textilnictví (*Chmielewski 2009*) významný příspěvek k evropskému textilnímu bádání. Směr bádání zacílený jak na skromné množství textilních nálezů z nejstaršího období vývoje textilního řemesla, tak na poznání protohistorického textilnictví, představuje velkou výzvu i inspiraci pro zainteresované odborníky.

Helena Březinová

Literatura

Chmielewski, T. J. 2009: Po nitce do kłębka... O przędzalnictwie i tkactwie młodszej epoki kamienia w Europie Środkowej. Warszawa.

David A. Scott: Ancient Metals: Microstructure and Metallurgy. Volume I, Copper and Copper alloys (Second Edition). Conservation Science Press, Los Angeles 2011. ISBN 978-0-982 9338-0-0. 321 p.

This book is a completely updated and rewritten version of the previously published book by the J. Paul Getty Trust (1991). A significant number of examined microstructures observed by the author has been added. It is the first volume of a planned series which will also include iron and steels, gold and platinum metallurgy.

This volume deals with the copper alloys. It presents the different types of copper alloying systems important for ancient and historical metalwork and deals with technical aspects of the alloys and the application of metallography to their examination. It is thought as a reference book summarizing and illustrating the different structures encountered in ancient and historical copper alloys. The first chapter is dedicated to the history of metallurgy in the Old and New Worlds. The second chapter introduces the world of metallography as the study of the metallic microstructures giving us evidences about how metallic artefacts were cast, worked, heat-treated, patinated, quenched or coated, recording the manufacturing process and alloy manipulation which were used by different cultures at different periods. It also explains how metallography is giving us information about the corrosion of metal and therefore provides corrosion studies which are important for the comprehension of corrosion of ancient metal and the field of conservation of metallic artefacts. Finally, it is showing how metallography can help addressing authenticity issues and provenance of artefacts. The third chapter deals with the general history of metallography and its applications. The fourth and fifth chapters are presenting how samples of metallic artefacts are practically mounted, polished, etched and examined and which tools and equipment are required. The sixth chapter deals with general nature and properties of metal and introduces the reader to phase diagrams with the silver-copper phase diagram. Chapter seven deals with precipitation phenomena and silver alloys. Chapter eight progresses through with copper-arsenic, copper-antimony and copper-nickel system, chapter nine with copper-tin-bronzes. Leaded bronzes and other ternary alloys are examined in chapter ten and copper-zinc brass alloys in chapter eleven. Etchants used for copper and copper alloys, iron, steel and cast iron, gold alloys, silver alloys, tin, zinc and lead alloys are presented in appendix I.

The book constitutes a perfect reference book for archaeometallurgists working with ancient copper and copper alloys as well as an excellent textbook for archaeologists and conservators willing to understand manufacturing processes of ancient copper and copper alloys artefacts.

Estelle Ottenwelter

Martin Trefný – Luboš Jiráň a kol.: Lužické pohřebiště v Chodounech u Roudnice nad Labem. Archeologický ústav AV ČR Praha – Podřípské muzeum Roudnice, Praha – Roudnice 2012. ISBN 978-80-87365-38-0 a ISBN 978-80-86924-17-5. 145 stran s 36 obrázky.

Publikace začíná životopisem Jiřího Hraly z pera Václava Mouchy právem: Jiří Hrala svými záchrannými výzkumy pohřebiště zachránil, ale dokázal o něm publikovat pouze několik drobných článků (*Hrala 1961; 1972; 1981*). Je významnou zásluhou autorů, že se definitivní publikace s úspěchem ujali; doufáme, že tomu bude podobně i s dalšími nedokončenými Hralovými projekty, zejména s knovízským pohřebištěm v Oborech u Přibrami. Pohřebiště v Chodounech je svým rozsahem třetím největším v severozápadních Čechách, jak keramika, tak bronzové předměty, patří k typickým pro danou kulturu; výjimečný je hrob 3 se čtyřmi jehlicemi a nožem typu Riegsee (ve stejném hrobě jsou charakteristicky zastoupeny ostře lomené okřínky a džbánek s torďovaným uchem), a zejména dlátko z hrobu 13. Mezi jehlice z hrobu 17 patří i pastýřské, v Sasku považované za starolужиcké, ale v Čechách běžné i později. Fragmentární stav většiny bronzů naznačuje, že prošly pohřební hranicí. Většina hrobů obsahovala ovšem pouze keramiku, často – při mělkém uložení – jen ve fragmentárním stavu. Výrazně zastoupena je fáze starolужиcká, stupně L Ia přechod ke stupni L IIa.

Typické hroby podle fází:

L I: 7, 9, 47;

L IIa: 3, 17, 28,32–35, 40,49, 71, 76, 77;

L IIb: 64;

L IIc: sběr obr. 30: 25–28;

L III: 10, 25.

Proti starším výzkumům je nápadný zvýšený výskyt jamkových hrobů bez uren; zřejmě nebývaly dříve dostatečně sledovány. Monumentálně působí konstrukce hrobu 77 z období přechodu K I/IIa; ten by mohl dobře být pohřbem pramáti, ale i hromadný hrob 17 s 5–7 jedinci a antropologicky neurčitelné hroby 24, 38, dětské hroby 44, 49 a hrob 76, vynikají velikostí hrobové jámy. Bohatstvím bronzových

milodarů i keramiky vedou trojhrob muže, ženy a dítěte 3, hromadný hrob 17 a dětský hrob 22, vesměs z doby nejvyššího počtu ukládaných hrobů na pohřebišti, a tedy i rozkvětu osady. Ta snad profitovala i z labské cesty, o jejímž významu svědčí především říční depot z Velkých Žernosek. Hromadné hroby snad reflektují úmrtí při nějaké epidemii. Pečlivá a zevrubná analýza a hodnocení obou archeologů je provázáno antropologickými analýzami Hany Palečkové a Jaromíra Chochola, krátkými poznámkami o zvířecích kostech od A. Novotného a o zbytcích dřev od E. Opravila.

Jan Bouzek

Literatura

- Hrala, J. 1961: Úvaha o některých chronologických otázkách severočeské lužické kultury. *Památky archeologické* 52, 209–218.
- 1972: Výzkum lužického pohřebiště u Chodoun na Roudnicku. *Archeologické rozhledy* 24, 278–285.
- 1981: Datierungskomplexe der Altlausitzer Phase auf dem Gräberfeld Chodouny (Nordwestböhmen). In: *Beiträge zur Vor- u. Frühgeschichte W. Coblenz gewidmet*, vol. 1. *Arbeits- und Forschungsberichte von sächsischer Bodendenkmalpflege Dresden – Beiheft* 16, Dresden, 271–284.

Kateřina Vojkůvková – Michal Zezula (edd.): Předměty vyprávějí... Hmotná kultura středověké a raně novověké Opavy ve světle nálezů z archeologických výzkumů v prostoru bývalé Radniční ulice a v areálu opavského pivovaru. Opavská kulturní organizace – Národní památkový ústav, úz. odb. prac. v Ostravě, *Opava – Ostrava 2012*. 81 str.

Široká veřejnost se o aktuálních objevech archeologů většinou dozvídá jen prostřednictvím kusých novinových článků, což jsou informace nezřídka zkromolené a povrchní. Jenže ani mnozí archeologové nedokážou ve zkratce a srozumitelně vysvětlit smysl zdoluhavého zkoumání jakýchsi jam, zdí či hrobů. A přitom se běžně a s naprostou samozřejmostí dovolávají veřejného zájmu, když zdůvodňují, proč stavebník podle zákona musí vyrovnat (nezřídka vysoké) náklady terénního výzkumu. Jde o argumentaci v zásadě oprávněnou, v současné praxi však až příliš často lichou. Je-li jen malý počet terénních výzkumů náležitě odborně zhodno-

cen, publikační dluh badatelů vůči zájemcům z řad širší veřejnosti stoupá ještě strměji.

Loni se mohli o dějinách svého města blíže poučit obyvatelé Opavy. Zejména pro ně byla uspořádána krátkodobá výstava o výsledcích dvou záchranných archeologických výzkumů z let 2010–2011. Její přípravu na svá bedra vzali odborníci z regionálního pracoviště NPÚ, kteří ve spolupráci s brněnskou společností Archaia prováděli i vlastní objevy. Komentované terénní plány a fotografie spolu s kresebnými rekonstrukcemi podávaly základní představu o vývoji zástavby měšťanských parcel ve středověku (výzkum v Radniční ul.) a způsobu pohřbívání v raném novověku (výzkum zrušeného hřbitova v areálu pozdějšího pivovaru, situovaného vně městských hradeb). Těžiště výstavy spočívalo v rekonstrukci každodenního života středověkého měšťana, jak o něm vypovídají konkrétní dochované drobné předměty. Při vysvětlování jejich někdejších funkcí si archeologové vhodně vypomohli celou řadou dobových ikonografických pramenů.

Nedělejme si velké iluze, že podobně koncipované regionální výstavy výrazně mění veřejné mínění o archeologických výzkumech. Jejich informační potenciál většinou rychle zapadne. Hlavním důvodem je absence doprovodných publikací. Tvůrci opavské výstavy si proto dvojnásob zaslouhují ocenění, souběžně totiž vydali výpravnou brožuru s obsahlou obrazovou složkou a faktograficky hutnými, ovšem přístupně zpracovanými texty. Na osm desítek tiskových stran se jim podařilo přenést prakticky veškerý obsah expozice. Zbývá doufat, že převážná část výtisků doputuje do domácností (nejen) obyvatel Opavy. Knížka se dobře uplatní i v oborových knihovnách. Jistě bude mnohokrát citována, než ji nahradí souhrnné publikace. Archeolog využije zvláště informace o podobě suterénů měšťanských domů a jejich konstrukčních proměnách ve 13.–14. stol. a urbanistickém vývoji jádra města v témže období. Zhruba dvě třetiny z celkového rozsahu brožury zabírají dvě desítky medailonů o jednotlivých druzích drobných předmětů. Většinou se jedná o naprostou běžné nálezy, které zas a znovu zaujmou laiky. Některé výjimečné kusy zaručeně přitáhnou pozornost i odborníků: střep skleněné malované číše benátského původu, torzo diamantového palcátu, poškozený prubírský kámen, schránka na mince se čtyřmi brakteaty, poutní odznak vyrobený asi v Cáchách. Tyto předměty dobře zapadají do obecné představy o velkém hospodářském významu Opavy mezi městy moravsko-slezského pomezí ve 13.–14. století.

Jan Kypta

Vladimir I. Zav'jalov – Ljudmila S. Rozanova – Natal'ja N. Těrechova: Tradiciji i inovaciji v proizvodstvennoj kul'ture Severnoj Rusi. Ankil, Moskva 2012. 376 str.

Kniha z pera renomovaných ruských archeo-metalurgů sleduje jeden z největších fenoménů v historii ruského kovářství – nástup, rozšíření, modifikace a ústup výroby nožů z tzv. třívrstvých paketů, a to na příkladu materiálu ze severoruských středověkých lokalit z okolí Bílého Jezera, Novgorodu a rostovsko-suzdalské země. Jde o příkladovou studii sledující jednak mechanismy utváření řemeslné tradice v prostoru a čase, jednak interakce mezi řemeslnou tradicí a inovačními postupy.

Publikace začíná úvodem, který čtenáři nastíní danou problematiku a seznámí ho se základními daty a pojmy. Pokračuje čtyřmi oddíly – hlavami, určujícími osnovu celé knihy. Hlava první předkládá *Kovářské tradice obyvatel Bělozeří v prvním tisíciletí n. l.*, hlava druhá *Prameny technologických inovací (fenomén „třívrstvého paketu“)*, hlava třetí *Kovářské řemeslo v bělozerské oblasti v 9. až 19. století (K problému šíření technologických inovací)* a hlava čtvrtá zvažuje, jaká byla *Úloha technologických inovací v kovářském řemesle severní Rusi*. Následuje závěr, anglické resumé, seznam literatury, nekrolog věnovaný zesnulé kolegyni Ljudmile Rozanové a rozsáhlá tabulková příloha se základními informacemi o metalograficky zkoumaných předmětech.

Stručně z obsahu: Třívrstvý paket je polotovar (přeneseně konstrukční schéma) sestavovaný na principu vkládání ocelové lamely mezi železné bočnice. Existuje několik technologických variant, které lze z pohledu užitých materiálů dělit na původní skandinávské a odvozené východoevropské. Nože vyrobené z třívrstvých paketů, a to výhradně ve skandinávských variantách, se objevují poprvé na konci 8. až poč. 9. stol. ve Staré Ladoze; místa odkud normanské družiny pronikaly dále na jih a východ země. Nejpozději od poč. 10. stol. se v řadě severoruských lokalit objevují východoevropské varianty, které na rozdíl od skandinávských nevyuží-

valy fosforového železa. Přechod od skandinávských variant k východoevropským je dobře patrný na materiálu z Novgorodu, kde nejprve převládají nože vyrobené ve skandinávské tradici, ale již od počátku 11. stol. začínají převažovat nože východoevropských variant. V rostovsko-suzdalském knížectví dosahuje užívání skandinávských variant maxima v 11. stol. a setrvává jako standard i po 12. století. Rozdíly mezi kovářskou tradicí v Novgorodu a v rostovsko-suzdalské zemi lze vysvětlit odlišnou dobou přítomnosti nositelů skandinávské tradice. V Bělozersku se nože vyráběly pouze ve východoevropských variantách; v tomto si je Bělozersk podobný s Novgorodem. Na sídlišťích bělozerské oblasti je však výrobní tradice podobná spíše situaci v rostovsko-suzdalské zemi, tj. sledujeme převahu skandinávských výrobních variant. To dobře souhlasí s předpoklady o roli rostovsko-suzdalské země jako výchozího bodu při kolonizaci bělozerského kraje. Ve 12. stol. dochází ke změně priorit v ruském kovářství. Začínají se objevovat nástroje osazené ocelovými navářkami (ocelovými břitovými pruty navařenými na železná nebo různě svařovaná těla nástrojů), výroba nožů z třívrstvých paketů ke konci 12. stol. ustává. Také v Bělozeří ocelové navářky ve 13. stol. převládaly, což lze klást do souvislosti s obecným rozvojem městského řemesla. Z uvedeného plyne, že ve výrobní tradici severní Rusi se v krátkém časovém období odehrála řada změn, které byly stimulovány technologickými inovacemi různého charakteru. Zavedení jedné z nejstarších – výroby nožů z třívrstvých paketů (inovace skandinávské) – mělo sice explozivní charakter, ale ne významnější dopad na další rozvoj ruského kovářského řemesla. Druhá technologická inovace – navařování ocelových břitů (tu autoři označují jako inovaci slovanско-ruskou) – se šířila pozvolna, ale ukázala se časově i prostorově stabilnější (udržela se prakticky až do nástupu průmyslové výroby).

Kniha je psána srozumitelně, a tak navzdory množství informací technického rázu ji lze doporučit nejen archeometalurgům a archeologům zabývající se středověkou kovářskou technikou.

J. Hošek

REDAKCE AUTORŮM

Archeologické rozhledy jsou recenzovaný časopis. Příspěvky procházejí recenzním řízením, jehož výsledek slouží k formulaci vyjádření redakce. Za věcný obsah příspěvků odpovídá autor. Příspěvky nejsou honorovány.

Nezbytnou součástí každého článku je max. třístránkový český podklad pro překlad, nebo dvouaž čtyřstránkový cizojazyčný souhrn, dále český abstrakt postihující cíl práce, v rozsahu 7–12 řádků, a 5–7 klíčových slov, kontaktní adresa autora. Příspěvky odevzdané v jiném než českém či slovenském jazyku musejí být doprovázeny českým či slovenským souhrnem. Je třeba dodržovat zavedený způsob citací (viz AR 50 1998, 336–338). Pokud jsou při odkazech používány zkratky, je nutné připojit jejich seznam za výčet použité literatury. Týká-li se článek určité lokality, musí být vybaven mapkou ČR s příslušnou lokalizací. Mapa je k dispozici na internetových stránkách AR (Pokyny pro autory).

U zpráv o nových publikacích prosíme zvažte nejprve žánr svého textu: rozhodnete-li se pro kritickou a do širších souvislostí uvádějící recenzi, v argumentaci se neomezujte, půjde-li o informativní referát, nepřekročte 7500 znaků.

Při tvorbě obrazových příloh je platný formát 126 x 195 mm, což platí i pro digitalizované obrázky. Nezapomeňte, že po zmenšení předlohy do formátu AR nesmí výška písmen na obrázku klesnout pod 2 mm, při počítačovém zpracování obrázků dbejte rovněž na dostatečnou sílu čar. Mapy, plány a kresby musejí být opatřeny grafickým měřítkem. Grafy prosíme ve formátech .PDF, .TIFF, .EPS, nikoli však .XLS. Digitalizované obrázky jsou přijímány očišlované, ve formátech .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, .JPG, v rozlišení min. 600 DPI a s jednotným označením dle jména autora, ev. lokality. Bude-li velikost obrázku přesahovat 15 MGB, připravte se na příp. žádost redakce o kompresi. Redakce nepřijímá obrázky ve formátu .DOC. Nevkládejte digitalizované obrázky do textu. Očišlované popisky k obrázkům, grafům a tabulkám připojte za text příspěvku (nikoli přímo na obrázky nebo do toku textu). V případě digitalizované verze obrázků je třeba redakci zaslat i jejich výstisk označený a očišlovaný ručně v souladu s popisky. Tisk barevných příloh platí autor.

Nevyžádané příspěvky se nevracejí.

Děkujeme za dodržování těchto zásad, které urychlí cestu Vašeho textu na stránky AR.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Authors are responsible for ensuring the accuracy of the factual content in their contributions. All contributions will undergo a peer review process, the results of which express the editors' opinion. The editors regret that no remuneration can be made for submissions.

Texts are accepted in the English, French, German, Polish and Slovak languages. Each article must include an English abstract of 7–12 lines, 5–7 keywords, and a summary for translation into Czech. Authors are requested to adhere to the standard citation in AR; should references include abbreviations, then for the sake of clarity a list of these must be appended to the bibliography.

Illustrations, accompanied by captions in the text section, should be of high quality and must be numbered. The valid format for illustrative insets is 126 x 195 mm. Authors are asked to ensure that lettering on illustrations is at least 2 mm high after reduction. Illustrations are accepted also in .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, .JPG, min. 600 DPI. The editors regret that they cannot accept illustrations in .DOC format. Maps, plans and drawings must include a scale.

The unsolicited manuscripts will be not returned.

The editors are grateful to authors for adhering to these instructions, as this will allow submissions to appear in AR with the minimum of delay.